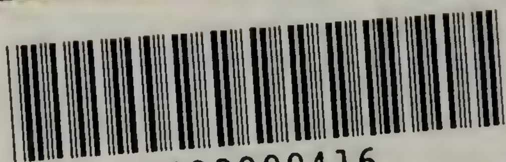
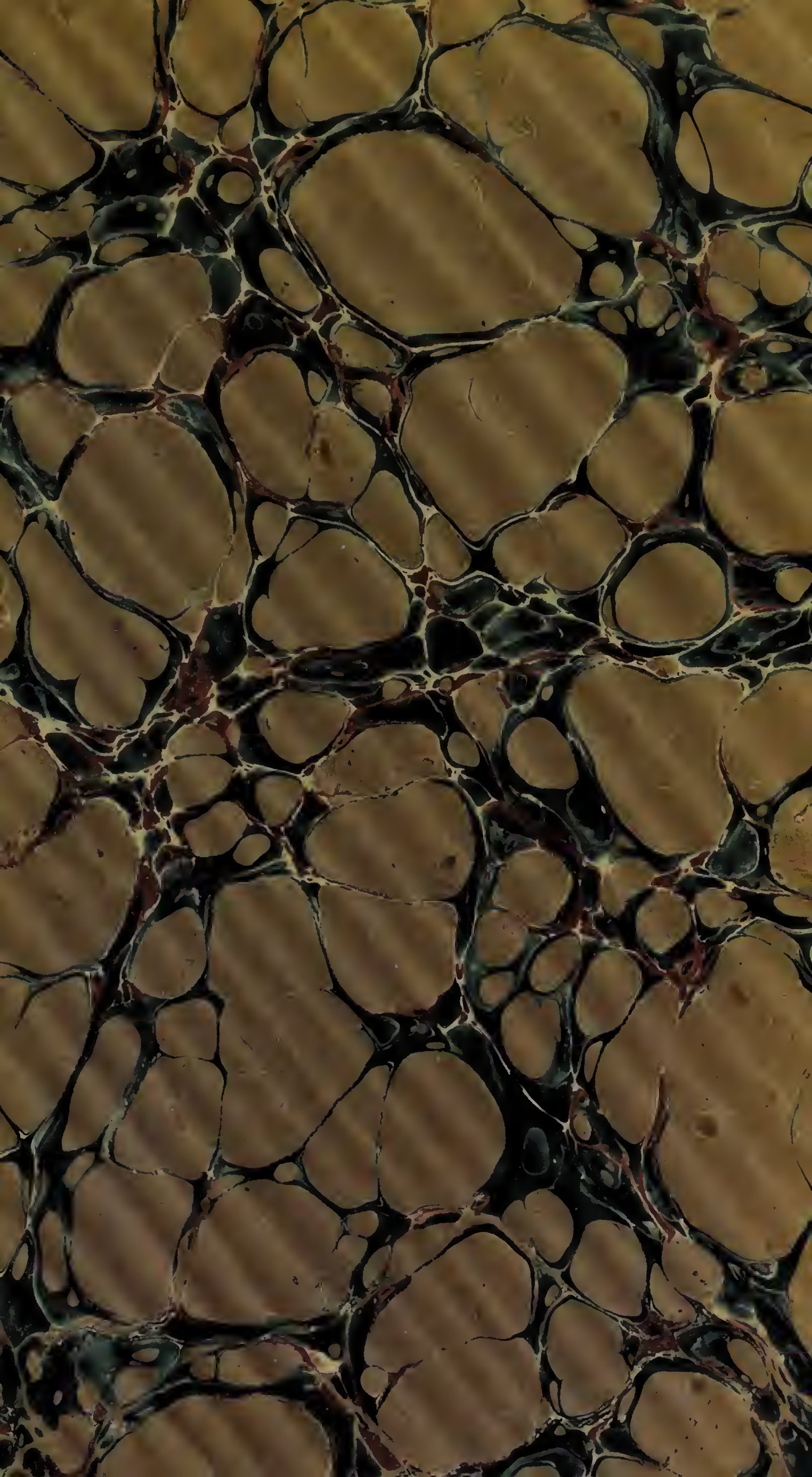

Dr. Laan

1896

WERKEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

TWEEDE AFDEELING.

AFZONDERLIJKE WERKEN.

S. MÜLLER. REIZEN IN DEN INDISCHEN ARCHIPEL. II.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER

1857.

7

REIZEN EN ONDERZOEKINGEN

IN DEN

INDISCHEN ARCHIPEL,

GEDAAN

OP LAST DER NEDERLANDSCHE INDISCHE REGERING,
TUSSCHEN DE JAREN 1828 EN 1836.

DOOR

DR. SALOMON MÜLLER.

NIEUWE UITGAVE, MET VERBETERINGEN DOOR DEN SCHRIJVER,
UITGEGEVEN VAN WEGEN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-,
LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

TWEEDE DEEL.

MET KAARTEN EN PLATEN.

AMSTERDAM,
FREDERIK MULLER.

1857.

WELLCOME
LIBRARY
INSTITUTE

INHOUD.

KAARTEN EN PLATEN.

SCHETSEN

UIT DE OOSTELIJKE STREKEN

DES

INDISCHEN ARCHIPELS.

SCHETSEN

UIT DE

OOSTELIJKE STREKEN DES INDISCHEN ARCHIPELS,

VOORNAMELIJK VAN

CELEBES, BOETON, AMBOINA EN DE BANDA-EILANDEN.

De berigten, welke ik, onder den titel van Schetsen, mijnen lezeren aanbied, zijn in het jaar 1828 tijdens mijnen togt met Zijner Majesteits korvet Triton, van Makassar door de Molukken, naar Nieuw-Guinea, verzameld geworden. De spoed, waarmede die reis werd volbragt, veroorloofde ons niet, op de verschillende eilanden, die wij onderweg aandeden, langen tijd te vertoeven, zoodat wij schier alleen aan de landingsplaatsen en aangelegene streken, eenige onderzoekingen konden in het werk stellen. Van de meesten dier oorden zijn intusschen reeds min of meer uitvoerige topographische beschrijvingen gegeven, zoodat wij ons dienaangaande, gevoegelijk tot eenige weinige mededeelingen zullen kunnen bepalen. Behalve Valentyn's *Oud- en Nieuw-Oost Indiën*, die oude schatkamer van belangrijke bescheiden omtrent de Zuid-Aziatische landen, derzelver bewoners en de veroveringen der Europeanen, gedurende de twee eerste eeuwen van hun verblijf aldaar, bezitten wij uit den

lateren tijd vele voortreffelijke berigten, zoowel omtrent de geographische gesteldheid, als omtrent de geschiedenis en de zeden der bewoners dier wereldstreek. Het kan derhalve onze bedoeling niet zijn, hier eene volledige beschrijving van de door ons bezochte eilanden te geven; maar wij zullen ons alleen bepalen tot het leveren van eenige bijdragen omtrent die onderwerpen, welke minder algemeen en minder juist bekend zijn.

I.

AANTEEKENINGEN BETREKKELIJK MAKASSAR, BONTHAIN, HET EILAND BOETON EN EENIGE ANDERE NABIJLIGGENDE EILANDEN.

Het fort Rotterdam te Makassar of eigenlijk Mangkasar, werd, gelijk door Valentyn is aangeteekend, in 1677, tien jaren na den bloedigen slag van Speelman, door de Hollanders voltooid. Het is gegrondvest op dezelfde plek, waar de vermeesterde sterkte *Oedjong-Pandang* gelegen was. — Makassar, de hoofdplaats der Nederlandsche bezittingen in de zuidelijke gedeelten van Celebes [1]), ligt aan de westzijde van het eiland, digt bij de zee. Deszelfs omstreken zijn, in verre uitgestrektheid, geheel vlak, zoodat het oog alleen in het blaauwe verschiet een vrij hoog gebergte ontwaart. Dit gebergte, hetwelk een gedeelte der keten is, die de groote zuid-westelijke landstrook van Celebes in de lengte van het noorden naar het zuiden doorsnijdt, is overal zeer boschrijk; terwijl het vlakke voorland afwisselend bedekt is met rijstvelden en dorpen, welke laatsten, immer in de lommer gehuld, als zoo vele boomgroepen, tusschen de min of meer uitgebreide graanvelden oprijzen. De stad Makassar levert voor een gedeelte nog een getrouw afbeeldsel op van den bouwtrant der eerste Europeanen. Bij het gezigt der zware muren met hunne kleine gewelfde poorten, en de daarachter gelegene lage, doch insgelijks geheel uit steen opgetrokkene woonhuizen, wordt men onwillekeurig tot een ernstig nadenken gestemd, omtrent de gevaren, welke in den beginne, de blanke vreemdelingen aldaar bedreigden. De

stoutheid van den aanleg dezer merkwaardige overblijfselen vervult met verbazing, en hun sombere bouwtrant, als gelijkende zij zoo vele gevangenissen, met eene soort van huivering. Deze indruk is nog levendiger door het groote verschil, hetwelk die stevige en blijkbaar op verdediging en veiligheid berekende woningen, tegenover de smaakvolle, vrolijke en meer naar het luchtgestel ingerigte huizen uit den lateren tijd, opleveren. — Behalve eene hoofdstraat, heeft Makassar nog onderscheidene kleinere, die, evenwijdig met het zeestrand loopende, gedeeltelijk door inlandsche Christenen, gedeeltelijk door Chinezen en ook gedeeltelijk door Boeginezen en andere Mohamedaansche inboorlingen bewoond worden. De belangrijkste plaats dezer wijken was voor ons de vischmarkt, waar wij gelegenheid vonden, om binnen weinige dagen de aanzienlijke hoeveelheid van ruim 300 stuks fraaije zeevisschen bijeen te brengen. Een groot aantal praauwen staken iederen ochtend met den landwind in zee, en kwamen tegen den avond, met den zeewind, weder terug. Somwijlen hadden zij zulke goede vangsten gedaan, dat schier in alle visschershutten langs het strand, de bamboezen stellaadjen, voor de tentoonstelling van den te verkoopen buit bestemd, naauwelijks toereikende waren om denzelven behoorlijk te bevatten. Het is hier de plaats niet en wij zouden ook te wijdloopig worden, indien wij eene volledige optelling gaven van al de door ons aldaar waargenomene visschen. Om een denkbeeld te doen verkrijgen van de vischrijkheid der Makassaarsche zee, zal het voldoende zijn, hier eenige soorten uit verschillende geslachten en familiën op te noemen. Wij bepalen ons tot de volgende: Carcharias sorrah, Scyllium punctatum, Zygaena Blochii, Rhinobatus laevis, Torpedo Timlei, Trygon lymna, Myliobatis flagellum, Tetrodon argenteus en Honkenii, Balistes lineatus, Aluthera barbata, Triacanthus biaculeatus, Saurus coromandelicus, onderscheidene zoogenaamde naaldvisschen (Syngnathus) en Clupeacei [2]); voorts Megalops indicus, Notopterus Bontianus, Elops saurus, Chirocentrus dentex, Belone timucoides, Hemiramphus Dussumieri; verschillende Siluroidei van de geslachten Pimelodus, Macropterus en Plotosus; als ook eenige Pleuronectæ van de geslachten Solea

en Hippoglossus. Veel talrijker dan de kraakbeenige visschen (Pisces cartilaginei) en de weekvinnige (Malacopterygii), waren de stekelvinnige (Acanthopterygii), uit welke groote afdeeling inzonderheid de makreelachtigen (Scomberoidei) en de baarsachtigen (Percoidei), zoowel in soorten als individuën, zeer menigvuldig voorkwamen. De ontzaggelijke menigte van makreelen, welke de Indische zeeën bewonen, leveren niet minder eene onuitputtelijke bron op voor de visschers dier streken, als zij, uithoofde hunner vraatzucht, voor de gevaarlijkste vijanden te houden zijn van alle kleinere waterbewoners. Vooral is het de vliegende visch (Exocoetus), welke onophoudelijk door hen vervolgd wordt. Van de verschillende soorten van makreelen, door ons te Makassar gezien, vermelden wij hier alleen: Cybium guttatum en Commersonii, die beide zeer gemeen schijnen te zijn. Minder menigvuldig, of ook wel slechts zeldzaam, kwamen ons verder nog de volgende visschen aldaar voor, als: Caranx xanthurus en Rottleri, Chorinemus aculeatus, Trichiurus haumela, Coryphæna chrysurus, Stromateus niger, Mene maculata; onderscheidene Labroidei van de geslachten Scarus, Cheilinus, Epibulus en Julis; eenige Mugil-soorten, Glyphisodon melas en bengalensis, Premnas trifasciatus, Cæsio erythrogaster, Gerres filamentosus, Amphiprion ephippium, Diacope Sebæ en notata, Dentex obtusus, Serranus corrallicola, merra en sexfasciatus, Mesoprion unimaculatus en annularis, Pristipoma kaakan, Scolopsides Vosmæri en lycogenis, Holocentrum orientale, Scorpæna picta, Pterois zebra, Sphyræna Commersonii, Mulles (Upeneus) vittatus, Therapon servus, Apogon novemfasciatus en nigripinnis, Diploprion bifasciatum, Umbrina Kuhlii, Otolithes argenteus Platycephalus scaber, Sillago acuta, Polynemus tetradactylus, Pimelepterus indicus, Toxotes jaculator, en onscheidene klipvisschen van de geslachten Chætodon, Platax, Holacanthus, Drepane en Scatophagus, hoezeer de schubvinachtigen (Squamipennes) op verre na niet zoo talrijk zijn, als op de klippen en koraalriffen in de Moluksche wateren. In het algemeen moeten wij hier bijvoegen, dat de meeste der bovengenoemde visschen door den geheelen Archipel heen schijnen verspreid te zijn, aangezien wij velen daarvan ook te Batavia

en op andere kustplaatsen der groote Sunda-eilanden aantroffen; en dat voorts sommige van dezelve tevens uit de golf van Bengalen en zelfs van nog veel grooteren afstand, uit de Zuidzee zijn bekend geworden.

Ten einde onze zoölogische waarnemingen geregeld achter elkander mede te deelen, wenden wij ons onverwijld tot de klasse der Amphibiën. De weinige tweeslachtige dieren, welke wij in de zuidelijke deelen van Celebes hebben te zien gekregen, bestonden in eenige slangen en hagedisachtige soorten. De gewone tweekammige krokodil (Crocodilus biporcatus) is zoowel op de reede van Makassar, als vooral aan den mond en binnen de rivier Goa zeer menigvuldig. Verschillende schinken, van welke de ver verspreide Scincus Kuhlii (Sc. multifasciatus, Kuhl.) de gemeenste is, zagen wij langs de wegen, onder struiken en tusschen steenen rondkruipen. Deze kleine onschadelijke diertjes zijn ten opzigte hunner levenswijze, ware vertegenwoordigers der hagedissen (Lacertæ), welke op de Oost-Indische eilanden ten eenemale gemist worden. Gelijk deze, leven ook de schinken van allerlei insekten, voornamelijk van aardkevers, springhanen, vliegen, wormen, insektenlarven, enz. Zij koesteren zich soms met welgevallen in den warmen zonneschijn, en zijn zeer omzigtig en behendig. Eene kleine gekkosoort, naauw verwant aan den Hemidactylus frænatus, wordt om dezelfde reden als deze, wegens de dienst namelijk, die het diertje door zijne jagt op muggen, nachtvlinders en andere lastige insekten, in de woningen der menschen bewijst, gaarne binnen dezelve geduld. De slangen, door ons in de bedoelde landstreek waargenomen, bepalen zich tot Coluber melanurus, Tropidonotus chrysargus, Dipsas Drapiezii, Tortrix rufa en Trigonocephalus viridis. Opmerking verdient het, dat deze laatste giftige slang door ons nimmer op Java is aangetroffen, en ook aan onze Javasche bedienden volstrekt onbekend was, terwijl zij op de westkust van Sumatra en in de noordelijke deelen van Timor geenszins zeldzaam is, en door Russel, in zijn *Account of Indian Serpents*, van Tranquebar is beschreven en afgebeeld geworden.

De vogelen, door ons in de omstreken van Makassar en op

de zuidkust van Celebes waargenomen, zijn, zoo uithoofde van hun gering getal, als dewijl zij meest tot de gewone, ook op Java gevonden wordende soorten behooren, naauwelijks eene bijzondere vermelding waardig. Wij zullen ons daarom bij deze dierklasse slechts tot de herinnering aan den grooten grondregel in de natuur bepalen, dat namelijk, wezens van denzelfden vorm, over alle streken der aarde in levenswijze en huishouding met elkander overeenstemmen. Zoo zien wij den kleinen torenvalk van Indië, die in grootte en kleur zoozeer overeenkomt met onzen europeschen Falco tinnunculus, volmaakt op dezelfde wijze, als deze bij ons, jagt maken op muizen, kleine hagedisachtige dieren en gevogelte, springhanen enz. Circus Jardinii [3]) kiest zich, even als de wouwsoorten in de noordelijke streken der aarde, de opene velden en weilanden tot verblijf, en zet, op dezelfde wijze, zich het liefst stil en ongemerkt op den bodem, of wel op eenen steen, lagen paal of iets dergelijks, door hetwelk hem, èn tot zijne veiligheid, èn tot het beloeren zijner prooi, een ruim uitzigt wordt aangeboden. Alcedo bengalensis is in alle opzigten een waar afbeeldsel van onzen gewonen ijsvogel (Alcedo ispida): Saxicola caprata herinnert, op eene onmiskenbare wijze, door hare gewoonten, aan de schuwheid en de onrust der europesche tapuiten. De blaauwe kwak (Nycticorax Gardeni) leeft ook daar, even als bij ons en gelijk hij door Wilson, van Noord-Amerika wordt afgeschetst; terwijl zijn rondvliegen in den nacht en zijn dof, doch sterk geschreeuw, hetwelk hij vaak ter middernacht hooren doet, bij het half barbaarsche en zoozeer tot bijgeloof geneigde volk van die warme landen, evenzeer aanleiding geven tot allerlei sprookjes en wonderbaarlijke uitleggingen, als ook nog bij menig bekrompen en onbeschaafd mensch in ons werelddeel plaats heeft. Dat de huishouding der uilen overal dezelfde is, laat zich reeds uit de overeenstemming der physische bewerktuiging dezer dieren opmaken: en inderdaad, deze overeenkomst is soms treffend. Die soorten, welke in gedaante en kleur naauw verwant zijn aan Strix aluco, houden zich ook steeds in de bosschen op; terwijl de tot de groep des kerkuils (Strix flammea) behoorende soorten,

meest in oude tempels, in afgelegene rotsholen enz. huisvesten.

Van de zoogdieren hebben wij geene andere te zien gekregen, dan alleen eenige Chiroptera van de geslachten Pteropus, Taphozous en Vespertilio; eenige kleine eekhorens en een paar troepjes gestaarte apen (Cercopithecus cynomolgus). — De schelp-, gekorvene- en schaaldieren, door ons verkregen, verdienen nog minder eene nadere aanduiding, als bestaande zij eeniglijk uit vormen, die allerwegen in den Archipel voorkomen. Uit de klasse der schaaldieren werden voornamelijk soorten van de geslachten Portunus, Palinurus en Palaemon ter markt gebragt.

Het bij Makassar uit wit zand bestaande strand, heeft eene flaauw afloopende helling. Langs hetzelve ontwaart men, onder de lommer van hoog geboomte, hier en daar kleine visschersdorpen, welke, op eenigen afstand gezien, schilderachtige tafereelen opleveren. Niet ver ten zuiden van de stad ontlast zich de rivier Goa in zee. Zij is eene der aanzienlijkste rivieren ter westzijde van het eiland. Hare oevers zijn wèl bebouwd, sterk bewoond, en leveren insgelijks vele fraaije gezigten op. Aan den regter oever, ongeveer een uur boven haren mond, ligt de hoofdplaats Goa, waar de vorst van dat landschap zijn verblijf houdt. De vroeger vermaarde stad van dien naam, in het jaar 1778 door de onzen ingenomen en verwoest, lag niet ver van daar. Thans ziet men, op eene kleine hoogte, nog slechts eenige van gebakken steen gemetselde graftomben, welke de overblijfselen van het oude koninklijk geslacht van Goa bevatten. Eene dergelijke begraafplaats, van de Boeginesche vorsten, vindt men bij Bontualak, een klein half uur landwaarts in van Makassar.

Op den 15den Maart 1828 verlieten wij, met een zacht koeltje, de reede van Makassar. Een salvo van dertien schoten, door een gelijk getal van het fort Rotterdam beantwoord, strekte tot verhooging van den indruk en der eigenaardige gewaarwordingen welke bij het verlaten van den wal, altijd min of meer bij den zeereiziger worden opgewekt. Wij stelden koers om den zuid-westhoek van Celebes en kwamen den derden dag

voor Bonthain ten anker. De ontelbare eilandjes en de niet minder talrijke ondiepten langs en in de nabijheid dezer kust, maken het vaarwater aldaar voor groote schepen moeijelijk en onveilig.

Bij het tractaat van 18 November 1667, zoo roemvol voor de Hollandsche wapenen, werd Bonthain door den vorst van Makassar, Sultan Hassan Oedien, aan de gewezene Oost-Indische Compagnie in eigendom afgestaan. Zij stelde deze landstreek onder het beheer van Radja Palaka van Boni, haren getrouwen aanhanger en bondgenoot. Toen deze echter in 1696, zonder eenen mannelijken erfgenaam na te laten, stierf, nam zij Bonthain weder terug, het vervolgens onder haar eigen onmiddelijk bestuur behoudende. Dit distrikt ligt aan de zuidkust van Celebes. De Nederlandsche post, in een klein fortje, met aarden wallen, bestaande, en met eenige stukken geschut gewapend, bevindt zich digt aan het zeestrand, binnen eene wijde bogt. Op vele plaatsen langs den oever, ziet men inlandsche woningen, hoezeer het digte loof van de menigte palm- en andere vruchtboomen, een groot gedeelte der gehuchten aan het oog onttrekt. Niet ver van het strand begint de bodem langzaam te rijzen, en verheft zich weldra tot eenen hoogen berg, bij de zeelieden, wien hij tot een gewigtig verkenningspunt verstrekt, onder denzelfden naam bekend, als de baai, die hij bezoomt. De inlanders noemen hem *Loempoe Batang*. Het is bekend, dat de beide moesons zeer aanmerkelijk van gesteldheid veranderen, naarmate zij in de westelijke zeeën van den Archipel, tusschen de groote Sunda-eilanden, of in die der oostelijke streken, in de Molukken, worden waargenomen. Hare werking vertoont zich alsdan op eene juist tegenovergestelde wijze. Dit onderscheid is tot heden in Oost-Indië nergens op eenen korteren afstand opgemerkt, dan aan de zuidkust van Celebes, in de straat Salajar. [4]) Ongetwijfeld dragen de geographische ligging en eigenaardige gedaante van Celebes, in verband met zijne uitgestrektheid en de menigte eilandjes, welke tusschen zijne zuidelijke grens en Flores gelegen zijn, niet weinig daartoe bij. — Na slechts eenen goeden halven dag bij Bonthain te hebben vertoefd,

hoofdzakelijk met het doel om eenen voorraad mondbehoeften, en wel inzonderheid aardappelen, die aldaar in den zandigen bodem zeer goed tieren, op te doen, vervolgden wij de reis door de straat Salajar naar Boeton. Wij werden beurtelings door tegenwinden en stilte verhinderd, zoo spoedig vooruit te komen, als wij wel wenschten. Den 22sten Maart zeilden wij, met helder weder en zachten wind, voorbij het eiland Kambaina. Uit het zuiden gezien, vertoont het zich als een vrij hoog, bergachtig land. In den namiddag van dien dag stak de wind eenigzins op, voerde ons weldra in het gezigt van het eiland Pangasane [5], en omstreeks den avond, binnen den ingang der straat Boeton op de reede der hoofdplaats van dien naam. Het voortreffelijk schoone weder, dat ons den geheelen dag begunstigde, bragt het geheele scheepsgezelschap in een vrolijke stemming, welke niet weinig verhoogd werd door de overheerlijke tafereelen van landgezigten, die zich, bij het inzeilen der straat Boeton, als een bewegelijk panorama aan ons oog vertoonden. Bekoorlijker schouwspel had zich voor geen onzer, ooit opgedaan. Aan alle kanten van land omgeven, tusschen hetwelk de schier spiegelgladde zee alleen door scharen dolfijnen bewogen en door eenige kleine visschersschuitjes verlevendigd werd, vergaten wij, dat wij ons op zee bevonden. In onze verbeelding voeren wij op een uitgestrekt en rustig meir.

Het eiland Boeton, hoezeer bergachtig, bezit echter geen bijzonder hoog gebergte. De hoofdplaats Boeton ligt in het zuidelijke gedeelte aan den westkant van het eiland, ongeveer een half uur van de zee, en tamelijk hoog. Niet ver van daar heeft de Sultan zijn verblijf, hetwelk zich als eene kleine sterkte voordoet. Het woonhuis is door eenen dubbelen muur omgeven, uit brokken kalksteen opgetrokken, hebbende de binnenste muur eene dikte van meer dan drie voeten. Aan den ingang van het huis was een lang metalen kanon (*Lila*) geplaatst, met den mond naar den weg gerigt. De bewoners van Boeton komen, zoo in gestalte als kleur, met de Makassaren en Boeginezen overeen; ook in hunne kleeding verschillen zij van deze weinig of niet. Hunne huizen staan insgelijks op palen en zijn van denzelfden bouwtrant, als die der Makassaren.

Bij eenige inlanders zagen wij zware houwers, wier gevesten met een bos menschenharen prijkten. Van de taal der Boetonezen konden noch onze Javasche matrozen, noch onze Maleijers iets hoegenaamd verstaan. Dit maakte den omgang met hen moeijelijk en was zeer belemmerend voor onze navorsehingen omtrent het land. Kort voor ons vertrek echter, ontmoette ik eenen visscher, welke vrij wel Maleiseh sprak. Deze verhaalde mij, onder anderen, dat op het eiland vele wilde zwijnen en in sommige streken ook verwilderde buffels leefden. Van huisdieren zagen wij eenige fraaije, donkerbruine paarden, die losliepen en op onze aannadering ijlings de vlugt namen; voorts onderscheidene kleine, roodharige honden en eene menigte hoenders. Langs den zeeoever lagen vele inlandsehe vaartuigen, deels voor anker, deels op het drooge gehaald. Met de groote praauwen ondernemen de bewoners van Boeton verre togten naar de verschillende streken van den Arehipel, en toonen zich aldus de ijverige mededingers van hunne handeldrijvende naburen, de zoo ondernemende Boeginezen. Er werden ons twee praauwen aangewezen, welke den Sultan behoorden. Al deze vaartuigen worden op Boeton zelf gebouwd: eenige, bijkans voltooide, zagen wij op de werf. De huizen in de nabijheid van het strand. hadden voor het grootste gedeelte geen voordeelig aanzien: zij leverden veeleer het tegenbewijs op van den betrekkelijken welstand der inboorlingen, waarvoor de vele praauwen sehenen te pleiten: vooral eehter staken zij sterk af bij de zoo verrukkelijk schoone natuurtooneelen der omstreken. Vóór sehier alle huizen vonden wij kakketoeën en andere levende papegaaijen, welke, op stokjes, krukjes of in houten hoepels gezeten, enkel met eenen kleinen dubbelen ring, uit buffelhoren of den dop eener kokosnoot gesneden, aan ééne poot waren vastgehecht. Onder dezen zagen wij het menigvuldigst Psittacus sulphureus; in veel geringer getal Ps. ornatus en Ps. setarius. De inlanders schijnen deze vogels voornamelijk met het doel te vangen en tam te maken, om hen bij voorkomende gelegenheid te verkoopen. Zij vroegen ons van 2 tot 3 gulden (meestal eene *ringgit* of Spaansehe mat) voor het stuk. Op de jagt bekwam ik: Charadrius ruficollis, een paar individuën van Ardea novae-

guineae, welke reiger in menigte op het paalwerk der in zee uitgezette vischfuiken zat, en zich niet zeer schuw toonde. Mijne Sundanesche jagers schoten: Ardea speciosa, Numenius phaeopus, Strepsilas collaris en Nectarina lepida. Het strand was als bezaaid met Paguri van verschillende grootte, die met hunne, van onderscheidene slakdieren geleende woningen, onophoudelijk rondkropen, en daardoor, als ware het, aan den geheelen witten zandbodem het aanzien van beweging en leven bijzetteden.

Het eiland Boeton bestaat grootendeels uit een kalkgesteente van lateren oorsprong, gelijk men hetzelve, met verschillende wijzigingen, op vele plaatsen aan de kusten van Celebes, Java, Madura, Timor, in de Molukken en elders in Indië aantreft. Nu eens bevat dit kalkgesteente vele fossile koralen (inzonderheid Madreporae), Conchyliën en andere zeedieren; dan weder vertoont het eene meer gelijkvormige, graanwachtig gele massa, of is somwijlen meer roodachtig geel van kleur, rijkelijk met kalkspaat doordrongen en zeer hard. Op Boeton vonden wij deze niewere kalksteenformatie niet alleen allerwegen langs den oever der zee, maar wij ontwaarden haar ook, hier en daar, op sommige der hoogste bergtoppen. Hoe lager en digter bij het strand, des te meer is de oppervlakte van het gesteente met gaten en scherpe hoeken voorzien, blijkbare gevolgen der ontbindende werking van het water. — De vruchtbaarheid van Boeton, naar zijne vegetatie in het algemeen te oordeelen, is bij eene vergelijking met die van Java en andere zeer vruchtbare tropische landen, geenszins uitstekend. In sommige streken van het eiland is de plantengroei dun en schraal; groote, alleen met gras bedekte plekken worden dikwerf door in rijen groeijend wild hout en woeste dalen beperkt: eene gesteldheid, die door hare afwisseling van donker en licht groen, open, heiachtig land en digt bosch, eene schilderachtige vertooning maakt. Onder de nuttige gewassen verdient vooral de kapas- of katoenplant (Gossypium) vermelding. Dezelve wordt hier veel aangekweekt en levert eene der fijnste en beste katoensoorten van geheel Indië op. Kokospalmen vindt men langs den zeeoever in groote hoeveelheid en, naar evenredigheid, is ook het eiland wèl bedeeld met een aantal andere

vruchtboomen, die aan den Archipel in het algemeen eigen zijn. De kamiri-boom (Aleurites moluccana) is, wegens het voordeel, dat de inlanders uit deszelfs olieachtige vruchtkern, tot brandstof, trekken, en het bamboesriet, wegens deszelfs geschiktheid tot veelvuldig huiselijk gebruik, van bijzonder belang. Langs de zuid- en westzijde is de kust vaak steil en rotsachtig, met uitzondering der bogten en inhammen, die gemeenlijk een vlak strand van aangespoeld wit zand bevatten. In het noord-westelijke gedeelte, tegenover de kust van Celebes, is de zeeoever bij afwisseling moerassig, en op zoodanige plaatsen veelal met digt ineengegroeide mangleboomen (Rhizophorae) beschaduwd.

Toen wij tegen den avond naar de korvet terug wilden keeren, hadden wij moeite, eenige visschers te bewegen, om ons met een bootje naar boord te brengen; die arme lieden waren vol angst en vrees, dat wij hen zouden medenemen. Of dit ongunstig denkbeeld op de ondervinding was gegrond, dat sommige der hunnen weleens op schepen waren aangehouden en weggevoerd, is ons niet gebleken.

Op den 23sten Maart, bij het aanbreken van den dag, werden de ankers geligt en de togt door de straat Boeton naar Amboina ondernomen. Deze straat strekt zich nagenoeg van het zuiden naar het noorden uit; zij is ten oosten begrensd door het eiland Boeton, en ten westen door het eiland Pangasane, mitsgaders door eenige andere kleine eilandjes, den zuidoostelijken uithoek van Celebes en het eiland Wawoni. In den fraaijen hydrographischen Atlas, welke bij de reisbeschrijving van den franschen Vice-Admiraal Bruny-Dentrecasteaux is gevoegd, vindt men eene voortreffelijke kaart (N°. 39) van dien doortogt, tot welke wij diegenen onzer lezers, welke zich van deze landstreek een naauwkeurig denkbeeld willen maken, verwijzen. De naauwte der straat, inzonderheid op sommige plaatsen, en het hooge land dat haar bezoomt, veroorzaken er vaak windstilten, die ook ons te beurt vielen en onzen voortgang zoodanig vertraagden, dat wij haar niet voor den 26sten konden uit komen. Voor ons, natuuronderzoekers, zoude dit oponthoud echter niet te lang zijn geweest, integendeel, wij hadden ons ge-

lukkig geacht, nog eene maand en langer in eene streek te mogen verblijven, die zoo veel schoons ten toon spreidde en zoo menig punt van onderzoek aanbood, bijaldien onze pogingen, in dit laatste opzigt, tot ons leedwezen, niet zoozeer waren belemmerd. Telkens, zoodra zich een zuchtje verhief, moesten wij van plaats veranderen en, naar den drang der omstandigheden, veelal op vrij grooten afstand van den wal ten anker blijven liggen. In het begin, door het naauwste gedeelte der straat, vorderden wij het minst. Naauwelijks hadden wij de reede van de hoofdplaats Boeton verlaten, of de wind begon te verflaauwen, en weldra geheel te liggen, zoodat wij genoodzaakt werden, op nieuw het anker te laten vallen. Wij bevonden ons toen niet ver van een klein eilandje, nabij den vasten wal van Boeton. De eerste Officier der korvet, de Heer Tuning, aan wiens welwillendheid wij in het vervolg der reis zoo menig uitstapje ter bevordering onzer werkzaamheden te danken hadden, bood ons eene sloep aan, om dat eilandje te kunnen bezoeken. Vol blijdschap en met reikhalzend verlangen maakten wij onverwijld van dit vriendelijk aanbod gebruik; dan, het duurde niet lang, of bij het verheffen van een zacht windje werd de blaauwe vlag geheschen, ten teeken dat wij naar boord moesten terugkeeren. Toch hadden wij nog gelegenheid gevonden, eenige vogelen, onder welke Muscicapa coerulea, die tevens op Java, Sumatra, Borneo, en Luzon, te huis is, en Ardea scapularis [6]), eenen niet slechts over den geheelen Indischen Archipel, maar ook over het warmere gedeelte van Zuid-Amerika en Afrika, verspreidden reiger; een pakje planten voor ons Herbarium; eenige koralen en een paar proefstukken van het gesteente, in der haast bijeen te brengen. Het eiland bestond in eenen bolvormigen heuvel, met zwaar geboomte begroeid, terwijl zich, hier en daar, steile rotswanden verhieven, uit denzelfden nieuweren kalksteen zamengesteld, als waarvan wij hiervoren gewag maakten. Een breed rif van koralen omgordde hetzelve. Wie nimmer levende koralen in hunnen natuurstaat gezien heeft, kan zich naauwelijks een flaauw denkbeeld maken van het eigenaardige schoon dezer dierwoningen der zee. Naarmate de koraaltakken ouder worden, ver-

anderen zij van kleur, terwijl bovendien, aan iedere soort nog bijzondere kleuren eigen zijn. Door deze verscheidenheid van verwen en de veelvuldige schakeringen, van het bloedroode tot de zachte rozenkleur, met overgangen in het paars en tusschen deze, schitterende tinten van een blaauwachtig licht groen tot een groenachtig en ook zuiver wit, ontstaat zulk een overheerlijk tapijt, als van zoo vele bloembedden, dat zelfs de koelste beschouwer, bij den aanblik van hetzelve, in bewondering en verrukking moet worden gebragt. Deze indruk wordt nog aanmerkelijk verhoogd, door de onophoudelijke trillende beweging der zee en hare in donkerheid toenemende blaauwe kleur, naarmate harer meerdere diepte. Dáár, waar de zon het watervlak helder bescheen, kon men, tot op vier en vijf vademen diepte, elk voorwerp op den bodem duidelijk onderscheiden. De koralen, door ons in de straat Boeton waargenomen, bepalen zich hoofdelijk tot de geslachten Madrepora (Porites, Pocillopora, Seriatopora, Sideropora, Heteropora), Maeandrina, Fungia, Astraea, Pavonia, Millepora en Tubipora. Tusschen de koraaltakken vertoonden zich hier en daar zeesterren, zeeëgels en onderscheidene schaaldieren. Uit de familie der zeesterren (Asteroidea) boeide onze oplettendheid bijzonder Asterias nodosa door hare fraai roode kleur en groote, zwarte knobbels op het bovenlijf; en eene Ophiura, veel gelijkenis hebbende met Oph. longipeda, Lamarck, die hare lange stralen tusschen de naauwe openingen van den koraalbodem naar buit uitstrekte, doch dezelve haastig terugtrok, zoodra men haar slechts even aanroerde, of door eene onvoorzigtige beweging, eene sterkere trilling in het water werd te weeg gebragt. Onder de zeeëgels merkten wij meer bepaaldelijk op: Echinus lucunter en Cidarites diadema, twee door ons ook dikwerf in de Molukken en bij Timor waargenomene soorten, terwijl ons uit de familie der schaaldieren voornamelijk soorten van de geslachten Palaemon en Portunus in handen vielen. — Zoet water was op het eilandje niet te vinden, en onze matrozen waren genoodzaakt, de derwaarts medegenomene watervaatjes ongevuld weder naar boord terug te brengen. Langs het strand, op den vasten wal van Boeton, lagen hier en daar kleine visschersbootjes en eenige grootere praauwen, en in de nabij-

heid van dezelve, een weinig hooger op, waren, onder het geboomte, een paar armoedige huizen zigtbaar, welker eenzame en afgezonderde ligging treffend overeenstemde met de diepe rust en kalmte, welke in den omtrek was heerschende. Het eentoonige gedruisch der branding, door de deining der zee op de koraalriffen en de steile rotswanden te weeg gebragt, was de eenige hoorbare stem in het midden dezer zwijgende natuur. Hoezeer wij dadelijk, bij het hijschen der blaauwe signaalvlag, op den terugtogt naar de korvet bedacht waren, verliep er nogtans eenige tijd, eer alle onze op de vangst van zeedieren, vogelen en insekten uitgezondene inlanders, zich weder bij elkander vervoegd hadden. Een mijner Sundanesche jagers gaf inzonderheid aanleiding tot een langer oponthoud. Deze, op eenen boom een bijennest ontdekt hebbende, had de onbezonnenheid gehad, om denzelven te beklauteren, met het doel om zich eens lekker aan den honing te goed te doen; dàn, naauwelijks was het nest door hem aangeroerd, of deszelfs kleine, nijvere bewoners deden zulk eenen woedenden uitval en teisterden hem zoodanig, dat hij verpligt was, in de grootste haast de vlugt te nemen. Hij deed zulks met achterlating van zijn baaitje en van zijnen jagtzak. Na van den eersten schrik bekomen te zijn, herinnerde hij zich zijne achtergelatene goederen, maar kon dezelve, in weêrwil van alle aangewende moeite, niet wedervinden. Geheel afgemat en met een gelaat vol droefheid en pijnlijke aandoening, vervoegde zich de arme man, op ons herhaald geroep, eindelijk weder bij ons. De bijen, die volgens zijne bewering van ongewone grootte waren, hadden hem deerlijk gehavend. Zijn ontbloot bovenlijf, vooral de rug, was weldra geheel met dikke, harde knobbels overdekt, en deze geweldige zwelling, welke de huid sterk deed spannen en eene ondragelijke hitte te weeg bragt, veroorzaakte hem, gedurende vier-en-twintig uren, eene vrij hevige koorts. Waarlijk eene harde straf voor eenen kleinen en onbevredigden snoeplust! — Ons vertrek van het eilandje, door dit voorval, langer dan ons lief was, vertraagd zijnde, was de korvet inmiddels onder zeil gegaan, zoodat wij, hoe zacht het windje ook blies, met de grootste krachtsinspanning de riemen moesten gebruiken, om het statig

vlottende schip weder in te halen. Bij onze terugkomst aan boord vonden wij aldaar nog slechts één klein bootje, aan den man toebehoorende, welke ons door den Sultan als loods door het moeijelijker gedeelte der straat was toegevoegd. Al de overige kano's, welke des morgens, terwijl wij ten anker lagen, zich bij ons hadden begeven, waren verdwenen. Die kleine vaartuigen waren van eenen zonderlingen bouwtrant: vrij lang (eenigen zelfs tot 20 voeten toe), maar zóó smal, dat zij naauwelijks voor de beide, digt naast elkander geplaatste beenen genoegzame ruimte lieten: hunne diepte was omtrent $2\frac{1}{2}$ voet. Groote, uit bamboes of ander ligt hout bestaande vleugels, die aan weêrszijden ver uitstaken, beveiligden hen tegen het omslaan. In eenige kano's, van de grootste soort, zaten vijf of zes inlanders; in de kleinere, daarentegen, slechts twee of drie, welke door middel eener korte roeispaan, van onderen met een spadelvormig blad voorzien, het ranke bootje met eene bewonderenswaardige zekerheid en snelheid voorstuwden. Deze menschen bezochten ons met het doel om eenigen handel te drijven. Zij bragten groote trossen bananen, kokosnoten, nangka's en andere vruchten; eene menigte pas gevangene visschen, onder welke wij eenige nieuwe, fraai groen en rood gekleurde papegaaivisschen (Scarus) vonden; als ook hoenders en verschillende levende vogels, inzonderheid kakketoeën, welk een en ander zij ons, deels voor grof zilvergeld te koop, deels voor ijzeren gereedschappen in ruil aanboden. De kleeding van de meesten dier lieden bestond alleen in eenen groven, blaauwachtigen sarong; weinigen slechts droegen tevens katoenen baaitjes of kabaaijen, terwijl allen, zonder onderscheid, eenen doek of wrong om het hoofd hadden gewonden.

De wind wakkerde allengs meer en meer aan, blies de zeilen op en voerde ons met snelle vaart noordwaarts door de straat. Nu hadden wij oogen te min, om al de treffende natuurtafereelen gade te slaan, welke ons met een altijd wisselend schoon en in telkens hernieuwde en verrassende bekoorlijkheid, van alle zijden omringden, en welker diepe indruk niet ligt uit ons geheugen zal worden weggewischt! Omstreeks den avond begon de wind weder te verflaauwen, en kort na zonnen ondergang

hadden wij volkomen stilte. Het anker werd uitgeworpen en wij bleven dien nacht voor hetzelve liggen; doch reeds zeer vroeg in den ochtend werden wij gewekt door het gezang der matrozen, die met het doorbreken der eerste lichtstralen, het anker weder opwonden en de zeilen bijzetteden, ten einde van het landkoeltje, dat ons uit de bergen van Boeton te gemoet woei, de meest mogelijke partij te trekken. Vóór dat de zon hoog genoeg boven de toppen dier bergen was opgerezen, wierpen zij eene zwarte schaduw op het spiegelgladde en heldere zeevlak; naauwelijks echter vertoonde zich de koningin des dags in haren vollen glans en gloed, of alle dalen en kloven langs de berghellingen traden, majestueus verlicht, uit de schemering te voorschijn, en de gansche natuur veranderde eensklaps van tint en gedaante. Hoe verder wij naar het noorden der straat kwamen, des te zeldzamer werden de sporen van menschelijke bedrijvigheid. De visschersbootjes verdwenen van het water, en de rookwolken boven het geboomte der kust — kenteekenen der aanwezigheid van den mensch — werden eene zeldzaamheid. De bergen, daarentegen, prijkten met digtere bosschen, en het geheele landschap had een ongekunsteld, natuurlijk aanzien. Op den 26sten Maart voerde ons eindelijk eene frissche koelte, binnen weinige uren, geheel uit de straat, buiten het gezigt van het land en in het ruimere sop der Moluksche zee. Wij werden dien dag door zware regenbuijen, vergezeld van stormachtige windvlagen, overvallen; de zee liep hol en onstuimig op, en slingerde ons schip weldra hevig heen en weder. Hoe onaangenaam deze toestand ook was, vooral voor diegenen, op wier ligchaamsgestel de sterke beweging van het schip gevoelig werkte, lieten wij ons dat vervelend schommelen thans gaarne welgevallen, uithoofde van den daarmede gepaard gaanden gunstigen wind, die eene voorspoedige reis beloofde. Na den ganschen nacht en den geheelen volgenden dag en nacht, door eene ongemakkelijke, kort aanschietende zee te zijn heengeworsteld, kregen wij in den vroegen ochtend van den 28sten dier maand, de eilanden Boeroe [7]) en Amblau en, weinige uren later, ook Amboina in het gezigt. De twee eersten, die wij ten noorden lieten liggen, konden wij, uithoofde der dijzige lucht, niet geheel

duidelijk onderscheiden. Dit gemis werd ons eenigermate vergoed, door het gezigt van eene ontzaggelijke vlugt vogelen, grootendeels uit Sulae, in mindere hoeveelheid uit fregatvogels (Tachypetes) bestaande. De meeste dezer vogelen, voornamelijk de Sulae, vlogen vrij laag, en ieder oogenblik zag men eenige van dezelve zich pijlsnel in het water nederstorten. Het was duidelijk, dat zij op eenen troep visschen jagt maakten, dien zij, zoo ver wij zien konden, onophoudelijk vervolgden. De wind had, sedert wij de straat Boeton verlieten, afwisselend uit het N. W. en Z. W. gewaaid. Naarmate wij Amboina naderden, verflaauwde hij, en met hem, ook onze hoop, om nog dien dag de plaats onzer voorloopige bestemming te zullen bereiken. Gedurende den nacht hielden wij het onder de kust heen en weder, en stevenden den volgenden morgen de baai in.

Er zijn voorzeker weinig plaatsen in den Indischen Archipel, wier geschiedenis, in betrekking tot de Europesche kolonisatie, zoo belangrijk is aan staatkundige bijzonderheden, als die van het eiland Amboina. Toen wij de golvende heuvelen en bergreeksen gadesloegen, welke de baai aan weêrszijden insluiten, hoe vele herinneringen rezen toen in ons op, omtrent de gebeurtenissen, waarvan die hoogten, met hare bekoorlijke boschgroepen en uitgestrekte grasvlakten, getuigen geweest waren. — Bij het opzeilen naar de reede hadden wij zeer veranderlijk weder: nu eens harde valwinden, dan weder doodelijke stilte. Ook moesten wij meermalen wenden, eer wij de plaats nabij het zeehoofd, waar de Commandant wenschte te ankeren, bereiken konden.

II.

AANTEEKENINGEN OMTRENT AMBOINA, BANDA, POELOE MANOK EN EENIGE ANDERE EILANDEN DIER STREKEN.

De Chinezen en Arabieren hadden reeds lang de Molukken bezocht en derzelver specerijen aan de bewoners van Azië en Europa doen kennen, toen de Portugezen, die onverschrokkene

zeehelden der zestiende eeuw, in die ver afgelegene zeeen verschenen en de landen ontdekten, wier voorbrengselen eene zoo winstgevende vermaardheid erlangd hebben. Deze ontdekkingen, voor zoo verre zij de eilanden Amboina en Banda betreffen, hadden plaats in het begin van den jare 1512 [8]). Hoe gewigtig dezelve ook waren, vooral ten opzigte der geldelijke voordeelen, welke zij beloofden, verliep er toch een tijdvak van omstreeks vijf-en-twintig jaren, eer de Portugezen zich te Amboina behoorlijk vestigden. Vóór dien tijd, voornamelijk van het jaar 1521 af, bezochten zij dit eiland slechts nu en dan, en vertoefden korter of langer aan de kusten, ter inzameling van den kruidnagel. De laakbare handelwijs hunner Gouverneurs — met uitzondering van eenen enkelen (Ant. Galvano), welken de geschiedenis als eenen edelaardigen man kennen doet — verwekte gedurig misnoegen en wanorde onder de inlandsche bevolking, en bragt haar vaak in opstand, nu eens onderling, dan weder en meestal tegen de blanke vreemdelingen. De laatsten echter, te magtig en zich hoe langer hoe meer versterkende, konden door de inboorlingen, ondanks alle zamenspanning en de ondersteuning van naburige eilanders, niet worden overmeesterd. Eene hartstogtelijke vijandschap had intusschen diepe wortels in de gemoederen der inboorlingen geschoten, zóó, dat zij iedere gelegenheid, die zich aanbood, om de Portugezen te benadeelen, gretig te baat namen. Deze lang gekoesterde en ingekankerde haat, maakte het hun tot eene aangename verrassing, toen de Hollandsche vlootvoogd van der Hagen, in het laatst der maand Mei 1600, met het schip de Zon, voor de kust van Hitoe verscheen, nadat reeds in het vorige jaar de Vice-Admiraal Wijbrand van Waerwijck met de schepen: Amsterdam, Zeeland, Gelderland en Utrecht de noord-westkust van Amboina aangedaan, en ook eenige Engelsche vaartuigen zich nu en dan aldaar vertoond hadden. Naauwelijks had van der Hagen het anker uitgeworpen, of de hoofden van Hitoe-lama en Noesanivel verzochten zijnen bijstand tegen de Portugezen. Na dit aanzoek bij herhaling te hebben afgewezen, stemde hij eindelijk wèl in hetzelve toe, doch zonder dat zijne medewerking eenige noemenswaardige gevolgen opleverde. Vóór hij echter Amboina verliet, sloot hij

eene overeenkomst met de inlanders, waarbij hij hun beloofde, den Portugezen bij iedere voorkomende gelegenheid allen mogelijken afbreuk te zullen doen, terwijl de inlanders zich van hunne zijde verbonden, eene sterkte voor de Hollanders aan te leggen en den geheelen oogst van kruidnagelen, tot zekere vastgestelde prijzen, aan geene anderen, dan aan hen, te zullen verkoopen. In de maand Februarij 1605 kwam van der Hagen, door onderscheidene aanzienlijke hoofden van Amboina daartoe uitgenoodigd, andermaal, en wel met negen schepen, naar dit eiland, hebbende hij daarenboven nog een Portugeesch schip, gedurende zijnen overtogt, op de hoogte van Bima genomen. Dadelijk bij zijne komst werd het kasteel der Portugezen, door de inboorlingen *Kota Laha* genoemd, in naam van Graaf Maurits van Nassau, door hem opgeëischt en, daar de Portugesche Landvoogd, G. de Melo, niets minder dan mannelijken heldenmoed bezat, gaf hij, voor eenen ongunstigen afloop beducht, onder weinig vereerende voorwaarden, het fort en het geheele land, zonder slag of stoot, aan de Hollanders over. Het fort verkreeg alstoen den naam van „Victoria". Amboina was aldus door eene zonderlinge lotsbestemming, het eerste land, dat de Hollanders in Indië in bezit kregen en, gedurende een tijdvak van honderd-negentig jaren, onafgebroken behielden. In 1796 echter werd het door de Engelschen bemagtigd, en het deelde achtervolgens in den loop der groote staatkundige gebeurtenissen van de latere tijden. Bij den vrede van Amiens, in 1802, werden de Oost-Indische Koloniën, met uitzondering van Ceylon, aan de Bataafsche Republiek terug gegeven, en onder deze ook het eiland Amboina; doch in 1810, tijdens de inlijving van het moederland in het Fransche Keizerrijk, werd het op nieuw door de Britten genomen, en vervolgens, na de herstelde rust van het lang geschokte Europa, weder aan deszelfs oude, wettige bezitters afgestaan. De Nederlandsche Commissarissen, tot dat einde derwaarts gezonden, namen, in het begin van 1817, die vermaarde bezitting van het Britsche Gouvernement over.

De hoofdplaats Amboina ligt ongeveer $2\frac{1}{2}$ geographische mijl, binnen de baai, ter zuidzijde van dezelve; gevolgelijk in dat gedeelte van het land, hetwelk van oudsher onder den naam

van Lejtimor bekend is. Vóór haar, aan den zeeoever, vertoont zich het fort Victoria. Dit vrij groote fort is door de Hollanders gebouwd, en wordt daarom ook wel, „Nieuw Victoria„ genoemd, zijnde de vroegere Portugesche sterkte, door Valentijn, Deel II, Plaat 30 en 31, afgebeeld, door eene aardbeving, in het jaar 1755, zoo beschadigd geworden, dat men besloot, zegt Stavorinus [9]), „liever eene nieuwe vesting uit den grond op te bouwen, dan de oude te verbeteren.„ De grond, waarop de stad ligt, is vlak, doch verliest weldra deze gesteldheid, wordende zij spoedig, ten oosten en ten zuiden, door heuvelen en laag gebergte vervangen. Van die hoogten, met name van het gebergte Soja, stroomen onderscheidene kleine rivieren, van welke drie, Wai Alat, Wai Tomo en Gadjah zijn genaamd, die hare wateren, digt bij de stad, in zee ontlasten. Een weinig meer westwaarts, binnen de bogt van den zoogenaamden Galgenhoek, heeft de Wai Nitoe hare uitwatering, liggende tusschen deze en de rivier Gadjah, het dorp Hative-besar (Groot Hative), vermaard in de geschiedenis van Amboina, doordien deszelfs bewoners de Portugezen het eerst in den inham bragten [10]), en zij tot de oudste Christenen van het eiland behooren. Op geringen afstand, oostwaarts van de stad, stroomt eene eenigzins grootere rivier, Wai Roehoe genaamd, in de baai uit, in welker nabijheid het gehucht Hative-kitjil (Klein-Hative) gelegen is. Niet ver van hetzelve heeft de baai eene vernaauwing, welke hare verdeeling in buiten- en binnenbaai bepaalt. De reede van Amboina is uitmuntend: zij is eene veilige haven tegen bijkans alle winden, heeft eenen goeden ankergrond, en een zeer gezond luchtgestel. De buitenbaai is zonder ondiepten of voor de schepen gevaarlijke klippen; zij heeft integendeel schier overal eene diepte van meer dan vijftig vademen, zoodat er slechts eenige weinige plaatsen zijn, waar behoorlijk kan geankerd worden; deze zijn: op de reede zelve, omtrent den zoogenaamden Galgenhoek, en aan gene zijde der baai, even binnen den hoek van Laha. Deze laatste plaats wordt intusschen bijna dan alleen gebruikt, wanneer, bij het inkomen, de wind eensklaps omloopt en tegenwaait, ten gevolge waarvan een schip anders zoude zijn genoodzaakt, om de baai te verlaten en weder zee te kiezen. Ter reede kunnen

de schepen digt bij het houten zeehoofd ankeren, en die, welke ter lossing of lading van Gouvernementsgoederen bestemd zijn, mogen tot dat einde zelfs tegen het zeehoofd aanleggen. Toen wij te Amboina aankwamen (in het laatst der maand Maart 1828), vonden wij er eene menigte, meest aan Arabieren toebehoorende schepen, die met rijst geladen waren. Dezelve maakten, door de toevallige omstandigheid, dat eene zoo aanzienlijke hoeveelheid van dit artikel gelijktijdig van Java en elders uit den Archipel was aangebragt, over het geheel geene voordeelige rekening.

Tot het opmerkenswaardige in den omtrek van Amboina behoort, onder anderen, eene spelonk in het gebergte Soja, omtrent één uur gaans van de stad gelegen. Deze spelonk is bekend onder den naam van *Batoe-lobang*, hetwelk „holle rots" beteekent. Bij den ingang van dezelve, daalt men in eene diepte, ongeveer twintig voet steil naar beneden; vervolgens treedt men in eene ruime grot, welke ten naasten bij vijftig voeten hoog is, eene onregelmatig ronde gedaante heeft en in wier midden zich eene ontzaggelijke, kegelvormige stalagmiet-massa van den bodem verheft, terwijl, van boven dezen dropsteen-kegel, langs het gewelf der grot, eene menigte lange, getakte stalactieten afhangen: een waarlijk indrukwekkend gezigt. Verder voortgaande, bereikt men eenen gang, die weldra zoo naauw wordt, dat men denzelven op handen en voeten moet doorkruipen, tot hij zich eindelijk in eenige, geheel ontoegankelijke gaten verliest. Al het gesteente in deze spelonk, welke in haar geheel, meer dan honderd voeten diepte heeft, is met eene dikke kalkkorst bekleed, aan welke zich, vooral aan de grootere stalactieten, ontelbare kleine, parelkleurige takjes kalkspaat hebben vastgehecht, die door de fakkels verlicht, eenen schitterenden glans rondom zich verspreiden. De spelonk heeft ongetwijfeld eene doorloopende opening, want, tot een der laatste naauwe gaten genaderd zijnde, bespeurden wij eenen zoo sterken luchtstroom, dat onze lichten schier door denzelven werden uitgebluscht. Voor het overige strekt deze spelonk aan eene ontelbare menigte kleine vledermuizen, die zich, gedurende den dag, in de vochtige wandholen en tusschen de stalactieten van het gewelf verschuilen, ter woning. Door

ons bezoek verontrust, fladderden zij angstig in het donkere aardhol rond. Het schenen meerendeels Vespertiliones en, in geringer hoeveelheid, Rhinolophi te zijn. Het gelukte ons, door middel van een gazen kapellen-net, een paar dezer kleine grotbewoners magtig te worden, in welke wij de Vespertilio blepotis erkenden. — Eene andere merkwaardigheid der natuur, welke het gebergte achter Batoe-gadjah — de woonplaats van den Hoofdambtenaar der Moluksche eilanden — oplevert, is eene groote klip, door de inboorlingen *Batoe-gantong* (hangende rots) genaamd, omdat haar hoogste gedeelte op eene vervaarlijke wijze overhangt. Van dit dreigende rotsgewelf hangen vele groote stalactieten, van allerlei gedaanten en uit eene bijzonder witte kalkmassa bestaande naar beneden. Naast den Batoe-gantong vormt de kleine rivier van denzelfden naam, eenen waterval, welks bruisende stroom langs drie, boven elkander liggende beddingen nederstort. De woeste en wilde natuur van dit oord, maakt op den bezoeker eenen onbeschrijfelijken indruk.

Volgens onze onderzoekingen bestaat het eiland Amboina grootendeels uit primitive rotssoorten. Het graniet wordt somwijlen tot op de toppen der bergen waargenomen; doch meestal is het door andere steen-formatiën overdekt. Aan de noordzijde van het schiereiland Lejtimor, hetwelk, gelijk men weet, door den pas Baguwala, met het aan gene zijde der baai gelegene landgedeelte, Hitoe genaamd, zamenhangt, vindt men, bij het dorp Roebang, eenen heuvel van eenige honderden voeten hoogte, geheel uit graniet bestaande; op andere plaatsen daarentegen, zoowel langs deze als aan de overzijde der baai, strekt deze rotssoort tot onderlaag aan serpentijn en jongeren kalksteen. Het laatste gesteente verschilt doorgaans weinig van datgene, hetwelk men in de straat Boeton aantreft. Ook op Amboina is die formatie vrij algemeen, en men vindt haar even menigvuldig op al de overige eilanden dier groep. Ten opzigte der door ons op de Moluksche eilanden verzamelde rotssoorten, ben ik den Heidelbergschen Hoogleeraar von Leonhard eenige toelichtingen verschuldigd, die de juistheid mijner opgaven waarborgen. Van Amboina bragten wij mede:

1) Graniet; deels van vaste rotsen, deels van afgezonderde blokken, van de hellingen eeniger hoogten en uit onderscheidene rivierbeddingen. Het graniet van sommige groote, afzonderlijke blokken (onder anderen van eenige nabij het dorp Amahoeloe, aan de Z. O. zijde der baai) heeft het aanzien van tot de oudste der tot nu bekende graniet-formatiën te behooren; dat der vaste rotsen omstreeks ditzelfde dorp, is, uithoofde der groote hoeveelheid kwarts, veeleer als kwarts-rots dan wel als graniet te beschouwen. Gewoonlijk is het graniet matig grof van korrel en rijk aan kleine glimmerblaadjes, die meest zwart zijn, doch ook dikwerf naar het paarse trekken. Vele keijen of gerolde stokken zijn daarentegen, zeer schaars van glimmer voorzien: sommigen bestaan hoofdzakelijk uit een mengsel van veldspaat en witte kwarts; anderen (vooral langs het zeestrand) bevatten wederom zeer weinig kwarts, doch zijn min of meer doormengd van hoornblende, en gaan daardoor in syeniet over.

2) Serpentijn; meerendeels op het graniet rustende en hier en daar, blijkbaar door spleten tusschen hetzelve, naar om hoog gedrongen. Het serpentijn van den top eens heuvels, niet ver van de stad gelegen, bevat vele talkblaadjes en strengen van asbest.

3) Wrijvings-conglomeraat (*Reibungs-Conglomerat*), uit eene licht bruin-graauwe kalkmassa bestaande, waarin, naast schelpen en stukken serpentijn, glimmerblaadjes en kristallen van veldspaat liggen. Dit conglomeraat is tusschen het serpentijn en eene zeer jonge kalk-formatie, uit de diepte naar boven gedrongen.

4) Veldsteen-porphyr; opmerkelijk door zijne blaauwgrijze kleur met lichtere vlammen, en door zijne ongemeene hardheid. De kleine veldspaat-kristallen, welke dit gesteente bevat, zijn gedeeltelijk reeds tot een wit poeder overgegaan. Groote blokken van deze rotssoort liggen in den omtrek bij Batoe-mejrah verspreid.

5) Een gesteente van bijzonderen aard, hetwelk ik niet wel onder eenen bepaalden naam kan opgeven. Ten opzigte zijner grondmassa heeft het de meeste overeenkomst met sommige trachytische lavasoorten, bevattende het, bij eene licht graauwe

grondkleur, kristallen en korrels van blaauwen tourmalijn, veldspaat en glimmerblaadjes. Dit gesteente vormt eenen heuvel op de zuid-oostkust van Hitoe.

6) Eene trachytische rotssoort, met kleine tourmalijn-kristallen. Dit gesteente is ongemeen vast en hard; zijne kleur is blaauwachtig grijs. Over het geheel heeft het eene niet te miskennen gelijkenis met sommige phonolithen en tourmalijnachtige dolerieten. Wij vonden deze rotssoort alleen op eenige hoogten, waar groote blokken van dezelve vrij boven den zandachtigen kleigrond uitstaken.

7) Onderscheidene jonge kalkgesteenten, meest koraalkalk, somtijds ook schelpen bevattende, vormen op sommige plaatsen langs den zeeoever, groote ruwe klippen, maar bedekken ook vaak, boven op de omliggende hoogten, het graniet of vormen gansche heuvelen. — Verder: kalk-gruissteen (*Kalk-Trümmergestein*) met kalkspaat, voorkomende op het kalkgesteente aan het zeestrand; — witten vezelkalk (*Faserkalk*) van den waterval Goeroe-goeroe, vermoedelijk door het water der cascade afgezet; — eene poreuze en geelachtig gekleurde kalkmassa (veelligt eene soort van travertino) van denzelfden waterval; — eindelijk, stalactietenkalk uit de spelonk Batoe-lobang zich door eene bijzonder zuivere witte kleur en door spaatachtige zamenstelling kenmerkende.

8) Gewone klei [11]), veelal door ijzeroxyde rood gekleurd [12]) en in meerdere of mindere mate met zand vermengd, wordt op de heuvelen en bergen te Amboina het menigvuldigst aangetroffen. — In de valleijen en lage, vlakke streken daarentegen, waar de grond meer met organische zelfstandigheden wordt gemest en eene grootere hoeveelheid vocht bevat, dat gedurig ontbindend werkt, vindt men eene vruchtbare, bruine tuinaarde.

Van vulkanische ontploffingen hebben wij hier niets vernomen, en ook aan onzen volijverigen en naauwkeurigen voorganger, den Hoogleeraar Reinwardt, welke in 1821 Amboina bezocht, is het niet bekend, dat zich op dit eiland, in den lateren tijd, diergelijke verschijnselen hebben vertoond. Eenige genoegzaam vlakke plekken, in het lagere gedeelte van den berg Atetti,

ten westen van het dorp Seit, op het schiereiland Hitoe, waar de grond warm is, hier en daar zwaveldampen uitstoot en ook afgezette zwavel bevat, waren de eenige vulkanische teekenen, welke de Heer Reinwardt, op zijnen togt van de zuid- naar de noordzijde van Amboina, heeft kunnen opsporen. Het terrein bij dezen berg, die zich door een' steilen top kenmerkt, droeg, wel is waar, alle speuren van vulkanisch te zijn; doch het niet vinden van door het vuur veranderd gesteente, zoo als lava, puimsteen of slakken, van welke gewoonlijk eene groote hoeveelheid in den omtrek van de plaats der uitbarsting verspreid liggen, doet evenwel, niet zonder grond, het bestaan alhier van eenen werkzamen vuurberg in twijfel trekken. [13]) Intusschen wordt in alle geologische en aardrijkskundige werken, de berg Wawani van Hitoe onder de werkzame vulkanen der Molukken geteld; ja zelfs schrijft men hem drie uitbarstingen toe, welke slechts weinige jaren vóór onze onderzoekingen zouden hebben plaats gehad, namelijk, in de jaren 1816, 1820 en 1824. Daar wij nu weten, dat juist in die jaren de Goenong-api van Banda eene bijzondere werkzaamheid vertoonde, laat zich de ware toedragt der zaak gemakkelijk oplossen, en zal zij wel daarop nederkomen, dat de op de Banda-eilanden plaats gehad hebbende verschijnselen, alleen door onnaauwkeurige opgaven, op Amboina zijn toegepast geworden. De veelvuldige aardbevingen, welke dit eiland gestadig beroeren, leveren overigens van zijne vulkanische gesteldheid de voldingendste bewijzen op. Gedurende het tijdvak, dat de Hollanders zich in het bezit van hetzelve bevonden, waren die van de jaren 1644, 1671, 1674, 1687, 1781, 1830 en van het begin der maand November 1835 de geweldigste. [14])

Onder de gewassen, door de Moluksche eilanden wordende voortgebragt en ten deele aan die eilanden uitsluitend eigen zijnde, vermelden wij, uithoofde hunner staatshuishoudelijke belangrijkheid, in de allereerste plaats, den kruidnagelboom en notenmuskaatboom; gewassen, welke door hunne kostbare, geurige vruchten, de aandacht der vreemdelingen steeds bijzonder hebben tot zich getrokken De eerste zal niet zeer lang voor de komst der Portugezen in die streken, door Ceramsche kust-

bewoners, van het eiland Makjan naar Amboina zijn overgebragt; de notenmuskaatboom daarentegen, behoort oorspronkelijk op Amboina te huis. Wij willen hier niet herhalen, hetgeen omtrent beiden, in de geschriften van Rumphius en Valentyn, Crawfurd en andere schrijvers, in het breede te lezen is. Dat hunne aankweeking is toegenomen en zich, sedert de heilzame bepalingen van den Gouverneur-Generaal van der Capellen, ten opzigte der speecerij-teelt, meer algemeen verspreid heeft, is niet te verwonderen. Door die bepalingen toch, werd de inlander van vele vroeger bestaan hebbende beperkingen ontheven en hem tevens grootere voordeelen voor zijn produkt verzekerd. Zij leveren een treffend bewijs van de milde beginselen der Nederlandsche Regering en van hare zucht en zorg om het geluk harer onderdanen, ook in die gewesten, zooveel mogelijk te bevorderen en hen, overeenkomstig den geest der eeuw, vrijzinnig en verlicht te behandelen. Daar intusschen de besluiten van het Indische Bestuur, dikwerf ter naauwernood in het moederland en dus nog veel minder buiten hetzelve genoegzaam bekend worden, achten wij het niet overbodig, hier eenige artikelen van het bedoelde staatsstuk over te nemen. Hetzelve is gedagteekend: Amboina, den 15^den^ April 1824.

„REGLEMENT *op het Binnenlandsch Bestuur en dat der Finantiën op Amboina en Onderhoorigheden.*

Art. 163. De *Hongi* [15]), en de verpligting daaruit voortvloeijende, om de kruis orembaai, voor de *Hongi* te bouwen en te onderhouden, wordt voor altijd vernietigd en afgeschaft.

Het is mitsdien ten strengste verboden, om in plaats van de *Hongi*, of op naam van de *Hongi*, immer eenige belasting, geldelijke betaling of leverantie, hoe ook genaamd en van welken aard ook, van de bevolking te vorderen of aan te nemen.

Art. 164. De uitroeijing of extirpatie van de speecerij boomen, op last of vanwege het Gouvernement, is voor altijd vernietigd en verboden, en zal, onder welk voorwendsel ook, van nu af aan, nimmer mogen plaats hebben.

Art. 165. Aan alle ingezetenen is vrij en onverlet, om op

de gronden, hun in eigendom toekomende, of in huur of pacht, dan wel ten gebruike uitgegeven, zoodanige voortbrengselen aan te kweeken, als zij verkiezen.

Art. 166. De specerij-teelt en al, wat tot de bevordering daarvan strekken kan, zal bijzonder de bescherming van het Gouvernement genieten. Tot dat einde is het echter noodig, dat de ingezetenen, die thans aan deze teelt gewoon zijn, en de zoodanigen, die dezelve willen invoeren, zich, ten aanzien van den aanleg der tuinen, de keuze der gronden, de wijze van bewerking en de wijze van inzameling en behandeling der vruchten, altijd gedragen naar de leiding en voorschriften, welke hun door de regenten en ambtenaren, van gouvernementswege worden gegeven.” [16])

Overeenkomstig het bepaalde in het laatste artikel, is aan ieder dorp een zeker stuk grond tot het beplanten van kruidnagelboomen aangewezen, en dit stuk grond is wederom, tuinsgewijs, onder de verschillende familiën van het dorp verdeeld. Om de vrucht — gelijk de kruidnagel gewoonlijk genoemd wordt, schoon het eigenlijk de kelk is van den nog ongeopenden bloesem — geurig en schoon te erlangen dient zij voornamelijk in de zon te worden gedroogd. De eigenlijke vrucht, de zoogenaamde moërnagel, wordt alleen voor zaad en tot konfijten gebezigd. Op de rijpe vrucht azen ook onderscheidene vogelen (vooral Lamprotornis metallica en Columba viridis.) Wanneer de nagelboom bloeit, wordt hij veel door de bijen bezocht, wier honig alsdan een' aangenamen specerij-smaak verkrijgt, en door de inlanders bijzonder geliefd en tevens als geneesmiddel gebezigd wordt. De aankweeking in bijzondere tuinen bepaalt zich hoofzakelijk tot Amboina en de naburige Uliassersche eilanden: Haroeko of Oma, Saparoea of Honimoa en Noesa-lawut. Toen wij in 1828 de Molukken bezochten, berekende men, dat jaarlijks gemiddeld tusschen de 400,000 en 500.000 oude ponden gedroogde kruidnagelen in de Gouvernements-pakhuizen te Amboina, ontvangen werden. Noesa-lawut en Amboina leverden de meesten. Hoe moeijelijk de kruidnagelboom verandering van lucht, land en grond verduurt, is bekend. Guur weder, overmaat van vocht en koude winden zijn hem bijzonder

schadelijk. Ook wordt hij somtijds door insekten aangetast, die hem in korten tijd aan het kwijnen brengen en doen sterven. [17]) — Wat den notenmuskaatboom, den mededinger in vermaardheid en winstgeving van den nagelboom, betreft: de aankweeking van dezen is te Amboina slechts van zeer ondergeschikt aanbelang, vermits de notenmuskaat-teelt voor de markt van Europa, Amerika, China en andere voorname gewesten, zich bijna alleen tot de groep der Banda-eilanden bepaalt. Tijdens mijne aanwezigheid te Amboina, beraamde men den geheelen oogst van dien boom op niet meer dan omtrent 30,000 ponden in het jaar; vele noten werden echter onrijp geplukt en tot konfijt aangewend. Het duizendtal zoodanige noten, in suiker ingelegd, werd gewoonlijk met tien gulden betaald; voor diezelfde hoeveelheid gedroogde noten, met de daaraan gezeten hebbende foelie (*macis*), vroegen de inlanders, van ééne Spaansche mat tot drie gulden. Of de Myristica moschata, de edelste van haar geslacht, en over de Moluksche eilanden algemeen verspreid, oorspronkelijk een uitgestrekter gebied tot vaderland bezat, dan de kruidnagelboom, laat zich moeijelijk met zekerheid bepalen, daar in den wijden omtrek tusschen Voor-Indië en Nieuw-Holland, verscheidene soorten van Myristica voorkomen, die dikwerf met elkander verwisseld zijn. Op de Molukken zelve, en bepaaldelijk op het eiland Ceram, vindt men onderscheidene soorten, bij de inlanders onder verschillende namen bekend; zoo ook op Nieuw-Guinea, waar wij, onder meer anderen, eene soort ontdekten, welker vruchtkern naauwelijks de grootte heeft eener hazelnoot. Nog andere soorten van dit geslacht heeft men op Nieuw-Holland, op de Timorsche en groote westelijke Sunda-eilanden, en in onderscheidene deelen van Zuid-Azië waargenomen, wier vruchten echter meerendeels zonder smaak of geur en van geenerlei waarde zijn.

Een derde belangrijk gewas, mede op de Moluksche eilanden te huis behoorende en, even als de beide voorgaande, van groot nut voor derzelver bewoners, is de kanari-boom (Canarium commune). Deze hoogstammige, fraaije boom wordt veel gebezigd tot het beschaduwen der kruidnagel- en notenmuskaatboomen, voor welke eene sterke zonnehitte, bijzonder in den

jongeren leeftijd, zeer nadeelig is. De kanari-boom is, zoowel uithoofde zijner hooge, breedgetakte kroon, als wegens den aanmerkelijken ouderdom, dien hij bereikt, bijzonder tot dit doel geschikt. Valentyn verhaalt, in het dorp Soja, boven op het gebergte van dien naam, eenen dusdanigen, zeer grooten boom gezien te hebben, van welken de inlanders beweerden, dat hij meer dan twee honderd jaren oud zou zijn. De stam had eenen omtrek van ruim twee vademen. De vrucht van den kanari-boom gelijkt veel naar eene groote, blaauwe pruim, en bezit in haren bolster eene hardschalige noot, waarin eene sneeuwwitte kern besloten is, in smaak genoegzaam overeenkomende met den verschen amandel. Zij erlangt hare rijpheid in het begin der drooge moeson (October en November), en wordt òf versch gegeten òf ter bewaring in den rook gedroogd. De inlanders vermengen de fijn gemaakte kern met sago- of rijstmeel, tot allerlei soort van gebak, brood enz.; alsmede tot het kruiden van hunnen *Sambal*, gemeenlijk uit groenten, gedroogde garnalen of visch toebereid en bij de rijst als eene toespijs gebezigd wordende. Die kern strekt hun echter het meest tot nut, doordien zij uit dezelve eene olie bereiden, welke smakelijk en geurig, en tot verschillende einden in de keuken van dienst is. Uit de menigte aromatieke gewassen, waarmede de natuur de Moluksche eilanden heeft bedeeld, worden buitendien nog vele andere oliën gewonnen, onder welke de Kajoe-poetie-olie eene der beroemdsten is. Dat deze uit eenen boom getrokken wordt, die, uithoofde van zijne witte schors, in het Maleisch *Kajoe-poetih*, dat is „wit hout”, genaamd is, vindt men reeds bij de oude schrijvers over die gewesten aangeteekend. Niet alle *Pohon Kajoe-poetih* — met welken naam de inlanders onderscheidene verwante boomsoorten bestempelen — leveren echter olie, althans niet van de gewenschte hoedanigheid. Tot de bereiding dezer zelfstandigheid, die door distillering uit de bladeren van slechts eene soort, de Melaleuca cajuputi, gewonnen wordt, bezigt men te Amboina meestal koperen gereedschappen, welke van tijd tot tijd door Europesche handelaren derwaarts worden aangebragt. Eene gewone wijnflesch vol van deze olie koopt men te Amboina voor 3—4 gulden. Zij wordt bij koorts-

achtige ongesteldheden inwendig als zweetdrijvend middel toegediend; doch tot uitwendig gebruik als een heilzaam middel tegen rheumatismus, verlamming der ledematen enzv. inzonderheid aangeprezen. De inlandsche Christenen bereiden nog meer andere welriekende oliën, in den Archipel onder den algemeenen naam van *Minjak-Ambon* (Ambonsche olie) bekend; als b. v. uit de rijpe vrucht en de bladeren van den kruidnagelboom, uit de koelit-lawang (schors van Cinnamomum xanthoneurum), uit de kananga- (Uvaria cananga), tsjampakka- (Michelia champaca) en andere geurige bloemen, bloesems en bladeren. Deze aetherische oliën zijn vooral zeer gezocht bij de vrouwen, welke het ligchaam met dezelve wrijven, en er aan de kokosolie, die zij als pomade voor het hair bezigen, eenen aangenamen geur mede geven. — Uit den kruidnagel, zoo als die in den handel voorkomt, vervaardigen de Amboinezen voorts ronde, ovale en vierkante doosjes, fruitmandjes en zelfs kleine vaartuigen, welke niet zelden voor meer dan honderd gulden verkocht worden. Onder alle deze verschillende voortbrengselen uit het plantenrijk, van welke sommige, door verdere bewerking en kunstvlijt, aan vele handen arbeid en ook belangrijke voordeelen verschaffen, is nogtans de sagopalm [13]) verreweg het kostbaarste geschenk, waarmede de natuur die schoone aardstreek begiftigd heeft. De sagopalm, de kokos-, lontar-, dadel- en waaijerpalm, de broodboom en de verschillende pisangsoorten kunnen als ware paradijs-gewassen aangemerkt worden, naardien zij in de eerste behoeften van den mensch, zonder zijne bemoeijing, ruimschoots voorzien. Het is waar, verzadiging zonder arbeid maakt den mensch traag en staat de ontwikkeling zijner geestvermogens, en bijgevolg den voortgang zijner beschaving in den weg; terwijl hij dáár, waar de natuur minder kwistig is met hare gaven, meestal alleen door eene onvermoeide krachtsinspanning en door de uitbreiding zijner kundigheden, naarmate van den trap der beschaving, tot welken de maatschappij, waar hij in leeft, geklommen is, in de noodwendigheden en geriefelijkheden des levens kan voorzien. Hieruit volgt, gelijk zulks door den Heer von Humboldt, in zijn *Voyage* en *Essai politique sur*

la Nouvelle Espagne, met onovertreffelijk schoon gekozene voorbeelden is aangetoond, dat de eigenlijke wieg der beschaving niet in de door de natuur het meest begunstigde gedeelten der aarde, tusschen de keerkringen gezocht moet worden; maar dat zij te vinden is in de gematigde luchtstreken bij de landbouwende volkeren, waar zij door den weldadigen prikkel der noodzakelijkheid in gestadige beweging wordt gehouden. — Omtrent den sagopalm, zijne botanische kenteekenen, de plaatsen en gronden, waar hij het weligst tiert, en het gebruik, dat de bewoners der Molukken van hem maken, heeft Rumphius zoo allesomvattend en naauwkeurig geschreven, dat wij niet anders kunnen, dan naar dien te verwijzen. De meeste latere schrijvers, de oude Valentyn zelfs niet uitgezonderd, hebben ten aanzien der gewassen van de Groote-Oost, hunne mededeelingen hoofdzakelijk uit zijn werk geput, zonder zulks evenwel altoos opregtelijk te erkennen. Terwijl wij naar billijkheid daaraan herinneren, stippen wij omtrent twee door hem opgegevene bijzonderheden hier nog aan: dat op de meer houtachtige zelfstandigheid (in het Amboineesch *Ela* genaamd), welke, niet ongelijk aan zemelen, van het sagomerg overblijft, nadat de voedzame deelen of de eigenlijke meelachtige stof van hetzelve is afgescheiden, een zeer gezonde en wèl smakende champignon groeit, even als op de zachte, sponsachtige binnendeelen van de meeste andere palmsoorten, wanneer zij gestorven zijn en de ontbinding harer stammen in de opene lucht, onder den invloed van eene genoegzame hoeveelheid vocht, plaats vindt. Ten tweede, dat men dikwerf, niet alleen in de tot gisting overgegane mergachtige zelfstandigheid des sagopalms, maar ook in die van andere oude en half verrotte palmstammen, inzonderheid van den gamoeto- of arengpalm, alsmede in de stammen der Cycadeae, eene groote hoeveelheid larven van verschillende Calandrae aantreft. Rumphius heeft van eene soort (de Calandra schach), welke zeer gemeen is in Indië, en vooral veel in den sagopalm gevonden wordt, de afbeeldingen geleverd [19]) van de drie onderscheidene tijdperken, welke het dier door gedaanteverwisseling doorloopt te weten, van de larve, de pop en de tor. Niet minder dan

de bewoners der Molukken, zijn ook de westelijke eilanders van den Archipel minnaars van die korte, dikke larven, die zich, bij de toebereiding, in haar eigen vet braden, wordende echter de bruine, digt aan den geelachtig witten romp aansluitende kop, afgesneden en weggeworpen [20]). Het is tevens bekend, dat dezelfde smaak voor de zoogenaamde palmwormen, ook bij de Indianen, de Negers, ja zelfs niet zelden bij de Creolen en Europeanen van Zuid-Amerika gevonden wordt. Naast den sagopalm zijn voor den inboorling der Amboonsche eilanden, de kokos-, de gamoeto- en de pinangpalmen van het meeste gewigt. Het veelvuldige en verschillende nut en genot, hetwelk deze „hoogste en edelste aller plantengestalten," gelijk A. von Humboldt den palmenvorm noemt [21]), den bewoner van den keerkring verschaffen, mogen wij als algemeen bekend beschouwen, en behoeven wij derhalve niet nader uit een te zetten. Dat overigens de meeste Zuid-Aziatische tuinvruchten van eenige beteekenis in de Molukken gevonden worden, staat in de geschriften van onderscheidene oude en nieuwe reizigers vermeld. Het is in het oog loopende, dat juist de twee fijnste en geurigste soorten, in menigvuldigheid, als ware het, tegen elkander overstaan. Ik bedoel den Doerian en den Manggis of Mangoestan: beide, naar de overleveringen willen, van de meer westelijke landen derwaarts overgeplant. De eerstgenoemde slaagt op de Molukken voortreffelijk en is in die streken overal in groote hoeveelheid aanwezig; de Mangoestan daarentegen behoort tot eene der zeer schaarsche soorten, die niet beter dáár, dan op den vasten wal van Indië en andere tropische plaatsen, buiten zijn oorspronkelijk vaderland, tieren wil.

Bij de beschouwing der Fauna, ontmoeten wij hetzelfde opmerkelijke verschijnsel, hetwelk de Flora aanbiedt, namelijk: dat niet slechts vele dieren der Moluksche eilanden door hunne bijzondere gedaanten, zuivere kleuren en buitengewone zeden uitsteken, maar sommige ook aan die aardstreek uitsluitend toebehooren. Deze algemeene stelling laat zich reeds uit het betrekkelijk geringe getal vormen, ons tot heden van die eilanden bekend, afleiden. Eene andere, niet minder belangrijke daadzaak is die, dat de Molukken, ten opzigte hunner landdieren,

veel meer overeenkomst opleveren met Nieuw-Guinea en Nieuw-Holland, dan met de westelijke Sunda-eilanden. Uit de klasse der Zoogdieren zijn het voornamelijk de zonderbare vruchtenetende buideldieren (Phalangista) met kalen grijpstaart, welke zich als karakteristieke wezens in die streken opdoen. Het middelpunt van het gebied, waarover zij verspreid zijn, schijnt Ceram te wezen. Celebes en Timor vormen daarvan de grenzen ten westen, Nieuw-Guinea en Nieuw-Ierland die ten oosten. Van de vier, uit die afdeeling, wel bepaalde soorten: Phalangista chrysorrhos, maculata, cavifrons en ursina [22], komen de drie eersten op de Ambonsche eilanden voor. Van al de orden der zoogdieren vindt men op de Molukken het meest vledermuizen, onder welke sommigen (Pteropus chrysoproctus en personatus, Rhinolophus euryotis en tricuspidatus) tot heden nergens anders zijn waargenomen; eenige anderen (Pteropus phaiops en griseus, Cephalotes Peronii, Harpyia Pallasii en Rhinolophus speoris) behooren tevens op Celebes of Timor te huis. In het geheel kennen wij tegenwoordig van de Moluksche eilanden 26 soorten van zoogdieren: voorzeker een zeer klein getal, voor zulk een uitgebreid en van de natuur zoo rijk begiftigd tropisch gewest. — Ook onze Vogelenkennis is naar evenredigheid aldaar nog vrij beperkt. Naauwelijks tellen wij tachtig soorten van al de eilanden dier streek; terwijl er ons van Java alleen omtrent driehonderd bekend zijn. Als karakteristieke bewoners der speeerij-eilanden verdienen, in de eerste plaats, vermelding de Lori's, niet minder gezocht om hunne fraaije en schitterende kleuren, dan wegens hunne natuurlijke geschiktheid om verschillende geluiden en woordklanken te leeren voortbrengen. De kleine groep der witte Kakketoes verspreidt zich over een eenigzins ruimer gebied, besloten binnen den, in physisch opzigt, zoo eigenaardig geographischen kreits, van welken de Philippijnen de noordelijke, Celebes de westelijke, Timor en Nieuw-Holland de zuidelijke, en Nieuw-Guinea de oostelijke grenzen uitmaken. De Molukken, nagenoeg in het midden gelegen, bezitten twee soorten, hun uitsluitend eigen [23]. Ook de merkwaardige hoenderachtige vogelen, in het systema onder den naam van Megapodius bekend, leven voor-

namelijk in dat gedeelte van den Archipel, waar de oost-moeson storm en regen aanbrengt. De onevenredige grootte hunner eijeren en de zonderlinge wijze van voortplanting, daar zij hunne eijeren niet zelven uitbroeijen, maar deze verrigting, even als de krokodillen, de schildpadden en, in het algemeen, de meeste amphibiën, welke geene levende jongen ter wereld brengen, eeniglijk overlaten aan de zonnehitte en aan de gisting-warmte der plantaardige zelfstandigheden, die de aarde, waarin zij bedolven worden, bevat, hebben reeds de opmerkzaamheid der vroegste Europesche zeevaarders tot zich getrokken [24]). De vier tot heden bekende soorten (Megapodius la-Perousii, Freycinetii, rufipes en Duperreyi) verschillen onderling weinig in grootte en kleur: de laatste herinnert onwillekeurig, door het matte en sombere van hare tinten, aan den bodem van het woud, op welken deze vogels hoofdzakelijk wonen en waar zij, tusschen de dorre bladeren, zich met de meeste veiligheid voor elken vijand kunnen verbergen. De Amboinezen noemen de Megapodii *Moleoe* of *Maleo*, met welken laatsten naam zij ook door de inlanders aan de oostelijke stranden van Celebes bestempeld worden. Op Ceram heeten zij *Moma*, op de Philippijnen *Tawon*, bij de Papoea's, aan de westkust van Nieuw-Guinea, *Manok Soewa*, bij die aan de noord-oostkust *Manok Irio;* de bewoners van Waigioe kennen hen onder den naam van *Manok Sakkej*, en de inboorlingen van Poeloe Samauw, bij Timor, onder dien van *Manoe Boklaka.* De Oost-Indische Casuaris (Casuarius orientalis), een bewoner der groote bosschen van Ceram en Nieuw-Guinea [25]), is niet minder karakteristiek voor dat gedeelte van den aardbol, dan de Nieuw-Hollandsche Casuaris voor zijn uitgestrekt vaderland, de zonderlinge Apteryx voor Nieuw-Zeeland, de twee Rhea-soorten voor Zuid-Amerika en de Struisvogel voor Afrika. Op Ceram draagt de Casuaris, onder anderen, veel bij tot het voortplanten in het wild van de notenmuskaat- en kanari-boomen, doordien hij wel de vruchten geheel verslindt, doch alleen de buitenste zachtere deelen van dezelve verteert, en de harde noot onveranderd weder ontlast. Hetzelfde neemt men waar bij den Buceros ruficollis en bij sommige groote duiven, die echter tot dat einde de muskaat-

noot uit den geopenden bolster halen, en haar bijgevolg alleen om het genot der foelie verzwelgen. Ook den rijpen kruidnagel versmaden zij niet. De Columba viridis hebben wij reeds als gretig naar deze specerij-vrucht aangewezen: doch behalve deze duif, azen ook op dezelve Columba superba, Reinwardtii, aenea en perspicillata. Deze twee laatsten zijn de befaamde noteneters der Perkeniers op Banda, bij de inlanders aldaar *Manok Falor*, bij die van Amboina *Manok Akoen* genaamd. Ook schoten wij te Amboina: Columba tigrina, malaccensis, phasianella en javanica: soorten, welke insgelijks op Java en andere Sunda-eilanden te huis behooren. Grooter nog is de verspreiding van de witte stranddui f, van welke twee rassen in den Archipel voorkomen: de kleinste dier twee, met zwarte vleugels en staart, zijnde de eigenlijke Columba littoralis, is zeer gemeen aan de kusten der meer westelijke landen, vooral in de straat Sunda; terwijl de eenigzins grootere soort, Columba luctuosa, wier vleugels en staart meer naar het graauwachtige trekken, het menigvuldigst in de oostelijke deelen, tusschen Celebes en Nieuw-Guinea gevonden wordt. Andere vogelen, door ons in de Molukken verzameld, en aldaar min of meer sporadisch voorkomende, zijn: Haliaetus blagrus en pondicerianus (leucosternus), Lamprotornis metallicus, Colaris orientalis, Nectarinia aspasia, Alcedo bengalensis, Dacelo dea, Halcyon sacra, Cuculus orientalis en tenuirostris, Macropteryx mystacea [26]), Cypselus esculentus, Strepsilas collaris, Tringa subarquata, Ardea novae-hollandiae en scapularis, Numenius minor, Carbo sulcirostris, en eenige anderen. Onder de, tot dusverre nergens anders gevondene, nieuwe soorten van Amboina, voeren wij hier alleen aan eenen sperwer (Accipiter iliogaster) en eenen kleinen hoornuil (Scops magicus). — Ten opzigte der Amphibiën bepaalt zich onze kennis van den Molukschen Archipel nagenoeg alleen tot het eiland Amboina; noch van Ceram, Gilolo en de overige eigenlijke Molukken, noch van de groep der Banda-eilanden, is ons eenig tweeslachtig dier tot heden bekend. Geen wonder derhalve, wanneer wij voor alsnog buiten het bezit zijn van zoodanige vormen, welke zich als bijzonder kenschetsend voor

het onderhavige land zouden laten aanmerken. Wij laten al de door ons te Amboina waargenomen soorten hier volgen; de beknoptheid onzer naamlijst moge andere natuuronderzoekers aanmoedigen om dezelve, zoo mogelijk, te vergrooten. Uit de orde der schildpadachtigen (Chelonii) verkregen wij: Chelonia viridis en Emys couro; uit die der hagedisachtigen (Saurii): Crocodilus biporcatus, Basiliscus amboinensis, Monitor chlorostigma, Scincus gigas, smaragdinus, Kuhlii en cyanurus, Calotes cristatellus, Draco lineatus, Platydactylus vittatus en monorchis, en Hemidactylus frenatus. Uit de orde der slangen (Ophidii): Calamaria brachyorrhos, Homalopsis Schneideri, Lycodon modestus, Boa carinata, Python Schneideri en amethystinus, Dipsas irregularis, Dendrophis picta en rhodopleuron, Hydrophis colubrina en pelamis; zijnde er buitendien vroeger door den Hoogleeraar Reinwardt nog eene andere zeeslang, Hydr. pelamidoïdes genaamd, in de Molukken ontdekt. Uit de afdeeling der kikvorschachtige dieren (Batrachoïdea), hebben wij alleen Hyla cyanea en Rana grunniens kunnen magtig worden. Behalve deze door ons zelven waargenomen soorten, zijn nog eenige andere van Amboina en Boeroe door Fransche reizigers bekend gemaakt [27]), zoodat zich het getal der amphibiën, thans uit het genoemde gewest bekend, in het geheel tot omtrent 30 soorten bepaalt, zijnde naauwelijks het vierde gedeelte van het getal, dat wij van de westelijke Sunda-eilanden bezitten, en waarvan Java alleen er ongeveer 90 bevat.

Wij bekwamen almede een aantal visschen en dieren uit de lagere klassen, van welke, voor zoo ver zij strekken kunnen tot vermeerdering der natuurkennis in het algemeen, en meer bijzonder van die der specerij-eilanden, in den loop onzer zoölogische mededeelingen verslag zal worden gegeven. Dank hebbe de Heer P. Merkus — toenmaals Gouverneur der Moluksche Bezittingen, later Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië — voor de krachtdadige ondersteuning, ons zoo belangloos en welwillend geschonken. Niet alleen toch ontvingen wij van hem onderscheidene belangrijke voorwerpen ten behoeve onzer verzamelingen, maar wij hadden aan zijne vriendelijke tusschenkomst te danken, dat ook ons verblijf te Amboina in dezelfde

mate aangenaam, als voor het doel onzer zending nuttig werd gemaakt. Trouwens, de beschaafde wereld kent ten dezen aanzien de onbekrompene en prijzenswaardige beginselen van den Heer Merkus reeds genoeg uit de berigten der latere fransche ontdekkingsreizen; inzonderheid van de korvet Astrolabe, die, tijdens onzen togt naar Nieuw-Guinea, van het beruchte Manikolo terugkeerende, voor de tweede maal de Molukken aandeed. Ook de beleefdheid en hulpvaardigheid in het algemeen, van de zijde der Heeren officieren van het garnizoen en van de civile ambtenaren ondervonden, mogen wij niet met stilzwijgen voorbijgaan. Sommige van hen gaven ons zelfs meer of min aanzienlijke geschenken: zoo, onder anderen, vereerde ons nu wijlen de Chirurgijn-Majoor Lengacker, tien stuks menschenschedels van verschillende eilanders der Molukken en der Zuidzee: de Heer Lang, toen Kapitein der Artillerie, een aantal horens en schelpen; de Overste Stijman en de overledene Predikant Kam, insgelijks eene partij schelpen, en zoo meer anderen. De gelegenheid om Conchyliën te verzamelen, is te Amboina bijzonder gunstig, niet alleen wegens de talrijke, fraaije soorten, daar inheemsch, maar vooral ook, doordien sommige inboorlingen zich er eene soort van bestaan uit maken, om zeldzame horens en schelpen te zoeken [28]) en den vreemdelingen te koop aan te bieden. Zij brengen dezelve, benevens levende kakketoes en lori's, veel naar de schepen; de conchyliën gewoonlijk in vierkante, platte dozen, uit den bladsteel des sagopalms vervaardigd. De inlanders zelve eten gaarne mosselen en andere weekdieren; bij alle dorpen langs het strand, zagen wij hoopen gebroken schelpen liggen, van welke de dieren waren uitgehaald en aan de dorpelingen tot voedsel hadden verstrekt. Het meerendeel der inlandsche bevolking behoort tot het polynesche menschenras, door sommige beoefenaars der Anthropologie ook wel, naar eenen van deszelfs meest bekende stammen, het maleische genaamd; door anderen onder den meer algemeenen naam van neptunisch of geelkleurig-oceaansch ras begrepen. Het drukke verkeer, dat de Amboinezen sedert eenwen met de Chinezen, Arabieren en onderscheidene Europesche natiën gehad hebben, heeft onder hen, meer dan op eenig ander eiland der Molukken,

veelvuldige vermengingen doen ontstaan, waardoor even zoo vele overgangen in de gelaatstrekken en in de kleur der huid zijn veroorzaakt geworden. Het meest in het oogvallende is de verbastering der afstammelingen van de Portugezen, welke zonderling genoeg, over het geheel, veel donkerder van kleur zijn, dan de oorspronkelijke bewoners van het land. De Bisschop Heber vermeldt [29]) een soortgelijk merkwaardig verschijnsel, door hem bij de Portugesche afstammelingen te Serampoer waargenomen. Hoezeer ook onwedersprekelijk de sterke tropische zonnehitte en haar scherp licht, als hoofdoorzaken van die veranderingen in de huidkleur te beschouwen zijn, schijnen toch, in het onderhavige geval, nog andere bijkomende oorzaken mede te werken, om na een tijdsverloop van slechts drie honderd jaren, zulke buitengewone veranderingen voort te brengen. Nog is ons de eigenlijke oorzaak omtrent het ontstaan der kleurstof in de huid van den mensch, ten eenemale onbekend Wij weten alleen, dat het zoogenaamde slijmvlies van Malpighi hare zitplaats is en dat zij daar op eene bijzondere wijze wordt afgescheiden; doch waarom die afscheiding bij den eenen mensch uit geheel lichte stoffen, bij den anderen daarentegen uit zeer donkerkleurige bestaat, en hoedanig het luchtgestel, het voedsel en de levenswijs op de bereiding dier stof werken en daarin wijzigingen te weeg brengen, blijft nog steeds eene belangrijke physiologische vraag. — Wat de woningen der Amboinezen, hunne wijze van leven, hun karakter, bijgeloof, hunne spelen en vermaken, kleeding, versierselen en wat dies meer zij, aangaat: over al deze punten zijn, zoowel door onderscheidene nieuwere schrijvers, als vooral door Valentyn, reeds zulke juiste en uitvoerige berigten bekend gemaakt, dat men bij de behandeling dier onderwerpen noodwendig in herhalingen zoude moeten vervallen [30]). Tot het karakter der bewoners van de Molukken behoort, dat zij, overeenkomstig het gewone stelsel der Zuid-Aziatische volken, de aloude gebruiken, hoe ongerijmd en bespottelijk dikwijls ook, met onveranderlijke liefde blijven aankleven, waardoor hunne zeden en gewoonten, gedurende de laatste eeuw, in het wezentlijke weinig of niet zijn veranderd. De Christelijke

zedeleer is, door onderscheidene achtingswaardige Protestantsche leeraars, onafgebroken onder hen aangekweekt en meer en meer uitgebreid. De gevoelens omtrent het zedelijk nut, hetwelk de invoering van de Christelijke godsdienst, onder de min of meer beschaafde bewoners der heete gewesten sticht, zijn zeer verschillend. In sommige reisbeschrijvingen leest men ten dien aanzien ongunstige oordeelvellingen: terwijl in anderen, op de onvoorwaardelijkste wijze, de pogingen der Bijbelverspreiders ten zeerste geprezen en opgehemeld worden. Alle vooringenomenheid met eene zaak verblindt de rede, voert tot uitersten, en maakt onbekwaam om haar met koelbloedigheid en juistheid te beoordeelen. Vurige beminnaars van het Christendom trachten door alle middelen, aan hetzelve bij de, in het nadenken weinig geoefende inlanders toegang te verschaffen: anderen, meer onverschillig omtrent de zedelijke verbetering van hunnen evenmensch, plaatsen die pogingen verre beneden het gewigt der commerciële belangen en tijdelijke voordeelen van den staat en het volk. Men heeft bij de beoordeeling van dit onderwerp, vaak de individuële handelingen der zendelingen en het gedrag der nieuwbekeerden, met het geloof zelf verwisseld: de overdreven vroomheid en dierlijke vadsigheid der geloovigen, op rekening van deszelfs verhevene strekking gesteld. Onpartijdige beoordeelaars, die lang genoeg met inlandsche Christenen, Mohammedanen en Heidenen verkeerd hebben, zullen echter daaromtrent andere denkbeelden koesteren: zij zullen het groote nut eener geloofsleer, op zulke verhevene grondslagen van deugd, menschlievendheid en pligtsbetrachting berustende, als de Christelijke, niet miskennen, maar haren invloed als een waren zegen beschouwen, zoo al niet in den volsten zin des woords voor het eerste geslacht der nieuwbekeerden, dan toch voor de nakomelingschap. Indien de veredeling van het hart met de beschaving van het verstand gepaard gaat, moet den natuurmensch langzamerhand de bolster ontvallen en de barbaarschheid de wijk nemen. En door welk middel zal dit doel bij den half wilden mensch beter bereikt worden, dan door de Christelijke zedeleer? Overal in de oostelijke deelen van den Indischen Archipel, waar reeds eenige

harer zaden zijn uitgestrooid, hoe gebrekkig en bekrompen ook aanvankelijk ontkiemd, kan de blanke vreemdeling die landen veilig bezoeken: doch dáár, waar de inboorlingen nog in hunne oorspronkelijke woestheid voortleven, omringt hem gedurig gevaar en moet hij gestadig tegen roofzucht en moord op zijne hoede zijn. En hoe min geacht, hoe slaafsch afhankelijk, hoe dierlijk verlaagd is onder deze laatsten niet het zwakkere geslacht. Altijd aan den wil van den man onvoorwaardelijk onderworpen, en van alle maatschappelijke voorregten verstoken, kan de vrouw, van welken stand of rang ook, zich zelden boven den staat van lijdelijke dienares verheffen. Oude gewoonten, bijgeloof, vooral de kracht van den sterkeren, bij de aangeborene traagheid der Indische volken, houden die verdrukkingen, tegen de wet der natuur, in stand. Veel beteekenend zijn daarom de woorden van den verlichten Bisschop Heber: „Never may my dear wife and daughters forget how much their sex is indebted to Christianity.”

Op den 20sten April begonnen wij onze, uit de drie rijken der natuur verzamelde schatten in te pakken, en zulks zoo veel mogelijk tot de dadelijke en regtstreeksche verzending naar Java, ten einde op het schip van alle verdere zorg en moeite ten aanzien van die voorwerpen ontslagen te zijn. Het huis, ons door den Heer Gouverneur Merkus goedgunstig tot verblijf aangewezen, gedurende den tijd, dat de korvet Triton zich tot den togt naar Nieuw-Guinea uitrustte, was, niet alleen wegens zijne luchtigheid en ruimte, voor het doel onzer werkzaamheden bijzonder geschikt; doch de plaats zijner ligging had daarenboven, zeer toevallig, voor onze verbeeldingskracht iets zeer aangenaams. Het was dáár toch, in onzen eigen tuin, dat de graftombe prijkte van den eerwaardigen Veteraan der Amboinsche Kruidkunde en van de Natuurlijke Geschiedenis der Molukken in het algemeen, den verdienstelijken G. E. Rumph. Dit grafteeken, door Zijne Excellentie den Oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, Baron van der Capellen, tijdens zijne aanwezigheid te Amboina, in het jaar 1824 opgerigt, bestaat uit eene gemetselde tombe [31]), van eenen vierkanten vorm, naar boven eenigzins smaller toeloopende. Hare hoogte

bedraagt 1m,78, hare breedte aan den voet 1m,1, en die van boven 1m,02. In eene groote steenen plaat, aan de voorzijde der tombe, staat het volgende opschrift gebeiteld:

MEMORIAE SACRUM
GEORGII EVERARDI
RUMPHII
DE RE BOTANICA ET HISTORIA NATURALI
OPTIME MERITA
TUMULUM
DIRA TEMPORIS CALAMITATE ET SACRILEGA MANU FERE
DIRUTUM
MANIBUS PLACATIS
RESTITUI JUSSIT
ET
PIETATEM REVERENTIAMQUE PUBLICAM TESTIFICANS
HOC MONUMENTUM
IPSE CONSECRAVIT
GODARDUS ALEXANDER GERARDUS PHILIPPUS
LIBER BARO A CAPELLEN
TOTIUS INDIAE BELGICAE
PRAEFECTUS REGIUS

AMBOINAE. A. D. MENSIS APRILIS
ANNO DOMINI MDCCCXXIV.

Moge toch elk geleerde, welke aan de bevordering der wetenschappen zijn leven toewijdt, eenen vereerder en beschermer vinden, den Baron van der Capellen gelijk. — Hadden wij op het geheele eiland Amboina wel een voor het doel onzer reis meer bemoedigend plekje gronds kunnen bewonen, dan juist dit, waar de stoffelijke overblijfselen rusten van eenen Rumphius? dáár, waar die achtingswaardige voorganger, voor omstreeks anderhalve eeuw, zijne onderzoekingen uitoefende en zijnen roem bij het nageslacht vestigde.

In den avond van den 20sten April gaf de Heer Merkus een luisterrijk bal, ter eere en tot afscheid van de Triton,

waarbij tevens de civile ambtenaren en de officieren van Amboina met hunne Dames genoodigd waren. Den volgenden ochtend bezorgden wij onze goederen aan boord, en tegen drie ure na den middag werd door de korvet een kanonschot gelost tot sein van haar vertrek: de zeilen werden ontrold, de ankers geligt, en wij verlieten de reede, ten hoogste voldaan over en het hart vol van dankbaarheid voor de, gedurende ons verblijf aldaar genotene gastvrijheid. Ons schip was thans aanmerkelijk voller: zoowel boven op het verdek als beneden in de batterij, was het niet slechts met menschen, maar ook met pluim- en ander gedierte, benevens een aantal kisten, als opgepropt. Een voordeelige wind voerde ons spoedig uit de baai, en vervolgens O. Z. O.-waarts langs de Uliassersche eilanden henen, die met het vallen van den avond door eenen nevel aan onze oogen onttrokken werden. Des anderen daags, tegen den avond, vertoonde zich reeds de Goenong-api van Banda, nadat onze oplettendheid gedurende dien dag afwisselend was geboeid geworden door talrijke scharen dolfijnen en vliegende visschen, eenige Sulae en fregatvogels, en door eene enkele Halcyon sacra, die zich op de groote ra van ons schip nederzette. Het weder nam echter weldra eenen keer: de wind draaide en woei ongestadig, bragt nu en dan koude regenbuijen aan, en de geheele lucht was, bij veel drift in de hoogere streken, somber en dik. Deze ongunstige weêrsgesteldheid, gepaard met eenen oostelijken stroom van omtrent vier mijlen in het etmaal, volgens het verschil van het ware en gegiste bestek, verwijderde ons eenigzins van het land en veroorzaakte tevens aan het scheepsvolk veel arbeid. Wanneer de lucht tusschenbeide opklaarde, zagen wij gelijktijdig de Banda-eilanden en het hooge land van Ceram. Den 25sten April zeilden wij tusschen Groot-Banda en Poeloe-Pisang door en kwamen wij voor het fort Nassau, op negen vademen water, ten anker.

Het land, bijkans overal hoog en reeds van den zeeoever af, min of meer rijzende, levert vele heerlijke gezigten op; den sterksten indruk echter maakt de Goenong-api. Zijne kegelvormige gedaante, zijne rookende kruin, en de barre, zwarte hellingen van zijn hooger gedeelte, vertoonen hem als een waar model

van eenen werkzamen vulkaan. Van zijnen top af naar beneden, ziet men allerwegen sporen van lava-stroomen, en is hij overal digt bedekt met uitgeworpene vulkanische stoffen: asch, gruis en rotsblokken van verschillende grootte, tusschen welke, hier en daar, omgerukte, afgeknotte en min of meer verbrande boomstammen zigtbaar zijn. Zijne benedenhelft slechts prijkt met een groen kleed van levende boomen, heesters en struikgewassen: een aantal hoog opgegroeide kokos- en kanari-boomen, die aan de zuid-oostzijde van zijnen voet, hunne luchtige kruinen verheffen, maken door hun krachtig en frisch aanzien, eene treffende tegenstelling met den woesten, dorren top van dezen vulkaan. Zoowel van de kruin, uit den eigenlijken krater, als uit onderscheidene openingen langs de zijden, stijgen onophoudelijk dikke rookzuilen op, die den top des bergs vaak als een digte sluijer omhullen. Overal, waar men zulke rookzuilen ontwaart, heeft ook de grond eene geelachtige kleur, een bewijs van de menigte zwavel, welke zich aan de randen der openingen sublimeert. Tijdgebrek verhinderde ons, den berg tot op zijnen top te bestijgen. De Heer Ver Huell, welke denzelven in 1817 beklom, vermeldt [32]) omtrent zijnen krater eenige bijzonderheden, uit welk berigt wij het zakelijkste gedeelte hier laten volgen. De krater, zegt hij, trechtersgewijs afloopende, scheen eenen diameter van ongeveer vierhonderd voeten te hebben, zich op den bodem in tweeën verdeelende. Van de noordelijkste helft was geen grond zigtbaar: een dikke damp rees gedurig daaruit op. De kanten van den krater waren van boven naauwelijks vier tot vijf voeten breed, en liepen aan weêrszijden steil naar beneden. De laatste uitbarsting had aan de zuidzijde eene opeenstapeling van groote rotsklompen geworpen en een diep spoor langs de zijden des bergs gemaakt. Aan den noordkant verheft zich eene piek ter hoogte van omtrent drie honderd voeten, het verhevenste punt van den berg vormende. Binnen in den krater was de grond met zwavel overtogen, die eene menigte kleine buizen vormde. Men gevoelde den bodem, die zeer heet was, nu en dan onder het gaan drennen. — In het jaar 1821 besteeg de Hoogleeraar Reinwardt den Goenong-api, doch het slechte weder, dat hem op den top te beurt viel,

belettede hem, de gesteldheid van den krater naauwkeurig op te nemen. Zijn medegevoerde barometer stond in het kratervlak op $0^m,715$, de honderddeelige thermometer op 22,2 graden: terwijl aan den voet van den berg, digt bij de zee, de barometer $0^m,7605$, en de thermometer 27,2 graden teekenden. Volgens deze waarnemingen bedraagt de hoogte van den Goenong-api, tot aan de zuid-westelijke opening van zijnen krater, 532,58 meters. Voegt men hierbij nog ongeveer honderd meters, welke, volgens opgave van den Heer Ver-Huell, zich de noordelijke kraterwand boven het kratervlak verheft, dan bekomt men, voor de geheele hoogte van den Goenong-api, ten naasten bij 2000 Rijnl. voeten. Daar echter de honderd meters alleen bij gissing beraamd en de waarnemingen van den Hoogleeraar Reinwardt niet bij de gunstigste weêrsgesteldheid gedaan zijn, hebbende hij op den berg eenen fellen zuid-oostenwind, eene zeer betrokkene, dikke lucht, en tusschenbeide zware regens gehad, zoo moet de door ons opgegevene hoogte alleen als aannaderende worden aangenomen. De hoogte-opgaven van Valentyn zijn, wel is waar, zeer onbepaald: doch in dit geval genoegzaam geschikt, om te doen zien, dat de Goenong-api niet het hoogste punt der Banda-eilanden vormt. Volgens dien schrijver zijn sommige bergtoppen van Groot-Banda nog omtrent 300 voeten hooger dan de Goenong-api, vermits deze laatste door Valentyn bepaaldelijk op 559 treden hoogte, maar het hooge land bij en boven de notenmuskaatperken van Kombir en Ranan, op 654 treden gesteld worden. Ten einde dit verschil nog door andere, meer zekere bewijzen te staven, zegt hij: „want als men daar boven staat, kan men over den Goenong-api heen tot in zee zien."

De Goenong-api heeft in de XVI^de^, XVII^de^, XVIII^de^ en XIX^de^ eeuw, bij kortere of langere tusschenpoozen van rust, min of meer sterke uitbarstingen gehad van vloeijende lava, gloeijende steenen en vooral van heete, fijnere stoffen, die door den wind nu en dan naar Banda-Neira en Groot-Banda gevoerd, aan de notenmuskaatboomen veel schade hebben toegebragt. De belangrijkste uitbarstingen, gedurende het voormelde historische tijdvak, hadden plaats in 1586, 1598, 1609, 1615, 1632, 1690, 1694, 1696, 1712, 1765, 1775, 1778,

1816, 1820 en in 1824 [33]). Behalve deze, door vuuruitwerpingen en verwoestende aschregens gekenmerkte verschijnselen, vervulden de onderaardsche woelingen van den berg nog op andere tijden dikwerf de bewoners van Banda met angst en schrik. Die eilanden zijn herhaaldelijk door aardbevingen geteisterd, en wel bijzonder hevig in de jaren 1629, 1683, 1710, 1767 en in 1816. — Op eenen togt in eene sloep rondom den Goenong-api, maakten wij de volgende opmerkingen. Deze vuurberg, welke onmiddellijk uit de zee oprijst, heeft eene vrij regelmatig kegelvormige gedaante; alleen zijn voet is eenigzins flaauwer hellende en buiten verhouding breeder. Op sommige plaatsen zijn de oeverkanten hoog en steil. Rotsmuren van omtrent zestig voet hoogte, uit eene digte, ligt graauwe lava bestaande, spaarzaam met kleine streepjes glazige veldspaat en korreltjes olivin doormengd: vastzittende zoowel als verspreid liggende blokken blazige en poreuze lava; mitsgaders rotsklompen van slakachtige lava, en hoopen kleinere steenen in veelvuldige overgangen van vastheid en zwaarte, blijkbaar door den vulkaan uitgeworpen en door den regen van den berg afgespoeld: voorts vulkanischen tufsteen en zwart zand: ziedaar hetgene men voornamelijk aan den voet van dezen vuurspuwenden berg waarneemt. Aan de uitspringende hoeken langs den voet des bergs, inzonderheid aan zijne N. W. zijde, ziet men de grootste en hoogste rotswanden, tegen welke de golven met vreeselijk geweld gebroken worden: hier heeft de zee, bij gewone tijden, eene beweging van ten minste tien voet rijzing en daling, terwijl hare baren tusschen de ruwe klippen en holten schuimend uit elkander spatten. Het is juist op die plaatsen, dat het gesteente zich in, naar buiten eenigzins afdalende, horizontale lagen vertoont. Deze lagen zijn van onderscheidene kleuren: de lava van eene der benedenste heeft veel overeenkomst met sommige nieuwere lava's van den Vesuvius. Aan dezelfde zijde vindt men, in eene wijde bogt, tusschen de uitspringende rotsige hoeken, eenen kleinen steenheuvel van omtrent honderd voeten breedte, die zich langs den voet des bergs, tot aan deszelfs opstijgende wanden uitstrekt; deze heuvel is van alle vegetatie ontbloot en blijkbaar

van lateren oorsprong. Hij bestaat uit eene opeenstapeling van kleine en grootere lavablokken, van min of meer poreuze hoedanigheid, aan de oppervlakte nagenoeg zwart, doch inwendig eenigzins ligter en met witte punten van glazige veldspaat doormengd; sommige stukken van deze steenen zijn met eene dunne korst van zwavel bedekt. Dezelve is bij eene der laatste uitbarstingen van den Goenong-api ontstaan (de inlanders beweren bij die van 1820); niemand echter weet stellig op welke wijze. Men gelooft algemeen door opheffing uit den grond, en deze onderstelling erlangt te meer waarschijnlijkheid, daar eene met zeewater gevulde kuilachtige holte zich bezwaarlijk aldus had kunnen vormen, wanneer de losse steenblokken, die haar omsluiten, door den berg waren uitgeworpen geworpen. De Hoogleeraar Reinwardt vond dien heuvel in 1821 zeer warm, en er kwamen toen tusschen de steenblokken heete dampen te voorschijn [33]). Deze gesteldheid was in 1828 aanmerkelijk bekoeld. — Ten tijde van diezelfde uitbarsting hadden de onderaardsche krachten op Poeloe Wai of Ai, welk eiland ongeveer anderhalve mijl ten westen van den Goenong-api is gelegen, eene tegenovergestelde uitwerking. Daar namelijk verzonk, midden in het bosch, een aanzienlijk stuk gronds, waardoor eene diepte ontstond, boven welke alleen de toppen van het verzonken geboomte uitstaken. Dat er op Banda-Neira vele plaatsen gevonden worden, die bij het gaan of hard stooten eenen hollen grond verraden, is eene bekende zaak. Talrijk zijn ook de kloven en holligheden in het benedenste gedeelte van den Goenong-api. Een door ons nader onderzocht, tamelijk wijd hol, een paar honderd schreden van het strand verwijderd, drong diep in het gebergte door; het gesteente, door ons in hetzelve gevonden, verschilde niet van datgene, wat wij aan de wanden langs den zeeoever hadden waargenomen, behalve alleen in kleur, welke rood-bruin was. Een zwerm kleine vledermuizen zettede aan deze spelonk eenige levendigheid bij Wij vingen van dezelve: Cephalotes Peronii, Nycticejus Temminckii en Vespertilio blepotis.

Aangaande de voortbrengselen van den grond, onder welke, in huishondelijk opzigt, de notenmuskaatboom bovenaan staat, zijn reeds zulke naauwkeurige mededeelingen in het licht ver-

schenen, dat het ons overbodig toeschijnt, na de weinige algemeene berigten, welke wij reeds vroeger van dien boom gaven, meerdere bijzonderheden omtrent het planten en aankweeken van denzelven in afgeperkte gaarden of plantaadjen (aldaar „perken" genaamd), het inzamelen der vruchten, of het droogen, kalken der noot enzv., hier bij te voegen. Ditzelfde geldt ook van den kanari-boom, den tweeden in rang en, als doeltreffend beschutter van den notenmuskaatboom, in alle perken menigvuldig te vinden. De grootste hoeveelheid en de beste soort van kanari-olie wordt dan ook op de Banda-eilanden bereid. Tijdens ons verblijf aldaar kostte eene wijnflesch vol van deze olie een' gulden, maar op andere tijden is zij soms minder in prijs. Het goedkoopst echter is zij op Ceram, waar men weleens voor tien gulden vijftig fleschen kan bekomen. Daar Groot-Banda of Lontoir de meeste notenmuskaatperken bezit [34]), is ook dit eiland geheel met kanari-boomen beplant. Op eenen togt derwaarts, in gezelschap van den Inspecteur der perken, den Heer Fedder, ondernomen, hadden wij gelegenheid het eenzame en eentoonige leven der Perkeniers eenigzins te leeren kennen. Tot kleine huiselijke kringen bepaald, eenvoudig van zeden, en altoos, jaar in, jaar uit, naar denzelfden regel werkende, voeren zij hun leven in eene eentoonigheid, welke onwillekeurig aan Cooper's schilderingen van sommige Amerikaansche planters denken doet. De Perkeniers, meest afstammelingen van Europeanen, bedienen zich tot het bebouwen der hun in eigendom toebehoorende perken, gedeeltelijk van slaven, deels van bannelingen, aan welke dit oord tot het ondergaan hunner straf is aangewezen: want de Banda-eilanden kunnen gezegd worden, geene eigene bevolking meer te bezitten. De woningen der Perkeniers zijn gemeenlijk van eenen steenen muur omgeven, waardoor zij zich als kleine landhoeven voordoen. Op stellingen van bamboes, ter hoogte van acht of tien voet, zagen wij groote, van gespleten bamboes vervaardigde wannen staan, op welke pas ontbolsterde muskaatnoten [35]) en foelie in de zon lagen te droogen. De geheele dampkring was vervuld van den sterken speeerij-geur, welken deze versche foelie uitwasemde. — Op den Lontoirschen wal, naar welken wij in

een kwartieruurs van Banda-Neira overvoeren, stapten wij bij het buitenverblijf van den overledenen Resident Camphuys aan land. Van hier doorwandelden wij eerst een tijdlang, langs het strand, eenige perken, waarna wij vervolgens de helling, tot op den rug van het gebergte bestegen. Daar bereikten wij de woning, onder den naam van *Orang-datang* bekend, hetgeen letterlijk „menschen komen" beteekent, waarschijnlijk aldus genaamd, omdat men van die plaats, reeds zeer in de verte, menschen en schepen kan zien aankomen. Men geniet van daar een verrukkelijk uitzigt over de geheele straat Banda, de stad Neira, den Goenong-api en de meeste Banda-eilanden. — Het gesteente, hetwelk wij langs de noordelijke berghelling van Groot-Banda waarnamen, bestond insgelijks uit lava, gemeenlijk roodachtig van kleur, dikwerf in den vorm van conglomeraat, bij hetwelk de lavastukken door een zandig-kleiachtig deeg met elkander verbonden waren. De oppervlakte van dit gesteente is meestal zeer brokkelig, zoodat vergruisde deelen op vele plaatsen reeds eenen vruchtbaren grond opleveren. — Onder de vogelen sloegen wij hier met bijzonder genoegen de vele roode lori's (Psittacus ruber) gade, die de hooge kroonen der kanari-boomen, op welker vruchtkernen zij gaarne azen, in kleine troepen bewonen, onrustig en zeer behendig door derzelver takken heenklauteren, en onophoudelijk hun bekend luid en schel geschreeuw laten hooren. Dikwerf ook klonk ons uit diezelfde hooge boomkruinen het doffe gekir in de ooren van de zoogenaamde noteneters (Columba perspicillata en aenea), duiven, omtrent welke wij reeds vroeger hebben aangemerkt, dat zij zeer schadelijke gasten voor de specerij-boomen zijn en veel tot de verspreiding dier gewassen bijdragen. Haar somber eentoonig gekir klinkt nagenoeg: *roek* — *roek*. Zoowel door de onbewegelijkheid, waarmede zij soms uren achtereen op hetzelfde plekje blijven zitten, als uithoofde van het digte loof, tusschen hetwelk zij zich op de hooge boomen verholen houden, en door hare eigene groen- en graauwachtige kleur, kostte het ons moeite, eenige exemplaren dezer duiven magtig te worden. Buitendien schoten wij Columba javanica, benevens eene kleine, nieuwe soort, door ons onder den naam Columba diademata beschreven; voorts een honigvogel

van de groep Myzomela, eene Rhipidura en nog eenig ander klein, insekten-etend gevogelte.

Over de Nederlandsche hoofdplaats, in het zuidelijk gedeelte van Banda-Neira gelegen, valt, na het reeds bekende, weinig nieuws meer te zeggen. Het eerste gezigt eener stad, welker geschiedenis ons eensklaps in de verloopene eeuwen terugbrengt, heeft doorgaans iets, hetwelk de belangstelling opwekt, en het verstand aangenaam, doch het hart dikwerf zeer treurig aandoet. Toen wij de forten Nassau en Belgica doorwandelden, het eerste beneden aan het strand, het tweede noordwaarts achter hetzelve, op den top van eenen heuvel gelegen, stond ons het treurige lot der vroegere bewoners van dien grond levendig voor den geest. Het was ons, als hadde het bloed dier ongelukkigen, aan de zware, dikke muren, welke het kasteel Belgica omringen, en die voor de eeuwigheid schijnen opgebouwd, tot cement verstrekt. Noch de tijd, noch het luchtgestel, noch al de onderaardsche beroeringen, voor welke zoo menig ander stevig gebouw zwichten moest, hadden tot heden eenigen belangrijken invloed op dezelve uitgeoefend. In een' der vijf ronde torens, welke zich op de hoeken dezer sterkte verheffen en tegenwoordig tot gevangenissen zijn ingerigt, zagen wij den, in 1824 van den troon ontzetten Sultan Mahmoed Badr oed-Din van Palembang, die daar, in afgetrokkene eenzaamheid, ruimschoots gelegenheid had, zijn ondankbaar, valsch en euveldadig gedrag te overpeinzen en hetzelve te berouwen.

Nadat wij ons van de verschillende benoodigdheden voor den togt naar het ongastvrije Nieuw-Guinea behoorlijk voorzien hadden, verlieten wij, den 29sten april, de reede van Banda, vergezeld van eenige Heeren, welke ons een eind door de straat, tot bij den oostelijken uitgang wenschten te begeleiden. Het woei eene flaauwe koelte; toen wij buiten het gat gekomen waren, wakkerde de wind allengskens aan, zoodat de Heeren het niet raadzaam oordeelden, langer bij ons aan boord te blijven. Tot ons leedwezen merkten wij, dat de zuid-oost-moeson met kracht begon op te steken en zich vast te zetten, hetwelk ons geen aangenaam vooruitzigt opleverde; wij hielden het scherp bij den wind O. Z. O.-waarts aan. Gedurende de twee eerste

dagen woei het fel uit dezelfde streek en vielen er tusschenbeide zware regenbuijen, zoodat wij geheel westwaarts buiten onzen koers afdreven, en op den 2den mei het kleine eiland (*Poeloe*) Manok of Boerong, ten westen voor ons zagen. Volgens waarneming, aan boord van de Triton gedaan, ligt het eiland op 5° 29′ Z. breedte en 130° 1′ 23″ O. lengte [36]). Wij hadden hetzelve op ongeveer drie mijlen, op het middaguur van ons. Het vertoonde zich als eenen enkelen, hoog uit de zee oprijzenden berg, die, bij helder weder, op 6—7 mijlen afstands gezien kan worden; de top is afgeknot en in het midden eenigzins hol. Een paar Ceramsche handelaars, die ons als tolken voor Nieuw-Guinea vergezelden, verhaalden ons van dit eiland het volgende: men vindt er noch menschen noch dieren, uitgezonderd een aantal zeevogels (van daar de naam, onder welken de bewoners der Molukken hetzelve kennen), die zich langs het strand ophouden en daar nestelen; hunne eijeren worden dikwerf in zulk eene menigte gevonden, dat de lieden, welke dit eiland van tijd tot tijd bezoeken, weleens dagen achtereen bijkans alleen van dezelve leven. Het land is woest en onvruchtbaar; slechts hier en daar bedekken boomen, heesters, struiken en eenig gras den steenigen bodem. Zoetwater is er in het geheel niet te vinden. De eenige zaak van waarde, die het oplevert, is zwavel, welke men in groote hoeveelheid aantreft, zoowel in de aarde, als op de rotsen vastzittende. Op sommige plaatsen is de zwavel meestal door eene onderaardsche warmte in eenen half vloeibaren staat, en voegt zich daar de zonnewarmte in de middaguren bij, dan vertoont zij zich somwijlen schuimende door de hitte, waarom die zelfstandigheid dan ook gewoonlijk alleen in den vroegen morgen wordt ingezameld. De kust van Poeloe Manok is steil en de zee, welke haar bespoelt, zeer diep; weshalve het landen alleen bij geheel stil weder mogelijk is. Het zijn hoofdzakelijk de handeldrijvende Cerammers, welke dit eiland nu en dan bezoeken, en zulks enkel met het doel om zwavel in te zamelen, welke zij naar Bali brengen, waar dezelve tot de bereiding van buskruid gebezigd wordt. De pikol kost aldaar gemeenlijk eene Spaansche mat. Ten tijde, dat de Engelschen in het bezit der Molukken

waren, werd vooral ten hunnen behoeve veel zwavel van Poeloe Manok afgehaald. Zij gaven tot dat einde aanzienlijke voorschotten aan eenige Ceramsche hoofden, en namen de ruw verzamelde zwavel insgelijks voor den prijs van eene Spaansche mat per pikol aan. Aldus het verhaal der tolken. Poeloe Manok is dus waarschijnlijk een uitgebluschte vulkaan, hoezeer de verhoogde warmte van den bodem het in twijfel mag doen trekken, of dezelve wel geheel uitgewerkt heeft. Of de berg somwijlen nog onderaardsche rommelingen laat hooren of rookwalmen doet opgaan, wisten ons de inlanders niet te zeggen. Deze onbekendheid schijnt voor deszelfs rustige gesteldheid te bewijzen. Vermoedelijk staat de verborgen vulkanische haard van Poeloe Manok onmiddellijk met den Bandaschen vuurberg in gemeenschap, zoodat veelligt de vulkanische krachten zich sedert onheugelijke tijden, enkel door diens wijden schoorsteen eenen uitweg hebben gebaand. — Van het kleine eiland Seroca [37]), ongeveer 14 mijlen ten Z. Z. O. van Poeloe Manok gelegen en door verwoestende vulkanische verschijnselen, welke in de laatste helft der zeventiende eeuw aldaar hebben plaats gehad, berucht, waren aan de tolken geene bijzonderheden bekend.

Onze verdere togt, tot Nieuw-Guinea toe, leverde weinig vermeldingwaardigs op. Wij vorderden langzaam, daar wij gedurig in meerdere of mindere mate met de elementen te kampen hadden en tegen wind en stroom moesten opwerken. Wij zagen achtervolgens de eilanden Kauwer, Koor, de Noesa-telo of zoogenaamde Drie-gebroeders, door de Ceramsche handelaren Oninlin, Ta en Dol genaamd. Toen wij de Tjando-eilanden in het gezigt kregen, kon men uit den mast, behalve Key-watele, Groot en Klein-Key, nog acht tot tien andere eilanden onderscheiden. Onze tolken schenen met de landingsplaatsen dezer eilanden en ook met derzelver bewoners wel bekend te zijn. Zij roemden de stevige vaartuigen, welke op deze eilanden getimmerd worden, de veelvuldige levensmiddelen en inzonderheid ook de menigte van geiten, welke daar zeer voordeelig, tegen hoofddoeken, lijnwaden, messen, scharen, naalden en dergelijke voorwerpen van huishoudelijk gebruik, te bekomen waren. Van de inboorlingen zelve, verhaalden zij ons, dat het meest heidenen

waren, die tot op den *tjidako* (schaamtegordel) naakt gingen en gewoon waren, hun van natuur zwart en sluik haar, door veelvuldig wasschen met kalkwater en aschloog, vaal en stroef te maken. [33]) Bij sommigen zat het dien ten gevolge breed en verwilderd om het hoofd, terwijl anderen hun haar, wanneer het zeer lang was, van achteren in eenen dikken knoop te zamen bonden en somtijds met eenen hoogen kam van bamboes opstaken. Zulks was vooral veel het geval bij de bewoners van Kauwer, waar over het geheel, niet minder dan bij de Alfoeren der Key-eilanden, de stroefheid en rosachtige kleur van het haar als eene schoonheid gold. In sommige dorpen aan de kusten der Key-eilanden woonden echter ook vele Mohammedanen en andere vreemdelingen, die zich van lieverlede aldaar hadden nedergezet en grootendeels van Banda, de Tenimber-, Ambonsche en Ceramsche eilanden afkomstig waren. Deze dorpen, welke de voornaamste stapelplaatsen der Key-eilanden vormden, werden jaarlijks door een aantal inlandsche vaartuigen (*Padoewakan's*) van Banda, Ceram en andere eilanden dier streken, alsook van Makassar en Boni bezocht, hoofdzakelijk met het doel om tripang, karetbladen, vogelnestjes, parel-schelpen, haaivinnen, praauwen enz. in te ruilen. Na het een en ander, voor zooverre de omstandigheden zulks veroorloofden, hier te hebben opgedaan, begaven zich de handelaars deels naar de Aroe-eilanden en deels regtstreeks naar de westkust van Nieuw-Guinea. Onder de Aroe-eilanden waren het voornamelijk: Wadjier, Wokan, Wamer en Maikor, welke hun tot stapelplaatsen verstrekten; daar haalden zij hunne vaartuigen op het strand en bleven zij, tot dat de oost-moeson doorkwam. Ten einde de inboorlingen tot het verzamelen der gewenschte artikelen aan te sporen en hen daartoe, als ware het, te verpligten, gaven hun de *Nachoda's* (gezagvoerders) voorschotten, uit allerlei goederen bestaande. Zelfs kleine brikken en schooners van Java, Borneo en elders in den Archipel, bezochten met hetzelfde doel, om eenigen ruilhandel te drijven, niet zelden de Aroe-eilanden, waardoor er gedurende den kentertijd der moesons van het voorjaar, op den zoogenaamden vóórwal dezer groep van eilanden (de westzijde, in tegenstelling van de oostkust, bij de zeelieden

achterwal genaamd) niet weinig levendigheid heerschte. — Keeren wij tot onze vaart langs de noordkust der Key-eilanden terug. Wij zagen verscheidene kleine praauwen van het eene naar het andere eiland oversteken, en stuurden op eene derzelve aan: doch konden haar niet nabij komen, doordien de vijf of zes menschen, welke zich daarin bevonden, hard tegen den wind oproeiden. Eenige dagen later ontwaarden wij het eiland Wasier, het noord-westelijkste der Aroe-eilanden. Hetzelve vertoonde zich in tegenstelling met de Key-eilanden, die zich tamelijk hoog opdeden, als een laag en vlak land. Wij trachtten nu tusschen deze beide eilanden-groepen zuidwaarts door te laveren. Op een paar mijlen afstands van den westelijken wal der Aroe-eilanden, had de zee van 10 tot 12 vademen diepte; naarmate wij ons meer westelijk van die kuststreek verwijderden, vermeerderde de diepte, tot 40 vademen toe. Tusschen die van 10 tot 22 en 23 vademen bestond de zeegrond uit zand; doch bij meerdere diepte was hij zacht en kleiaardig.

Op den 9den Mei, volgens het middagsbestek ons op 6° 15′ Z. br. en 134° O. l. bevindende, hadden wij bijzonder helder en schoon weder; de wind, tusschen O. Z. O. en Z. O., was niet sterk en de zee bijna vlak. Met het ondergaan der zon ontdekten wij eensklaps, aan stuurboordszijde, land, naar het scheen op hoogstens vier mijlen afstands. Hoe meer de zon daalde, des te duidelijker kwam dit land te voorschijn, en wel op verscheidene plaatsen. Intusschen was ons daar geen land bekend; weshalve wij het verschijnsel voor eene luchtspiegeling hielden, door de schaduw van het meer westwaarts gelegene land, achter welk de zon nederdaalde, veroorzaakt. Het duurde dan ook niet lang, of wij werden in dit denkbeeld bevestigd, daar deze schijnlanden weldra, even als zij ontstaan waren, weder regelmatig verdwenen, zoo echter, dat die, welke zich het eerst vertoond hadden, het laatst verdwenen. — Tegen den volgenden avond, toen wij ons op de Z. breedte van ongeveer 7° 30′ en 133° 40′ lengte O. bevonden, voeren wij een tijdlang door een bruinachtig schuim, waarvan de zee over eene groote uitgestrektheid geheel bedekt was en hetwelk zich nagenoeg voordeed, als op het water drijvend zaagsel. Bij het onderzoek van dit schuim

(de matrozen noemden het vischkuit) ging het ons niet beter, dan het de Heeren Banks en Solander, door welke het, tijdens de eerste reis van Cook rondom de aarde, bijkans op dezelfde plaats werd waargenomen, gegaan was. Evenmin als hun, gelukte het ons, naauwkeurig te ontdekken, wat dit schuim eigenlijk was, en wij meenen het insgelijks voor een voortbrengsel uit het plantenrijk te moeten houden. Het bestond uit ontelbare vezelachtige deeltjes, ter lengte eener halve tot eene geheele lijn, eelachtig van zamenstel en van eene vuil gele kleur. Cook zegt, soortgelijk schuim ook aan de kusten van Nieuw-Holland en Braziliё te hebben waargenomen, maar nooit op eenen aanmerkelijken afstand van het land [39]). Den 11den en 12den Mei liepen wij om de zuid. Het weder bleef ons voortdurend ongunstig; onze hoop, dat misschien de nieuwe maan eenige verandering in hetzelve zoude te weeg brengen, werd niet verwezenlijkt. Gedurende den dag, zoo lang de maan zich boven de kim vertoonde, was het weder tamelijk wel; doch des nachts woei het steeds eenen stijven wind en vielen er dikwerf zware buijen en stortregens. Hierbij voegde zich nog een sterke stroom uit de Torres-straat en eene ongemakkelijke, hooge deining, waardoor het laveren, bezuiden de paralelle van de Vassche Kaap, nog moeijelijker viel. De kommandant wendde daarom weder den steven noord-oostwaarts, om onder den wal van Nieuw-Guinea eene eenigzins meer bedaarde gesteldheid van wind en water op te zoeken. Van nagenoeg $8^1/_2{}^0$ Z. breedte laveerden wij noord-oostwaarts tot op omtrent 6°, en van daar vervolgens weder zuid-zuid-oostwaarts, meest op geringen afstand (5 tot 7 mijlen) van de kust van Nieuw-Guinea, zonder echter land te zien. Haaivisschen van verschillende grootte verschenen dikwerf nabij ons schip; eenmaal volgden er ons drie een' geruimen tijd in het kielwater, doch steeds op aanmerkelijke diepte, zoodat zij niet naauwkeurig te erkennen waren. Te vergeefs werden eenige stukken gezouten spek, aan sterke ijzeren hoeken, tot lokaas voor hen uitgeworpen. Gelukkiger was men dienaangaande aan boord van de schooner Iris, waar een haai van het vrouwelijk geslacht en zes voeten lengte, gevangen werd, die acht jongen in zich had. Dolfijnen zijn in die streken zeldzaam door ons gezien, hetwelk

waarschijnlijk aan plaatselijke oorzaken zal moeten worden toegeschreven; hetzij dat het water voor deze dieren te ondiep en te vuil is, of dat zij in het geheel niet zeer op eenen moddergrond, waardoor het water bij elke beweging wordt troebel gemaakt, gesteld zijn. Troepen zeezwaluwen (Sterna) vertoonden zich vaak; nu en dan zagen wij ook eenige witte reigers, die laag over het water, in de strekking der vermoedelijke kust, heen en weder vlogen. Eens, des morgens vroeg, ontstond eensklaps eene algemeene beweging onder de inlandsche mannen, vrouwen en kinderen op het voordek; zij verbeeldden zich ver in zee een klein bootje te zien; de matroos in den grooten mast, was onzeker in de bepaling nopens dat voorwerp. Toen ons het vermeende bootje eenigzins naderbij gekomen was, bleek het een groote boomstam te zijn, op welken eenige witte zeezwaluwen gezeten waren [40]). Op 6° 52′ Z. br. en 138° 12′ l. O. zagen wij eene zeeslang van ongeveer vijf voet lengte; dit was de vierde of vijfde en de grootste van al degenen, welke wij sedert ons vertrek van de Banda-eilanden, in de nabijheid van ons schip hadden waargenomen. Zij zwommen, even als een aal, vrij schielijk voort; een enkele lag geheel onbewegelijk; allen hielden den kop opgerigt. Ook vertoonde zich van tijd tot tijd eene zeeschilpad: op zekeren middag, bij helder en stil weder, zagen wij er eene van bijzondere grootte, die, rustig op het water drijvende, alleen nu en dan het hoofd omhoog stak; door het luid geroep der matrozen werd zij echter schuw, dook onder en verdween, toen de sloep reeds gestreken was om jagt op haar te maken [41]). Den 20sten Mei, met het aanbreken van den dag, zagen wij in het O. Z. O. eene strook laag land: het was de lang te gemoet geziene kust van Nieuw-Guinea, even bezuiden de noordelijke opening van de straat Prinses Marianne.

AANHANGSEL;

BEHELZENDE EEN KORT OVERZIGT OMTRENT DEN STAAT ONZER GEOGRAPHISCHE KENNIS VAN DE MOLUKKEN EN DER ZOOGENAAMDE ZUIDOOSTER-EILANDEN.

Over het geheel kan men zeggen, dat de eilanden, ten getalle van meer dan twee honderd, welke tusschen Celebes en Nieuw-Guinea, en de paralellen van 5° N. breedte tot 10° Z. breedte zijn gelegen, in alle opzigten nog zeer onvolledig bekend zijn. Van vele der grootere, zijn de kusten nog niet behoorlijk opgenomen, en van de meeste kleinere is de ligging en het eigenlijke getal nog zeer onzeker. Dit blijkt uit alle kaarten en wordt door iedere nieuwe astronomische bepaling bevestigd. Het verschil in lengte bedraagt dikwerf niet slechts minuten, maar zelfs graden, gelijk, onder anderen, eenige der door ons in den loop onzer Schetsen opgegevene voorbeelden aantoonen. Wij zouden het getal zulker onzekerheden nog aanmerkelijk hebben kunnen vergrooten, indien dit tot wezentlijk nut voor de zeevaart had kunnen geschieden; de opgaven daaromtrent, door ons in verschillende rapporten en onuitgegevene kaarten aangetroffen, zijn echter dikwerf te zeer uiteenloopende en dragen die kenmerken van naauwkeurigheid niet, om tot eene beslissende uitkomst te kunnen leiden. Wij mogen dus veilig de onderhavige aardstreek als een ruim en veelbelovend veld beschouwen voor geographische onderzoekingen in het algemeen:

want verreweg nog gebrekkiger dan onze hydrographische kennis, is die der binnendeelen van de bedoelde eilanden. Eenige weinigen uitgezonderd, is ons van dezelve alleen het uiterlijk aanzien bekend, in zoo verre slechts als zij zich bergachtig of vlak vertoonen. Hoedanig echter de meer bijzondere gesteldheid van hunnen bodem en grond is, welke plantaardige en dierlijke voortbrengselen zij bevatten, ja, door welke verschillende volksstammen zij bewoond worden: dit zijn voor ons even zoo vele hoogstbelangrijke als duistere vraagpunten. Belangrijk mogen die vragen heeten, niet slechts uit een wetenschappelijk, maar ook en vooral uit een handel- en staatkundig oogpunt beschouwd. Een ieder, die onbevooroordeeld daarover nadenkt, en het oog niet alleen op het tegenwoordige, doch ook op de toekomst gevestigd houdt, zal dit gemakkelijk bevroeden.

Er zijn vooral eenige eilanden en groepen van eilanden, welker naauwkeurige bekendheid ons inzonderheid wenschelijk en nuttig toeschijnt. Wij stippen onder dezulken hier alleen aan: Gilolo, dat, onder de eigenlijke Molukken, uithoofde zijner noordelijke ligging en aanzienlijke uitgestrektheid, het meeste belang inboezemt; en voorts de Aroe- en Tenimber-eilanden, in het zuid-oostelijke gedeelte van het bedoelde gewest. De beide laatstgenoemde groepen worden jaarlijks (gelijk reeds vroeger, bl. 55, van de Aroe-eilanden, in het kort is aangeteekend) door een groot aantal vreemde eilanders bezocht, en zouden uit dien hoofde, met der tijd, misschien gewigtig voor scheepvaart en handel kunnen worden. Door het hernieuwen der oude betrekkingen met hunne bewoners, en door die betrekkingen meer en meer aan te kweeken en uit te breiden, zoude de kans ontstaan van langzamerhand zooveel wetenschappelijke kennis van deze oostelijke grenslanden onzer Indische Bezittingen te erlangen, als tot onfeilbaren maatstaf tot de beoordeeling hunner materiële waarde zoude kunnen strekken. Dat dezelve tegenwoordig, naar evenredigheid, weinig opleveren, is eene bedenking, die niet in aanmerking kan worden genomen. Bijaldien hunne bewoners even beschaafd waren als de Javanen — en zullen zij tot dien trap van beschaving niet kunnen gebragt worden? — indien zij, gelijk dezen, gedurig tot den arbeid

werden aangespoord en de door hen aangewende moeite steeds billijk beloond zagen, zouden dan de bosschen en wildernissen welke zich thans vaak tot het zeestrand uitstrekken, niet weldra gedeeltelijk verdwijnen en voor winstgevende vruchtbare velden plaats maken? De aard der menschelijke natuur laat zulks met grond veronderstellen. Sprekende bewijzen van snellen vooruitgang, zonder aanwending van geweld hoegenaamd, leveren vele eilanden van den Stillen Oceaan, met name die der Hawaii-groep. Wij zijn er dan ook verre van af, veranderingen, als de bovenaangeduide, door middel van geweld of dwang, te willen zien invoeren; integendeel: zedelijke invloed, op ondervinding gegrond en met oordeelkundig beleid toegepast, zoude daarbij het meeste moeten verrigten. De Nederlandsche Bezittingen in die verwijderde gewesten, zijn zoo uitgestrekt, dat er zeker nog veel tijd, misschien nog eeuwen zullen verloopen, eer zij alomme onderzocht, eer al hare bronnen van welvaart en geluk voor de Koloniën en het Moederland, behoorlijk bekend zijn en, in één woord, eer hare wezentlijke belangrijkheid naar waarde zal kunnen geschat worden. Behalve de Ambonsche eilanden (met uitzondering van het groote Ceram), de Banda-eilanden, Ternate en eenige kuststreken op andere Molukken, is ons omtrent al de overige eilanden van dit gedeelte des Archipels, op den huidigen dag niet veel meer bekend, dan reeds voor meer dan ééne eeuw door Valentyn en Rumphius van die oorden is geschreven geworden. Wij willen hier, tot nadere staving van het gezegde, behalve het reeds genoemde Ceram, slechts nog een zeer in het oog loopend voorbeeld aanhalen, namelijk het eiland Boeroe, van hetwelk, in weêrwil zijner ligging nabij Amboina, en ondanks zijner, in meer dan een opzigt merkwaardige physische gesteldheid, nog geene andere dan zeer oppervlakkige en naar den tegenwoordigen toestand der wetenschap zeer ontoereikende berigten in het licht zijn verschenen. Al hetgene wij omtrent het binnenland weten, dagteekent schier alleen van vroegere tijden. De voormalige Oost-Indische Compagnie had haren ondernemingsgeest, in het tijdvak, dat hare zaken ten toppunt van bloei stonden, naar alle rigtingen uitgestrekt; reeds in 1623 had zij verbindtenissen met de

bewoners der Aroe-eilanden aangeknoopt en vervolgens onderscheidene verbonden met hen gesloten; zij had tevens op een dier eilanden (Wokan) eene sterkte aangelegd, welker bouwvallen nog aanwezig zijn. De geographische ligging der Aroe-eilanden nabij de kust van Nieuw-Guinea, mitsgaders hunne eigene aanzienlijke uitgestrektheid en volkrijkheid, hebben ongetwijfeld hoofdzakelijk tot die maatregelen aanleiding gegeven.

Wij zullen hier in geene nadere bijzonderheden treden, aangaande de voor handel en nijverheid nuttige gewassen, tot wier aankweeking het luchtgestel der Zuidooster-eilanden en hun, deels heuvelachtige en drooge kalk- en zandbodem, deels vlakke en vette alluviale grond, ons allezins gunstig toeschijnt. Bevordering der veeteelt, waaraan die eilanden doorgaans zoo arm zijn, zoude in den beginne, als een der gemakkelijkste en zekerste middelen tot de verspreiding van welvaart en het opwekken van behoeften strekken kunnen. De Alfoeren, hoe onbeschaafd ook van zeden in het algemeen, hebben nogtans dit bij vele andere wilde volken vooruit, dat zij aan eene vaste woonplaats zijn gehecht, en ook niet zoo traag van aard en onverschillig voor de verbeteringen van hun lot zijn, als de meeste Zuid-Amerikaansche wilden. Aan het vellen van bosschen en het aanleggen van tuinen zijn zij reeds gewoon. Zij bezitten onderscheidene aard- en peulvruchten, en planten somtijds ook eenig suikerriet, mais en rijst; men weet, dat het plantenrijk hun voornaamste levensonderhoud oplevert, voornamelijk het sagomeel. Uit het dierenrijk verstrekken hun hoofdzakelijk visch, mosselen, krabben en kreeften, het vleesch van wilde varkens enzv. tot voedsel: hun tam vee schijnt in varkens, geiten en hoenders te bestaan. Omtrent de in het veld levende dieren, weten wij van de Aroe-eilanden nog zeer weinig; van de Key- en Tenimber-eilanden niet het allerminste. Nimmer nog zijn deze drie groepen door een' natuurkundig reiziger bezocht. De heer Kolff gewaagt in zijne *Reize*, van wilde koeijen door hem op Timor-lawut opgemerkt. Hij beschrijft dezelve als zijnde zwart van kleur, met regtopstaande horens en van de grootte eener Europesche tweejarige koe. Deze beschrijving doet aan de Antilope depressicornis denken. Indien zich deze onderstelling bevestigt, is de verspreiding

van dit dier zeer merkwaardig. Het is echter vermoedelijk eene onbekende soort van Antilope. Op het vijf graden meer westwaarts gelegene groote Timor, hebben wij, behalve een hert, geen herkaauwend wild dier aangetroffen. — In het volgende stuk zullen wij onze aanteekeningen betrekkelijk het laatstgenoemde eiland mededeelen, hier echter achteden wij het niet overbodig, dit woord ter vestiging der opmerkzaamheid, neder te schrijven. Van welk een groot aanbelang de Overzeesche bezittingen voor het Moederland zijn, behoeft evenmin betoog, als dat dát belang alleen door een naauwkeurig onderzoek van den toestand des lands en van deszelfs bewoners kan gekend en bevorderd worden. En, wat een ijverig, verstandig en vaderlandslievend Bestuur in dat opzigt vermag, daarvoor behoeven wij slechts een' blik te werpen op de geschiedenis van Java, gedurende de laatst verloopene tijden!

AANTEEKENINGEN.

---

[1]) De naam „Celebes", waarschijnlijk van Portugeschen oorsprong, is aan de landbewoners noch andere omwonende volken bekend. Wanneer deze van dit eiland spreken, noemen zij hetzelve of *Tanah Mangkasar* (het land der Mangkasaren) of *Tanah Boegis* (het land der Boeginezen). dewijl die twee volksstammen, van oudsher, niet alleen beurtelings de magtigsten en overheerschers van het geheele eiland waren, maar zich ook van alle hunne overige landgenooten steeds het ijverigste op den koophandel en de zeevaart hebben toegelegd, en daardoor het best en algemeenst in den Archipel bekend zijn geraakt.

[2]) Gelijk onze gewone haring (Clupea harengus), wordt uit deze familie een zeer klein vischje (veelligt verschillende soorten), van het geslacht Engraulis, op zekere tijden van het jaar bij duizendtallen gevangen, met zout benevens andere, uit het plantenrijk genomen stoffen gepekeld, en vervolgens in digtgesloten fleschen en potjes door den geheelen Archipel verzonden. Deze vischjes worden als toespijs bij de rijst genuttigd en, daar zij door de pekel eene roode kleur erlangen, zijn zij algemeen onder den naam van „roode vischjes" bekend.

[3]) Deze soort vond ik nergens in den Achipel, uitgezonderd bij Makassar. Andere reizigers vonden haar in Nieuw-Holland.

[4]) Juister *Sa-lâjar*, één zeil; *sa* verkort van *satoe*.

In het, door de kustbewoners van Solor en andere zeevarende eilanders des Archipels, geliefkoosde gezang „*Elele alorej*", hetwelk vaak onder het roeijen door hen wordt aangeheven, luidt een couplet:

Bejta minta salâmat ber-lâjar,
Dapat angin dan hârus bajikh;
Bejta tinggal di tânah Sa-lâjar,
Harap toewan ber-oentong bajikh.

Hetwelk zoude kunnen vertaald worden, door:

Ik hoop, dat gij in gezondheid moogt zeilen,
Met goeden wind en goeden stroom;
Ik echter blijf op het land Sa-lajar,
Wenschende mijn Heer veel voorspoed en geluk.

[5]) In sommige Hollandsche werken wordt dit eiland *Pantjana* genoemd, en op sommige Fransche zeekaarten *Mounan*.

[6]) Ik volg hier Wagler, die in zijn *Systema Avium* de Ardea javanica, Horsfield, met de bovengemelde soort van Illiger vereenigt. In zeden en leefwijze komt onze Oost-Indische vogel volkomen overeen met de Ard. virescens van Noord-Amerika, aan welke hij over het geheel naauw verwant is.

[7]) *Boeroe* beteekent jagen. De Heeren Quoy en Gaimard en, met hen, onderscheidene andere reizigers, falen, door dit woord af te leiden van het maleische *Boerong*, een vogel.

[8]) Verkeerdelijk wordt in de meeste geschiedkundige en geographische werken, het jaar der ontdekking van Amboina door de Portugezen, op 1511 gesteld. De drie schepen, onder leiding van Ant. Abreu, door Alf. de Albuquerque in de maand december 1511 van Malakka afgezonden, ter ontdekking der Molukken, bereikten vermoedelijk niet voor maart of april van het volgende jaar de genoemde eilanden, vermits zij eerst de noord-oostkust van Java aandeden en daar eenigen tijd vertoefden.

[9]) *Reize naar Samarang*, *Macassar*, *Amboina*, enz.; 797 I, p. 304.

[10]) Dit gebeurde omstreeks den jare 1538. Vóór dien tijd hadden de Portugezen zich alleen aan de noord-westzijde van het eiland opgehouden, waar zij, gedurende veertien jaren, aan eene rivier, tusschen de dorpen Mamala en Hitoelama, een vast verblijf bezaten.

[11]) Eene kleine rivier, Wai Pia genaamd, welke beoosten den Tandjong Laha, op het land van Hitoe, in de baai uitstroomt, is bekend van bijzonder goede *Tanah poewan* (pot aarde) op te leveren, welke veel door zwangere vrouwen wordt gegeten. De gewoonte van gedurende de zwangerschap nu en dan gebrande kleiaarde te gebruiken, hoofdzakelijk om, gelijk de vrouwen daar beweren, de in dien staat plaats vindende vermeerdering van vochtafscheiding in de geslachtsdeelen te beletten, treft men bij vele volksstammen der Indische eilanden aan. — Van geheel anderen aard is de bekende en merkwaardige geophagie der Otomaken in Zuid-Amerika (omtrent deze laatste zie A. von Humboldt's *Reise*, 4 Th. p. 557).

[12]) Hier van daan de naam van „roode berg", welke in de geschiedenis der Portugezen op dit eiland, zulk eene belangrijke rol speelt; daar zij van 1538 tot omtrent 1588 (in welk jaar hunne groote vesting, bij de tegenwoordige stad Amboina, voltooid werd), aan den voet van dien berg, die niet ver ten oosten van de stad is gelegen, hunne voornaamste sterkte bezaten.

[13]) Deze schaarschheid, zoo niet geheele afwezigheid van eigenlijke vulkanische produkten, strijdt dan ook ten sterkste met het gevoelen van den Heer L. von Buch (*Physikalische Beschreibung der Canarischen Inseln*, p. 364), welke aan de onbepaalde, door Valentyn (2 D. bl. 104) gebezigde

uitdrukking van „zwavelkolken", die tijdens de zware aardbeving van het jaar 1674, op twee plaatsen, ter zijde van den berg Wawani, zouden zijn uitgebarsten en in zee geloopen, de beteekenis van lavastroomen heeft. Wat Valentyn met het woord zwavelkolken eigenlijk bedoeld heeft, laat zich moeijelijk gissen. Of zij koud of warm waren, dampen hebben uitgelaten enzv., zegt hij niet.

Zoo ook is de opgaaf, voorkomende in de *Philosophical Transactions*, V. 19, p. 49, volgens welke de berg Wawani in 1674 zoude hebben gebrand (eene gebeurtenis, omtrent welke Valentyn geheel het stilzwijgen bewaart), bezwaarlijk met zekerheid aan te nemen. De burgemeester N. Witzen, te Amsterdam, door wien dit berigt is medegedeeld, had hetzelve mogelijk uit den derden of vierden mond, waardoor het verschillend gewijzigd, door dezen vergroot, door genen verplaatst kan zijn geworden enzv.

Dat er op sommige plaatsen tusschen het gebergte van Hitoe, warme zwaveldampen uit den grond opstijgen, hebben wij hier boven, volgens de mededeeling van eenen geleerden reiziger, die daarvan ooggetuige is geweest, aangevoerd; doch dat die dampen hunnen invloed vele mijlen ver in het rond zouden verspreiden en, tot op de reede van Amboina, de lucht stikkend en ongezond maken, gelijk in de inleiding van Kapitein Tuckey's *Narrative of the Congo Expedition* te lezen gegeven is, kunnen wij met de ondervinding niet wel overeenbrengen.

[14]) Zie Valentyn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën* D. 2. bl. 137 en verv. — Labillardière, *Voyage à la recherche de la Pérouse*, T. 1, p. 324. — Olivier, *de Oosterling*, D. 3, bl. 138.

[15]) Valentyn (l. c. 2. D. bl. 183 en verv.) geeft van den Hongi-togt eene uitvoerige beschrijving, in het kort hierop neêrkomende. De Hongi- of Kruisvloot bestond uit een grooter of geringer getal (niet zelden tot 60 en meer) inlandsche vaartuigen, in de landtaal *Korakora* genaamd. Zulk eene vloot voerde vele duizenden roeijers en andere gewapende manschappen; ieder eiland moest, naar gelang zijner bevolking, zijn aandeel daartoe leveren, en de schepelingen waren verpligt, gedurende den togt, welke gewoonlijk 5—6 weken duurde, zelf in hunne behoefte te voorzien. De eerste Hollandsche Landvoogd der Moluksche eilanden, Fr. Houtman, wordt als insteller der Hongi-vloot genoemd, met welke hij voor het eerst in het jaar 1607, eenige plaatsen op Ceram bezocht, ten einde orde te stellen op alle regerings- en handelszaken, en nieuwe verbindtenissen aan te knoopen. Van dien tijd af werd jaarlijks van Amboina een Hongi-togt naar de verschillende naburige etablissementen ondernomen. In het jaar 1625 nam de landvoogd van Speult, ter bevordering van het monopolie, de Hongi-vloot te baat, om op sommige plaatsen de specerij-boomen uit te roeijen, een stelsel, hetwelk vervolgens, hoe verderfelijk ook en onbillijk tevens, bijna twee eeuwen lang onafgebroken werd gehandhaafd, en waardoor het voorname middel van toezigt en uitvoering, de Hongi-togt zoo berucht is geworden.

[16]) Wij verwijzen buitendien op de twee Publicatiën, uitgevaardigd door denzelfden Staatsman, te Amboina en Banda, op den 15den en 29sten April, 1824, en te vinden in Olivier's *Reizen in den Molukschen Archipel* I. bl. 169 en verv.

[17]) Eene plaag van dien aard trof, in den nazomer van 1836, de kruidnageltuinen te Benkoelen, op de zuid-westkust van Sumatra. De larve van eene boktor (Lamia*) vernielde daar, binnen een kort tijdsbestek, eenige duizenden boomen, van eenen achttien- tot twintigjarigen ouderdom, en allen vruchtdragend. Hun sterven werd door geene langzame kwijning voorafgegaan, maar geschiedde, als ware het, plotseling. Den eenen dag vertoonde zich de boom nog frisch en gezond; den volgenden, had hij reeds de helft zijner bladen verloren, en den derden of vierden dag stond hij geheel bladerloos en dood. Naauwkeurige nasporingen omtrent de oorzaak van dit kwaad, hebben bewezen, dat hetzelve alleen aan de gemelde larve is toe te schrijven. Er werd eene bijzondere oplettendheid vereischt, om dit schadelijke dier te ontdekken, alvorens het zijne vernielende werking had ten einde gebragt. Men bespeurde hetzelve bijkans uitsluitend aan de groote boomen, waar het zich onder den bast, aan het benedengedeelte van den stam, tot op omtrent drie en een' halven voet hoogte van den grond, ophield. Na eerst den boom rondom in eene horizontale rigting te hebben uitgeknaagd, zoodat deszelfs bast van boven en beneden geheel was van elkander gescheiden, boorde het zich vervolgens eenen gang tot op het hart des booms, en doorknaagde hetzelve ongeveer anderhalven tot twee voeten hoog. Middelerwijl bereikte de larve het tijdperk harer gedaanteverwisseling, en had alstoen, bij de dikte eener gewone penneschacht, de lengte van ongeveer $0^{m},04$, en eene grijsachtig witte kleur met eenen zwarten kop.

[18]) De onderscheidene soorten van sagopalmen zijn, volgens den tegenwoordigen toestand der wetenschap, door de kruidkundigen nog niet behoorlijk onderzocht. Rumphius spreekt in zijn *Herbarium Amboinense* (T. I. p. 75) van vier soorten, aan de Amboinezen onder de namen van *Lapia Toeni*, *Lapia Ihoer* of *Ihoel*, *Lapia Makanaroe* en *Lapia Molat* bekend. De drie eersten, welker bladstelen met min of meer lange doornen bezet zijn, schijnen uitsluitend aan de oostelijke streken van den Indischen Archipel toe te behooren; maar de laatstgemelde, die geene doornen heeft, vindt men ook veel op de westelijke eilanden, waar zij bij de Maleijers en Sundanezen onder den naam van *Kierai* bekend is. In de Molukken wordt de Lapia Toeni **) het meest aangekweekt, vermits deze soort niet alleen de grootste hoeveelheid en het beste meel ter bereiding van brood, maar ook zeer goede *gabba-gabba* (naam van de middelrib der bladeren) voor de beschotten der huizen en tot andere doeleinden oplevert. Het meel van de Lapia Molat wordt intusschen voor de fijnste soort gehouden, en daarom tot de bereiding van den bekenden stijfselachtigen brij, *Papeda* genaamd, bij voorkeur aangewend. Op Java daarentegen en op andere westelijke eilanden des Archipels, waar het loof van dezen palm hoofd-

---

*) Eene nog onbeschrevene soort, die onder de meer bekenden, door gedaante en grootte het meest met het mannetje van Lamia rubus, Fabr., overeenkomt. Het mogt mij niet gelukken, meer dan een enkel voorwerp van dezelve magtig te worden; dit voorwerp is eenkleurig licht bruin, op het bovenste gedeelte der vleugels eenigzins donkerder, heeft lange sprieten en platgedrukte scheenen.

**) Door Rumphius met den systematischen naam van Sagus gennina bestempeld, maar door de nieuwere Botanisten onder dien van Sagus Rumphii en Metroxylon sagus begrepen.

zakelijk tot dekking der huizen wordt gebezigd, dient zijne meelachtige zelfstandigheid den mensch zelden tot voedsel: eensdeels dewijl aldaar een overvloed van voedzamere graansoorten voorhanden is; anderdeels, dewijl de groeikracht des booms, door de herhaalde berooving van zijn loof, wordt onderdrukt, en dienvolgens het zoogenaamde merg zich niet behoorlijk kan ontwikkelen of de noodige rijpheid erlangen. — De naauwkeurige Rumphius merkt (l. c. p. 64) uitdrukkelijk aan, dat de naar Europa overgevoerde korrelige sago niet, gelijk velen gelooven, uit den eigenlijken sagopalm bereid wordt; doch dat dit artikel van den sagoweer- of gamoetopalm afkomstig is en het meest op Borneo wordt gewonnen, waarom dit korrelige sagomeel ook door de inlanders gewoonlijk *Sagoe-Boernie* genaamd wordt. — Het merg der Cycadeæ is over het algemeen bij de bewoners der Indische eilanden weinig geacht.

[19]) *Herbarium Amboinense*, I, Tab. 17.

[20]) De Sundanezen op Java noemen de larven van de verschillende, daar voorkomende Calandra-soorten (Calandra schach, ferruginea, serrirostris enz.) *Oelam*; het volwassen insekt of de Calandra-tor *Toenggeh*. Ook deze laatste eten zij gaarne als toespijs, na haar van de vleugels, de pooten en den kop, benevens het borstschild ontdaan en in kokosolie gebraden te hebben. Buitendien houden zij, op gelijke wijze toebereid, ook veel van de groote Melolonthae (bij voorkeur van Mel. alba, door hen *Legej* genaamd), van de gevleugelde termieten (*Sieraroe* geheeten), in het bijzonder van de lange, vette wijfjes of de zoogenaamde koninginnen dezer dieren; voorts van de larven (*Leroet*) der bijen en wespen, en van meer andere soortgelijke dierlijke zelfstandigheden,

[21]) *Ansichten der Natur*, zw. Ausg. II. p. 28.

[22]) Phalangista Quoyi (*Voy. de l'Uranie*, Zool. Pl. 6.) en Cuscus macrourus (*Voy. de la Coquille* Zool. Pl. 5) schijnen naauwelijks van de twee eerste der door ons hierboven genoemde soorten te verschillen.

[23]) Ofschoon de papegaaijen de oplettendheid van onderscheidene verdienstelijke Ornithologen bijzonder hebben tot zich getrokken, en daardoor van deze vogels, meer dan van eenige andere familie der S c a n s o r e s, talrijke fraaije afbeeldingen en uitgebreide monographiën zijn in het licht gegeven, neemt zulks echter niet weg, dat er in hunne geschiedenis nog veel verwarring heerscht, zoowel wat de juiste bepaling der soorten, als wat de opgaven van derzelver vaderland betreft. Dewijl dit vooral bij die van Indië zeer in het oog valt, wil ik hier een kort, maar naauwkeurig overzigt geven van alle in die streken aan mij bekend gewordene Psittaci, en zulks met aanduiding hunner natuurlijke verwantschappen.

PSITTACUS, LINN.	JAVA.	SUMATRA.	BORNEO.	CELEBES.	BOETON.	MOLUKKEN.	TIMOR.	NIEUW-GUINEA
Platycercus .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	hypophonius	vulneratus .	dersalis.
Eclectus . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	grandis . . .	. . . .	puniceus.
Eos	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	rubra.		
						reticulatus.		
						coccineus.		
						guebiensis.		
						riciniatus.		
Lorius . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	domicella.		
						lory.		
						cyanauchen.		
						garrulus.		
Chalcopsitta	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	novae guineae
								scintillata.
Trichoglossus	. . . .	. . . .	. . . .	ornatus . . .	ornatus . . .	cyanogrammus	haematopus	cyanogrammus.
Charmosyna	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	papuensis.
Prioniturus .	. . . .	. . . .	. . . .	sctarius . . .	sctarius.			
Palaeornis .	pondicerianus	barbatulatus.	barbatulatus.					
Belocercus .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	euteles . . .	placentis.
							iris	
Psittacodis .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	magnus . .	. . . .	magnus.
Tanygnathus	. . . .	. . . .	. . . .	Mulleri . .	Mulleri . .	macrorhynchus		
Agapornis . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	Geoffroyi .	Geoffroyi .	Geoffroyi.
						cyanicollis.		
		malaccensis.	malaccensis.					
								Desmarestii.
Nanodes . .	vernalis. . .	galgulus. . .	galgulus. . .	stigmatus.				
Nasiterna . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	pygmaea.
Cacatua . . .	. . . .	. . . .	. . . .	sulphurea . .	sulphurea .	. . . .	citrina. . . .	galerita.
						cristata.		
						moluccensis.		
Microglossus	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	. . . .	aterrimus.

Aangaande de hier vermelde soorten, onder welke zich 7 nieuwe bevinden, bepalen wij ons voorloopig tot de volgende aanmerkingen en korte beschrijvingen.

1) *Platycercus hypophonius*, n. sp. Naauw verwant aan Ps. dorsalis, Quoy en Gaim., zoowel wat de grootte en algemeenen vorm, als wat de kleur betreft, uitgezonderd, dat bij onze nieuwe soort, even als haar rug en breedgevaande staart, ook de vleugels fraai berlijnsch blaauw zijn; kop, hals en het geheele benedenlijf, de dijen en onderdekvederen des staarts daar onder begrepen, vermiljoenrood; de bovensnavel insgelijks rood; die van onderen echter zwart. Lengte der vleugels 0,188, van den sterk afgeronden staart 0,194. Gelijk al de parkieten dezer afdeeling, hebben ook beide geslachten der onderhavige soort uiterlijk de naauwste overeenkomst met elkander. Haar vaderland is Gilolo.

2) *Eclectus grandis* en *puniceus*. Tot deze twee soorten is door den prins Ch. L. Bonaparte nog eene zeer fraaije derde gevoegd, onder den naam *Eclectus Cornelia*, waarvan echter het vaderland niet naauwkeurig bekend is. Zie „on the Lorine genus of Parrots, *Eclectus*" in *Proceedings of the Zool. Society of London*, November, 1849.

3) *Eos reticulatus* n. sp. Grootte en gedaante van Ps. ruber. Vermiljoenrood van kleur; de zeer smalle vederen, welke de ooren bedekken, donker blaauw; die van den achterhals hebben lazuur-blaauwe punten; de rug-, vleugel- en dijvederen hebben hier en daar zwarte vlekken; de slag- en staartvederen zijn zwart; laatstgemelden met roode binnenvlaggen. Bek, even als bij Ps. riciniatus, licht-geel, naar het oranje trekkende.

4) *Lorius cyanauchen*, n. sp. Sluit zich, wat zijne kleur in het algemeen betreft, het meest aan Ps. lory aan, maar is eenigzins grooter, en kenmerkt zich buitendien door eene andere verdeeling der kleuren. De zijden van den kop, de kin, keel, borst, rug en de boven-dekvederen van den staart zijn scharlaken-rood; de bovenkop zwart; de achterhals en alle onder-dekvederen der vleugels (welke bij lory rood zijn) berlijnsch blaauw: buik, dijen en onder-dekvederen van den staart, donker-blaauw; staartvederen aan den bovenkant blaauw, van onderen geelachtig; vleugels van boven groen. Lengte der vleugels, van den carpus tot aan de punt, 0,185 m. (bij lory 0,154 m.) De bleek oranjekleurige bek is, van den mondhoek tot aan de punt, 0,024 m. lang.

5) *Palaeornis pondicerianus* en *barbatulatus*. Wagler's Palaeornis melanorhynchus is de jonge vogel van den pondicerianus, die tot den ouderdom van ongeveer een jaar, eenen zwarten bek behoudt. — *Kekè* en *Kekè-dawon* (*keke*, nabootsing van het geluid des vogels, *dawon*, blad van een' boom of struik) is de naam, waarmede de Maleijers op Sumatra den *Palaeornis barbatulatus* bestempelen. Den door Raffles (*Trans. of the Linn. soc* V. 13), onder den systematischen naam van Ps. sumatranus aangeduiden parkiet, hebben wij niet te zien gekregen. De *Kekè* of *Kekek* speelt in de verdichte vertellingen der Maleijers eene belangrijke rol, wordende hij vaak daarin voorgesteld als een wezen van bovennatuurlijke begaafdheid en verstand.

6) *Tanygnathus Mulleri*, n. sp. Onder dezen naam, door den Heer Temminck, in de verzameling des Museums gerangschikt. Een voorwerp van dezen nieuwen papegaai bevond zich reeds lang hier, zonder dat men wist,

van welk gedeelte der aarde hetzelve afkomstig was, tot ik, in 1828, een ander levend voorwerp bij de inboorlingen op Boeton aantrof en door aankoop magtig werd. Later zond ook de natuurkundige reiziger Dr. Forsten een paar specimina uit de noord-oostelijke deelen van Celebes aan het museum. Deze soort is een weinig kleiner dan Tan. macrorhynchus, met welken zij overigens in gestalte en kleur veel overeenkomst heeft. Haar kers-roode bek is echter minder zwaar, en hare vleugels zijn niet zoo fraai blaauw, zwart en geel geschakeerd, als die van macrorhynchus. De kleur van haar kleed komt hoofdzakelijk hierop neder: kop, staart en vleugels gras-groen; de boven-dekvederen der vleugels, deels blaauwachtig, deels geelachtig gezoomd; rug en onderlijf geel-groen; de onderzijde des staarts vaal-geel.

7) *Agapornis cyanicollis*, n. sp. Het mannetje dezer soort gelijkt zoodanig op dat van Ps. Geoffroyi, dat tot de juiste bepaling, eene zeer naauwkeurige kennis van beiden volstrekt noodig is. Het voornaamste kenmerk bestaat in de kleur van den snavel en in die van den nek, welke bij Geoffroyi zuiver groen is en scherp van den paarsachtig blaauwen bovenkop afgescheiden, terwijl bij cyanicollis diezelfde paarsachtig blaauwe kleur, op den achterkop in het lazuur blaauwe overgaat en deze laatste zich naar achteren, langzamerhand in den papegaaigroenen rug met rosachtigen tint verliest. Bovensnavel bloedrood met geelachtige punt, doch de onderbek zwart, zijnde bij Geoffroyi de geheele bek rood. Voor het overige zijn bij het mannetje der onderhavige soort, staart en vleugels fraai papegaaigroen; onderzijde der slagpennen zwart, doch de onder-dekvederen der vleugels licht blaauw; keel, borst en het geheele benedenlijf blaauwachtig groen, aan de zijde der borst met roodachtigen tint; onder-dekvederen des staarts geelachtig groen met blaauwachtige punten. Pooten zwart. Lengte der vleugels 0,173, des staarts 0,096. Wijfje: papegaai-groen; kop en kin olijf-bruin, doch de bovenkop met eenen blaauwen tint; achterkop naar het lazuur-blaauwe trekkende; de onder-dekvederen der vleugels en de zijden van het lijf fraai licht-blaauw; alle groote slagpennen van onderen zwart. Bek en pooten donkerkleurig. Door Dr. Forsten van Gilolo gezonden.

8) *Nanodes stigmatus*, n. sp. Eenigzins grooter dan Ps. philippensis en met zwarten bek, maar voor het overige met dezen veel overeenkomst hebbende. Mannetje: papegaai-groen; op vleugels en staart is het groen het donkerst en zuiverst, terwijl deze kleur op het benedenlijf meer in het geelachtig groene trekt, en langs den rug een' rosachtigen tint vertoont; voorhoofd en kruin, eene vlek aan kin en keel en een vlekje aan den carpus bloedrood; stuit en boven-dekvederen van den staart eenigzins meer in het purperroode spelende; onderzijde der slag- en staartpennen licht blaauw; de onder-dekvederen der vleugels groen. Staart een weinig afgerond, lang 0,04; lengte der vleugels 0,092. Pooten oranjekleurig; nagels zwart. Het wijfje, over het geheel minder fraai groen, mist de roode vlek op den bovenkop en aan den carpus, terwijl men bij haar aan de keel slechts een gering spoor van rood waarneemt; stuit en boven-dekvederen van den staart zijn echter purperrood. Bek zwart-bruin, aan de punt van den ondersnavel geelachtig. — Van Celebes.

9) *Cacatua citrina*, n. sp. De witte kakketoes van Timor en Celebes zijn steeds met elkander verwisseld en als tot dezelfde soort behoorende beschouwd geworden. De Timoresche, door ons *Cacatua citrina* genoemd, is echter in het geheel eenigzins kleiner, en heeft vooral een aanmerkelijk kleineren bek, terwijl tevens de geele tinten op de borst en ter zijde van den kop bij haar minder sterk en uitgebreid zijn, dan bij *Cacatua sulphurea* van Celebes en Boeton.

Behalve de hier vermelde Psittaci, vindt men in de *Monographia Psittacorum* van Wagler, en in den *Conspectus generum Avium* van Ch. L. Bonaparte nog verscheidene soorten, als bewoners der Oost-Indische eilanden, vooral der Moluksche, opgegeven, die ons echter onbekend zijn gebleven. Boeroe, Ceram, Gilolo of Halmahera en zoo vele andere kleinere, bergachtige eilanden in die zeestreek, zullen ongetwijfeld nog menige voor de wetenschap nieuwe en belangrijke species dezer vogels beherbergen. Van de tien geograph. graden lange keten van eilanden tusschen Java en Timor, is ons, tot heden, eene enkele soort slechts bekend, door Dr. Forsten op Soembawa verzameld, en hem ter eere *Trichoglossus Forsteni* genoemd. Zij schijnt na verwant te zijn aan *Trich. haematodus* van Timor. Laatstgemelde is voor het overige ook reeds van Port-Essington (Noordkust van Nieuw-Holland) naar Europa gezonden, even als *Platycercus vulneratus*, (*Psitt. erythropterus*, Quoy en Gaim. *Voy. de l'Uranie*, Zool. Pl. 27).

[24]) Volgens de door den Heer Gould (*Birds of Australie*, Parts. 1) omtrent de voortplanting van de Talegalla Lathami medegedeelde berigten, verbergt ook deze Nieuw-Hollandsche vogel zijne eijeren in groote mestachtige hoopen. Veelligt waren sommige der door ons op Nieuw-Guinea waargenomene, zeer groote aardhoopen (zie boven bl. 31), insgelijks van eene soort van Talegalla afkomstig.

[25]) Wij merken hier uitdrukkelijk aan, dat de Oost-Indische Casuaris niet bewesten de Moluksche eilanden voorkomt. „Il est très commun dans les îles des Archipels d'Asie" (Lesson, *Manuel d'Ornithologie*, T. 2. p. 209), is eene veel te ruime bepaling. Volgens Valentyn zoude hij, behalve in de twee bovengenoemde landen, ook op de Aroe-eilanden te vinden zijn, hetgeen echter, om als zeker te kunnen worden aangenomen, nog nadere bevestiging vereischt.

[26]) Cypselus mystaceus (*Voy. de la Coquile*. Pl. 22). Deze fraaije soort, door den Heer Lesson aan de noord-oostkust van Nieuw-Guinea verzameld, vormt met Cypselus comatus en Cyps. longipennis eene zeer natuurlijke groep, welke, zoowel wat de ligchaamsgedaante als de levenswijze dezer vogelen betreft, het midden houdt tusschen de eigenlijke zwaluwen (Hirundo) en de gier- of muurzwaluwen (Cypselus). Met deze laatsten stemmen de drie genoemde zwaluw-soorten, ten opzigte van hare pijlsnelle vlugt, overeen, maar zij zetten zich dikwerf, even als de eigenlijke zwaluwen, op de boomen neder, waartoe zij dan gewoonlijk de zoodanigen kiezen, die op boschvelden, langs rivieren, wegen enz. eenigzins vrij staan en dorre takken hebben.

[27]) Bufo minimus (*Voy. de la Coquille*, Zool. Rept. Pl. 7. fig. 4); Sem-

cus multilineatus (l. c. Pl. 3. fig. 2), gelijkt echter veel op het oude dier van Sc. cyanurus. De afbeelding van Draco bourouniensis (Lesson, *Illustr. de Zool.* Pl. 37) is naar een te veel van den epidermis ontbloot en door den wijngeest verbleekt voorwerp gemaakt, dan dat men omtrent dit dier iets met zekerheid zoude kunnen beslissen. Volgens opgaaf der Heeren Duméril en Bibron (*Erpét. génér.*. V. 3. p. 489) zoude ook Monitor bivittatus op de Molukken voorkomen.

[28]) Volgens het zeggen der inlanders vindt men de fraaiste en zeldzaamste soorten aan de kusten van Saparoea. In groote hoeveelheid verzamelen zij vooral de verschillende porcelein-hoorns (Cypraea) en andere verwante soorten, met fraaije, gladde schelpen (Voluta, Oliva, Mitra, Cancellaria, Marginella, Terebellum, Ovula, Eburna, Conus enz.). Voorts zulken, welke door zonderlingheid van vorm uitsteken (Murex, Strombus, Pterocera, Trochus, Harpa, Malleus, Arca, Cardium, Lima, Venus enz.), of zich door teederheid en doorzigtigheid kenmerken (Argonauta, Tellina, Solen, Pecten, Pinna enz.). De meeste waarde hechten zij echter aan den wenteltrap (Scalaria), voor welke zij soms vele honderden guldens per stuk vragen.

[29]) *Narrative of a Journey throuch the upper Provinces of India*, V. 1. p. 68.

[30]) Als in het voorbijgaan slechts teekenen wij hier aan, dat de Christenen van Amboina, bij plegtige gelegenheden, gewoonlijk een zwart gewaad van europesche snede aantrekken, daarbij een ronden hoed dragen (het eigenlijk kenteeken van eenen *Orang tserani*), en het hoofdhaar, gemeenlijk slechts eenige duimen lang, glad naar achteren strijken; terwijl de Mohommedaansche opgezetenen van dit eiland, hun lang haar met eenen doek opgebonden hebben, en zich buitendien ten allen tijde, op maleische wijze, in katoenen stoffen kleeden. Dit onderscheid van dragt valt te zeer in het oog, dan dat daardoor niet een groot contrast zoude ontstaan. Vooral zonderling en kenmerkend is het aanzien van diegenen der bedoelde Christenen, welke eene soort van school- of katechizeermeesters-ambt bekleeden, en uit dien hoofde, overeenkomstig hunnen stand, met, volgens hunne begrippen, zekere deftigheid gekleed moeten zijn. Men verbeelde zich, bij hunne vrij donkere huidkleur, een' half versleten rok, eene dergelijke vest en korten broek, uit welken een paar magere, bloote beenen te voorschijn treden, meestal zonder schoenen aan de voeten. Voeg hierbij eenen ouderwetschen, driepuntig getoomden hoed, een boek onder den arm, somtijds ook een' wandelstok in de hand, en bij dit alles eenen afgemeten, statigen tred, en zeer bedaarde, ernstige manieren, en het zal wel niemand bevreemden, dat zulk een wonderbaarlijk uitgedost personaadje de aandacht van elken Europeschen nieuweling moet tot zich trekken en zijne lachspieren in beweging brengen.

[31]) In het fraaije botanische werk, de *Rumphia*, van den Heer Blume, bevindt zich van dit eenvoudige monument eene getrouwe afbeelding, door mijnen overledenen reisgenoot, den Heer van Oort, vervaardigd.

[32]) *Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën*, 1 D. bl. 97.

[33]) Nadere berigten omtrent deze uitbarstingen vindt men in de volgende werken: Valentyn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, D. 3. bl. 15. — *Philosoph. Transact.* V. 19. p. 529. — *Annal. de Chemie et de Physique*, T 15. p. 430.

— Kolff, *Reize door den Zuidel. Mol. Arch.* bl. 13. — Olivier, *Reizen in den Mol. Arch. D.* D. 1. bl. 149.

[33*]) Zie van der Boon Mesch, *Disputatio geologica*, p. 86.

[34]) Namelijk 25, terwijl Poeloe Ai 6, en Banda-Neira slechts 3 perken telt. Op de andere kleinere eilanden dier groep: Goenong-api, Poeloe Run, Poeloe Swanggi, Poeloe Pisang en Poeloe Rosingein vindt men geene perken. In de gemelde 34 perken worden de notenmuskaatboomen op een getal van omtrent 500,000 begroot, welke gemiddeld jaarlijks ongeveer 400,000 oude ponden noten en 100,000 ponden foelie opleveren.

[35]) De noten worden later, gelijk men weet, in de zoogenaamde rookhuizen gebragt en daar, boven een gestadig smeulend vuur, geheel uitgedroogd, waarna zij gekalkt en ter verzending in vaten gepakt worden.

[36]) Tusschen deze lengte-bepaling en die van den Majoor Kolff (wiens kaarten mij door Zijne Excellentie den Heer Minister van Marine en Koloniën, goedgunstig ter inzage zijn afgestaan) heerscht een zeer groot verschil, plaatsende de Heer Kolff dit eiland op 130° 18′ lengte. Zulk een aanmerkelijk verschil laat zich alleen door onnaauwkeurige tijdmeterswaarnemingen verklaren. Ten opzigte der breedte stemt de Heer Kolff met de boven opgegevene bepaling overeen. Op de Engelsche zeekaarten ligt het (onder den naam van Bird island) gewoonlijk tusschen 5°5′—5°10′ Z. breedte en 130° 5′—130° 10′ O. lengte.

[37]) De Majoor Kolff plaatst Poeloe Seroea op 6° 21′ Z. breedte en 130° 38′ O. lengte, terwijl Norie hetzelve op 6° 2′ Z. breedte en 129° 49′ O. lengte legt. Valentyn (3 D. 2 St. bl. 17) vermeldt, dat tijdens de zware aardbeving te Banda, in het jaar 1683, ook Seroea schrikbaarlijk geschokt is geworden, en dat toen aldaar een groot stuk gronds met bewoners en al is weggezonken. Burgemeester N. Witzen (*Philosophical Transactions*, V. 19, p. 49) spreekt van eene vulkanische ontploffing, welke op dit eiland, in 1694 heeft plaats gevonden.

[38]) Dezelfde zonderlinge gewoonte is, volgens den Heer Kolff, ook bij de Alfoeren der Aroe-eilanden en bij de bewoners van Poeloe Babber, ten westen van Timor-lawut, algemeen in zwang. Het zoude merkwaardig zijn te weten, of deze bijzonderheid, van het haar door middel eener chemische bewerking van kleur te doen veranderen, zich alleen tot de inboorlingen van gemelde streek bepaalt, of dat zij ook in andere deelen der aarde gevonden wordt. Noch op Timor, noch op Borneo of ergens anders op de groote Sunda-eilanden is zij ons voorgekomen. Bij de Papoea's, aan de westkust van Nieuw-Guinea, merkten wij hier en daar alleen eene, op mechanische wijze voortgebragte kleurverandering van het haar op, en ditzelfde hebben ook onderscheidene reizigers aan de noord-oostkust van dit eiland, alsmede bij het negerachtige ras op Nieuw-Ierland en op Van Diemens-Land waargenomen. Reeds de oude Spaansche zeevaarders Mendana en Quiros (in het laatst der zestiende en het begin der zeventiende eeuw) spreken van blondharige menschen, door hen op onderscheidene eilanden beoosten Nieuw-Guinea gezien. — Eene andere, voor de volkenkunde der Indiën niet onbelangrijke bijzonderheid is die, dat het tatoueren

den meesten Alfoereeschen volksstammen schijnt onbekend te zijn. De Dajakkers van Borneo zijn het eenige volk in den Archipel, bij hetwelk wij die soort van ligchaamsversiering hebben opgemerkt.

[39]) Van de zoogenaamde witte zee of den stroom witachtig water, die zich jaarlijks, gedurende de maanden junij, julij, augustus en september, van omstreeks de Key-eilanden en Timor-lawut, westwaarts tusschen Ceram en Ombay tot op de geographische lengte van Flores en Celebes zoude vertoonen, hebben wij, noch op onze heenreis naar Nieuw-Guinea, in de maand mei, noch op onze terugreis van daar, over Banda en Amboina naar Timor, in september en october, iets hoegenaamd waargenomen. Te oordeelen naar hetgeen de Ceramsche tolken ons nopens dit onderwerp verhaalden, schijnt het in oorzaak niet te verschillen van het bekende lichten der zee. Volgens hen, wordt het nu en dan hoofdzakelijk in de nabijheid der Aroe- en Key-eilanden opgemerkt, en wel het sterkst bij donkere nachten en zware winden; zijn de laatsten niet reeds merkbaar, zoo worden zij toch door de witheid van het water onfeilbaar aangekondigd; terwijl daarentegen bij dag niets buitengewoons in het water te zien is. Deze omstandigheid bewijst vooral, dat het verschijnsel niet van vulkanische invloeden afhangt, gelijk sommige geleerden geneigd zijn aan te nemen, maar dat het hoogstwaarschijnlijk zijn ontstaan eenig en alleen aan het dierenrijk verschuldigd is. Zonder mij in redeneringen omtrent de veelvuldige aanleidende oorzaken van het lichten der zee te willen verdiepen, herinner ik slechts, dat juist die streek, welke door Valentyn (D. 2. bl. 137) als de zee van den witten stroom wordt aangeduid, het eigenlijke gebied der tripangvisscherij uitmaakt, en dat die vangst voornamelijk in de laatste helft der west-moeson en gedurende den daarop volgenden kentertijd der moesons, of tusschen de maanden januarij en mei wordt uitgeoefend, alswanneer niet alleen de Orang-Badjo's en andere inboorlingen uit de zuidelijke deelen van Celebes, met geheele vloten langs de noordkust van Nieuw-Holland en de kusten van de zoogenaamde Zuidooster- en Zuidwestereilanden van Banda, de onderscheidene eetbare Holothuria-soorten opzoeken, maar gedurende welken tijd van windstilte ook de Papoea's der westkust van Nieuw-Guinea en de inboorlingen der Aroe-, Key-, Tenimber- en andere eilanden dier streken, de bedoelde dieren bij duizenden vangen en tot den handel bereiden. Dat hierdoor het water bezwangerd wordt met eene groote hoeveelheid dierlijke zelfstandigheden van witte, kleverige en slijmerige hoedanigheid, welke de tripang inhoudt en gedeeltelijk reeds bij het ophalen, ten gevolge van ligchamelijke zamentrekkingen, ontlast wordt, ligt in den aard der zaak. Deze dierlijke zelfstandigheden, vermeerderd met den afval der vele zeeschildpadden en der talloozc menigte visschen, welke omstreeks dienzelfden tijd gevangen worden, moeten, in verband met de myriaden mikroskopische levende schepselen, aan de zeeën der warme zone in het algemeen eigen, op de gesteldheid van het water noodwendig eenigen invloed hebben, vooral wanneer zij, gelijk in de Banda-zee, door bijzondere omstandigheden eensklaps van heinde en ver bij elkander worden gevoerd. Dat deze invloed zich in die zeestreek, als het

eerste en voornaamste vereenigingspunt van den stroom, die zich bij het doorkomen der oost-moeson gelijktijdig in de golf van Carpentaria, de straat Torres en aan de westelijke oevers van Nieuw-Guinea in beweging zet en tusschen het zeebekken der Molukken en der kleine Sunda-eilanden westwaarts doordringt, het sterkst moet vertoonen, is duidelijk. Intusschen schijnt die witheid van het water nooit in verre uitgestrektheid, noch scherp bepaald te zijn waargenomen, maar altijd meer bij plassen en op verschillende tijden en plaatsen. De Heer Kolff zegt in zijne *Reize* (bl. 164), bij het verhaal van eenen togt, door hem omtrent het midden van augustus 1825, langs de oostzijde van het eiland Seroea gedaan, het volgende: „De wind was ongemeen sterk, waardoor wij hooge deining en veel stroom om de N. W. hadden. Sedert een paar nachten had men eene bijzondere witheid aan het zeewater opgemerkt. Aanvankelijk had dit niet veel opziens gebaard; doch in den nacht van den 13[den] augustus (volgens het op de kaart aangeteekende middagsbestek bevond de Heer Kolff zich toen op 6° 13′ Z. br. en 130° 56′ l. O.) werd het water, met het toenemen van de koelte uit het O. Z. O., buiten boord geheel wit, gelijkende volkomen naar aangemengde karnemelk. Met dit verschijnsel paarde zich een digte motregen, zoodat het tegen 10 ure des avonds zoo donker werd, dat men niets kon zien, dan de akelige schemering van het witte water, waarin wij met klein zeil lagen te dobberen. Aan boord was het zoo stikdonker, dat men zelfs op het dek, op drie schreden afstands, elkander niet konde kennen. Nimmer hadden wij tot nu toe een dergelijk verschijnsel gezien, zoodat het ons niet weinig bevreemdde. Tot twee ure na middernacht bleef de wind aanhoudend sterk doorwaaijen; na dien tijd werd hij minder en de lucht begon op te klaren. Het water bleef tot het aanbreken van den dag zijne witte kleur behouden en was zelfs bij het daglicht wit en troebel. In den nacht zoowel als bij den dag had ik daarvan in een helder glas laten scheppen, om het door middel van een vergrootglas nader te onderzoeken. Ik bevond het geheel vrij van ongedierte of ander vuilnis *). Voor zooveel ik aan dit water bespeuren kon, had het eene zuivere, witglinsterende kleur. Wij hebben in het vervolg, bijzonder bij nacht, nog verscheidene malen ditzelfde verschijnsel opgemerkt, doch nimmer in die hooge maat van witheid, als ik zoo even beschreven heb. Ik moet derhalve onderstellen, dat de felle wind daartoe aanmerkelijk heeft bijgedragen; te meer, omdat bij flaauwer koelte de witte kleur minder sterk was."

Onder de grootere soorten uit de klassen der Koplooze Weekdieren en der Zeenetels zijn inzonderheid de Salpen en Medusen, van welke het bekend is, dat zij, bij donkere nachten een phosphoriek licht verspreiden, dikwerf ontzaggelijk menigvuldig. — Zeeblazen (Physalia) herinner ik mij, slechts eens of tweemalen in de Straat Sunda te hebben opgemerkt. Velellae of Porpitae, zoo gemeen tusschen de keerkringen in den Atlantischen Oceaan, zijn mij nooit in Indië voorgekomen.

---

*) Onder het mikroskoop zoude het onderzoek waarschijnlijk andere uitkomsten hebben opgeleverd.

[40]) De witte zeezwaluwen van Indië zijn nog niet behoorlijk wetenschappelijk onderzocht. De grootste daar voor komende soort schijnt niet te verschillen van de Sterna velox, Rüppel. Ik vond dezelve veel aan de westzijde van Nieuw-Guinea en aan de kusten van Amboina, Celebes, Timor en Java. In de straten en baaijen van het distrikt Lobo, in het land der Papoea's, zag ik ook in menigte de Sterna melanauchen, Temminck, door de inboorlingen *Keenau* genaamk; terwijl de eerstbedoelde groote soort, bij hen den naam van *Ressa* draagt. Aan de noordkust van Java, voornamelijk in het oostelijke gedeelte, is voorts vrij gemeen de Sterna anglica, benevens eene kleine soort, die zoowel in uiterlijk aanzien, als met betrekking tot haar eigenaardig geschreeuw, hetwelk zich vrij goed laat nabootsen door de klanken *fritsch — fritsch* — geheel met de Sterna minuta overeenkomt. In de maand September 1836, zag ik die kleine soort ook ver binnenslands in de rivier Doeson op Borneo, waar zij in groote troepen de droog gevallene zandbanken bewoonde. Onder een aantal vogelhuiden, door den Heer Diard aan de westkust van Borneo verzameld, bevond zij zich insgelijks, alsook de Sterna leucopareia, Natterer. Sterna affinis, Rüppel (niet te verwisselen met de, onder gelijken naam door Dr. Horsfield (*Trans. of the Linn. Soc.*V. 13) beschrevene soort, welke identisch is met de Sterna anglica) nam ik alleen aan de westkust van Sumatra waar. De meeste andere, door Dr. Horsfield (l. c.) bekend gemaakte soorten, zijn mij vreemd gebleven.

Terwijl van Bengalen en Nieuw-Holland onderscheidene meeuwen (Larus) bekend zijn, schijnt dit geslacht in den Indischen Archipel ten eenemale te ontbreken: een verschijnsel, zooveel te merkwaardiger, omdat in andere heete gewesten, vooral aan de kusten van Amerika, de meeuwen niet zeldzaam zijn, en hare talrijke soorten zich buitendien bijkans over den geheelen aardbol verbreiden.

[41]) De Orang-Badjo's verdeelen de Indische zeeschildpadden in vier hoofdsoorten, door hen *Koelit-an*, *Akoeng*, *Boko* en *Ratoe* genaamd; buitendien onderscheiden zij nog eenige ondersoorten, wier kenteekenen echter alleen van de kleur, van het minder dan gewone getal randschilden en andere, eeniglijk van het toeval afhangende bijzonderheden ontleend zijn. De Koelitan levert de beste karetbladen en is daarom het meeste gezocht. Het is de Chelonia imbricata. De Akoeng levert insgelijks karet; doch haar schild, dun en van slechte hoedanigheid zijnde, wordt veel minder geacht. Tot welke systematische soort deze te brengen is, kunnen wij niet beslissen. De Boko, de gemeenste van allen, is met eene zeer dunne schaal bedekt van geene waarde; deze soort is alleen goed om gegeten te worden. Het is de Chelonia viridis. De Ratoe, eindelijk kenschetst zich door haar oneffen, zwart ligchaam en bijzondere grootte, welke ruim het dubbele bedraagt van de andere soorten. Zij is gewoonlijk zeer vet, en dit, benevens haar vleesch, zijn de drijfvederen, waarom zij bij voorkomende gelegenheid vervolgd en gedood wordt: want schildbladen bezit zij hoegenaamd niet. Dit is de Sphargis mercurialis.

Hoe ongemeen talrijk de zeeschildpadden, inzonderheid de gewone,

groene soort (Chelonia viridis), in die streken zijn, blijkt, onder anderen, uit het verhaal, door Kapitein Flinders gegeven, in zijne *Ontdekkings-reis naar het groote Zuidland* (Hollandsche vertaling, 2 D. bl. 304).

BIJDRAGEN

TOT DE KENNIS VAN

TIMOR

EN EENIGE ANDERE NABURIGE EILANDEN.

BIJDRAGEN

TOT DE KENNIS VAN

TIMOR

EN

EENIGE ANDERE NABURIGE EILANDEN.

Het eiland Timor heeft reeds sedert lang den naam van rijk te zijn aan metalen, voornamelijk aan goud en koper. Tot deze vooronderstelling heeft aanleiding gegeven, dat hier en daar stukken gedegen koper gevonden zijn, door de inboorlingen stofgoud wordt verzameld, en vooral ook, dat deze laatsten onderscheidene bergstroomen met de fraai klinkende namen van Goud-rivier (Noi Nonie) en Koper-rivier (Noi Nitie) bestempeld hebben. De onbekendheid der binnenlanden en de moeijelijkheid om dezelve te bereizen, stelden aan een bepaald onderzoek dienaangaande groote hinderpalen in den weg; zoodat geruimen tijd al hetgeen men daarvan wist, alleen berustte op de onzekere en vaak tegenstrijdige berigten van eenige handeldrijvende Chinezen en inlandsche Christenen. Geen Europeaan, althans geen der zake kundige, was ooit tot die verwijderde plaatsen der binnenlanden doorgedrongen, waar, volgens de loopende geruchten, de bedoelde

kostbare delfstoffen het menigvuldigst moesten aanwezig zijn. De eerste, welke in de westelijke, tot het Nederlandsche gebied behoorende, streken, zoodanigen togt beproefde, was de Hoogleeraar Reinwardt, en wel in de jare 1821, doch door de onwilligheid zijner begeleiders om hem verder te volgen, dan hun veilig toescheen, werd hij, reeds den tweeden dag zijner reis, genoodzaakt van zijn voornemen af te zien en onverrigter zake naar Koepang terug te keeren. Het mislukken dezer poging gaf, zeven jaren later, het bestuur in Indië aanleiding om de Natuurkundige Commissie met de vereerende opdragt te belasten, van zich, na afloop der Nieuw-Guinesche reis, naar Timor-Koepang te begeven en, in overleg met den Resident aldaar, eene nieuwe expeditie naar de binnenlanden te ontwerpen. De korvet Triton moest tot dat einde, op haren terugtogt naar Java, gemelde hoofdplaats aandoen en ons aldaar ontschepen. Het tijdstip echter (de maand october) van onze aankomst te Koepang tot het dadelijk ten uitvoer brengen onzer zending door den Heer Resident ongunstig geoordeeld wordende, waren wij verpligt ons verblijf aldaar aanmerkelijk te verlengen. Een gedeelte van dien tijd, gedurende de west-moeson, besteedden wij tot het verzamelen van dieren, planten en rotssoorten in den omtrek der stad, tot het bezoeken der westelijke landschappen en van onderscheidene plaatsen langs de noordkust van Timor, mitsgaders van eenige kleine, naburige eilanden. Het luchtgestel werkte intusschen weldra hoogst nadeelig, zoowel op ons, als op onze Javaansche bedienden, welke allen, even als wij, gedurende geruimen tijd, min of meer hevig, door koude en heete koortsen werden aangetast, ten gevolge waarvan een onzer Sundanezen stierf, gelijk ook, kort na elkander, de Heeren Zippelius en van Raalten [1]). De overige zieken met het doorkomen der drooge of oost-moeson allengs weder herstellende, konden wij ten bepaalden tijde, in weerwil van al de geledene rampspoeden, aan het eigenlijke doel onzer zending, het onderzoek der goud- en koper-rivieren, gaan beantwoorden. De Heer Resident Hazaart onderwierp zich, ondanks zijne gevorderde jaren en zwakke gezondheid, aan de vermoeijenissen en ontberingen aan zulk

eenen togt onafscheidelijk verbonden, ten einde door zijnen persoonlijken invloed de talrijke, tot onze bedekking noodig geoordeelde inlanders, met nadruk binnen de palen van orde en gehoorzaamheid te houden. Deze maatregel was voor het welslagen der onderneming van het grootste gewigt. Wij zijn ten volle overtuigd, dat, zoo de Heer Hazaart den togt niet hadde medegemaakt, wij ongetwijfeld niet zoo ver landwaarts in gekomen zouden zijn, en menige plaats zonder onderzoek zouden hebben moeten verlaten, uithoofde der vijandelijke gezindheid van de bewoners. Dit zal in den loop van ons verhaal duidelijk blijken. Na afloop van dezen belangrijken togt, die zeven weken duurde en de laatste was door ons op Timor ondernomen, keerden wij, in November 1829, naar Java terug, hebbende wij in het geheel dertien maanden op Timor doorgebragt.

TIMOR.

EERSTE AFDEELING.

AARDRIJKS- EN GESCHIEDKUNDIG GEDEELTE.

I.

BEKNOPT OVERZIGT VAN HET EILAND TIMOR, IN HET BIJZONDER VAN DESZELFS WESTELIJK GEDEELTE.

Zonder in breedvoerige beschouwingen te treden betrekkelijk Timor's geographische ligging en natuurlijke en statistieke gesteldheid, zullen eenige korte, algemeene aanmerkingen dienaangaande, ter toelichting van ons volgend verhaal, niet zonder nut zijn.

Tusschen de zuidelijke parallelen van 8° 20′ 15″ en 10° 22′ 19″, en de meridianen van 123° 27′ 24″ en 127° 0′ 32″ beoosten Greenwich gelegen [2], vertoont zich Timor [3]) als de oostelijke schakel van de keten eilanden, welke zich, in de gedaante van eenen veelvuldig doorbrokenen isthmus, van het schiereiland Malakka, in O. Z. oostelijke rigting, tot op geringen afstand (65 geogr. mijlen) van de noord-westkust van Nieuw-Holland uitstrekt. Door deze geographische ligging is Timor, zoowel uit een zuiver aardrijkskundig oogpunt beschouwd, als in een politiek opzigt, zeer belangrijk. Voor de aardrijkskunde als een schakel ter verbinding van Azië en

Australië: werelddeelen, evenzeer door hunnen physischen als ethnographischen toestand, hemelsbreed van elkander verschillende. In politiek opzigt, als het uiterst zuid-oostelijk liggende grensland van den Indischen Archipel: door die ligging, als ware het, deszelfs natuurlijke sleutel aan die zijde, en tot dat einde bijzonder passend, wegens zijne niet onaanzienlijke, half beschaafde bevolking. Het zamentreffen dezer verschillende gewigtige omstandigheden heeft dan ook ongetwijfeld niet weinig medegewerkt tot het reeds vroegtijdig aanleggen van Europesche etablissementen op dit eiland [4]).

De kaart van Timor's westelijk gedeelte, aan deze berigten toegevoegd, geeft een algemeen overzigt van de gesteldheid des lands en zijner statistieke verdeeling, voor zoo verre wij omtrent dit een en ander tegenwoordig kennis dragen. Dezelve is met groote zorg, deels volgens de beste bronnen, deels volgens onze eigene waarnemingen zamengesteld. Wij zullen echter niet ontkennen, dat zij nog veel te wenschen en, vooral in haar orographisch en potamographisch gedeelte, te verbeteren overlaat, vermits er, hier en daar, ten aanzien van Timor's plastischen vorm, de juiste ligging, rigting en hoogte der verschillende bergen en bergketens, welke dit eiland doorsnijden, de uitgestrektheid der tusschenliggende dalen en valleijen, de vertakkingen en den juisten loop der tallooze rivieren en beken, nog groote onzekerheid heerscht. Nergens echter valt de onbekendheid met dit een en ander, en ook met de statistieke verdeeling des lands, bij nader onderzoek, meer in het oog, dan omtrent de oostelijke, tot het gebied der Portugezen behoorende streken; ja de binnenlanden van dit gedeelte zijn nog eene ware Terra incognita, zoo als ook blijken kan uit de nieuwste, door Kapitein Freycinet medegedeelde schets [5]).

De grootste bergen, welke wij op Timor zagen, liggen in het landschap Fialarang. Een derzelve, Lakaan geheeten, zal naar gissing omtrent 6000 voet hoog zijn. Eenige anderen schijnen hunne toppen niet volkomen tot zulk eene hoogte te verheffen [6]), terwijl het meer strandwaarts liggende gebergte aanmerkelijk lager is. In het westelijk gedeelte des eilands behoort de Fatoe Lecoe, van Koepang zigtbaar, tot een der

hoogste punten, welks hoogte echter die van 1000 voet naauwelijks zal te boven gaan. Den Micomaffo, Moetis en Fetie, drie der grootste bergen in de meer verwijderde westelijke binnenlanden, schatten wij op niet meer dan hoogstens 4500 voet absolute hoogte. — Het uiterlijk aanzien van Timor heeft, over het geheel genomen, weinig aanlokkelijks. De bergen zijn meestal ruw, rotsachtig en slechts schaars met boomen en struiken bedekt. Wel vindt men hier en daar plaatsen, waar zich de grond vruchtbaarder, de plantengroei weelderiger toont en min of meer uitgestrekte bosschen vormt: doch deze gunstige gesteldheid van den grond wordt, zoowel langs de hellingen der kustbergen, als op de binnenlands liggende bergen, heuvelen en vlakten, door zoovele geheel kale en van alle vegetatie beroofde uitgestrektheden, op eene treurige wijze afgewisseld. Bijzonder eigenaardig en karakteristiek zijn de steile, puntige toppen van vele bergen, en de talrijke naakte kalksteenklippen, welke zich hier en daar, als opeengestapelde bouwvallen, van 100 tot 400 voeten boven den grond, verheffen. Vulkanische bergen hebben wij in het door ons bereisde westelijke gedeelte van Timor niet waargenomen. — De smalheid van het land [7], en de algemeen bergachtige gesteldheid van hetzelve, zijn oorzaak, dat men geene bijzonder groote rivieren op Timor aantreft. De waterscheiding bevindt zich nagenoeg, overlangs genomen, in het midden van het eiland, en de meeste rivieren stroomen van dit hoogere gedeelte, zonder groote omwegen te maken, ter weêrszijden zeewaarts. Daar het Timor ten eenenmale aan uitgestrekte, lage vlakten ontbreekt, en het land integendeel bijkans overal niet ver van den zeeoever reeds min of meer rijst, of zelfs somwijlen steil uit zee opstijgt, moeten bijgevolg ook de rivieren eenen aanzienlijken val hebben; zoodat zij, het karakter van ware bergstroomen aannemende, hare wateren snel uit de binnenlanden afvoeren, somtijds, bij sterke regens, plotseling hoog aanzwellen, maar ook even spoedig tot haren vorigen stand terugkeeren en, bij zeer lang aanhoudende droogte, geheel droog vallen. Zoodanig is het met het grootste gedeelte der Timorsche rivieren gesteld, ofschoon er ook eenige zijn, welke het geheele jaar door, rijkelijk van water zijn voor-

zien en, nabij haren mond, eene vrij diepe en breede bedding bezitten. Onder deze is, in het westelijk gedeelte van Timor, eene der aanzienlijkste, de rivier van Koepang, die digt bij hare uitwatering eenige honderden voeten breedte en ongeveer negen voeten diepte heeft, zoodat zij voor Padoewakan's en andere inlandsche vaartuigen, eene veilige haven aanbiedt; zulks strekt zich echter niet verder uit, dan tot den korten afstand van een paar honderd roeden, vermits haar steenig bed weldra te ondiep en haar stroom te sterk wordt. De diep uit de binnenlanden komende Noi Miena, aan de noordkust, de rivier van Soetrana, die van Oikoesie, Atapoepoe, Batoe-gedeh enzv., zijn evenmin, op eenigzins groote afstanden landwaarts in, met eene boot bevaarbaar, en ditzelfde valt ook aan te merken omtrent al de groote rivieren, welke ter zuidzijde van het eiland in zee uitstroomen.

Het luchtgestel van Timor, bepaaldelijk van de ons nader bekend gewordene westelijke helft, is, even als in het algemeen de gesteldheid van het land zelf, schier de wedergade van hetgeen, in beide opzigten, Nieuw-Holland hier en daar oplevert. Het wijkt aanmerkelijk af van het voortreffelijke klimaat der Molukken, zoowel als van dat der westelijke Sunda-eilanden: met de laatsten heeft het in zoo verre nog de meeste overeenkomst, dat de beide moesons zich in de hoofdeigenschappen door dezelfde verschijnselen kennen doen. De westmoeson, namelijk, welke gewoonlijk tegen het midden van november begint en tot april voortduurt, brengt veel regen aan en gaat meest altoos van eene sombere, betrokkene lucht vergezeld, welke dikwerf eenen zeer nadeeligen invloed op het dierlijke ligchaam heeft [8]); terwijl gedurende de oostmoeson de dampkring meestal helder is, de regens matig zijn, en het weder over het geheel, in weêrwil der alsdan heerschende hitte, geenszins ongezond kan genoemd worden. Het onderscheid dier beide, door droogte en vochtigheid aan elkander overstaande, halfjarige weêrsgesteldheden, is intusschen op Timor veel grooter, dan op Java, Sumatra, Borneo enz., waar de menigvuldige zware bosschen aanhoudend verfrisschende dampen uitwasemen, en buitendien de warme lucht der maanden, gedurende welke

de zon in het zuidelijk halfrond staat, ook dikwerf door hevige onweêrsbuijen verkoeld wordt. Op Timor daarentegen valt gedurende de oostmoeson, dikwerf vele maanden achter elkander, geen droppel verfrisschende regen, waardoor de aarde verzengd en zulk eene dorheid in het plantenrijk, vooral in het gras, wordt te weeg gebragt, dat in de lage kuststreken soms ter naauwernood genoegzaam voeder voor een paard te vinden is, en de inlanders zich genoopt zien, al hun vee naar deze of gene vallei der binnenlanden over te voeren. Zeer vele bergrivieren, welke gedurende de westmoeson tot wilde en vrij breede stroomen aanzwellen, droogen in het getijde der oostelijke winden geheel en al uit, terwijl de brandende zonnestralen, vooral in het middaguur, met eene bijna ondragelijke hitte van den helderen hemel nederschieten. Te Koepang staat alsdan de honderddeelige thermometer des morgens vroeg op 24°5—25°, tusschen 12 en 2 ure na den middag, alswanneer de hitte haar toppunt bereikt, 32°—33° en soms zelfs 35°, en met den ondergang der zon op p. m. 30°. In het midden der regen- of westmoeson, te weten in januarij, teekent hij daarentegen 's morgens vroeg, zelden hooger dan 22°5 —23°, op het warmst van den dag 31°, en tegen den avond omstreeks 27°. — Dewijl op Timor de onweêrsbuijen veel zeldzamer zijn, dan in de meer westelijke, noordelijke en noord-oostelijke streken van den Archipel, behooren donder en bliksem ook op dit eiland geenszins tot de gewone, dagelijksche verschijnselen. — Aardbevingen doen zich nu en dan wel eens gevoelen, doch, volgens de verzekering der inboorlingen, nooit met schrikbarende, zelfs niet met noemenswaardige hevigheid. Wij zelven hebben, gedurende de dertien maanden van ons verblijf aldaar, slechts eenmaal, in het landschap Amarassie, eene niet bijzonder sterke schudding waargenomen

Wat de voortbrengselen van het land betreft: onder deze bekleeden, voor de huishouding en het handelsverkeer, uit het rijk der delfstoffen, het goud, uit het plantenrijk de maïs, rijst en het sandelhout, en uit het dierenrijk het zwijn, de buffel, het paard en het was der bijen, eene eerste plaats. Eigenlijke mijnen vindt men op Timor niet, maar de beddin-

gen van vele rivieren bevatten, hoezeer in geringe hoeveelheid [9]), korreltjes en kleine schilfertjes goud. De meest bekende goud voerende rivieren van Timor's westelijk gedeelte, bevinden zich in de binnenlanden, bepaaldelijk in het Sonabaische landschap Amakono [10]), en eenige dagreizens van daar, meer westelijk, in eene landstreek, tegenwoordig door eenen afgevallen rijksgroote (*Sieko*) van Sonabai, Pitai genaamd, tot verblijf gekozen. Buitendien zijn er nog vele andere plaatsen, in de landschappen Amfoang, Ambenoe, Fialarang, Amanoebang en Amabie, alwaar door de inboorlingen, nu en dan, naar goud wordt gezocht. Omtrent Timor's rijkdom aan kopererts, waarvan sommige reizigers hoog opgeven, moeten wij verklaren, dat, volgens onze onderzoekingen, het geheele westelijke gedeelte van het eiland slechts karig schijnt bedeeld te zijn, zóó dat dit metaal hier alleen tot de voortbrengselen van ondergeschikt aanbelang geteld kan worden [11]). Gelijk overal elders op den aardbol, zelfs die streken niet uitgezonderd, waar het graven naar ertsen door kunde en ondervinding geleid en in hooge mate ondersteund wordt, is ook op Timor de landbouw en de veeteelt, en hetgeen de organische natuur den mensch verder aanbiedt, van oneindig meer belang voor denzelven. Onder de zelfstandigheden, welke den Timorees tot voedsel verstrekken, staat de mais boven aan. De gesteldheid van den grond en het klimaat zijn op Timor voor den aanbouw dezer belangrijke grassoort beter geschikt, dan voor eenig ander nuttig gewas [12]). Rijst wordt alleen in sommige vlakke streken, voornamelijk op eenige lage kustplaatsen gevonden, en daar meer door de Europesche afstammelingen en de Chinezen geplant, dan wel door de eigenlijke inboorlingen van het land. Over het geheel staat, op dit eiland, de landbouw, gelijk zich zulks uit den min beschaafden toestand der bewoners laat vooronderstellen, nog op eenen zeer lagen trap; terwijl vooroordeel, bijgeloof en de zucht om van den alouden, voorvaderlijken slender zoo min mogelijk af te wijken, aan elke aanmoediging tot verbetering en vooruitgang, onoverkomelijke hinderpalen in den weg stellen. Het nut, dat de inlander uit de, elders in den Archipel veelvuldig aangekweekt wordende moeskruiden, peul- en aardvruchten trekt, is

hier zeer gering. Daarentegen zijn de lontarpalm (Borassus flabelliformis [13]) en de katoenplant, voor het huishoudelijk leven van den Timorees van groot gewigt; zonder deze gewassen zoude hij van menig genot verstoken en veelligt ook in beschaving nog meer ten achteren zijn. De kokospalm is in de binnenlanden van Timor zeer zeldzaam, schoon hij langs de stranden menigvuldig en welig tiert. Tot de over Timor meer algemeen verspreide, eetbare vruchtgewassen behooren, behalve de reeds genoemde, voornamelijk: de mangga-, djamboe-, papaja- en tamarindeboomen, de pisang, onderscheidene china's appel- en limoensoorten, de spaansche peper, de komkommer, pompoenen, bataten, jams en eenige peulvruchten van het geslacht Phaseolus. De fijnste en geurigste vruchten der westelijke landen van den Archipel: de doerian (Durio zibethinus), mangoestan (Garcinia mangostana), ramboetan (Nephelium lappaceum), doekoe (Lansium domesticum) en eenige anderen, ontbreken op Timor geheel en al, terwijl de ananas slechts hier en daar in geringe hoeveelheid gevonden wordt. Veel gunstiger, naar evenredigheid, is het op Timor met de veeteelt gesteld, en in deze vindt de inlander, bij de schraalheid van zijnen grond voor den landbouw, een belangrijk hulpmiddel ter voorziening in zijne behoeften. Naast de mais verdienen het varken en de buffel het eerst in aanmerking te komen, daar deze beide dieren den inboorling niet alleen vrij algemeen tot voedsel verstrekken, maar tevens geschikte voorwerpen zijn voor den ruilhandel met de Chinezen en inlandsche Christenen. In dezen laatsten heeft ook het paard een niet onaanzienlijk aandeel, terwijl eindelijk, gelijk men weet, sandelhout en was van wilde bijen de voornaamste handelsartikelen van Timor uitmaken [14]).

Aangaande de inboorlingen zelve, bepalen wij ons voorloopig tot een beknopt overzigt omtrent hunne ras- en stamverwantschap met andere volken van den Archipel, benevens hunnen maatschappelijken toestand van vorige tijden en van den tegenwoordigen.

Al de inlanders der door ons bezochte streken van Timor, behooren tot het geelkleurig-polynesche ras. In grootte, ligchaamsbouw en gelaatstrekken komen zij veel overeen met de

Dajakkers van Borneo en met sommige Alfoeresche stammen in de Molukken. Deze klaarblijkelijke verwantschap wordt door hunne overleveringen, volgens welke Timor door menschen uit meer oostelijke streken bevolkt zoude zijn geworden, genoegzaam bevestigd; de kolonisatie zoude aan den oostkant van het eiland zijn begonnen en zich langzamerhand westwaarts hebben voortgezet. — Tegenwoordig is de geheele bevolking van Timor in drie hoofdstammen verdeeld [15]), welke onderling meer in tongval, dan in uiterlijk aanzien, van elkander verschillen. Den magtigsten stam vormen de *Ema Weloe* of *Belo* (de zoogenaamde Belonezen), welke meer dan de helft van het eiland in het oostelijke gedeelte innemen; den tweeden, de *Toh Timor* (de eigenlijke Timorezen), welke zich over een groot gedeelte der westelijke helft uitbreiden; den derden, de *Atoeli* [16]) *Koepang* (de Koepangezen), die slechts een smal deel van het westelijke uiteinde van Timor, benevens het eiland Samauw bewonen. De Belonesche stam is in twee groote rijken gesplitst, bekend onder de namen Loeka en Waiwiekoe-Waihalie. Het eerstgemelde groote rijk strekt zich van Timor's oosthoek, westwaarts tot op omtrent een derde der lengte van het geheele eiland uit; het andere beslaat een voornaam deel van deszelfs midden. Aan het hoofd van elk dier twee rijken staat een vorst, welke den titel voert van *Lieorai* (gewoonlijk door Keizer of Grootvorst vertolkt); maar hunne opperheerschappij bestaat eigenlijk alleen in naam, of is althans tegenwoordig tot een' schijn afgedaald, aangezien een aantal mindere hoofden zich allengskens geheel of gedeeltelijk aan dezelve onttrokken hebben, en haar nog slechts in zoo verre eenigzins eerbiedigen, als met hunne belangen overeenkomt. Een gedeelte der bevolking van beide rijken, doch vooral van dat van Loeka, is aan het gezag van het Portugesche Gouvernement onderworpen; een ander klein gedeelte van den Beloneschen stam staat onder den invloed van het Nederlandsche Gouvernement, overeenkomstig het verbond, door de Oost-Indische Compagnie met den Grootvorst van Waiwiekoe-Waihalie, in 1752, gesloten. Het meerendeel der Timoresche bevolking, in engeren zin, alsmede de gansche Koepangsche, erkennen daarentegen het on-

bepaalde gezag der Nederlandsche Regering. De Timorezen leefden voorheen onder een' alleenheerscher, welke zich insgelijksch *Lieorai* noemde; dan, tegenwoordig is dit eertijds zoo magtige rijk in vele kleine landschappen verdeeld, die zich van lieverlede vrij verklaard en onder bescherming van het Europesche bestuur te Koepang gesteld hebben. Sommige derzelven hebben zich echter later ook van dit bondgenootschap wederom losgescheurd, en staan thans geheel onafhankelijk op zich zelven. Daar onze berigten zich voornamelijk over de Nederlandsche bezittingen op Timor uitstrekken, zullen wij hier een kort overzigt van de verschillende, tot hetzelve behoorende landschappen geven.

1.) KOEPANG. De vorst van den Koepangschen volksstam is, naar oud gebruik en de aan hem door de voormalige Oost-Indische Compagnie verleende regten, bij het Gouvernement de eerste in rang onder de inlandsche hoofden. Hij houdt zijn verblijf op het eiland Samauw, werwaarts deze vorstelijke familie met vele onderdanen verhuisde, nadat haar, vroeger vrij uitgestrekt gebied op Timor, door herhaalde afstanden, zoowel aan de Compagnie als aan onderscheidene Timoresche en Beloneesche grooten, welke door het aangaan van huwelijken, zich met haar vermaagschapten, dermate is gesmaldeeld, dat hei zich tegenwoordig alleen nog tot een klein gedeelte kustland, met het dorp Klaiba, aan de zuid-westpunt van dit eiland bepaalt.

2.) AMABIE. Onder al de landschappen, aan het Nederlandsche Gouvernement verbonden, is dit thans het belangrijkste. Aan het hoofd van hetzelve staan twee vorsten, tusschen welke de taak der regering en des oorlogs verdeeld is, terwijl aan den eersten het meeste gezag wordt toegekend. Deze woont digt bij Koepang, maar de krijgsvorst in het land zelf, dat vroeger grootendeels tot het gebied van Koepang behoorde.

3.) AMARASSIE. Naast Amabie komt, ten aanzien van grootte en magt, het landschap Amarassie het eerst in aanmerking, vooral ook wegens zijne ligging in de nabijheid der stad Koepang. Het geheele land is in drie distrikten verdeeld, door even zoo vele afzonderlijke vorsten bestuurd wordende: echter oefent een hunner, welke den titel van *Radja besar*

(Groote vorst) bij het Gouvernement draagt, eenen niet onbelangrijken invloed over de beide anderen uit.

4.) AMFOANG en SORBIEAN. Deze twee distrikten vormden vroeger één landschap, onder den naam van Amfoang (*Neifoa* in de landtaal), hetwelk, volgens de overlevering, in de allereerste tijden, door eenen onafhankelijken vorst bestuurd werd, die intusschen, bij gebrek aan moed en beleid, langzamerhand aan den Sonabaischen Lieorai ondergeschikt werd, doch zich later weder aan diens oppergezag onttrok en zich vrij maakte. Twee broeders verdeelden vervolgens het land, onder de bovengemelde namen, in twee afzonderlijke, van elkander onafhankelijke distrikten. Een hunner, welke over Amfoang regeert, vestigde zich digt bij de stad Koepang; de andere tak, die over Sorbiean gebied voert, woont binnen zijn' eigen' kreits.

5.) TAIBENOE. Het vorstelijke geslacht van dit kleine distrikt ontleend zijnen oorsprong uit het landschap Amfoang, waar zijne voorouders rijksbestuurders waren. Sedert het in de rij der zelfstandige hoofden is getreden, houden de vorsten van dit distrikt hun verblijf nabij de stad Koepang.

6.) FONEI. De voorouders van het stamhuis dezes kleinen distrikts waren ondergeschikte hoofden van den vorst van Koepang. Zij maakten zich onafhankelijk, stelden zich onder de bescherming der Hollanders en kozen eene vaste verblijfplaats, niet verre van de stad Koepang, zijnde deze van den beginne af de hoofdzetel der laatsten.

7.) SONABAI, het land van den zoogenaamden Kleinen Keizer, die insgelijks niet ver van Koepang woont. De eerste vrije vorst van dit distrikt was een broeder van den Lieorai des rijks van gemelden naam.

De tot hiertoe genoemde landschappen zijn onmiddellijk aan het Nederlandsche gezag onderworpen; van de volgende, eerbiedigen sommigen slechts in zoo verre de bevelen van het Nederlandsche Gouvernement, als dezelve door eene genoegzame magt kunnen worden ondersteund; anderen, daarentegen, hebben zich in den laatsten tijd openlijk ongehoorzaam en vijandigt jegens hetzelve getoond, terwijl eindelijk eenige weinigen alleen als bondgenooten te beschouwen zijn.

8.) SONABAI. De Licorai der Timorezen was bij de Oost-Indische Compagnie het tweede inlandsche hoofd in rang. Daar echter onderscheidene Licorai's zich door eene buitengewoon tirannieke en wreedaardige inborst kenmerkten, zijn bijna al de rijksgrooten hen achtervolgens ontrouw geworden, zoodat de magt van den tegenwoordigen Licorai in niet veel meer dan eenen zedelijken invloed bestaat, alleen door een zeker gevoel van achting te weeg gebragt en als eene laatste, waarlijk treffende hulde te beschouwen, welke door de bevolking aan de vervallene grootheid van dien vorst bewezen wordt. De voornaamste landschappen en hoofden, over welke zich die invloed nog eenigzins uitstrekt, zijn: Molo, Amakono, Manobai, Pitai en Takai. De spanning, welke tusschen het Nederlandsche bestuur te Koepang en den Licorai, ten gevolge van deszelfs woelzieke geaardheid en onmenschelijke handelingen, reeds sedert geruimen tijd bestaat, en de verwijderde, binnenlandsche ligging der genoemde distrikten, zijn oorzaak, dat zij het Nederlandsche gezag slechts flaauwelijk erkennen en zich hoe langer zoo meer aan hetzelve trachten te onttrekken.

9.) WAIWIEKOE-WAIHALIE. De Licorai van dit gedeelte der Beloneesche bevolking heeft wel, bij verdrag met de gewezene Oost-Indische Compagnie, zich in 1752 aan dezelve onderworpen, maar door de verre afgelegenheid van zijn gebied en het gemis van verstandhouding tusschen hem en het Nederlandsche bestuur te Koepang, is hij geheel aan zichzelven overgelaten en handelt hij dienvolgens tegenwoordig vrijmagtig en met een onbeperkt willekeurig gezag.

10.) FIALARANG. Een landschap aan de noordkust van Timor, binnen de rijksgrenzen van den voornoemden Beloneeschen Licorai' gelegen. De bevolking van hetzelve beschouwt het Nederlandsche bestuur te Koepang alleen als een' bevrienden bondgenoot, wien zij in het ondergeschikte distrikt Atapoepoe welwillend eene plaats aan het strand heeft afgestaan, tot het vestigen van eenen militairen post.

11.) AMANOEBANG. Dit landschap, hetwelk vroeger grootendeels tot Amabie behoorde, leeft sedert vele jaren in openlijke vijandschap met het Nederlandsche Gouvernement en deszelfs

inlandsche bondgenooten. Door deze gesteldheid van zaken is ook de verstandhouding van ons bestuur te Koepang met twee andere, meer oostwaarts, tusschen Amanoebang en het Beloneesche rijk Waiwickoe-Waihalie gelegene distrikten, AMANATOENG en NENOMETAN genaamd, thans geheel gestremd.

12.) AMBENOE. De vorst van dit landschap voert den titel van Kolonel, hem door het Portugesche bestuur te Delli toegekend. Hij regeert intusschen geheel onafhankelijk en voert, ten bewijze zijner bondgenootschap met het Nederlandsche Gouvernement, de nationale vlag.

13.) MOUBARA. Dit Beloneesche landschap, hetwelk aan den Licorai van Waiwickoe-Waihalie ondergeschikt is, voert insgelijks de Nederlandsche vlag, en zulks overeenkomstig het verbond, door de Oost-Indische Compagnie met den vorst van Moubara in 1757 gesloten.

De plaatselijke ligging, de gedaante en het onderlinge verband der voornaamste landschappen, worden door onze kaart beter aangeduid, dan zulks door de uitvoerigste beschrijving, welke wij daarom zullen achterwege laten, zoude kunnen geschieden. De onderscheidene vorsten worden door het Nederlandsche Gouvernement gewoonlijk Radja [17]) genoemd, uitgezonderd die, welke den titel van Licorai voeren. Elke Radja heeft een' of meer Rijksgrooten, in het Timoreesch *Sieko* genaamd, doch bij het bestuur te Koepang onder den naam van Fettor [18]) bekend, terwijl de verdere hoofden, in afdalenden rang, doorgaans met dien van Tomokong [19]) bestempeld worden.

II.

KOEPANG EN OMSTREKEN. — AMARASSIE. — AMABIE.

Koepang, de hoofdplaats der Nederlandsche bezittingen op Timor en nabnrige eilanden, ligt aan den zuidkant der wijde baai van dien naam, op 10° 10′ Z. br. en 123° 36′ O. l. van

Greenwich. Het terrein is hier zeer ongelijk en uit dien hoofde de stad ook zeer onregelmatig gebouwd. Het grootste en voornaamste gedeelte van dezelve ligt op eenen lagen, effen' bodem; de Chinesche wijk, welke slechts ééne straat heeft, bevindt zich vooraan, langs het zandige zeestrand. Vele andere woningen van Europesche afstammelingen, inlandsche Christenen en een aantal Mohammedaansche en Heidensche vreemdelingen zijn langs de klippige hellingen der hoogten aangelegd, welke de eerstgemelde kleine vlakte ten westen, ten zuiden en gedeeltelijk ook ten oosten insluiten. De zoogenaamde rivier van Koepang, in de landtaal Koinino genaamd, vloeit langs den voet der westelijke hoogten en scheidt op die wijze de eigenlijke stad van de bedoelde heuvelketen af. Deze heuvelen vormen aan de linker mondzijde der rivier eenen uitspringenden en steil in zee dalenden hoek van vaste kalkrotsen, op welken het fort Concordia gelegen is. Hetzelve is, uit dien hoofde, aan de zeezijde vrij sterk, maar wordt daarentegen van de landzijde door verscheidene hoogere punten beheerscht, terwijl het daarenboven noch van eene gracht, noch inwendig van water voorzien is. Het fort is thans zeer bouwvallig en, in verhouding tot zijne grootte, niet sterk gewapend. Een veertigtal soldaten, meest Ambonezen en Javanezen, met eenen Serjant of Luitenant aan het hoofd, maken de geheele bezetting uit. — De woningen der stad bestaan eensdeels uit steenen, anderdeels uit houten of uit de bladstelen van palmboomen [20]) vervaardigde gebouwen. Te Koepang telt men omtrent driehonderd huizen, van welke ongeveer zeventig, gemetselde muren hebben; de helft van deze laatsten zijn met pannen, al de anderen met palmbladen gedekt. De amphiteatersgewijs, langs de hellingen geplaatste woningen en tuinen, de wit gekalkte muren en bladendaken, de groene heiningen, welke de kleine terrassen omgorden en, naast dezelve, de ruwe, steile klippen, tusschen welke, hier en daar, grootbladerige bananen en palmboomen oprijzen: dit alles te zamen levert op eenigen afstand uit zee gezien, een ongemeen bevallig en schilderachtig tafereel op. Doch zoodra treedt men niet de stad binnen, of de meeste dezer bekoorlijkheden zijn verdwenen, uithoofde van den verwaarloosden staat, waarin

zich vele der woningen bevinden [21]). De ongunstige indruk, door dezen vervallen toestand te weeg gebragt, wordt vooral nog vermeerderd door een aantal oude, steenen gebouwen, geheel in den smakeloozen en stevigen trant aangelegd, welke in Indië, onder de blanke kolonisten der verledene eeuwen, algemeen in zwang was.

De eerste komst der Hollanders te Koepang en hunne betrekkingen met Timor, dagteekenen van het jaar 1613. Hun etablissement aldaar, behoort dus tot een der oudsten in die gewesten, zijnde hetzelve onder het bestuur van hunnen eersten Oost-Indischen Gouverneur-Generaal, Pieter Both, gesticht. Als grondlegger wordt zekere A. Schot genoemd, die de Portugezen uit de baai van Koepang verdreef, na hun eerst hunne sterkte op het eiland Solor [22]) te hebben ontnomen. De vorsten op Timor ontvingen de Hollanders met uitstekende vriendelijkheid; die van Koepang veroorloofde hun, zich in zijn gebied neder te zetten en er eene sterkte te bouwen. De bijzonderheden, welke daarmede gepaard gingen, en al hetgeen, van dien tijd af tot op onze tegenwoordige eeuw, van eenig belang te Koepang voorviel, vindt men bij de geschiedschrijvers met de noodige uitvoerigheid aangeteekend.

De landstreek op Timor, welke gezegd kan worden onder het onmiddellijk beheer van het Gouvernement te staan, strekt zich van ongeveer het midden der straat Samauw, noord-oostwaarts langs de baai van Koepang tot bij de Tandjong Koeroes uit; binnenlands grenst zij aan het kleine gebied van den zoogenaamden vorst van Koepang, aan de landschappen Amarassie en Amabie, mitsgaders aan eenige andere onafhankelijke distrikten. Hare bevolking bedraagt ongeveer 7000 zielen. Deze is zamengesteld uit omtrent 4000 vreemde eilanders, 500 Chinezen, 100 afstammelingen van Europeanen, 1200 slaven en even zoo vele vrije inboorlingen van het land. Onder de laatsten, en ook onder het getal der vreemde eilanders, voornamelijk der Rottinezen, telt men vele Christenen van de Hervormde Godsdienst, bedragende het getal ledematen dier geloofsbelijdenis in het geheel, met inbegrip der Europeanen en Europesche afstammelingen, ongeveer 1200 zielen. Wij geven

dit getal, zoo als het ons (in 1829) is medegedeeld, ofschoon wij niet mogen verzwijgen, dat zich onder hetzelve vele naam-Christenen bevinden. Langzamerhand echter zal, bij een voortdurend verstandig werken, het licht der waarheid zich meer en meer uitbreiden en het uitgestrooide zaad des Evangeliums, naar wij hopen, rijkelijk vruchten voortbrengen. Behalve de vroeger reeds genoemde Timoresche Radja's van de landschappen Amabie, Amfoang, Sonabai (den Kleinen Keizer), Taibenoe en Fonei, aan welke het Gouvernement, niet ver van de stad, kleine stukken gronds ter bewoning heeft afgestaan, hebben in derzelver omtrek ook verscheidene vorsten en mindere hoofden van de eilanden Rotti, Sawoe en Solor hun verblijf gevestigd, en houden aldaar het toezigt over hunne onderdanen, welke, naar oud gebruik, aan het bestuur te Koepang, tot het bewaken der grenzen tegen de strooperijen der vijandelijke Timorezen en tot het verrigten van andere diensten, geleverd worden. De Rottinezen, ten getalle van omstreeks 2000, wonen in onderscheidene dorpen, ten zuiden en noorden van de stad, langs de zeekust; de Sawoenezen, ten getalle van 250 tot 300, meest bij Koepang, en zoo ook de Solorezen, ten getalle van ongeveer 100 zielen. De laatste worden bij voorkeur tot roeijen gebezigd, doordien zij de eenige inlanders zijn, die zich uit vrije keus op de zeevaart toeleggen. Zij zijn meest afkomstig van Lamakera en Lawajang, op Solor, en worden jaarlijks of wel om de twee jaren verwisseld. — Men vindt te Koepang geene andere bedienden dan slaven en vrij verklaarde afstammelingen van dezelve. Zij ontleenen, voor het grootste gedeelte, hunnen oorsprong van Timor zelf, en van de nabijliggende eilanden Rotti en Sawoe; eenige weinigen zijn van Bali, Sumbawa, Celebes en de Papoeasche landen afkomstig. Op de eilanden der Timorsche groep was het vroeger eene vaste gewoonte — en, waar zulks niet door hooger gezag belet wordt, heerscht zij gedeeltelijk nog — dat de krijgsgevangenen, of zij, die hunne schulden niet konden betalen, levenslang tot den slavenstand vervielen, en dit lot was niet alleen hun, maar ook hunne kinderen en nazaten beschoren. Tot hoevele misbruiken van allerlei aard, tot welke lage listen en schreeu-

wende onregtvaardigheden zulk eene willekeurige en tevens barbaarsche instelling aanleiding moest geven, laat zich gemakkelijk beseffen. Oorlogen werden gevoerd met het uitsluitende doel om gelegenheid te hebben tot het buit maken van slaven, en de naburen openlijk te kunnen plunderen en berooven. Nadat de slavenhandel in de Nederlandsche bezittingen verboden is, zijn ook de twisten en veeten der verschillende landschappen aanmerkelijk verminderd. Alzoo is door den krachtigen invloed en den goeden wil der beschaafde Europesche natiën, in de van de natuur het meest bevoorregte gewesten der Nieuwe- en Oude-wereld, de kiem gelegd ter verbetering der zeden en ter bevordering van het geluk dier volken.

Dat men aan Timor's kusten geene enkele haven vindt, welke het geheele jaar door eene veilige ligplaats voor schepen biedt, is den zeevaarders bekend. Het land heeft alleen hier en daar groote of kleinere bogten, maar nergens eene eenigzins geslotene reede. Uit dien hoofde kan een schip, gedurende de oostmoeson, moeijelijk aan den zuidkant ankeren en, omgekeerd, in de westmoeson niet wel ergens aan de noordkust. Onder alle baaijen, welke dit eiland bevat, is die van Koepang de aanzienlijkste [23]) en eene der besten gedurende de oostmoeson. Zij is matig diep en haar grond is voor het grootste gedeelte òf modderig òf zandig. Een vlak koralen-eilandje, Poeloe Kera (*Kera* = zeeschildpad) genaamd, ligt nagenoeg midden voor den ingang der baai, en twee andere kleine eilandjes, Poeloe Tikoes en Poeloe Boerong (muis- en vogeleilanden) genaamd, zijn aan hare noordzijde, digt onder den vasten wal van Timor gelegen. Op den achtergrond is deze baai door eene lage, moerassige landstreek bezoomd, maar ten noorden en ten zuiden zijn hare oevers meest klippig en hier en daar heuvelachtig. Deze laatste gesteldheid behoudt ook de kust tot voorbij de Tandjong Balmoetoeng, in de straat van Samauw, waar een kalkgesteente van lateren oorsprong (koralen-kalksteen), het land een allezins oneffen en onvruchtbaar aanzien geeft. Pongamia glabra maakt hier het voornaamste geboomte uit, terwijl de Rottlera Blumei, als een lage struik met gekrulde, schijnbaar ziekelijke bladeren, en onderscheidene andere taaije

heesters van de familiën der Euphorbiaceae en Ebenaceae, aan den dorren bodem eenig leven bijzetten. De Capparis mariana maakt evenwel den grootsten sieraad uit dier kale klippen. Dáár, waar de stranden zandig zijn, ontwaart men hoofdzakelijk gewassen van de geslachten Mezoneurum en Acacia, de Tournefortia argentea, Tribulus moluccanus, Josephinia imperatricis, onderscheidene Convolvulaceae, Malvaceae en Palmae. Op de lage, moerassige stranden eindelijk en hunne naaste omstreken, vindt men dezelfde plantsoorten, welke aan dusdanige gronden, tusschen de keerkringen, eigen zijn, zoo als die, welke behooren tot de geslachten Rhizophora, Brugiera, Sonneratia, Aegiceras en Acanthus. „Eene enkele soort slechts," zegt de Heer Spanoghe, aan wien ik deze korte, botanische aanteekeningen verschuldigd ben, „niet eigen aan Java, maar wel op de kust van Koromandel voorkomende, mengt zich mede in deze groep, namelijk de Lumnitzera racemosa" [24]).

De kust, op dit gedeelte des eilands, is het sterkst bewoond nabij Koepang en van daar noord-oostwaarts langs de baai. De voornaamste plaatsen, in deze strekking tot aan den noordelijken hoek der baai (de Tandjong Pakoela), zijn: Oisapa, Manikie, Obelo, Babauw, Pritti en Soelamoe. Aan gene zijde, of ten zuidwesten der stad, bevinden zich het dorp Namsai en eenige andere kleine gehuchten. Landwaarts in, op eenigen afstand van de zee, treft men geene eigenlijke dorpen meer aan, maar wel, hier en daar, slechts afzonderlijk staande woningen, of eenige weinigen bij elkander. Wij schrijven hier de aanteekeningen, omtrent verscheidene, door ons in de omstreken van Koepang ondernomene togten, uit ons Dagboek af, zoo als wij dezelve, onder den indruk van het oogenblik, onopgesierd ten papiere stelden.

„Koepang, den 1 november 1828. Gisteren hebben de Heer Macklot en ik de eerste excursie oostwaarts langs het zeestrand gedaan. Wij strekten ons togtje uit tot Manikie, een dorp, ongeveer twee uren gaans van hier liggende en waarin de vorstelijke familie van het landschap Amfoang haar verblijf houdt. Ons doel was voornamelijk, zeedieren te verzamelen en tevens te jagen, en in beide opzigten heeft ons de uitkomst tamelijk

wel bevredigd. Nergens in Indië is misschien de gelegenheid gunstiger tot het verzamelen van zoöphyten en schaaldieren, dan aan de noordkust van Timor, en bijzonder nabij Koepang. (Van daar misschien deze eigennaam, vermits *Koepang* in het Maleisch eene mossel beteekend.) Naauwelijks heeft men daar de grens der stad achter den rug, of men bevindt zich op een klippig strand, hetwelk, op vele plaatsen, flaauw hellend in zee uitloopende, zich bij laag water als een uitgestrekt droog vlak opdoet. Daar is het vruchtbare veld, waar den dierkundige een rijke oogst verbeidt. Doode en levende koralen, zeer verschillend van gedaante en structuur, bedekken bijna overal den steenigen bodem; terwijl krabben van verscheidene geslachten, benevens eene menigte Asteriae en Ophiurae, Echini, Actiniae, Holothuriae en allerlei weekdieren den rifachtigen grond bewonen. — Tot aan Owa, waar het buitenverblijf van den Resident is gelegen, en welke plaats slechts een groot kwartier uur gaans van de stad verwijderd is, betreedt men, langs den zeeoever, een' fraaijen, breeden weg, den eenigen, buiten de stad, welke als een gemakkelijke rij- en aangename wandelweg, melding verdient. Van Owa, verder naar het binnenste der baai, vindt men alleen smalle en zeer oneffene paden, die nu eens digt langs den waterkant of zelfs, als wedden, door het water voeren, dàn weder, een weinig meer landwaarts in, tusschen ruwe klippen heenkronkelen. Ongeveer halfweg Manikie, ligt Oisapa, waar men eene inlandsche Christenschool van het Nederlandsche Zendelinggenootschap aantreft [25]. Talrijke kokospalmen verheffen in dit dorp hunne kruinen ver boven de overige aangeplante en wilde boomen. Naarmate men Manikie nadert, verliest het strand deszelfs rotsen: het wordt vlak en zandig, en aan den mond der rivier van Manikie eenigzins slijkig. Wij vonden daar eene menigte watervogels, als: Numenius phaeopus, of ten minste eene hem zeer naauw verwante soort, Limosa rufa, verscheidene kleine Charadrii, eenen nog onbeschrevenen Totanus, dien ik, uithoofde van zijn ligt graauw, als bepoederd kleed, Tot. pulverulentus noemde; voorts Himantopus leucocephalus en eene kleine Tringa, veel gelijkenis hebbende met T. Temminckii. Telkens trof ons het kla-

gende geluid der Numenii en Limosae, een geluid, hetwelk de levendigste aandoeningen in ons te weeg bragt en menige half weggewischte herinnering onzer vroegere jagttogten langs de vlakke kusten van het vaderland, met nieuwe kracht weder verlevendigde. Toen wij tegen den avond huiswaarts keerden, bespeurden wij een' vrij grooten krokodil, welke digt bij den oever, met de punt van zijn' snuit buiten het water, op buit loerde. Bekend zijn de zonderlinge meeningen, welke de Timorezen vroeger omtrent deze groote amphibiën koesterden: meeningen, die echter thans, gelijk ons verscheidene verstandige inlanders verzekerden, zeer veel van haar gezag hebben verloren, zoodat geen bewoner dezer landen er nog eene eer in schijnt te stellen, van zulk een gevaarlijk dier af te stammen.

Den 3^{den} november. Heden bezochten wij eenige vorsten, in het binnenland ten zuiden van hier gezeteld. De weg voerde ons aanvankelijk zuidwaarts, over de uit jongeren kalksteen bestaande hoogten, en na deze met onze paarden te hebben bestegen, bereikten wij eene vlakte, welke ruw, met losse kalksteenklippen als bezaaid en met eene menigte lontarpalmen bedekt was. Hier hadden wij het vreemdsoortige schouwspel van eenen beschonkenen vogel (Tropidorhynchus timoriensis), welke al tuimelende, uit de hoogte, langs den stam van zulk een' palmboom tot bijkans op den grond, naar beneden fladderde, en zich vervolgens in wonderbaarlijke slingeringen verwijderde. Zulks heeft meermalen plaats, doordien deze vogels zich somtijds uit de bamboezen kokers of de van palmbladen vervaardigde bakjes drenken, in welke de inlanders den zoogenaamden palmwijn (*Tocak*) opzamelen. Ten einde dit, bij droppels uit de afgeknotte vruchtstengels zijpelende sap, niet al te spoedig tot gisting zoude overgaan en zuurachtig worden, werpen zij in die kokers of bakjes kleine stukjes van eene bittere schors [26]). Sommige dezer schorsen geven aan het vocht eene dronken makende kracht, waardoor de vogels dikwerf zoo bedwelmd worden, dat zij op den grond rondtuimelen en met de hand kunnen gegrepen worden. — Onder de boomen die de vlakte begrensden, merkten wij eenen met vruchten beladenen vijg op, in welken zich onderscheidene, naar het ons

voorkwam, nog onbekende vogels, inzonderheid kleine Meliphagae en eene langstaartige zwarte duif (Columba modesta) ophielden. Weldra bereikten wij eene kleine hoogte, met de woning van den Radja van Amabie prijkende. Het huis van dien vorst was van eenen vier voet hoogen muur, van los op elkander gestapelde steenen, omgeven, en voor het overige gebouwd in den gewonen trant der beschaafdere inlanders dezer streken. Eene kleine opening, in het midden van eene der zijden des muurs, verleende den ingang tot het plein. Een weinig zijwaarts voor dezen ingang stond een dorre boom, op welks takken wij vijf menschenschedels ontwaarden, welke door het volk van Amabie, in den oorlog tegen Amanoebang, den vijand waren afgehouwen en aldus ten toon gesteld. Deze schedels bevonden zich daar blijkbaar reeds geruimen tijd; doch naar het scheen, nog niet lang genoeg om in de oogen van het volk, als de sprekende bewijzen van deszelfs moed en dapperheid in den strijd, hunne waarde te hebben verloren. De vorst van Amabie ontving ons zeer deftig in zijn grootst plegtgewaad, bestaande uit een' blaauwen rok met borduursels, eenen korten broek en witte zijden vest, tusschen welke eene groote jabot prijkte, witte zijden kousen en schoenen met zilveren gespen, terwijl een groote opgetoomde hoed op een tafeltje naast hem lag. Het was een man van middelbaren leeftijd, niet groot van postuur en van eene matige ligchaamskracht, met een' ernstigen en oplettenden blik. Zijne manieren beantwoordden aan zijn uiterlijk aanzien, en hij betoonde zich jegens ons in de hoogste mate heusch en vriendelijk. Hij sprak op zachten toon en afgepast; niet veel meer, dan tot de geregelde voortzetting van het onderhoud noodzakelijk was, en trachtte ons zijne goede gezindheid door eenige verpligtende woorden aan den dag te leggen, daarbij eene, blijkbaar welgemeende, lofspraak op den Resident en de Hollanders in het algemeen niet vergetende [27]). Wij bleven van onzen kant niet ten achteren in het minzaam beantwoorden zijner beleefdheden, en gaven hem vooral te kennen, hoezeer het Nederlandsche Gouvernement zijne opregtheid en trouw op prijs stelde en hem wederkeerig opregtelijk genegen was.

Hetgeen wij, onder deze pligtplegingen, omtrent het land van hem te weten kwamen, was niet veel en behelsde voornamelijk, dat er om dien tijd steeds vele menschen aan koorts leden en ook de sterfte het meest was; welk ongezond tijdperk gewoonlijk tot aan het rijpen der mais aanhield, als wanneer het luchtgestel weder beter en gezonder werd. Na een groot half uur bij dien vorst te hebben vertoefd, bestegen wij op nieuw onze paarden en vervolgden ons togtje verder zuidwaarts. Wij reden afwisselend langs eenige bebouwde stukken gronds en over wilde, met boomen en struiken begroeide heuvelen. De eigenaardige vorm des tamarindebooms, der Eucalypti en eener soort van Acacia (A. quadrilateralis), die zich door breede, nagenoeg horizontaal uitgestrekte takken kenmerkt, geven aan het land een bijzonder karakter. Deze karakteristieke physionomie des lands wordt nog vermeerderd door de kudden buffels, die in half wilden staat, onbewaakt en aan zich zelve overgelaten, overal rondzwerven [28]). Onze inlandsche geleiders bragten ons aan eene plaats, Oipoera genaamd, waar eene wel van zoet en kristalhelder water uit den grond opborrelde; deze bron voorziet eenige, niet ver van daar gelegene rijstvelden van het noodige water. Natte of bewaterde rijstvelden (*Sawah's*) zijn anders in deze streken zeldzaam. Naast deze bron stonden eenige oude, eerwaardige waringiboomen (Ficus benjamina), in een' van welke eene vlugt groene duiven zat, de eersten, welke wij van die soort (Columba psittacea) hier opmerkten. Niet ver ten noorden van dit bekoorlijk plekje woont de vorst van het landschap Fonei, bij wien wij insgelijks een bezoek gingen afleggen. De woning van dien vorst zag er minder voordeelig uit, en hij zelf was niet zoo oud-adelijk zwierig opgetooid, als zijn Amabiesche medebroeder. Zijn opperkleed bestond enkel uit een' sitsen, geel en groenachtig gekleurden kabaai met groote bloemen. Daar het omstreeks middag en zeer warm was, liet hij ons verschen toeak of palmwijn ter verfrissching aanbieden. Wij rustten een weinig uit, deden middelerwijl eenige navorschingen omtrent de voortbrengselen van het land, en gaven hem, even als aan de andere vorsten, onzen wensch te kennen, dat hij ons bij gelegenheid met een tegenbezoek

in de stad mogt komen vereeren. Bij onze aankomst, zoowel als bij ons vertrek, werd ter onzer eere een stukje geschut gelost. Van den vorst van Fonci begaven wij ons naar de woonplaats van den zoogenaamden Kleinen-Keizer, die zijnen zetel te Bakanasi, ongeveer vijf kwartier ten zuid-zuidwesten van Koepang gevestigd heeft. Het verblijf van dezen „Keizer" was waarlijk geen schitterend paleis, maar integendeel eene zeer vervallene woning, welker inwendig gedeelte vooral een zeer ongunstig denkbeeld omtrent de grootheid van dezen vorstelijken tak inboezemde. Het hoogste gezag wordt thans door eenen Fettor uitgeoefend, die als voogd over den nog onmondigen vorst is gesteld, aan wien, bij het overlijden van zijnen grootvader, zijnde zijn vader reeds vroeger gestorven, de wettige erfopvolging ten deel is gevallen. Het is een knap en schrander jongeling, die zijne opvoeding te Koepang geniet en aldaar onder het bijzonder toezigt staat van den Heer Tieleman, Secretaris van het Gouvernement. In de vorsten-woning te Bakanasi trokken twee lange tafels, aan weêrszijden van het vertrek, al dadelijk onze aandacht. Op ieder dezer tafels stond eene ontzaggelijk groote doodkist, uit zeer zwaar hout vervaardigd, en welker deksels, langs de kanten, met was waren digtgesmeerd. In de eene kist lag, gelijk men ons mededeelde, de laatst overleden, oude vorst; in de andere zijne echtgenoot: beide waren al eenige jaren geleden gestorven, maar bij mangel aan geld, om deze lijken volgens gebruik plegtig ter aarde te bestellen, hetgeen bij de Grooten steeds met langdurige en kostbare feesten vergezeld gaat, en ook — en wel voornamelijk — omdat de schulden der overledenen nog niet betaald waren, hetwelk hier bij het begraven van lijken in de allereerste plaats in aanmerking komt, moesten dezelve zoo lang boven aarde blijven staan, tot aan beide vereischten voldaan, de feesten gegeven en de schulden betaald konden worden. Men ontving ons vriendelijk, verhaalde ons velerlei, doch niets belangrijks omtrent het land en het volk. Bij geen der andere vorsten hadden wij zoo vele vrouwen opgemerkt, van welke sommige ons dadelijk te gemoet kwamen en zich zeer spraakzaam toonden, als hier. Na ons een tijdlang met haar onder-

houden te hebben, groetten wij allen minzaam, stegen te paard en sloegen het pad in naar de woning van den vorst van Taibenoe, welke niet ver van Koepang zijn verblijf heeft. Hier vonden wij een groot, fraai huis, op eene hoogte gelegen, tot hetwelk men langs eenen steenen trap opging. De vorst, een bejaard deftig man, op zijn Europeesch, in het zwart gekleed, kwam ons zeer beleefd reeds aan de deur te gemoet. Hij toonde zich ongemeen vriendelijk en spraakzaam, en verhaalde ons, onder anderen, ook verscheidene geschiedkundige bijzonderheden van zijn stamhuis en zijner voorvaderen, van welke wij later, wanneer wij over die landstreek zelf zullen handelen, gebruik hopen te maken.

Weinige dagen na dit kortstondig bezoek aan eenige nabuurige vorsten, begaven wij ons op reis naar het binnenste der baai. Wij verwijlden toen verscheidene weken te Babauw, Pritti en omliggende streken: een verblijf, hetwelk op onze gezondheid en die onzer Javaansche bedienden zeer nadeeligen invloed had. Het uitgestrekte, vlakke land, hier en daar digt met houtgewas bedekt en van moerassen doorsneden, deed zijne koortswekkende eigenschap langzamerhand aan de meeste onzer gevoelen. — Babauw is eene plaats, door een niet onaanzienlijk getal Rottinezen en Timorezen bewoond; buitendien bevinden zich aldaar ook verscheidene inlandsche Christenen, alsmede eenige Chinezen en Europesche afstammelingen van Koepang, wier huizen meerendeels in ééne reeks langs den weg, op de groote vlakte staan, die, zich van daar noordwaarts tot voorbij Pritti uitstrekkende, den geheelen achtergrond der baai omgeeft. Wij hebben reeds vroeger gezegd, dat de meeste rijst, welke in het westelijke gedeelte van Timor gekweekt wordt, van Babauw afkomstig is. Het bebouwen der velden aldaar, kost den planter slechts weinig moeite, terwijl derzelver bewatering ten eenen male aan de natuur is overgelaten, hetwelk ten gevolge heeft, dat de bewerking, het zaaijen en oogsten, onveranderlijk door de saizoenen wordt aangewezen, en ook slechts eenmaal in het jaar kan plaats vinden. Die arbeid begint omtrent in het midden der regenmoeson (gewoonlijk in de maanden januarij of februarij), wanneer de bodem behoorlijk doorweekt

is; alsdan worden in het te bereiden veld een aantal buffels gedreven en zoo lang in hetzelve rond gejaagd, tot zij den grond genoegzaam zacht en als tot modder getreden hebben. Het beplanten der velden geschiedt op de in den Archipel algemeen gebruikelijke wijze; de inzameling heeft in julij of augustus plaats. Gemeenlijk worden de korrels eenvoudig van de halmen in manden afgestreken, hetwelk meestal de taak is der vrouwen. De opbrengst dezer natte rijstvelden zal, gemiddeld, 20—25-voudig zijn [29]). — Ofschoon de bewoners dezer streken doorgaans zeer tot gemak zijn geneigd, en daarom elke ligchamelijke beweging en krachtsinspanning gaarne op de minst moeijelijke wijze verrigten, zijn zij evenwel aan de, onder de Indische eilanders algemeen en van oudsher gebruikelijke manier, van het graan, niet door het vee uit den bolster te laten treden, maar hetzelve tot dat einde in groote houten vijzels, *Loempang* genaamd, te stampen, tot heden toe getrouw gebleven.

Jonge kalkgesteenten, kalkmergel en blaauwe klei zijn de voornaamste bestanddeelen van den grond, door ons in de omstreken van Babauw waargenomen. Het kalkgesteente is deels blaauwachtig, deels rood-bruin van kleur, meestal zeer vast, en niet zelden van vele kalkspaat-aderen doortrokken. Kalkmergel vonden wij alleen in afzonderlijke stukken op den berg Ilhauw en in eenige rivier-bedden, aan den voet van dien berg (in de Soengi Takalele) en elders. De kleur dezer stukken is geelachtig wit; zij zijn min of meer broos en bevatten eenig kwartszand. Op sommige zeer lage plaatsen der vlakte, alwaar zich in de regenmoeson veel water verzamelt en hier en daar groote modderpoelen en moerassen vormt, welke echter in het drooge jaargetijde, door de lang aanhoudende hitte, weder grootendeels opdroogen, verkrijgt de kleiachtige grond in alle rigtingen zulke diepe scheuren en spleten, dat men denzelven niet, dan met veel omzigtigheid, kan bewandelen. Op eene plaats, omtrent anderhalf uur van Babauw verwijderd, toonden ons de inlanders eene zoutachtige bron, welke voor de buffels veel aantrekkelijks schijnt te hebben en door geheele kudden dezer dieren dikwijls bezocht wordt. Ook lekken zij vaak aan

de eenigzins met zoutdeelen bezwangerde kleiaarde in den omtrek. — Onder de vogelen, door ons in die streek verzameld, vermelden wij hier alleen eenige nieuwe en zeldzame soorten. Tot de nieuwe behooren: een kleine patrijs (Perdix Raaltenii) en verscheidene insekten-etende soorten van de geslachten Muscicapa, Rhipidura en Hyloterpe. Tot de meer zeldzame, en die ons, even als de eersten, in geen ander gedeelte van den Archipel, als alleen op het eiland Timor, zijn voorgekomen: Muscicapa hyacinthina, Saxicola melanoleuca, Amadina castanotis, Columba cincta en Merops Thouinii. De laatstgenoemde toont volmaakt dezelfde levenswijze als de Javaansche soorten: Merops cyanorrhos en Leschenaultii; zij maakt, gelijk deze, haar nest in diepe gaten in de aarde, vervolgt ook, even zwaluwachtig, de insekten, en rust bij tusschenpoozen op de dorre twijgen der boomen uit. — Te Pritti ontdekten wij niet alleen op nieuw verscheidene vogels, maar ook eenige zoogdieren en amphibiën, en verrijkten tevens het getal der door ons reeds bijeengebragte ongewervelde dieren, vooral die van de klasse der insekten. Er wonen aldaar vele Rottinezen, welke meest allen in het bezit zijn van Europesche vuurwapenen, hetgeen ons eene goede gelegenheid verschafte tot het houden van drijfjagten in de nabijliggende wildernissen, waar zich inzonderheid vele wilde varkens ophielden. Al de voorwerpen, welke wij het geluk hadden van deze dieren te dooden, behoorden tot die kleine soort, welke wij in de *Verhandelingen* onder den naam van Sus timoriensis hebben beschreven en afgebeeld. Bij zulk een' jagttogt werd ook eenmaal eene wilde kat (Felis megalotis) gedood, het eenige voorwerp, dat wij van dit kleine roofdier in onze magt kregen, en tevens de eenige soort van het kattengeslacht, door ons op Timor aangetroffen [30]). In plaats van gegotene kogels, gebruiken de Rottinezen, uit lood, tin of ijzer geslagene ballen, òf rolvormig geslepene kalksteenen, die gewoonlijk de lengte van 3—4 centimeters hebben. De laatste vooral zijn zeer gevaarlijke voorwerpen; zij vliegen sterk suizende door de lucht, en brengen, waar zij treffen, geweldige verwondingen te weeg. Er behoort vele oefening toe, om zich wel van dezelve te bedienen; toch hebben wij eenige

witte reigers en duiven met zulke rolsteenen zien dooden. Ten opzigte der vogelen merken wij hier alleen aan, dat bij Pritti, op moerassige plaatsen van het digte bosch, Nycticorax caledonicus vrij menigvuldig was, en zich dikwerf bij kleine troepen vertoonde. Wij zagen dezen nachtreiger meest altijd in de boomen, zeer zelden op den grond. Onder de nog niet beschrevene soorten, bevindt zich een waterhoen (Gallinula leucomelana), en eene kleine eend (Marcca gibberifrons). Het eerstgemelde bewoonde, even als Gallinula phoenicura op Java, Sumatra, Borneo en Celebes, voornamelijk de, met hoog gras of digt ruig begroeide, sombere en moerassige plaatsen, in de bosschen. De eend, welke zich toenmaals (in de maand december) waarschijnlijk op den togt bevond, vertoonde zich gemeenlijk in kleine vlugten van twee tot vier stuks, die door de, hier en daar, stil en eenzaam tusschen het lage hout gelegene plassen werden aangelokt. Zij was voor het overige schuw; stemgeluid hebben wij nooit van haar gehoord. Groote duiven (Columba rosacea) en witte kakketoes (Cacatua citrina) droegen, door hun onophoudelijk gekoer en schel geschreeuw, het meeste bij tot verlevendiging der wilde natuur. — Eenmaal waren wij getuigen van een zeer eigenaardig schouwspel: het was omstreeks zons-ondergang, dat tusschen de bamboezen vloering in de voorgalerij van het huis, hetwelk wij te Pritti bewoonden, eensklaps een zwerm gevleugelde termieten te voorschijn kwam. Oogenblikkelijk daalde een gekko of *Tokej*, gelijk, met geringe wijzigingen [31]), in vele Indische tongvallen de Platydactylus guttatus, in nabootsing der klanken, uit welke zijn geschreeuw bestaat, genoemd wordt, langs den wand naar beneden, en plaatste zich als een wachter, juist naast de reet, die der termieten tot hoofduitgang strekte. Zoodra zij buiten kwamen, werden deze insekten, het eene voor, het andere na, zijne prooi, zóó, dat hij er soms drie of vier te gelijk in den bek had. Van sommigen gooide hij de vleugels weg; velen echter verzwolg hij geheel. Ondanks zijne gretigheid, was het hem toch niet mogelijk, de tallooze menigte dezer dieren, welke zoodanig was, dat de lucht weldra van dezelve wemelde, te verslinden; doch ook nu waren de termieten niets minder dan

veilig. Spoedig vertoonden zich eene menigte vogels, welke door haar aangelokt, eene vernielende jagt op haar maakten. Tot de ijverigste jagers onder dezen, behoorden Ocypterus papuensis en perspicillatus, Tropidorhynchus timoriensis, eene kleine Meliphaga, Halcyon collaris, de bovengenoemde bijeneter (Merops Thouinii), en twee soorten van vliegenvangers (eene Muscicapa en eene Rhipidura.) Met de toenemende schemering voegden zich tot deze gepluimde roofdieren nog verscheidene vledermuizen, welke de jagt op de termieten tot laat in den avond voortzetteden. Daar de vogels, zoowel als de vledermuizen, de vleugels van zoodanige groote insekten gewoonlijk wegwerpen, waren wij den volgenden morgen in staat, naar de menigte dier overblijfsels, welke op den grond, rondom onze woning verspreid lagen, af te leiden, hoe ontzaggelijk de hoeveelheid moest geweest zijn der insekten, welke hier, zoo spoedig na hunne verschijning in de vrije natuur, aan verschillende sterkere dieren als buit waren ten deel gevallen. — De gewone tweekielige krokodil is in sommige groote moerassen bij Pritti zeer menigvuldig. Meer dan eens ontwaarden wij van drie of vier te gelijk, op de oppervlakte des waters, het voorste gedeelte van den snuit dezer dieren; eenmaal zelfs troffen wij eenen Cr. biporcatus, ter grootte van elf voet, in eene bijkans drooge, modderige kreek aan, in welke hij langzaam rondkroop; zoodra hij ons echter bemerkte, schoot hij een eind wegs haastig voort, hield toen weder stil en liet zich lijdzaam dooden. Alleen uit de aan de amphibiën eigene trage natuur en derzelver invloed op de voedingswerktuigen, waardoor zij zeer veel op eens kunnen verzwelgen en dan weder zeer lang zonder voedsel kunnen zijn, is het verklaarbaar, hoe zoo vele zulker groote dieren in een, naar evenredigheid, klein bestek, bij elkander kunnen leven, zonder van gebrek om te komen: want in het water vinden zij daar waarschijnlijk slechts voor een gering gedeelte hun voedsel, hetwelk hun ongetwijfeld meer uit de klassen der zoogdieren en vogelen, en wel voornamelijk uit de eerste wordt opgeleverd. Wilde varkens, herten en apen, wanneer deze, door den dorst gedreven, die gevaarlijke plassen bezoeken, vinden vermoedelijk in dezelve dikwerf door de krokodillen hunnen dood.

Het gehucht Pritti is eerst in lateren tijd, door de zorg van den Resident Hazaart opgerigt, voornamelijk met het doel om als voorpost te strekken ter bewaking onzer oostelijke grenzen. Dit werd vooral noodig ten aanzien van het volk, dat zich onder den Sonabaischen Fettor Pitai vereenigd heeft, en in de hooge en steile klip (*Fatoe*) Kail eenen veiligen natuurlijken burgt bezit. Dit volk, gedeeltelijk uit inlanders van verschillende Timorsche landschappen bestaande, bij welke zich langzamerhand ook een aantal weggeloopene slaven gevoegd hebben, kwam, vóór dezen, dikwerf naar de Gouvernementslanden afzakken en plunderde en roofde alles, wat onder deszelfs bereik viel. Deze gesteldheid van zaken maakte eenige veiligheidsmaatregelen zeer wenschelijk, en de Resident wist op geene meer afdoende en minder kostbare wijze hierin te voorzien, dan door pogingen aan te wenden, dat zich eenige honderden inboorlingen van het eiland Rottie, met ter woon te Pritti vestigden, terwijl hij gelijktijdig aan een aantal bannelingen van Java, die plaats ten verblijve aanwees.

Uit de verschillende togten, van Pritti naar het omliggende gebergte, door ons ondernomen, kiezen wij hier alleen dien ter vermelding, naar het land van eenen bijna onafhankelijk levenden Otapaha [31]). Dit opperhoofd woont ongeveer op eenen afstand van vier uren rijdens, oostwaarts van Pritti, op den vlakken top eener uitgestrekte hoogte, naar gissing 1000 voet boven de oppervlakte der zee. Men vindt aldaar slechts twee of drie huizen, van gewonen Timoreschen bouwtrant, welke, zoo uithoofde der daarin heerschende duisternis, als door de altijd rookende vuren, weinig geschikt zijn, den Europeaan tot een dragelijk verblijf te kunnen dienen. Het was daarom, dat wij het opperhoofd verzochten, ons, tegen behoorlijke vergoeding, eene afzonderlijke hut te laten bouwen, hetgeen door hem gereedelijk werd aangenomen. Er verliepen intusschen bijna veertien dagen, alvorens wij berigt ontvingen, dat de gewenschte hut in gereedheid was. En wat vonden wij toen? Zes staken, ter dikte ieder van een' arm, in den grond gestoken, door een klein en zeer doorluchtig dak van bladeren overdekt, en zoo weinig tegen de kracht der elementen be-

stand, dat wij onze nieuwe woning ter naauwernood betrokken hadden, of wij werden reeds van eene hevige regenbui geheel en al doorweekt. Wij voeren deze bijzonderheden alleen aan, ten bewijze, hoe onnadenkend, of liever, hoe traag en onverschillig van natuur de Timorees is. Tegen den avond van dien dag, nadat de regen had opgehouden, kwam het opperhoofd, door eenige van zijn volk vergezeld, ons eenen jongen buffel ten geschenke aanbieden; doch toen hij vernam, dat wij den ganschen dag nog geene gekookte spijzen hadden genuttigd, doordien de geweldige regen ons verhinderd had, dezelve te doen toebereiden, liet hij ons spoedig eenige kommen met eene soort van soep voorzetten, bestaande uit heele maiskorrels, met eenige groene bladen en kleine stukjes buffelvleesch gekookt, maar zoo taai en van zulk eenen laf zoeten smaak, dat wij niet dan met den grootsten tegenzin en alleen ten einde den welwillenden Otapaha niet te beleedigen, er een weinig van konden gebruiken. De hut zelve was vlak aan den kant eener afhelling gebouwd; door het effen, naast dezelve in de diepte liggend dal, kronkelde eene ruischende rivier, wier zoomen bedekt waren, aan de eene zijde met een bosch van kasuarinaboomen, aan de andere, met doornig bamboes en laag kreupelhout. Rijk aan dieren was die streek niet. Toch ontdekte ik daar eenige kleine Meliphaginae van het geslacht Ptilotis (Ptil. maculata en reticulata), en een bijzonder fraai Dicaeum, van welk het mannetje met eene bloedroode vlek voor de borst is geteekend. Dit vogeltje noemde ik, ter eere van wijlen mijnen vriend en reisgenoot, Dicaeum Macklotii. In de bedding van de kleine rivier zagen wij, op ééne plaats, verscheidene boven elkander liggende lagen van gipsspaat, zich uit een' graauwen kleigrond verheffende. Voor het overige vonden wij in dezelfde rivier, eene menigte gerolde blokken van allerlei grootte, hoofdzakelijk uit verschillend gekleurde kalksteenen, groenen en roodachtig groenen talkschiefer, serpentijn en in geringe hoeveelheid, uit syeniet met roodachtigen veldspaat bestaande. Het vlak der hoogte, den naasten omtrek der woning van den Otapaha uitgezonderd, was weinig bebouwd. Op die hoogte, en voornamelijk langs den kant, waar onze hut was opgeslagen,

woei gestadig een hevige westewind, hetgeen, vereenigd met de regenbuijen, die zich dagelijks boven ons ontlastten, het verblijf van zeven dagen aldaar, hoogst onaangenaam maakte. Wij wisten ons gedurende den nacht niet beter tegen den kouden luchtstroom en de nattigheid te beschutten, dan door ons geheel en al met matten te doen dekken; daarenboven lieten wij tusschen onze legersteden, of liever britsen, altijd vuur smeulen, niet alleen ter verwarming en tot het droogen onzer kleederen, maar ook en wel voornamelijk ter verdrijving der zwermen van moskieten, die, door den wind uit het dal gevoerd, in onze hut eene eerste en aanlokkelijke schuilplaats vonden. Het duurde echter niet lang of ik werd, als ook twee mijner Javaansche jagers, van eene koude koorts aangetast, die mij gedurende bijna drie maanden bijbleef, en waardoor mijne onderzoekingen niet weinig belemmerd werden.

De landschappen Amarassie en Amabie zijn door ons meermalen en op verschillende tijden bezocht. Wij vereenigen in de navolgende berigten, hetgene ons bij die gelegenheden, omtrent het land en het staatshuishoudelijke dezer distrikten is bekend geworden.

Het landschap Amarassie, of *Neirassi*, gelijk de inboorlingen het noemen, bestaat uit eene smalle strook lands, zich langs de zuidkust van Timor, van ongeveer 123° 40′ tot op 124° 35′ O. lengte uitstrekkende en aan het westelijke einde door de kleine rivier (*Oi*) Paha, en aan het oostelijke door de Noi Miena bepaald wordende. Ten W. en N. W. grenst Amarassie aan het land van Koepang, ten N. aan dat van Amabie, ten O. aan Amanoebang, en ten Z. wordt het door de zee bespoeld. Het geheele vorstendom is in drie distrikten verdeeld: Boewarain, Talba en Houmeen genaamd. Het eerstgenoemde distrikt ligt in het midden en is het grootste; Talba ligt aan den westkant, en Houmeen in het oostelijke gedeelte. Aan het hoofd van elk distrikt staat een afzonderlijke Radja, van welke die van Boewarain de voornaamste is; deze voert den titel van *Nei-djoefa-naikh* (groote vorst), en hij alleen is in het bezit van eenen rottingstok met gouden knop, waarop het bekende monogramme der Compagnie staat. De beide andere *Nei-djoefa's* zijn aan hem ondergeschikt. Onder deze vorsten staan eene

menigte mindere hoofden, wier titels en waardigheden, even als die der vorsten zelven, wettiglijk enkel van de geboorte afhangen; zoodat eerst bij het uitsterven van al de mannelijke leden eener familie, de erfelijke ambtswaardigheid op een ander geslacht kan overgaan. — De dorpen, in welke de drie Nei-djoefa's hun verblijf houden, zijn: Tofia in het distrikt Talba, Oikabiti in het distrikt Honmeen, en Baoeng [32]) in het distrikt Boewarain. Deze hoofddorpen bestaan uit een twaalf- tot twintigtal huizen; de meeste overige dorpen of gehuchten bevatten slechts drie tot vijf of acht huizen. Het distrikt Boewarain is voorts wederom in twee onderdeelen gesplitst: Neibano en Neipasoe genaamd. In het eerste van deze twee onderafdeelingen heet het voornaamste dorp Soba; in het andere Licomatta. In deze beide dorpen hielden twee jongere broeders van den Nei-djoefa-naikh hun verblijf.

De bevolking van het landschap Amarassie, welke tot op 9000—10000 zielen wordt geschat, heeft zich in vroegere tijden, gedurende eene lange reeks van jaren, zeer vijandig jegens de Compagnie getoond en, in gemeenschap met de zoogenaamde zwarte Portugezen van Oikoesie, zelfs openlijk oorlog tegen haar gevoerd. In het begin van den jare 1656 verscheen de strenge A. de Vlaming, met eene legermagt van meer dan 800 Europeanen, benevens een aantal Indische eilanders, te Koepang, met het doel, de weêrspannigen te beteugelen en aan het gezag der Compagnie, door de vertooning van zulk eene geduchte magt, klem en vastheid bij te zetten. Op den indruk dier krachtsontwikkeling te veel vertrouwende, aarzelde hij niet, in weêrwil van het ongunstige tijdstip, zijnde het juist in het hevigste der regen-moeson, onverwijld naar Amarassie op te rukken, alwaar eene groote menigte volks, uit verschillende streken van het eiland, onder de persoonlijke leiding van Ant. Hornay, zoon van den tot de Portugezen overgeloopen Gonsalvo Hornay, zich vereenigd had en onze bezetting van het fort Concordia volhardend bedreigde. De berigten, door de Vlaming omtrent 's vijands sterkte en verschansingen ingewonnen, waren, gelijk hij later inzag, zeer onvolledig geweest; zij hadden hem een geheel onnaauwkeurig denkbeeld van de ware ge-

Steendr. van E. Spanier s Hage

INLANDSCHE SCHANS BIJ HET DORP TOEBOROPO (LANDSCHAP AMARASSI.)

steldheid der zaken gegeven, en hem den vijand en de natuurlijke beletselen, welke overwonnen moesten worden, veel te gering doen achten. Ten gevolge dezer misleiding werd hij weldra genoodzaakt, zijne krijgsverrigtingen te staken en naar Koepang terug te trekken, van waar hij eenige maanden later, na te Timor 170 blanke manschappen verloren te hebben, langs Solor naar Batavia wederkeerde. Deze ongelukkige aftogt verhoogde den moed des vijands en deed zijn aantal van dag tot dag toenemen, waartoe de Portugezen en hunne afstammelingen ijverig het hunne bijdroegen. Men kan denken hoe hagchelijk de toestand van de weinige Hollandsche ambtenaren was, toen de Vlaming met het grootste gedeelte van zijne krijgsmagt Koepang verlaten had. Van dit oogenblik achtten zij zich niet meer veilig aan land, maar bragten hunne familiën aan boord van een ter reede liggend vaartuig, hetwelk hun, tot dat einde, ter beschikking was gesteld. Al hunne slaven, benevens derzelver betrekkingen, konden echter in dat vaartuig niet worden opgenomen, doch moesten aan wal blijven en zien, hoe zij daar het gevaar het best konden ontgaan en zich redden. Deze kenden echter maar al te wel de roof- en moordzuchtige inborst der Timorezen; zij wisten, dat zij bij dit volk geene genade zouden vinden, en het was op grond van deze overtuiging, dat zij, door vrees en wanhoop gedreven, het kloekmoedige besluit namen, zelven den vijand, en wel op leven en dood, het eerst aan te vallen. Na ook eenige te Koepang wonende Boeginezen, Makassaren en andere handeldrijvende eilanders tot dit koen waagstuk te hebben overgehaald, begaven zij zich, in het geheel uit 70 of 80, met schietgeweer, lansen en zwaarden gewapende manschappen bestaande, met het vallen van den avond, op weg naar Amarassie, en kwamen omstreeks middernacht in de nabijheid van het, naar men berekende, 40000—50000 man sterke, vijandelijke leger aan, hetwelk zij in eene kleine, rondom van bosch ingeslotene vlakte, in diepe rust vonden, terwijl zij, van hunnen kant, in de grootst mogelijke stilte naderden. Zoodra zij de smeulende vuren des vijands ontwaarden, verdeelden zij zich, binnen het bosch, het leger van drie zijden omsingelende, en rigtte toen gelijktijdig hunne geweren op hunne vijanden, welke, geen kwaad

vermoedende, zich op den grond ter ruste hadden nedergevlijd. Door de onverwachte losbranding uit verschillende hoeken, werd het geheele leger van zulk een schrik bevangen, en ontstond er in hetzelve eene zoo geweldige en algemeene verwarring, dat vele der vijanden, in de eerste oogenblikken, schietende, stekende en houwende, op elkander aanvielen, en elk, alleen op zelfbehoud bedacht, zich door eene overhaaste vlugt, langs de eenige schootvrije, doch enge opening trachtte te redden. Het getrappel der hollende paarden, het gekletter der wapenen, het angstgeschrei der vlugtenden, het gekerm der gekwetsten: dit alles, in het holste van den nacht, veroorzaakte een tooneel van akeligheid en verwarring, hetwelk het moedigste hart deed ineenkrimpen en de zinnen verbijsterde. Alles sloeg in overijling op de vlugt, en de overlevering wil, dat vele dier ongelukkigen, door angst en schrik als voortgezweept, dagen, ja weken achtereen bleven voortvlugten, zonder zich zooveel rust te veroorloven, als tot den slaap of het nemen van het noodige voedsel vereischt werd. Nog huiveren de inlanders, wanneer deze ontzettende gebeurtenis ter sprake wordt gebragt; zij beweren, dat bovennatuurlijke magten daarbij zijn werkzaam geweest, dat tooverij alleen zulk een' ramp heeft kunnen veroorzaken, en dat het gansche heir van booze geesten zich tegen die krijgszuchtige bende vereenigd had, ten einde haar te verdelgen en naar alle hoeken des eilands te verstrooijen. De eerste zonnestralen verlichtten een vreesselijk bloedbad op de vlakte van Amarassie. De grond was met lijken en zieltoogenden als bezaaid. Onder de eersten bevond zich ook dat van Ant. Hornay, welks hoofd door de zegevierende slaven afgehouwen en, met den ijzeren helm, die het gedekt had, als teeken hunner overwinning, naar Koepang medegenomen werd, alwaar zij allen, tegen den avond van dien dag, welbehouden terugkwamen. Geen wonder, dat hunne roemrijke zegepraal daar groote blijdschap verwekte, en de helden met geestdrift en dankbaarheid, inzonderheid door de Hollandsche ambtenaren, ontvangen werden. Al de slaven, welke aan dit koene heldenfeit deel hadden gehad, werden dadelijk door hunne meesters vrij verklaard, en kort daarna tot eene afzonderlijke krijgs-

bende, onder den naam van *Mardahejka* (vrij, bevrijd van slavernij), vereenigd; en nog ten huidigen dage vindt men éénc of meer kompagniën inlanders, onder dien naam te Koepang gewapend [33]. De eerste kompagnie Mardahejka's, welke haar bestaan aan zulk een schitterend en gedenkwaardig feit verschuldigd was, ontving van Heeren Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie, als blijk van bijzondere tevredenheid, eene zware zilveren trompet, benevens een' grooten schotel van hetzelfde metaal. Deze voorwerpen van weelde en aanzienlijke waarde zijn door het latere geslacht, in de vorige eeuw, bij gelegenheid, dat te Koepang eene groote schaarste en duurte van levensmiddelen bestond, in een wanhopig oogenblik, ten algemeenen nutte verkocht, en hebben alzoo eene edele, doch tevens zeer noodlottige bestemming verkregen. De ijzeren helm van Ant. Hornay werd vele jaren lang, als eene merkwaardigheid, in het fort Concordia bewaard, doch is met het einde der vorige eeuw, te midden der toen heerschende staatkundige troebelen, verloren geraakt, zonder dat ons iemand bepaaldelijk heeft kunnen opgeven, door wien of op welke wijze. Het verdient opmerking en baart verwondering, dat noch Valentyn, noch een der latere schrijvers, van deze belangrijke gebeurtenis met een enkel woord gewagen. Zij werd ons door onderscheidene Timoresche Grooten, zoowel als door den Heer Hazaart, welke langer dan vijf-en-twintig jaren aan het hoofd van het bestuur te Koepang stond, op dezelfde, hier medegedeelde wijze verhaald.

Hoezeer nu, na deze wonderdadige nederlaag, de Timorezen weinig lust meer gevoelden, de Hollandsche factorij te Koepang openlijk te verontrusten of zelfs te bedreigen, verliep er echter omtrent eene eeuw, eer de bevolking van Amarassie met de Oost-Indische Compagnie een verbond sloot en zich geheel aan haar onderwierp. Dit gebeurde eerst in het jaar 1752, en tot eer der bevolking moet vermeld worden, dat zij van dien tijd af, tot op den huidigen dag toe, aan de door haar gedane beloften, volkomen getrouw is gebleven. — In het algemeen leggen de bewoners van dit vorstendom eenigzins meerdere beschaafdheid van zeden en eene betere inborst aan den dag, dan die der meer binnenwaarts liggende landschappen. Het sedert lang tusschen

hen en de ingezetenen van Koepang bestaan hebbende verkeer en de steeds naauwere aanraking hunner vorsten met de ambtenaren van ons Gouvernement, hebben klaarblijkelijk te dien opzigte eenen zeer gunstigen invloed uitgeoefend. In het hoofddorp Baoeng, ruim 5 uren ten Z. O. van Koepang en ongeveer 1½ uur van het zuiderzeestrand gelegen, bezit een gouvernements-opziener, den titel voerende van Commandant van Amarassie, eene woning, waar hij, nu en dan, eenige weken doorbrengt, ten einde aan de vorsten, namens den Resident, de noodige bevelen mede te deelen en in het algemeen een waakzaam oog te houden op het gedrag van hen en van hunne onderdanen. Het dorp Baoeng ligt in een open, oneffen, van de rivier Oisain doorsneden dal. De woningen zijn er zeer onregelmatig en als verstrooid, hier en daar tusschen en onder verschillende vruchtboomen gelegen. Het huis van den Radja-besar bestond, tijdens wij ons daar ophielden, in een groot, oud, op houten stijlen rustend gebouw, welks schotten of wanden uit *bebak* (zijnde middelribben of bladstelen van palmbladen, hier van den gebangpalm) vervaardigd en het dak met palmbladen bedekt waren. Rondsom het huis liep eene galerij, tot welke men, langs eenen slechten kalksteenen trap opging. Buiten, boven de deur, van de voorgalerij naar binnen in het huis leidende, prijkte het jaartal 1782, door eenen Commandant van dien tijd daar opgezet. Het inwendige van dit gebouw had meer van eene schuur, dan van een woonhuis, en verried, meer nog dan het uitwendige, deszelfs armoede en bouwvalligheid. Een der twee hoofdstijlen, welke het doorzigtige dak in het midden moesten ondersteunen, had bereids aan hetzelve zijne dienst ontzegd, terwijl eenige der kleine stijlen, ter onderschraging van de dakranden bestemd, gedeeltelijk waren omgevallen of bezweken en meest allen buiten verband geraakt. Aan den eenen kant, in de lengte van het huis, stond eene groote rustbank, op welke, bij ons bezoek, een aantal nieuwsgierige vrouwen en kinderen van den vorst, liggende en gezeten waren; aan de tegenovergestelde zijde van het ruime vertrek, vertoonden zich eenige, met bebak afgeschotene hutten of hokken, welke door ons voor slaapplaatsen gehouden werden. Langs de wanden en stijlen hingen eene menigte, uit

kokosdoppen vervaardigde drinkbekers. Achter en naast dit groote huis bevonden er zich nog eenige van kleiner omvang, en onder dezen een zoogenaamd bedelhuis (*Oeme lecoe*). Het geheel was door eene bamboezen heining van den weg afgescheiden en van achteren door eene diepe vallei begrensd.

De naaste omstreken van Baoeng zijn heuvelachtig, eenigzins verder bergachtig. Van Koepang uit leiden onderscheidene wegen naar het vorstendom Amarassie, van welke de kortste, maar tevens de moeijelijkste, over den steilen en van eenen ongemeen smallen rug voorzienen berg Ikafoti, regtstreeks naar Baoeng voert. Deze loopt in eene zuid-oostelijke rigting van Koepang, bij afwisseling over deels kale en dorre, deels met eenig wild hout begroeide hoogten, of kleine, opene vlakten, gedeeltelijk met kalksteenen (*Fatoe kanoetoe*) als bezaaid, welke min of meer hoog en puntig boven den grond uitsteken. Wanneer men den Ikafoti achter den rug heeft, bestijgt men eenen anderen, eenigzins lageren berg, Halao genaamd, waar voornamelijk de kasuarina-boomen luchtige bosschen vormen. Nu en dan komt men aan eenen kleinen bergstroom, die zijn helder water driftig en bruisend over klippen en gerolde keijen heenstort. Een tweede, tot dit vorstendom leidende weg, gaat van Babauw naar het dorp Oikabiti. Dit dorp ligt eenige uren ten N. O. van Baoeng, op het vlak eener hoogte, en bestaat uit acht huizen, onder welke dat van den Radja of vorst, het voornaamste is. Vele lontar- en gebangpalmen verheffen daar hunne grootbladerige kroonen, en in sommige der meer vlakke en vruchtbare, van eene rivier doorkronkelde valleijen, blikt het oog op een aantal rijstvelden. Niet zeer ver van Oikabiti betreedt men een ander dorp, Nasikoo genaamd, waar de Nei-djoefa van het distrikt Houmeen insgelijks eene woning heeft. In de nabijheid van dit vorstelijk verblijf bevinden zich nog acht of negen andere huizen, gezamentlijk van eene uit boomstammen en dikke takken vervaardigde heining omgeven. Ook dit dorp ligt op eenen heuveltop, en heeft bergachtige, boschrijke en woeste omstreken. Nergens op Timor hebben wij grootere en digtere bosschen aangetroffen, dan daar. De luchtgesteldheid is er, even als bij Baoeng, gedurende den dag gematigd, doch des nachts zeer koel. Op beide plaatsen was in

de maand februarij, bijgevolg in het midden der regenmoeson, de gemiddelde stand van den honderddeeligen thermometer 20—21°. Op den afstand van een paar uren rijdens, oostwaarts van Nasikoo, vindt men twee, aan Amarassie toebehoorende schansen, welke als wachtposten tegen de vijandige Amanoebangers zijn opgeworpen. Beide liggen op heuvels. Eene derzelve, welke boven het dorp Toeboropo is gelegen, heeft eenen ringmuur van los op elkander gestapelde kalksteenen, met een aantal schietgaten voorzien, en omgeeft eenige hutten als ook een bidhuisje, ten dienste der wachthouders bestemd. Gewoonlijk bevinden zich hier een vijftigtal, met snaphanen, lansen en zwaarden gewapende inboorlingen. Gelijkerwijze aangelegd, doch in gewone tijden minder sterk bezet, is de andere, een half uur meer oostwaarts gelegene schans, Oiwesak genaamd. — De weg van Nasikoo naar Baoeng loopt onafgebroken midden door eene bergachtige landstreek. Na het groote bosch, hetwelk dit dorp in eenen halven cirkel omvat, zuidwaarts te zijn doorgetrokken, bereikt men eene vlakte, Kanoefa genaamd, waar op nieuw eene menigte kalkrotsen hunne scherpe punten vertoonen. Van hier slingert zich het pad, afwisselend Z. W. en westwaarts, langs bergruggen en dalen, en van tijd tot tijd door kleine rivieren. Van sommige dezer bergruggen, zoo als op die van den Toin en den Sisimene, geniet men een overheerlijk uitzigt, noordwaarts op de vlakte van Babauw en de baai van Koepang, zuidwaarts over de eindelooze zee en op het eiland Rotti. Tusschen de twee gemelde bergen verheft zich eene klipachtige hoogte, Koefnoi genaamd, op welke vroeger eene inlandsche schans lag, als voorpost bestemd tegen de Oost-Indische Compagnie. Niet ver ten westen van deze hoogte is de grensscheiding der distrikten Houmeen en Boewarain. Al de rivieren dezer streek storten zich in de Oisain, doch sommige derzelve met zoovele kronkelingen, dat men haar twee-, drie-, ja zelfs gelijk de Noi Netara, tot zesmaal toe moet overtrekken. Hier en daar prijken hare oevers met bamboesbosschen en rijst- of maisvelden. Van Baoeng uit, voeren vervolgens voet- en rijpaden zuidwaarts naar het zeestrand, westwaarts naar het distrikt Talba enzv. Overal in dit vorstendom is het land zeer berg-

achtig; echter vindt men er geene bijzonder hooge bergen. De hoogste ruggen en toppen zullen zich, naar gis, ter naauwernood 2000 voet boven den spiegel der zee verheffen. De zuidkust vooral is zeer rotsachtig en op vele plaatsen ongenaakbaar steil. Gedurende de oost-moeson, bij eenigzins felle windverheffing, staat hier gemeenlijk zulk eene zware branding, dat het geweldige golfgeklots uren ver hoorbaar is, en het schuim der rollende en op de ontelbare, langs den wal verspreid liggende klippen, onstuimig brekende baren, hoog in de lucht wordt opgestuwd. Uiterst zeldzaam bespeurt het oog daar een vaartuig in zee, en schier nergens vertoont die onherbergzame kust eene menschelijke woning, noch zelfs het spoor van een menschelijk wezen: want alles is hier ledig en woest. Eene enkele kleine zwaluw alleen (Collocalia esculenta), aan welke eene duistere rotsspelonk hier en daar ten nachtverblijf en broeiplaats verstrekt, schijnt de eenige standvastige dierlijke bewoner dier oorden te zijn. Door winstbejag aangespoord, waagt zich hier echter, van tijd tot tijd, een moedige inlander aan de inzameling van het zoozeer gezochte en met zooveel levensgevaar verkregene zwaluwnestje, of aan het opsporen van de verschillende, bij den Chinees geschatte soorten van zeewier [34]), welke zich in de inhammen en stille bogten, op de koraalriffen en onder den waterspiegel verborgen kalkklippen, hebben vastgezet. Het binnenland is in het algemeen schraal bebouwd en de bevolking, in verhouding tot de uitgestrektheid, gering. Op uren afstands van elkander vindt men vaak naauwelijks één of twee huizen, meestal in een boschveld liggende, hetwelk, ter beveiliging tegen de wilde zwijnen en, zonder hoede rondwarende, kudden buffels, met palen en doornstruiken omheind is. Somwijlen is zulk eene veldhut nog van eene afzonderlijke, tevens tot zwijnenkot bestemde schutting omgeven. In de nabijheid der dorpen vindt men niet zelden eene gemeenschappelijke kraal, uit een rond of ook wel vierkant, stevig paalwerk zamengesteld, binnen hetwelk de buffels des nachts worden opgesloten. In sommige streken van dit vorstendom zijn, op aanmoediging van den Resident Hazaart, door de inlandsche hoofden proeven genomen in het aanplanten van

onderscheidene uitheemsche gewassen. Zoo heeft men hier en daar, rondsom de huizen en dorpen, heiningen van koffijheesters aangelegd, welke, zoo als, onder anderen, in het distrikt Talba, tijdens onze reis aldaar, in 1829, welig tierden en ook gedeeltelijk reeds vruchten droegen, ofschoon de boon zeer klein was. In het telen van aardappelen is men tot dusverre zeer gebrekkig geslaagd, als ook met de kool en eenige andere Europesche moeskruiden; alleen eene soort van grooten witten ui groeit daar zoo uitmuntend, dat die in den geheelen Archipel, onder den naam van *Bawang timor*, vermaard is, en er jaarlijks groote hoeveelheden van denzelven naar Java en andere ver afgelegene plaatsen vervoerd worden. Behalve den toeak- of lontarpalm, van welken de inlanders, zoowel tot velerlei huiselijk gebruik, als ter veraangenaming van het leven, nut trekken, vindt men in ieder gehucht eene groote menigte pisangboomen, in onderscheidene variëteiten; inzonderheid echter van die, welke in het Maleisch onder de namen *Pisang ambon*, *Pisang tembaga*, *Pisang radja* en *Pisang mas* bekend zijn [35]. In de kleine, vlakke valleijen, waar de grond het geheele jaar door rijkelijk bewaterd en zwart en vet is, prijken gemeenlijk rijzig opgeschotene pinangpalmen, wier vruchten door de inlanders vlijtig verzameld en zorgvuldig bewaard worden. In schrale tijden gebruiken zij, bij het betelkaauwen, de versche schors van zekere woekerplanten (Loranthaceae [36]), als surrogaat voor de areca noot, welke schors eene bittere en zamentrekkende hoedanigheid bezit en, met siriebladen, kalk en gambir vermengd, aan het speeksel eene roode kleur geeft. Daar door geheel het land, onder alle klassen en standen der bewoners, het betelkaauwen tot de dagelijksche behoeften behoort, vindt men ook schier geene familie, welke het in haar boschveld of in de nabijheid harer woning aan het noodige getal sirieranken ontbreekt. Gemeenlijk ziet men dezelve tegen de stammen der pinangpalmen, of der kapokh- en kellorboomen (Eriodendron anfractuosum en Hyperanthera pterygosperma), of langs eenen anderen, soortgelijken ijlkroonigen boom met niet zeer ruwe schors, slingerend opgeschoten. Katoenheesters vindt men in de meeste dorpen en gehuchten, somwijlen ook in de tuinen, alwaar, nevens de tot

voeding bestemde gewassen, vooral niet zelden een weinig tabak en ook indigo, tot eigen gebruik wordt aangekweekt. Van geene vruchtsoort tot algemeen gebruik, naast de banaan, is Timor rijker voorzien, dan van de *Mangga* [37]). Hetzelve bezit van deze geurige en saprijke vrucht, niet minder dan zes verscheidenheden, te weten: de *Mangga dodol*, *Mangga ajer*, *Mangga oedang*, *Mangga telor*, *Mangga papaja* en *Mangga daging* der Maleijers, van welke de eerstgenoemde voor de fijnste wordt gehouden. Onderscheidene redenen maken het waarschijnlijk, dat al deze veredelde soorten, van elders uit den Archipel, en wel van Celebes en Java zijn ingevoerd geworden. De groote, sterkriekende, zoogenaamde paardenmangga (*Batjang* of *Ambatjang*), hebben wij intusschen op Timor niet gezien, noch ook vernomen, dat zij bij de inlanders bekend is. Ten tijde dat de mangga hare rijpheid heeft erlangd, wordt zij in groote menigte ter markt gebragt, en zij maakt alsdan een hoofdbestanddeel uit van het voedsel der inboorlingen. Timor bezit buitendien eene wilde soort van mangga, die, hier en daar gezellig groeijende, kleine bosschen vormt, doch wier vrucht, zeer zuur en wrang zijnde, van geene waarde geacht wordt. Van den broodvruchtboom (Artocarpus incisa) is de verscheidenheid met zaden, door de Maleijers *Kalawie* genaamd, in sommige dorpen vrij gemeen. De inlanders schijnen echter weinig waarde aan haar te hechten; zij eten de groote, harde zaden versch, in heete asch gebraden of in water gekookt. Gretiger liefhebbers zijn zij van het zachte en aromatieke vleesch, waarvan de zaden der nangka-vrucht (Artocarpus integrifolia) omgeven zijn, en hetwelk zij hunnen vreemden gasten gaarne voorzetten. Men vindt er voornamelijk die verscheidenheid, welke de Maleijers met den naam van *Tjampadakh* bestempelen.

Het landschap Amabie, in het Timoreesch *Nei-djabie* genaamd, is, even als het naburige Amarassie, in zijne geheele uitgestrektheid bergachtig en van tallooze kleine rivieren doorsneden, die hare wateren insgelijks meest zuidwaarts in zee ontlasten. De vorm van dit landschap is langwerpig; het strekt zich bijkans west- en oostwaarts uit, ligt geheel binnen andere distrikten besloten, en zijne bevolking wordt op ongeveer 13000

zielen geschat. Ten westen grenst het aan het gebied van Koepang, ten zuiden aan Amarassie, ten oosten aan het thans onafhankelijke distrikt Amanoebang en aan het Rijk van Sonabai, en ten noorden aan het groote vorstendom Amfoang. In vroegere tijden behoorden Amarassie, Amanoebang en nog twee andere, meer oostelijk gelegene, kleine landschappen, namelijk: Amanatoeng en Nenometan, onder Amabie. De verschillende opperhoofden van deze landstreken waren naauw aan elkander vermaagschapt en gedeeltelijk afstammelingen van ééne familie; maar na verloop van tijd en door verandering van omstandigheden zijn die betrekkingen langzamerhand van elkander vervreemd en hebben die kleine staten zich aan de opperheerschappij van het moederlandschap onttrokken. — Aan het hoofd des bestuurs van Amabie staan, gelijk boven reeds is aangemerkt, een Regent en een Krijgshoofd, van welke de eerstgenoemde het hoogste gezag uitoefent en nabij Koepang zijn vast verblijf houdt. Onder hem staan twee Fettors (*Sieko*), twee groote Tomokongs (*Lopo-nakaf-naikh*) en onderscheidene lagere hoofden. Ook de Krijgsvorst heeft twee kleine Tomokongs (*Lopo-nakaf-baoen*) onder zijn bijzonder bevel, en even zoo hebben ook de Fettors en de groote Tomokongs weder hunne eigene ondergeschikte hoofden. De Regent voert eenen Compagnie's rottingstok met gouden knop; de Krijgsvorst, benevens de twee Fettors (wier familie-titels zijn: *Nei-talang-mnase* en *Nei-talang-mnoeke*) hebben slechts rottingen met zilveren knoppen. De landen dezer beide Fettors heeten Nei-matan en Noeken-meco; de Krijgsvorst heerscht over de omstreken van het dorp Oifetto, waar hij ook zijn verblijf houdt. Dit dorp ligt ongeveer twee uren ten noorden van Nasikoo, in eene woeste, heuvelachtige landstreek, en bestaat uit ongeveer dertig huizen, welke gezamentlijk van eenen grooten steenen muur omgeven zijn. Het dient als voorname sterkte tegen de roofzuchtige bevolking van Amanoebang. De Krijgsvorst (*Nei-djoefa-paël*), dien wij in het jaar 1829, van Nasikoo gingen bezoeken, was slechts in het bezit van ééne hand, hebbende hij de andere, door het springen van zijn geweer, verloren. Hij was een man van even boven den middelbaren leeftijd, niet

groot en vrij tenger van ligchaamsbouw, maar zijn levendige blik verried eene kloekmoedige en ondernemende inborst. Die zijner onderdanen, welke hem omgaven, toonden zich zeer gehoorzaam en oplettend jegens hem, en in dit opzigt viel hier het onderscheid van rang veel meer in het oog en was het ontzag voor het opperhoofd veel grooter, dan wij ergens anders op Timor hebben opgemerkt.

Onder de dieren, welke door ons in de landschappen Amarassie en Amabie zijn waargenomen, voeren wij hier aan, uit de klasse der zoogdieren: de gewone aap (Cercopithecus cynomolgus), door de Timorezen *Belo* genaamd en, in uiterlijk aanzien, eenigzins van hare, op de groote westelijke Sunda-eilanden voorkomende soortverwanten verschillend; naar onze wijze van zien echter, niet genoegzaam, om als eene afzonderlijke soort in de rangschikking opgenomen te worden. De meeste der door ons van Timor, in ons overzigt der Zoogdieren van den Indischen Archipel, aangeduide Chiroptera, waren in de bedoelde landschappen niet zeldzaam, en dit was vooral het geval ten opzigte van Cephalotes Peronii en der vier soorten van Pteropus. Al deze vruchtenetende vledermuizen ziet men des nachts bij maanlicht, vaak om de groote vijgen- en kapokhboomen rondfladderen en zich nu en dan aan derzelver twijgen, met de twee achterpooten vastklampen, gelijk zij ook, en vooral de Pteropi, gedurende den dag steeds op zoodanige wijze in rust doorbrengen. De Timorezen, het vleesch dezer dieren weinig achtende, verontrusten hen zelden; doch de Rottinezen, Sawoenezen en ook sommige afstammelingen van Europeanen te Koepang, maken op de twee groote soorten (Pteropus Macklotii en funereus), ten wille van haar vleesch, dat zij zich gebraden wèl laten smaken, dikwerf jagt. Zoodra zij eenen *Bauk* (onder dezen naam kennen de Rottinezen de groote Pteropi [38])) magtig zijn geworden, snijden zij dien dadelijk den kop af, ten einde hem den sterken en walgelijken reuk te ontnemen, welke, volgens hunne meening, voornamelijk daardoor zoude ontstaan, dat de urin der Pteropi, bij hunne omgekeerde wijze van hangen, steeds langs den kop afloopt. Voor het overige schrijven de inboor-

lingen van Rotti dit dier, misschien alleen omdat het rustende gewoonlijk met den kop naar beneden hangt, niet veel schranderheid toe, zoodat zij iemand, die een' dommen streek begaan heeft, schimpend toevoegen, dat hij zoo dom is als een Bauk. — Paradoxurus musanga, bij de Timorezen onder den naam van *Metang* bekend, werd ons een paar malen door de inlanders dood aangebragt; men had hen, bij gelegenheid der inzameling van toeak of sap des lontarpalms, op wiens vruchten dit dier evenzeer verlekkerd is, als op die van den areng- of sagoweerpalm, in de grootbladerige kroonen dier boomen aangetroffen. Het is in die digte en koele kroonen, dat de Metang of *Moesang*, gelijk de Maleijer hem noemt, zich gaarne eene vaste rustplaats kiest, alwaar hij den dag slapende doorbrengt. Ook verkregen wij eens, door inboorlingen van het distrikt Houmeen, een zeer fraai, wit individu van Phalangista cavifrons, welk buideldier bij hen den naam van *Oekoem* draagt, doch te Koepang onder dien van *Koewej* bekend is. Wij hebben vroeger eenige algemeene opmerkingen medegedeeld omtrent de geographische verbreiding der Phalangistae met kalen staart, van welke Valentyn, onder haren Ambonschen naam *Koesoe* (door verbastering gewoonlijk Koeskoes), gewag maakt; terwijl wij in onze zoölogische berigten reeds het een en ander aangaande de levenswijze dezer dieren hebben aangeteekend. Gelijk wij dáár opgaven, is onder al de bekende soorten de bovengenoemde het verst verspreid en, volgens hetgeen ons, ten opzigte harer levenswijze door de Timorezen verhaald is, zoude zij zich insgelijks, gedurende den dag, gaarne tusschen de bladeren van den lontar- en ook van den gebangpalm verscholen houden. Wilde zwijnen (Sus timoriensis) en herten (Cervus moluccensis of Peronii) hebben wij meer dan eens in de bosschen ontmoet. Dit hert komt, met uitzondering zijner eenigzins mindere grootte en in het geheel meer tengere gestalte, zeer nabij aan het gewone Javaansche hert (Cervus russa), terwijl het zwijn van Timor in alle opzigten naauw verwant is aan de gladkoppige wilde soort (Sus vittatus) van Java, Sumatra en Banka. Van beide deze dieren, doch vooral van het hert, trekken de bewoners der bedoelde streken, zoo dikwerf het hun gelukt,

zulk een dier magtig te worden, ter voeding nut. — Uit de klasse der vogelen vermelden wij hier slechts de volgende: eene toen nog onbekende pronklijster (Pitta irena), en eene insgelijks nieuwe aardlijster (Geocichla rubiginosa). Voorts Edolius densus, Colaris orientalis, Nectarinia solaris en Myzomela vulnerata.. De beide laatstgenoemde zijn bij de inboorlingen onder den naam van *Kolo Natoenas* bekend, en de twee eenigste, zoogenaamde bloemzuigers of honigvogels, tot nog toe op Timor waargenomen. De Nect. solaris is in alle tuinen en zelfs in de heiningen der granaatheesters, digt bij de woningen, zeer gemeen. Vaak ziet men daar dit kleine vogeltje, als een' vlinder rondfladderen en het spitse nebje van tijd tot tijd diep binnendringen in de geopende bloesems, wier fraai roode kleur, met het vuurroode onderlijf van het mannetje, in pracht schijnt te wedijveren, en die te zamen zulk een liefelijk schonwspel opleveren, dat het oog zich moeijelijk aan hetzelve kan verzadigen. Gretig aast het, niet alleen op den nectar der bloemen, maar ook op kleine kevers, vooral van den granaatheester, en het is uithoofde der overeenkomst zijner kleur met de bloesems van dezen heester, dat het door de bewoners van Koepang met den naam van *Boerong Daliema*, d. i. granaatvogel, bestempeld wordt. In het hooge bosch bij het dorp Oikabiti, zag ik eens, op eenen grooten vijgenboom, onder vele andere kleine vogels, welke zich aan deszelfs rijpe vruchten te goed deden, een' troep van eenen nog onbeschreven Pardalotus (Pardal. obsoletus), evenzeer door zijn eenvoudig, graauwachtig kleed, als door zijnen dikken, bijna vinkachtigen bek, van de overige Indische soorten onderscheiden. Zeer gemeene vogels in tuinen en dorpen zijn Sphecothera viridis, Lamprotornis cantor (minor) en Halcyon collaris. De eerste dezer drie, is door ons op geen eiland, eenigzins ver van Timor verwijderd, waargenomen; doch de twee andere zijn, als ware het, onder de zoogenaamde Landvogels des Indischen Archipels, wat de Maleijers zijn onder de vele andere volksstammen dier wereldstreek: alomme verspreide wezens, die men van het schiereiland Malakka, Sumatra en Java, op bijkans alle kusten, tot Nieuw-Guinea en de Philippijnen aantreft.

Doch verreweg uitgestrekter nog, dan van genoemden ijsvogel, is de verbreiding van de zoogenaamde Alcedo bengalensis, eigenlijk slechts eene klimaat-variëteit onzer gewone Alcedo ispida, van welke zij zich alleen door onbeduidend geringere grootte en eenigzins minder zuivere en fraaije kleuren onderscheidt. Behalve aan de kusten van Nieuw-Guinea, alwaar door ons geene andere ware *Martins-Pêcheurs*, dan drieteenige gevonden zijn, is de onderhavige soort overal, waar wij ons in den Indischen Archipel ophielden, door ons aangetroffen, en zij bevindt zich ook op de Philippijnen, in Japan en op het vasteland van Indië niet zeldzaam. Timor bezit eindelijk uit de familie van dezen geenszins bevalligen vorm, nog eene derde soort, van hetzelfde geslacht als de eerste, of een' Halcyon, over het geheel naauw verwant aan den door Latham, onder den naam *Sacred Kingsfisher*, variëteit B. beschreven en afgebeelden vogel, doch, in eenige bijzonderheden daarvan afwijkende: redenen, welke ons nopen, haar als nieuwe soort hier aan te duiden (Halcyon coronata). Al de Indische ijsvogels — en naar het ons voorkomt, veelligt al de op aarde levende — laten zich, met betrekking tot hun maaksel, hunne verblijfplaatsen, hunne levenswijze en hun voedsel, zeer natuurlijk in drie groepen verdeelen. De eene bevat de eigenlijke ijsvogels (Alcedo) of die soorten, welke zich steeds bij het water ophouden, hetzij aan rivieren, meren, moerassen en vijvers van zoetwater, of wel langs den zeekant. Deze vogels (tot welke wij ook de kunstmatig daarvan afgescheidene, drieteenige soorten tellen), uit de kleinste, maar met de fraaiste kleuren prijkende vormen hunner familie bestaande, leven meest laag bij den grond, nestelen, gelijk men weet, in aardholen, en voeden zich voornamelijk met kleine visschen. Een aantal andere soorten, met, naar evenredigheid grooter', vooral dikker' en minder scherpkantigen bek (Halcyon), vindt men daarentegen zeer onregelmatig, nu eens in de nabijheid van water, dan weder, ver er van verwijderd, in drooge, bergachtige streken: altoos echter op meer of min opene plaatsen: langs de kanten van boschvelden, wegen, rivieren, meren, in tuinen en dorpen; nooit in digte bosschen, noch laag bij den grond in sombere oorden:

maar integendeel bij voorkeur op matig hooge boomen, vrij op de takken zittende. Zij doen vaak een ver galmend geluid hooren, nestelen in boomgaten, en haar voedsel bestaat in sprinkhanen, haften (Ephemera), termieten, kevers en insekteneijeren; dat van eenige soorten, ook niet zelden in kleine visschen, crustaceën en dergelijken. Tot deze groep rekenen wij: Halcyon collaris, sancta, omnicolor, atricapilla, coromanda, leucocephala enzv. De soorten der derde groep eindelijk, die der zoogenaamde *Martins-Chasseurs* (Dacelo), verwijderen zich door levenswijze, vorm van bek en hoedanigheid der vederen, van de ware ijsvogels, op eene nog meer in het oog vallende wijze, dan zulks het geval is met de soorten der tweede groep, aan welke zij zich in menig opzigt naauw aansluiten. Het zijn bewoners der bosschen, voornamelijk die der bergen. Haar verblijf bepaalt zich tot heesters en struiken; zij verraden hare aanwezigheid zelden door eenig geluid, nestelen laag bij den grond, in holten van oude stammen, rotsspleten enzv., en gebruiken allerlei insekten, derzelver larven en eijeren, kleine conchyliën enzv. tot voedsel. Tot deze groep behooren, van de Indische eilanden, Dacelo concreta, pulchella, cyanotis, ·dea, syma en eenige nieuwe soorten van Celebes en de Molukken. — Uit de orde der klimvogels (Scansores) verdienen voornamelijk eenige koekoeken vermeld te worden, namelijk: eene nieuwe (Cacomantis tymbonomus), aan C. flavus verwante soort, en Eudynamis punctatus. Laatstgenoemde viel ons ook, tijdens onze reis naar de Molukken, te Amboina in handen, welke voorwerpen echter in tint en teekening een weinig van de Timoresche verschillen. De vier, ons thans van den Indischen Archipel bekende soorten der groep, tot welke E. punctatus behoort, wijken, ten opzigte van haar stemgeluid, ten eenemale van de ware koekoeken af Men ziet haar ook niet, gelijk deze gewoonlijk, op hooge boomen, maar integendeel, het meest in het lagere hout, terwijl zij, volgens de verzekering der inlanders, even als de spoorkoekoeken (Centropus), eigene nesten bouwen en hare eijeren zelven uitbroeijen. De andere, door ons boven als nieuw aangeduide koekoek, behoort, gelijk gemeld is, tot die kleine, slank gebouwde en zeer weinig schuwe soorten, welke

bijna onder alle volkstammen van den Archipel, als onheilspellers en bepaaldelijk als aankondigers van sterfgevallen, beschouwd worden. Dit bijgeloof berust op de gewoonte dezer vogels, van des morgens en des avonds in de schemering, en ook midden in den nacht, bij maanlicht, vaak hun eigenaardig zwaarmoedig stemgeluid te doen hooren, en zulks meestal op de begraafplaatsen, die door hare eenzame ligging, op geringen afstand van de dorpen, de geliefkoosde verblijven dezer koekoeken zijn. Uit dien hoofde worden zij in het dagelijksche leven gemeenlijk *Boerong tjelaka* (ongeluksvogels) genoemd. Deze, in dit opzigt, merkwaardige vogels, schijnen in die verwijderde keerkringsstreken, vrij talrijk te zijn aan soorten, doch zij zijn tot heden slechts zeer onvolledig bekend, vooral wat de Nieuw-Hollandsche en die van het vasteland van Indië betreft. Van de Oost-Indische eilanden bezitten wij, na een zorgvuldig vergelijkend onderzoek, zes wèl bepaalde soorten, van welke vijf Java en Sumatra bewonen. — Niet zeer verre van het dorp Baoeng, in het vorstendom Amarassie, tusschen de genoemde inlandsche hoofdplaats en het dorp Soba, vindt men in eenige valleijen en komvormige dalen, kleine meren, hoofdzakelijk door het, gedurende den regentijd, rijkelijk van de rondsom liggende hoogten afstroomend water gevormd wordende. In die waterplassen, van mindere of meerdere uitgestrektheid, troffen wij dikwerf eene vlugt van 6—8 of 10 stuks wilde eenden (Anas superciliosa) aan, en nu en dan ook eenen witbuikigen aalscholver (Carbo dimidiatus). Het was tevens daar, dat wij een paarmaal den Indischen togtvalk (Falco peregrinus indicus of melanogenys) opmerkten, gewoonlijk op eenen nabijstaanden boom gezeten, en vermoedelijk de eenden beloerende, om deze, wanneer zij uit het water oprezen, tot zijne prooi te maken. — Op de amphibiën, door ons in die westelijke landstreken verzameld, hopen wij bij eene nadere gelegenheid terug te komen, en alsdan, wanneer wij meer van deze tweeslachtige dieren, uit de verder oostwaarts liggende binnenlanden, zullen hebben bijeengebragt, gelijktijdig van dezelve, wat namelijk de hoofdvormen betreft, een algemeen overzigt te geven.

III.

TOGT NAAR HET BINNENLAND, DOOR DE VORSTENDOMMEN SONABAI, AMBENOE EN AMFOANG.

Nadat reeds maanden te voren de noodige maatregelen tot den togt naar de goud- en koperrivieren van het binnenland beraamd, en de onderscheidene, met het Gouvernement bevriende vorsten van Timor, en ook de tijdelijk op dit eiland aanwezige vorsten van Rotti en Sawoe, daarvan onderrigt geworden waren, aanvaardden wij, op den 23sten augustus 1829, onze reis. De Resident Hazaart was reeds eenige dagen vroeger naar Babauw vertrokken, om het volk, hetwelk bestemd was, ons te vergezellen, aldaar te doen verzamelen en de noodige bevelen aan hetzelve kenbaar te maken. De Heeren Macklot, van Oort en ik, verlieten in den vroegen morgen van gemelden dag, met onze bedienden en goederen, Koepang. De maan verspreidde nog haar helder licht over den gladden waterspiegel der baai, welke wij langs reden, terwijl wij door eene liefelijke koelte werden verkwikt, welke zich ook aan onze paarden scheen mede te deelen, die, dartel, hunne schreden verdubbelden. Het was hoog watergetij, waardoor wij verpligt waren, de steile klippen, welke zich hier en daar langs den oever verheffen, achterom te rijden. Toen wij het dorp Taros naderden, schitterde de zon in haren vollen glans aan den helderen hemel, en een half uur later, bereikten wij Babauw. Hier stonden, op de uitgestrekte vlakte, eene menigte, van versche takken en bladeren vervaardigde hutten, in welke een aantal Sawoenezen Rottinezen en Timorezen, ons ter bedekking bestemd, gehuisvest waren. Overal zag men rookwalmen opwaarts stijgen. Gewapende mannen, in bonte, somwijlen wonderbaarlijke kleederdragt gehuld, liepen of snelden te paard door elkander. Bij dit drukke en vreemdsoortige gewoel voegde zich nog eene talrijke schaar, uit geheele huisgezinnen van Chinezen en gedoopte kleurlingen van Koepang bestaande, welke, benevens

eene menigte slaven, slavinnen en derzelver kinderen, elk op zijne bijzondere, kenschetsende wijze gekleed, zich met den rijstoogst onledig hielden. Wij stegen aan de woning van den Resident af, en hadden het genoegen, hem in welstand en allezins tot den togt voorbereid, aan te treffen. Wel was al het ontboden volk nog niet bij elkander, doch de Resident meende, dat met de vier- of vijfhonderd man, welke waren opgekomen, de reis gevoegelijk kon worden aanvaard, en dat de overigen ongetwijfeld wel spoedig zouden volgen. Ieder inlander had, overeenkomstig het oude gebruik, gedurende den togt voor zijn eigen onderhoud te zorgen, en was derhalve verpligt geweest, zich voor den tijd van vier of zes weken, van de noodige levensmiddelen en andere artikelen van dagelijksche behoefte te voorzien, vermits er in de binnenlanden bijna niets van dien aard te bekomen is. Allen waren dien ten gevolge meer of minder zwaar bepakt, hebbende de opperhoofden en voorvechters hunne mais, rijst en andere goederen, op paarden geladen. De meeste inboorlingen waren met lansen en zwaarden gewapend, en vele ook met een geweer; aan dezen liet de Resident kruid en lood verstrekken, en ten einde een' iegelijk aan te sporen, zijn geweer mede te nemen, werd hun aanspraak gegeven op al de ammunitie, welke zij bij de t'huiskomst zouden hebben overgehouden. — Voor onze noodwendigheden had de Heer Hazaart de goedheid gehad, de noodige zorg te doen dragen. Tot de zaken, met welke wij de inlandsche Grooten genoegen konden geven, behooren inzonderheid zout en arak: twee zeer gezochte, maar in de binnenlanden schaarsche en dure artikelen. Van beiden werd eenige voorraad medegenomen; zulk was vooral ten opzigte van den arak noodzakelijk, daar van dit geliefkoosde vocht, bij elke ontmoeting en nadere kennismaking met dezen of genen vreemden vorst, en tevens voor de daarbij tegenwoordig zijnde hoofden onzer begeleiding, eenige glaasjes moesten worden volgeschonken. In zucht naar sterken drank doen de Timorezen, en over het geheel al de heidensche inboorlingen der Indische eilanden, voor de Zuidzee-eilanders in geenen deele onder.

Den volgenden dag reeds, na onze komst te Babauw, werden

eenige honderden Timorezen en Rottinezen, met het grootste gedeelte onzer goederen vooruitgezonden, met last, ons op de boschvlakte Kota-amarassie, aan de zuid-westelijke helling van den Fatoe Leeoe, af te wachten; en in den ochtend van den 25sten augustus begaven wij ons, met het overige gedeelte van het volk, derwaarts op reis. Onze onmiddellijke bedekking bestond uit eenen Amboneschen serjant met 24 krijgslieden. Wij reden oostwaarts over de vlakte van Babauw, nu en dan langs eene nieuwe, door de inzamelaars van den rijstoogst opgeslagen hut, naar Noenkoeroes, een klein, door Rottinezen bewoond gehucht, onder de lommer van hoogstammige lontarpalmen gelegen, waar de Radja van het distrikt Denka op Rotti, wanneer hij op Timor vertoeft, zijn verblijf houdt. Voorbij Noenkoeroes neemt de weg eene meer noord-oostelijke rigting; op onderscheidene plaatsen verheffen zich kleine lontarpalmbosschen en ginds en her prijkt ook de gawangpalm groepsgewijze in de vlakte. In de nabijheid eener kleine rivier, Oeël genaamd, waar wij des voormiddags, omstreeks 9 ure aankwamen, vonden wij een' der Fettors van Taibenoe, met ongeveer honderd manschappen gelegerd. Wij vereenigden ons met dien troep, verwelkomden elkander, namen een ontbijt en zetteden ons daarna gemeenschappelijk in beweging. Naarmate wij nu meer de bergen naderden, werd de weg oneffener en moeijelijker, en toen wij eens de glooijende voorheuvelen over waren, was het een gedurig rijzen en dalen, langs meer of minder steile hellingen. De plantengroei bestond hoofdzakelijk in doornig en ijle bosschen vormend bamboes. Aan den voet van Fatoe Benkoole, eene klippige hoogte, kwamen wij aan een klein, geheel van struikgewas ontbloot terras, waar, negen jaren geleden, de Heer Reinwardt, gelijk ons door de inlanders verhaald werd, overnachtte. Behalve een troep gestaarte apen (Cercopithecus cynomolgus), was ons, tot daar, geen wild zoogdier onder het oog gekomen. Eenige witte kakketoes (Cacatua citrina) en nu en dan een paartje of kleine schaar schreeuwende parkieten (Platycercus vulneratus en Trichoglossus haematodus), trokken onder de vogelen voornamelijk onze oplettendheid tot zich. De kakketoes, in de landtaal *Kolo Gaïjie*

genaamd, worden door de Timorezen even zoo zelden voor hun vermaak levend gehouden, als de andere bont en fraai gekleurde papegaaisoorten. Van het terras Benkoole, waar wij onze paarden weder een weinig lieten weiden, terwijl onze talrijke inlandsche begeleiders middelerwijl langzaam verder togen, ging de weg onafgebroken berg-op, van tijd tot tijd door de drooge beddingen van kleine, alleen in de westmoeson stroomende, rivieren en voor het overige, meest door eene eentoonige wildernis van doornig bamboes, door hetwelk op sommige plaatsen niet zonder veel moeite was heen te worstelen, vermits zeer vele omvergewaaide, dorre en ten deele gebrokene stengen van deze reusachtige grassoort, allerwegen dwars en kruiseling door en over elkander lagen. Dit en gebrek aan eenen goeden gids was oorzaak, dat wij het spoor bijster werden en langer dan een uur, over hoogten en door dalen, in het eenzame gebergte ronddwaalden, eer wij het regte pad hadden wedergevonden. De Fatoe Leeoe, met zijnen steilen, driepuntigen top, was links, ten noordoosten van ons gelegen. Tegen zonneondergang kwamen wij eindelijk op de bergvlakte Kota-amarassie aan, waar wij het volk reeds druk onledig vonden met de verzorging van huisvesting en voeding. In de twee ligte, ronde tenten, welke wij voor ons hadden medegenomen, werden twee lage, uit wild hout vervaardigde rustbanken geplaatst, en ons bed bestond in eene kleine, dunne matras, met één hoofdkussen, beiden met het zachte, zijachtige katoen van den kapokhboom gevuld.

Den 26sten augustus. Wij bleven dien dag te Kota-amarassie gelegerd, zoowel ten einde de dragers onzer goederen niet te zeer te vermoeijen, als om aan de nog achterlijke manschappen gelegenheid te geven, ons spoedig in te halen. Deze vlakte is aan een gevecht, hetwelk de bewoners van Sonabai met die van het landschap Amarassie hier eens hadden, en waarbij de laatsten met groot verlies werden op de vlugt gedreven, haren naam verschuldigd [39]). Niet ver van daar woont de vorst van Manobai, een, voor vele jaren, met eenig volk, uit het distrikt Molo verhuisde, groote Tomokong, die zich hier heeft nedergezet, en ons thans in de ochtenduren een bezoek kwam brengen. Het was een man van middelbaren leeftijd, sterk en welgemaakt

van lijf en leden en van een ondernemend, ja zelfs vermetel voorkomen. Hij droeg een' kabaai van sits, en om het onderlijf een Timoreesch shawlkleed, welks roode randen tot even beneden de knieën reikten. Zijne haren waren door middel van een' breeden, witten band, in een' dikken bundel, bij wijze eener tok, opgebonden. Zes of acht half naakte inlanders, met zwaarden en lansen gewapend, vergezelden hem. Hij bood den Resident eene schijf gesmolten bijenwas ten geschenke aan, als een bewijs zijner goede gezindheid jegens het Gouvernement, of liever jegens de Compagnie, gelijk de inlanders dier streken zich nog steeds uitdrukken. Belangrijke mededeelingen omtrent het vinden van goud- en kopererts en, konden wij niet van hem te weten komen. — Tegen den avond werd onze bedekking op nieuw met eenige honderden bewoners van het landschap Amabie versterkt, zoodat onze troep nu in het geheel uit ruim 1200 man bestond, waaronder zich ongeveer 300 Rottinezen en 40 Sawoenezen bevonden. Behalve een aantal voorvechters en Tomokongs, maakten ook eenige Fettors en Radja's van Timor, Rotti en Sawoe den togt mede, welke laatsten met het onmiddellijke toezigt over de verschillende benden en in het bijzonder met het handhaven der orde en het houden van behoorlijke waakzaamheid, belast waren.

Den 27sten augustus trokken wij naar de Noi Noni (goudrivier), die aan gene zijde, langs den voet van den Fatoe Leeoe, in eene noordelijke rigting heenstroomt. Een eigenlijk woud troffen wij langs de oostelijke helling van dezen klippigen berg, evenmin als aan zijnen zuid- en zuidwestkant aan. Wilde bamboesbosschen, op sommige plaatsen door kreupelhout afgewisseld, tusschen hetwelk zich hier en daar een enkele groote boomstam verhief, vormden in het algemeen het plantenrijk. Even eentoonig was de gesteldheid van den grond. Wij vonden geene andere rotssoort, dan overgangs-kalk (zoogenaamde graauwwakke-kalksteen), meestal van eene blaauwachtig graauwe kleur, somwijlen echter eenen meer of minder sterk roodachtigen tint aannemende. Op enkele vrije ruggen hadden wij, bij het afdalen van den Fatoe Leeoe, een schoon gezigt op de bergen van Amfoang. Zoo ver het oog reikte, blikte het in

oost en noord oostelijke rigting over een bergachtig landschap, hetwelk zich echter niet zeer vruchtbaar en bebouwd vertoonde, en ook niet van bijzonder hooge bergen voorzien was. Het pad, waar wij ons op bevonden, was zóó smal, dat wij verpligt waren, man voor man achter elkander te gaan, zoodat onze trein, met de menigte paarden, die hem vergezelden, slechts langzaam voortrukte, eene onafzienbare reeks vormde, en de laatste ten minste een paar uren van den voorsten verwijderd was. Onbeschrijfelijk vreemd, doch belangwekkend tevens was het schouwspel, dat deze stoet opleverde, wanneer men, zich zijdelings van het pad begevende, het oog liet weiden over die groote menigte van bont gekleed en zonderling opgeschikt volk, hetwelk, zoo te voet als te paard, langzaam voortschreed. Het had waarlijk alles van een' gemaskerden optogt. Onder het voortrijden trok ook menige schilderachtige groep onze aandacht. Telkens zagen wij naast den weg een hoopje van ons volk gezeten, hetwelk van de vermoeijenis scheen uit te rusten. Immer vervuld van een' waarlijk kinderachtigen snoeplust, vermaakten zij zich gedurende die oogenblikken van rust, met het uitzuigen van eenige stukjes suikerriet, of met het braden van bataten, of bij mangel aan diergelijke versnaperingen, met het toebereiden eener betelpruim, welke zij vervolgens met de grootste bedaardheid zaten te kaauwen. Zeldzaam werd deze menigte luidruchtig, maar eenmaal het gejoel, hetzij voor of achter, aangevangen zijnde, liep het door den geheelen onafzienbaren trein, met verheffing van toon voort, zoodat klippen en bergen er van daverden en de galm door den verren echo luide werd nagebaauwd.

Uit het rijk der dieren is mij slechts weinig der vermelding waardig voorgekomen. Het bepaalt zich hoofdzakelijk daartoe, dat ik in de bamboeswildernissen, inzonderheid een' nieuwen waaijerstaartigen vliegenvanger (Rhipidura semicollaris) vond, die volmaakt dezelfde manieren aan den dag legde, als de Rhipidura javanica. Ook schoten mijne jagers aldaar een' koekoek, die zoowel in grootte en kleur, als ten opzigte van zijn geroep, slechts weinig van onzen Europeschen koekoek verschilde, en uit dien hoofde door mij Cuculus canoroides werd genaamd.

Omstreeks het middaguur bereikten wij een gehucht, Pasie genaamd, uit slechts weinige, armzalige, kegelvormige stulpen bestaande, waar een Tomokong van Oimatan (over welk distrikt nader) het gezag uitoefende. Naauwelijk waren wij van onze paarden gestegen en hadden wij ons onder de lommer van eene, naast dit gehucht staande, groep lontarpalmen, op het gras nedergevlijd, of deze Tomokong bood ons eenen, uit den dop der kokosnoot vervaardigden beker met verschen toeak aan. Daar de lucht zeer warm was en wij in de kleine dalen, welke wij doorgetrokken waren, nergens eenen enkelen waterdroppel, maar overal de rivierbedden droog gevonden hadden, kon ons wel geen onthaal aangenamer zijn. Dit lontarsap scheen niet veel te verschillen van dat des sagoweerpalms: van beiden is het versche vocht flaauw zoet en gewoonlijk eenigzins rookachtig van smaak, welke laatste eigenschap uit de bamboeskokers ontstaat, die aan de afgesneden, vruchtdragende stengels worden opgehangen en, ten einde het vocht beter bewaard blijve, veelal vooraf van binnen berookt zijn. Na ons aldus te Pasie een weinig verkwikt, en bij den Tomokong eenige navorschingen nopens de gesteldheid van het land gedaan te hebben, vervolgden wij onze reis berg-af, en kwamen tegen 1 ure na den middag, aan de Noi Nonie, bij welke rivier wij halte hielden en onze tenten lieten opslaan. Eene kleine, vrije vlakte aan haren regter oever, bood ons tot dat einde eene zeer geschikte gelegenheid, kunnende al het volk om ons heen legeren. Het verdeelde zich in groepen, maakte onverwijld hutten of eigenlijk slechts afdaken, ter beschutting tegen de brandende hitte der zon, en droeg van alle zijden dor hout te zamen tot het stoken van nachtvuren. Nadat het volkomen duister geworden was, deed zich telkens van alle kanten een vreeselijk geschreeuw hooren, ten teeken, dat er behoorlijk wacht gehouden werd. De menigte vuren, die men overal zag opflikkeren, de talrijke daarbij neêrgehurkte inlanders, hunne flaauw verlichte wapentuigen, de vele, voor en naast de hutten staande of liggende paarden: dit alles te zamen leverde voor ons een nieuw schouwspel op, en maakte onzen stoet tot een klein leger in bivouac.

De Noi Nonie of eigenlijk Noi Bitoil ontspringt bezuiden het gehucht Pasie, uit de bron Noi Lasoe. Digt bij Pasie werpt zich eene andere kleine rivier, Nonbaun genaamd, in haar. Van daar stroomen die wateren, onder de twee eerste namen, noordwaarts tot bij zeker dorp Taramanoe, in welks nabijheid zij zich met de Noi Nitie (k o p e r r i v i e r) vereenigen. Deze vereenigde stroom, welke beoosten de Tandjong Mas in zee valt, heet Noi Miena. Wij hebben vroeger vermeld, dat de Oost-Indische Compagnie, in de tweede helft der voorgaande eeuw, voor het laatst heeft beproefd, op Timor naar goud te laten zoeken. Omtrent deze, meer door haren noodlottigen, dan geschiedkundigen uitslag, belangrijke gebeurtenis, werd ons door een' hoog bejaard' inboorling van Koepang het volgende medegedeeld. Pieter Jozef Kana (zoo heette deze inlander en zijne vóórnamen duiden aan, dat hij een Christen was), in 1829 tachtig jaren oud, gewezen Kapitein van de tweede kompagnie Mardeikers te Koepang, verhaalde ons, dat toen hij ongeveer den leeftijd van achttien jaren bereikt had, zijn vader, Jozef Kana, met 40 andere Mardeikers, door den Onderkoopman van Timor, Kornabé, naar de rivier Nonbaun, volgens zijne uitspraak Nonofwaun, werd afgezonden, ten einde daar, in vereeniging met het volk van Takai, goud te gaan zoeken. Reeds hadden de afgezondenen zich eenigen tijd met de uitvoering van hunnen last onledig gehouden, toen zij op zekeren middernacht, door eene talrijk gewapende bende werden overvallen en allen wreedaardig vermoord, uitgezonderd alleen een kleine jongen, die de vlugt nam in eenen boom, gelukkig aan de slagting ontkwam, en de verschrikkelijke mare te Koepang overbragt. Kornabé wilde gaarne de dooden laten begraven, maar niemand had den moed, zulks te ondernemen. Alleen de diep bedroefde zonen van Jozef Kana namen eindelijk het besluit, van eenige aanverwanten en goede vrienden vergezeld, zich naar de plaats des onheils te begeven, ten einde het lijk huns vaders op te sporen en hetzelve de laatste eer te bewijzen. Aldaar aangekomen zijnde, vonden zij al de lijken onthalsd; zij slaagden echter in hun voornemen, herkenden dat van hunnen vader, wikkelden het in wit linnen, en bestelden het ter aarde Later vernam

men, dat de schedels der vermoorde slagtoffers voor de woning van den Fettor van Molo, op afgehouwen boomtakken waren te pronk gesteld, en dat het bloedige feit op bevel van den Licorai van Sonabai had plaats gehad. Daar Kornabé geene genoegzame magt bezat om die gruweldaad te straffen, zoo bleef zij ongewroken; doch hij, noch een zijner opvolgers hebben er immer weder aan gedacht, op dit eiland, voor rekening der Compagnie, naar goud te laten zoeken. De laatste graving zal dus omstreeks het jaar 1770 hebben plaats gehad. — Het bed der Noi Bitoil was daar, waar wij haar overtrokken en ons nedersloegen, ongeveer 15 schreden breed. Er stond niet zeer veel water, en zij had op die plaats geenen sterken val. De bedding was als bezaaid met blokken van kalkgesteente, tusschen welke hier en daar gerolde stukken van een grofkorrelig zandsteen, van ijzerhoudend thonmergel, van hoornblendegesteente enzv. verspreid lagen. Eenige Europesche afstammelingen van Koepang, welke vroeger den Heer Reinwardt tot bij deze rivier, het uiterste punt van zijnen togt, vergezeld hadden, toonden ons, aan haren oever, eenen grooten steenblok, van welken die geleerde reiziger stukken had afgeslagen en medegenomen. Het was voor ons eene blijde verrassing, in een zoo afgelegen oord der aarde, de sporen van den onderzoekenden ijver eens mans te vinden, wiens vriendschappelijke genegenheid wij wisten, dat ons steeds vergezelde, die door zijne algemeene en grondige kennis zijn vaderland tot eer verstrekt, en wiens naam, vooral door de beoefenaars der natuurkundige wetenschappen, steeds dankbaar zal genoemd worden. Wij konden ons het genoegen niet ontzeggen, zijn voorbeeld te volgen, door insgelijks de kracht van onzen hamer op die zelfde rots te beproeven en eenige stukken voor onze verzameling van haar af te slaan. Deze, even als de overige, hier verzamelde steensoorten, verborgen wij voorloopig in de nabijheid, tot dat wij daar later zouden wederkeeren. — De omstreken waren woest, eenzaam en eentoonig; kasuarinaboomen en doornig bamboes vertoonden zich hier als hoofdvormen van het plantenrijk. Deze schrale grondgesteldheid zoude op zichzelve reeds toereikende zijn geweest om het land een armoedig

en ongunstig aanzien te geven, doch zulks werd thans nog verergerd, doordien het in meer dan twee maanden niet geregend had. Onder de weinige dieren, welke wij te zien kregen, boeide een klein hagedisachtig diertje (schink) het meest onze aandacht; het was te dien tijde nog niet beschreven, en werd, wegens zijnen zwarten baard, door mij Scincus melanopogon genaamd. Wij vonden deze soort op Timor en Poeloe Samauw, in het binnenland zoowel als langs het zeestrand, in groote menigte, terwijl zij ons in geen ander gedeelte van den Archipel ooit voorkwam [40]). — Nog dienzelfden middag nam de Heer Macklot eene proef en waschte eene hoeveelheid zand uit het bed der Noi Nonie, met het doel om het gewenschte goud te vinden; doch dit en het mineralogische onderzoek dezer rivier in het algemeen, geene voordeelige uitkomsten opleverende, werd besloten, reeds den volgenden dag de reis te hervatten en tot bij de Noi Nitie of Koperrivier voort te zetten.

Den 28sten augustus. Wij verlieten dezen morgen vroegtijdig onze legerplaats bij de Noi Nonie, trokken eerst over een heuvelachtig, hoofdzakelijk met doornig bamboes begroeid land, vervolgens een tijdlang over den vlakken rug eener uitgestrekte berghoogte, en eindelijk langs eenen vrij steilen, doch niet zeer hoogen berg, Netem Oeët genaamd, aan welks oostelijken voet de Noi Nitie stroomt, wier oevers wij omstreeks 5 ure des avonds bereikten. De heetste uren van den dag hadden wij onder eene rots, in de nabijheid der klip Fatoe Pano, doorgebragt, waar wij omstreeks 10 ure aangekomen en tot bijna 1 ure na den middag waren verbleven. Al ons volk was middelerwijl naar de bepaalde plaats voortgerukt, ten einde aldaar bij tijds aan te komen en eene geschikte plek tot nachtkwartier in gereedheid te kunnen brengen. Wij waren tot Fatoe Pano meest vooruitgereden en konden dus, toen wij daar halte maakten, den geheelen trein, welke in eene bijna onafgebrokene reeks, ruim vier uren aanhield, van het begin tot het einde overzien; thans maakten wij de achterhoede uit. Bij den Fatoe Pano trokken wij de, thans meer steenen, dan water bevattende rivier van dien naam over, en bestegen alstoen den langen bergrug, van welks hoogste gedeelte wij de landen

Amabie en Amanoebang, ten zuiden en zuid-oosten overzagen. In het oosten trok de hoog boven het land uitstekende berg van Molo ons oog. De zon brandde aan den hemel; geen koeltje verfrischte de lucht; zeldzaam slechts wierpen de bladrijke twijgen van eenen enkelen boom hunne uitlokkende schaduw op het smalle pad, dat wij langs togen. Zóó drukkend en afmattend, tot smorens toe, was de hitte, dat bij het beklimmen der hoogten, menschen en dieren schier van dorst en vermoeijenis bezweken. Het was op verren afstand hoorbaar, hoe de inlanders naar lucht hijgden. Het allerergst onder dezen, de arme Fettor van Taibenoe, een zwaarlijvig man van middelbare jaren, van eenen schranderen geest en een' altoos goeden luim. Toen ik hem bij het bestijgen der westelijke helling van den Netem Oeët, ter zijde van den weg vond zitten, blazende en zich de dikke zweetdroppels van het aangezigt vagende, voegde ik hem schertsende toe, dat zoodanig togtje een voortreffelijk middel was tegen het vet worden; waarop hij mij in ironischen toon ten antwoord gaf, dat hij eigenlijk in China ter wereld had moeten komen, alwaar hem zijne lijvigheid ongetwijfeld voordeelig zoude zijn geweest, terwijl zij hem hier, in dit bergachtige en dorre land, niet anders dan tot last verstrekte. Het loopen — vervolgde hij — dat mij veelligt mager zoude kunnen maken, valt mij, bij zulk eene hitte, al te moeijelijk, en de azijn, dien men mij wel eens tegen het vet worden heeft aangeraden, is mij een veel te onsmakelijke drank. Hij had het nuttig en noodzakelijk geoordeeld, drie paarden, ten zijnen gebruike, op dezen togt mede te nemen, van welke hij er reeds twee, tot omvallens toe, had afgereden. Hij vreesde, dat, wanneer het lang zoo voortging, hij er nog zoude moeten laten nakomen. — De vaste klippen en verspreide rotsblokken langs den weg, bestonden uit hetzelfde kalkgesteente, als door ons bij den Fatoe Leeoe was waargenomen. Uit het gebied der dierenwereld merkten wij niets anders op, dan een gering getal insektenetende vogels en eenige kapellen (Papilio oenomaus, Pieris pitys en timorensis). Wij hielden nachtkwartier op eene kleine steenige vlakte aan den regter oever der Koperrivier, wier bedding wij insgelijks genoegzaam droog vonden. Niet ver ten

noorden van daar verhief zich de hooge en steile klip Fatoe Kail, welke door ons volk met eenen oplettenden en wantrouwenden blik aanschouwd werd.

Den 29sten augustus hielden wij rustdag. De Resident zond een paar, in deze streken bekende Timorezen op kondschap uit, welke tegen den avond terugkeerden, zonder evenwel eenig bepaald berigt omtrent het voorkomen van kopererts alhier, te hebben ingewonnen. Niemand wist hun dienaangaande, gelijk zij voorgaven, iets met zekerheid te zeggen, daar sedert langen tijd geen spoor van dat metaal in de Nọi Nitie was gevonden geworden. Men had hun intusschen verhaald, dat twee dagreizens oostwaarts, bij den berg Molo, eene plaats was, waar de inlanders soms veel goud vonden. Het bed der Koperrivier was bezaaid met, gedeeltelijk door den stroom uit de hoogere bergstreken afgevoerde, rotsblokken en keijen van digt kalksteen en kalksteenconglomeraten, korrelige hoornblende, ijzerhoudend thonsteen, op de kloofvlakten soms met kopergroen overtrokken, thonschiefer, door kool zwart gekleurd en hier en daar op de kloofvlakten met zwavel overtogen, en stukken van eene veldsteenachtige massa, door ontbinding in eene roode klei overgaande. De oevers dezer rivier waren laag, en hare bedding eenigzins breeder, dan die der Noi Bitoil of Nonie. Behalve de kleine vlakte, waar wij gelegerd waren, vertoonde zich het land in den omtrek zeer heuvelachtig en wild met boomen en struiken begroeid. Een groote graauwe rupseneter (Graucalus personatus), met zwarten kop en keel, een, insgelijks tot nog toe alleen op Timor waargenomen, zwaluwstaartige vlinder, Papilio liris, en twee soorten vangsprinkhanen, onder welke de, van de zuidelijke luchtstreken van Europa tot Nieuw-Holland verspreide, Mantis religiosa, of het zoogenaamde v r o m e w a n d e l e n d e b l a d: aldus geheeten, wegens de zonderlinge houding, welke deze insekten dikwerf aannemen, en ten gevolge waarvan zij door de bijgeloovige Mohammedaansche Oosterlingen, als biddende worden beschouwd, strekten onder de hier gevondene dieren, vooral ter verrijking onzer verzameling. Huizen en bebouwde plekken gronds zag men slechts op enkele plaatsen, in de nabijheid van rotsen en aan de hellingen.

Den 30sten augustus begaven wij ons, des morgens te 7 ure, over Neffo, den naasten en besten weg naar Molo, op reis. Een aantal voorvechters, van andere gewapende manschappen begeleid, waren reeds vóór 6 ure vertrokken, doch er verliep altijd meer dan een uur, eer elk reisvaardig en al de paarden gezadeld en opgeladen waren. Dewijl wij nu door streken moesten trekken, waar veel roofzuchtig volk rondzwierf, droeg de Resident zorg, dat onze trein door eene behoorlijke vóór- en achterhoede gedekt werd. De achterhoede, op welke het vooral aankwam, daar zij beletten moest, dat niet enkelen van ons volk te ver achterbleven, of zich te veel van elkander verwijderden, of stil het hazenpad kozen, stond onder het bijzondere toezigt van den Kommandant van Amarassie, een' dapper' man van half Europeschen bloede; terwijl de voorhoede aan den Fettor van Taibenoe werd toevertrouwd. Daar de gemeenzame omgang met de inlanders mij een even aangenaam, als nuttig onderhoud verschafte, zonderde ik mij, gedurende den togt, dikwerf van mijne ambtgenooten af, mij nu eens bij dezen, dan bij genen Timoreschen, Rottineschen of Sawoeneschen Groote vervoegende, ten einde van lieverlede meer en meer berigten omtrent het land, de zeden en gewoonten dezer verschillende volken in te winnen. Onder menige opmerkenswaardige bijzonderheid, vernam ik bij die gelegenheden ook somwijlen de zonderlingste gevoelens en belagchelijkste meeningen. Zoo vroeg mij, onder anderen, eens een voornaam Tomokong van Amabie, op vertrouwelijken toon, of wij werkelijk deze reis alleen met het oogmerk ondernamen om goud te zoeken, dan wel, of dit slechts een voorwendsel was ter bemanteling van andere geheime bedoelingen, daar hij altijd van meening was geweest, dat de blanken de kunst verstonden van uit lood en zwavel goud te bereiden. Een Fettor van het landschap Denka op Rotti, koesterde dienaangaande een ander geloof. Hij vooronderstelde, dat wij deze kostbare stof door middel van tooverij, uit de diepte der aarde wisten op te sporen en op eene, voor de bruine menschen onzigtbare wijze in onze magt te krijgen. In deze meening werd hij bovenal versterkt door de oplettendheid, waarmede wij allerwegen den grond en de rotsen in oogenschouw

namen, met opzettelijk daartoe medegebragte hamers somwijlen stukken van dezelve afsloegen, die met groote opmerkzaamheid, dikwerf zelfs nog door vergrootglazen bekeken en vaak, zorgvuldig in papier gewikkeld, medenamen. Een elk, zoo redeneerde de man — die slechts eenigzins nadacht, kon immers begrijpen, dat die steenbrokken het een of ander kostbaar goed in zich moesten bevatten: want rotsen, zonder nut, waren toch ongetwijfeld ook in Holland aanwezig; buitendien kon men te Koepang gemakkelijk honderd duizend scheepsladingen steenen bekomen, zoodat men geene manden vol van dit zware goed, ver in de binnenlanden behoefde te verzamelen en over berg en dal mede te voeren, wanneer het niet van buitengewone waarde geacht werd. De Timorezen waren dan ook over het geheel met dit wegvoeren van aarde, zand en steenen uit hun land, slechts weinig gediend. Zij zagen het steeds met leede en wantrouwende blikken aan, en wanneer het goedschiks door hen had kunnen worden belet, zouden zij zulks ongetwijfeld overal met evenveel nadruk gedaan hebben, als in het landschap Fialarang, alwaar het den Heer Macklot volstrekt geweigerd werd, een enkel stuk van de door hem verzamelde delfstoffen mede te nemen, uit vrees voor de betooveringen, welke daarmede, ten nadeele van het land, zouden kunnen gedaan worden. — Na de oevers der Noi Nitie verlaten te hebben, voerde ons de weg, op vele plaatsen slechts een smal voetpad, eerst over eene, schaars met bamboes begroeide hoogte, hier en daar met maisvelden aangelegd, en vervolgens beneden langs den voet der rots of steenklip (*Fatoe*) Kail, waar de befaamde Pitai en zijne roofzuchtige bende hun verblijf gevestigd hebben. Op verscheidene hoog en vrij uitstekende punten dezer klip, waren een aantal menschen gezeten, welke nieuwsgierig op ons nederblikten. Een Tomokong van Molo, die op last van den regerenden Fettor van dat landschap, den dag te voren bij ons kwam, om ons namens zijnen meester te begroeten en, indien wij tot hem wenschten te gaan, ten gids te dienen, liet zich aangaande den Fettor Pitai aldus hooren: de Pitai — zeide deze Tomokong — is een zeer gevaarlijk buurman, naardien hij zoo listig als vermetel is. Hij is een gaauwdief door en

door, en veelligt de grootste roover van het geheele land. Wij eerbiedigen hem uit vrees en veinzen hem achting toe te dragen; maar, indien wij hem zonder gevaar in onze magt konden krijgen, spiesden wij hem gelijk een wild zwijn. — Pitai kwam zijne opwachting niet bij den Resident maken, en wij hebben hem niet bezocht. — De Fatoe Kail is ongeveer 400 voeten hoog en een geweldig rotsgevaarte met hooge, ontoegankelijke wanden en vele, zich als torens verheffende, kale punten. Heesters en struiken groeijen, als op oude bouwvallen, uit de spleten en holten, en de kloven van het hoogere gedeelte der klip prijken met boomgroepen, tusschen welke men de nokken van eenige ronde, kegelvormige woningen ziet heenschemeren. — De hoofdrigting van den door ons gevolgden weg, van den Fatoe Leeoe tot hier, was ten naastenbij N. O.; thans liep hij Z. Oostelijk tot Neffo. Het land bleef zeer heuvelachtig, had overal een schraal en onvruchtbaar aanzien, en werd slechts door kleine rivieren, wier bedden meest droog waren, doorsneden. De Tomokong van Molo noemde ons al de heuvels, klippen, bergen en dalen in den omtrek bij hunne bijzondere namen; zoo als, onder anderen, den Fatoe Baun, een' kleinen rotsachtigen berg, ten zuiden van den weg gelegen en langs wiens steile afhellingen, op en tusschen de naakte rotsen, onderscheidene Timoresche woningen en kleine hutten verspreid lagen. Omstreeks 11 ure bereikten wij de vlakte Neffo, die zich ten noorden der groote klip Kauwnieki uitstrekt, welke als verblijfplaats van den Lieorai Nei Sobej, Keizer van Sonabai, eene geschiedkundige belangrijkheid heeft verkregen. Deze vorst, uithoofde zijner wreedheid langzamerhand van al zijne Grooten verlaten zijnde, vlugtte, ettelijke jaren geleden, veiligheidshalve uit zijn eigen land naar deze woeste klip, die, gelijk onze kaart aanwijst, in het gebied van Amfoang (distrikt Sorbiean) gelegen is. Men zegt, dat slechts zeven mannen en dertig vrouwen hem naar dezen eenzamen en schier ongenaakbaren schuilhoek vergezeld hebben, en dat deze zich thans beijveren, door het bebouwen van eenige maisvelden en het telen van groenten tusschen de rotsen, voor het levensonderhoud van hunnen vorst te zorgen. De Resident vernomen hebbende, dat die ongelukkige

vorst hem gaarne wenschte te spreken, zond kort na onze komst op de vlakte Neffo, waar wij uit dien hoofde halte hadden gemaakt en den nacht overbleven, een paar van de voornaamste der ons begeleidende Timoresche Grooten naar den oostelijken top der klip Kauwnieki, alwaar, uit de diepte, eenige woningen zigtbaar waren en, volgens het zeggen der inlanders, de Lieorai zich ophield. Onze afgezanten ontvingen den last, hem namens den Resident te gaan begroeten en uit te noodigen, zoo mogelijk, onverwijld van de hoogte, waar hij zich bevond, af te dalen, doch, indien hij veelligt daarin door ongesteldheid mogt worden verhinderd, dat de Resident alsdan de moeite zoude nemen, zelf tot hem te komen. Tegen 3 ure na den middag kwamen de afgezanten terug, met het berigt, dat zij langs een zeer steil en moeijelijk pad tot bij de woning van den Lieorai waren genaderd en hem, op eene lage, uit boomtakken vervaardigde bank, zittende hadden gevonden; dat hij slechts aan drie van hen (zij hadden zich namelijk door onderscheidene voorvechters en andere gewapende mannen van hun volk doen vergezellen) veroorloofd had, hem te genaken; dat hij hen onophoudelijk met blijkbaar wantrouwen had aangezien en op al hunnen aandrang, om met hen naar beneden te gaan, ten einde omtrent zijne belangen met den Resident te spreken alleen had geantwoord, dat hij schroomde, den Resident onder de oogen te komen. Ten langen laatste was hij, midden onder het gesprek, eensklaps opgestaan en had hij zich verwijderd, zonder terug te komen, ofschoon zij langer dan een vierde uurs op hem gewacht hadden. De afgezanten meenden, dat de Lieorai thans veel te bang zoude zijn, den Resident te ontmoeten, uit vrees van, wegens zijne euveldaden, gevangen genomen en weggevoerd te worden. De Resident hem evenwel gaarne van dit denkbeeld willende terugbrengen en, ware het mogelijk, zijn lot eenigzins trachten te verbeteren, zond met dat doel, eenen enkelen, van vroegeren tijd den Lieorai persoonlijk bekenden inboorling van Babauw, met geschenken tot hem; doch ook deze kwam tegen den avond bij ons terug, zonder aan het oogmerk zijner zending te hebben kunnen voldoen. Hij was tot bij de woning van den vorst genaderd, maar hem

daar niet vindende, had hij zich naar eene hooger staande hut willen begeven, toen hij eensklaps, zijwaarts van het gewone pad, den Lieorai gewaar werd, welke hem toeriep, dat hij bang was om naar de vlakte af te dalen, en ook den Resident bij hem boven niet zoude ontvangen, noch eenig geschenk van dezen begeerde; dat hij zich naar de hoogste punt der klip op weg bevond, werwaarts hem niemand, zonder zijne inwilliging zoude kunnen volgen; na welk gezegde hij dadelijk achter de rotsen was verdwenen, zonder vooraf eenig antwoord af te wachten. Het deed ons leed, in onze verwachting, den Lieorai te zien, te leur gesteld te zijn. Hij was toen een man van ongeveer 36 jaren, en kenmerkte zich, naar men ons zeide, door eene schoone ligchaamsgestalte en innemende gelaatstrekken. Zijn vader, Alfonsus Adrianus, was Christen geweest; doch Nei Sobej, ofschoon in zijne jeugd insgelijks onderscheidene jaren te Koepang doorgebragt hebbende, was Heiden gebleven. Hij had nog eenen jongeren broeder, Nei Toea genaamd, welke in het landschap Amakono woonde. Nei Sobej, na den dood van zijnen vredelievenden vader tot Lieorai verheven, werd weldra dermate despotiek en wreed, dat hij bij de minste ergernis, zonder onderscheid, mannelijke of vrouwelijke onderdanen, en zelfs nabestaanden, met eigene hand vermoordde of door anderen liet ombrengen. Deze opbruisende en wraakzuchtige inborst schijnt hem ook thans nog, in zijne vrijwillige ballingschap, niet verlaten te hebben: want eenige van ons volk, kort na onze aankomst te Neffo, in de nabijheid hout sprokkelende, ontwaarden, ter zijde van een boschveld, het afgehouwen hoofd van eenen Timorees. Eene oude vrouw, welke aldaar in het veld arbeidde, verhaalde, dat zulks weinige dagen te voren, op bevel van den Lieorai was geschied, omdat de ongelukkige acht sirihbladen uit 's Keizers tuin gestolen had.

Omtrent de uiterlijke gedaante van den Fatoe Kauwnieki, voor zoo verre betreft de door ons geziene noord-oostzijde, verwijzen wij tot de gegevene afteekening. De hoogste top van deze klip zal zich ongeveer 450 voet boven de vlakte Neffo verheffen. Hare voortzetting westwaarts is bekend onder den naam van Fatoe Panamnano.

Omstreeks den middag van den 31sten Augustus, nadat wij de morgenuren aan de jagt besteed en in den omtrek de gesteldheid van den grond onderzocht hadden, begaven wij ons naar Molo op reis. Wij hadden het ook dien dag weder zeer warm, en de lucht was zoo helder en stil, dat geen blad zich bewoog, noch een enkel wolkje zich aan het blaauwe uitspansel vertoonde. Wij trokken eerst door eene, volgens den Tomokong van Molo, Noi Neffo genaamde en, ondanks den droogen tijd, nog vrij veel water bevattende rivier en vervolgens over eenige golvende, slechts spaarzaam met laag hout en matig groote boomen begroeide hoogten. Onze weg ging nu altijd oostwaarts. Wij zagen over het geheel weinig vogelen en insekten, en nog minder amphibiën en zoogdieren. Al hetgeen wij gisteren en heden uit laatstgemelde klasse waarnamen, bepaalde zich alleen tot een' troep gestaarte apen (Cercopithecus cynomolgus) en een op de boomen zich ophoudend buideldier (Phalangista cavifrons.) Na de rivier Besidjama, door wier bed wij een tijdlang stroomopwaarts trokken, verlaten te hebben, sloegen wij het pad in, over een laag gebergte, dat schier tot bij den Fatoe Wati doorliep, welke rots wij omstreeks vier ure na den middag bereikten, en in wier nabijheid wij ons legerden. Toen de avond begon te vallen, verhief zich een sterke wind uit het zuid-oosten, die ons eenen hoogst onaangenamen nacht berokkende, daar hij onze, op eene zacht glooijende, van boomen ontbloote helling, en buitendien, wegens den steenigen grond, niet zeer vast staande tenten, meermalen dreigde omver te werpen, terwijl tot overmaat van ramp, omstreeks middernacht, eene der hutten eensklaps in brand geraakte en, ofschoon men de vlam spoedig meester was, in ons kampement eene algemeene opschudding te weeg bragt. Bij deze rustverstorende voorvallen voegde zich nog het onophoudelijke geschreeuw der wachters, zoodat wij ons, bij het aanbreken van den volgenden dag, nog meer vermoeid gevoelden, dan wij ons den vorigen avond hadden ter ruste gelegd. Daar wij voornemens waren, eenige dagen in deze streek te vertoeven, lieten wij, zoodra het dag geworden was, onze tenten overbrengen naar den voet der helling, in het drooge bed eener

rivier, wier oevers met hooge boomen prijkten, die, hunne breedgetakte kroonen als bogen vereenigende, ons evenzeer tegen den fellen wind, als tegen de hitte der zon volkomen konden beschutten. Alhoewel het plantenrijk hier geenszins dien weelderigen groei vertoonde, welken men in een schaars bevolkt, tropisch land gewoonlijk verwacht, bood nogtans de natuur een bevalliger aanblik, dan in het door ons bezochte gedeelte van Amfoang. Het gras prijkte nog met eene frisch groene kleur, en in de valleijen verhieven zich allerwegen hoogstammige, in digte groepen tot bosschen vereenigde boomen. Langs de heuvelhellingen en rondsom den voet der rotsen groeiden tamarinde-boomen, meestendeels met rijpe vruchten beladen, welke, hoe zuur en wrang ook, voor zoo vele dorstige monden eene aangename verfrissching opleverden. Niet ver van onze legerplaats, op eene hoogte, stonden acht Timoresche huizen, die van eenen vijf voet hoogen, steenen muur omgeven waren. Bezuiden, naast dit gehucht, over welk een voorvechter het bevel voerde, lag de Fatoe Wati omtrent 150 voeten hoog, en onderscheidene diepe kloven en krochten bevattende, waar de bewoners der omliggende gehuchten hun gezin en vee, en alles, wat hun toebehoort, ten tijde van oorlog verbergen, terwijl de mannen de moeijelijk te genaken ingangen, van buiten verdedigen.

Den 1sten september ontvingen wij een bezoek van den Fettor, welke aan het hoofd van het bestuur staat van het distrikt Oimatan of Molo. Deze Fettor was een man van een bijzonder goedaardig voorkomen, en zijn gedrag jegens ons, en al hetgeen wij van hem vernamen, regtvaardigde den gunstigen indruk, welken hij op ons maakte. Hij naderde den Resident met blijkbare verlegenheid en vrees, en sprak aanvankelijk op eenen bevenden toon, doch met zooveel vertrouwen en opregtheid, als wij van geen Timorees der binnenlanden, en het allerminst van een onafhankelijk opperhoofd, hetwelk nog nooit eenen Europeaan ontmoet had, konden verwachten. Ten einde ons steeds door zijne tegenwoordigheid van nut te zijn en tevens voor onze veiligheid te kunnen waken, liet hij zich dadelijk, nabij onze tenten, eene hut van boomtakken en bladeren op-

slaan, bewoonde dezelve zoo lang wij te Fatoe Wati verbleven, en vergezelde ons later ook naar den berg Mieomaffo, ons, ten allen tijde, met raad en daad ten dienste staande. Aan hem zijn wij zeer vele inlichtingen omtrent de geschiedkundige overleveringen der Timorezen en den toestand van hunnen regeringsvorm verschuldigd. Intusschen hebben wij ons aan zijne opgaven dienaangaande niet uitsluitend gehouden, maar haar meermalen getoetst aan, en in overeenstemming trachten te brengen met de verhalen van andere verstandige inlandsche opperhoofden. De beknoptelijk, zamengetrokkene uitkomsten dezer waarlijk geduld vereischende navorschingen, komen hierop neder.

In de allervroegste tijden woonde in dit gedeelte van Timor een volk, hetwelk zijnen oorsprong uit eene wildernis afleidde, en welks opperhoofd Nei Akoenel heette. Dit opperhoofd had vier zonen: Nemnoenie, Pitai, Fonai en Nessi-menaha genaamd, van welke de oudste het gezag en de waardigheid des vaders erfde. Onder diens bestuur werd het land, toen onder den naam van Labalaba bekend, eensklaps door eene bende volks van Belo overvallen en, na eenigen tegenstand, vermeesterd. Aan het hoofd van deze Beloneesche gelukzoekers stonden drie jongere broeders van de vorstin (Lieorai), welke in die dagen regeerster was van het groote rijk Waiwiekoe-waihalie. De oudste van deze drie bevelvoerders heette Fai-wele, de middelste Lieoe-wele, en de jongste Lato-wele. Nadat zij het land veroverd en twee der dochters, benevens al de schatten van Nemnoenie in hunne magt gekregen hadden, verdeelden zij onderling den gemaakten buit, en wel in dezer voege: Fai-wele, die toen den bijnaam van *Sonabai* verkreeg, omdat hij zich bijzonder dapper had gedragen, bekwam de vorstelijke schatten, *Koniwoa* genaamd; Lieoe-wele, om zijn zachtzinnig en beminnelijk karakter, *Bonoe* bijgenaamd, nam de twee schoone jonkvrouwen, Noeto Lotee en Nei Lotee geheeten, en aan Lato-wele, bijgenaamd *Foan*, viel het uitgestrekte land ten deel. Nadat dus alles geregeld was, begonnen de twee oudere broeders aan hunnen terugtogt naar Belo te denken. Lato-wele of Foan, hierover bedroefd zijnde, beloofde aan elk zijner beide broeders een gedeelte van het land te zullen afstaan, indien zij hun voornemen, om weder huiswaarts te keeren,

wilden laten varen en in zijne nabuurschap blijven wonen. Dit voorstel door hen aangenomen zijnde, ontving Fai-wele het zuid-oostelijke gedeelte of het landschap Sonabai, Lieoe-wele het noord-oostelijke gedeelte of het landschap Ambenoe, terwijl Lato-wele het westelijke gedeelte of het tegenwoordige landschap Amfoang voor zich behield. De eerstgenoemde vestigde zich te Pani-neno-oinama, de tweede te Poenel-mauw-nawel bij Oikoesie, en de derde op Timauw-faumeesi bij den berg Timauw in Amfoang. Zij spraken aanvankelijk niet dan Beloneesch, maar namen langzamerhand den tongval der vroegere bewoners dezer landen, het Timoreesch in engeren zin, als algemeene landtaal aan. Nemnoenie vlugtte met eenige getrouwen van zijn volk, westwaarts naar den Fatoe Leeoe, en de overlevering wil, dat de bewoners van het gehucht Pasie, aan de oostzijde van dien berg, van deze vlugtelingen zouden afstammen. Fonei, Nessi-menaha en Pitai verspreidden zich insgelijks naar het westen, en hunne nakomelingen werden later, hier en elders, opperhoofden.

De vorst van Sonabai (*sona* = steken, *bai* = veel), de rijkste van het zegevierende drietal broeders, daar hem al het goud en de rijksschatten van Nemnoenie ten deele vielen, werd weldra ook de magtigste van den Timoreschen volksstam, en nam alstoen den titel aan van Lieorai (*lie* = meer, *orai* = aarde). Twee met hem uitgetrokkene Belonesche Grooten werden zijne rijksbestuurders (Sieko), met dien verstande, dat ieder over een afzonderlijk gewest het gezag in handen kreeg. Aan den eenen schonk hij den eernaam van *Amakono* (*ama* = vader, en in overdragtelijken zin: voornaamste; *kono* = doorsteken), dewijl deze, tijdens den oorlog, met eene lans door een huis heen stekende, binnen hetzelve eenen vijand doodde; de ander ontving dien van *Oimatan* (letterlijk wateroog, d. i. watersprong of -wel), ter herinnering der door hem toevallig ontdekte bron in dit land, bij gelegenheid eener algemeene schaarschheid aan water. Het land werd aldus reeds bij den aanvang in drie groote distrikten verdeeld: Amakono of Mieomaffo in het oosten, Molo of Oimatan in het westen, en Oinama, door den Lieorai zelven bestuurd, in het midden gelegen. Door de bijzondere schrander-

heid van den eersten en van eenige der volgende Liorai's, werd de invloed en de heerschappij dezer vorsten allengs grooter en breidden zij die meer en meer buiten het oorspronkelijk grondgebied uit. De meeste naburige landen werden aan Sonabai cijnsbaar gemaakt, en van de grenzen van Belo tot aan die van Koepang, in al de landen, waar men Timoreesch sprak, werd ten langen laatste zijn naam geëerbiedigd. Deze grootheid kromp echter nog sneller ineen, dan zij ontstaan was, van het oogenblik, dat de Lieorai's, zwelgende in overmoed, hunne aanmatigingen te ver dreven en zich in grove beleedigingen tegen de cijnsbare vorsten en in verdrukkingen van het volk vergaten. Amfoang, Ambenoe en meer andere landschappen stonden, het eene vóór, het andere na, tegen Sonabai op en wierpen het juk af. Eindelijk ontstond er, kort na de komst en vestiging der Hollanders op dit eiland, eene staatkundige scheuring in het rijk zelf, waaromtrent de verhalen, wat de eigenlijke toedragt der zaak betreft, eenigzins van elkander verschillen. Wij vermelden hier die, welke ons door onderscheidene Timoresche Grooten bijna op dezelfde wijze werden medegedeeld en ons uit dien hoofde voorkomen, het meeste vertrouwen en geloof te verdienen. De destijds regerende Lieorai — dus luidt het verhaal — had twee kinderen: eene dochter en een' zoon. De dochter, de oudste en met een' Otapaha gehuwd zijnde, had insgelijks eenen zoon, die, bij het overlijden van zijnen vorstelijken grootvader, op het hoogste gezag aanspraak makende, van zijnen oom, den wettigen troonopvolger, in eenen slag overwonnen en uit het rijk verdreven werd. Met zijnen aanhang naar Koepang vlugtende en zich onder de bescherming der Compagnie stellende, werd hem, door hare bemiddeling, van den vorst van Koepang een stuk land tot woonplaats afgestaan, onder beding, dat hij den Lieorai, wegens het voorgevallene, om vergiffenis smeeken en zich aan denzelven onderwerpen zoude. Toen deze prins later zonder nakomeling stierf, en zijn overwinnaar reeds door den oudsten van deszelfs zonen in de vorstelijke waardigheid was opgevolgd, zond deze, met goedkeuring der Compagnie, eenen jongeren broeder naar Koepang, ten einde over het aldaar

aanwezige volk van Sonabai het gezag te aanvaarden. Daar met dezen prins wederom een aantal menschen uit Sonabai wegtrokken, die, vereenigd met hunne, reeds vroeger in de omstreken van Koepang woonachtige landgenooten, eene niet onaanzienlijke magt vormden, onttrok hij zich weldra aan de bevelen van den Lieorai en sloot een verbond met de Oost-Indische Compagnie. Sedert dien tijd voert deze vorst en zijne opvolgers den titel van Radja of Klein-Keizer van Sonabai. De Staatsbelangen worden waargenomen door een' Fettor, drie groote en onderscheidene kleine Tomokongs, welke hoofdbeambten gedeeltelijk niet verre van Bakanasi, waar, van den beginne af aan, de Klein-Keizer zijn verblijf hield, en gedeeltelijk in het moederland woonachtig zijn.

Eenigen tijd nadat de Klein-Keizer als onafhankelijk vorst was opgetreden, verhuisde ook een der zonen van den Fettor van Amakono, met eenen niet onaanzienlijken aanhang, uit het distrikt zijns vaders westwaarts naar den linker oever der Noi Miena, waar hij, met goedkeuring der Compagnie en van den Radja van Amfoang, zich nederliet en, van stonde af aan, zich al weinig meer om zijnen heer en meester, den Lieorai, bekommerde. Deze afvallige jonge vorst heette Waki Sidnonie, maar werd, wegens de weekhartigheid, die hij bij iedere gelegenheid, zoo als, bij voorbeeld, bij het zien dooden van een dier, aan den dag legde, *Takai* (den weener) bijgenaamd, een' naam, welke op zijne nakomelingen overgegaan en hun geslachtsnaam geworden is. De Lieorai, dezen ondernemenden Takai gaarne aan zich willende verbinden, verhief hem tot derden Fettor van zijn rijk. Het land, door Takai en zijne opvolgers tot den huidigen dag in bezit gehouden, vormde voorheen een distrikt, onder den naam van Nei-nieap bekend, hetwelk, volgens de overlevering, in eenen oorlog met Sonabai overwonnen, grootendeels verwoest en alstoen Infenie genaamd werd. Uit het voormalige distrikt Nei-nieap, welks naam zelfs thans van de lijst dier volken is weggewischt, zouden nog omtrent 30—40 afstammelingen te Babauw in leven zijn.

Het rijk Sonabai, gelijk het tegenwoordig bestaat, grenst ten O. aan het groote Beloneesche rijk Waiwiekoe-Waihalie,

ten Z. aan de Timoresche landsehappen Nenometan, Amanatoeng en Amanoebang, ten W. aan Amabie en Amfoang, en ten N. zoowel aan het laatstgenoemde landschap, als aan Ambenoe en aan het distrikt Noimoetie. Hetzelve is, gelijk reeds werd aangemerkt, in drie, van het zuidwesten naar het noord-oosten, naast elkander liggende distrikten verdeeld, bekend onder de namen Molo of Oimatan, Oinama en Amakono of ook wel Micomaffo, naar den grootsten in hetzelve liggenden berg geheeten. Molo, het westelijkste, werd in 1829 door twee neven (broederszonen), Djefo-billik en Djefo-oimatan, bestuurd. De oudste had de zorg voor de verdediging van het land, de ander uitsluitend voor het burgerlijk bestuur van hetzelve. Onder deze beide zoogenaamde Fettors staan vijf groote Tomokongs en negentien lagere hoofden. Het distrikt Oinama, over welk van oudsher de Lieorai zelf het hoogste administratieve en krijgsgezag uitoefende, heeft vier groote Tomokongs en negen lagere hoofden. Amakono eindelijk werd, tijdens onze aanwezigheid, door twee broeders geregeerd, van welke, even als te Molo, de oudste het bevel over het krijgswezen, de jongere het beheer der overige aangelegenheden van den lande in handen had. Onder deze beide Fettors staan zes groote Tomokongs en negen-en-dertig lagere hoofden, van welke echter sommige in andere streken van Timor woonachtig zijn. De naar elders verhuisde groote Tomokongs: Takai en Pitai, van welke hiervoren sprake was, staan tegenwoordig geheel op zich zelve; maar bezitten niet te min nog eenigen invloed op onderscheidene kleine hoofden van die streken, waar zij of hunne voorouders eertijds gezag voerden. De bevolking van het geheele rijk Sonabai, wordt gezegd ruim 30,000 zielen te bedragen.

De Fettor-Regent van Molo verzuimde niet, ons, bij de eerste ontmoeting, ten teeken zijner vriendschappelijke gezindheid, een *Toet-hai* of geschenk aan te bieden, bestaande in eenige levensmiddelen, drie schijven bijenwas en een paar pennenschachtjes, met stofgoud gevuld. Dit stofgoud was uit de Noi Nonie, bij den Fatoe Leeoe, afkomstig. Hij zeide ons bij die gelegenheid, dat dit metaal, door de bewoners dezer streken uit de rivier gewasschen, daar slechts in zeer geringe, doch in

de Noi Nonie en Noi Wessi, bij den berg Micomaffo, in aanzienlijke hoeveelheid gevonden werd. Hiermede stemde volkomen overeen hetgeen ons, den volgenden dag, een Fettor van den bij Koepang woonachtigen Klein-Keizer verhaalde. Ook deze had van onderscheidene inboorlingen vernomen, dat de twee laatstgenoemde rivieren, in het distrikt Amakono, veel meer gouds bevatteden, dan de Noi Nonie, welke bij het gehucht Pasie ontspringt, en meer dan eenig ander bergstroom in geheel dit gedeelte van het eiland. Deze berigten bragten ons tot het besluit, onzen togt nog verder oostwaarts, tot bij den berg Micomaffo, omtrent twee dagreizens van den Fatoe Wati verwijderd, uit te strekken. Wij zonden dien ten gevolge dadelijk eenigen van ons volk met de zwaarste goederen vooruit, en volgden hen den anderen dag, des morgens te 7 ure, derwaarts. Onze weg liep meest oostelijk; in den beginne berg-af, door eene vallei, in welke eene kleine rivier stroomde. Aan de andere zijde van deze, bestegen wij eenen matig hoogen berg, Letseena geheeten, wiens afhellingen op sommige plaatsen met maisvelden prijkten en waar zich hier en daar een klein, kegelvormig huisje vertoonde. Deze berg was over het geheel zeer rotsachtig en het onbebouwde gedeelte schaars van boomen voorzien. Door een flaauw dal kwamen wij van dien berg tot den hoogeren Netem Nookej, over wiens top onze weg zich henenslingerde. Het voetpad was op sommige plaatsen zeer smal en, nu eens aan de eene, dan weder aan beide zijden blikten wij van hetzelve, langs steile wanden, in diepe afgronden neder. Wij trokken beoosten den berg Molo om, dien wij eerst zuidelijk en later zuidwest- en westelijk van ons hadden, een tijdlang schier terzelfde hoogte als de toppen dezes bergs voortrijdende. Werwaarts men het oog wendde, ontwaarde men niets, dan schraal begroeide, klipachtige bergen, ginds en her afwisselende met diepe, gedeeltelijk in nevel gehulde dalen. Wij bevonden ons toen aan de waterscheiding van het noordelijke en zuidelijke gedeelte des eilands, of op den rug der groote bergketen, die in het Beloneesche rijk Waiwiekoe-Waihalie, of veelligt nog verder oostwaarts ontspringt en zich als een hooge bergrug, met eene menigte meer of min aanzienlijke toppen,

zuidwestwaarts uitstrekt, tot bij den Fatoe Lecoe, alwaar zich deze keten in twee hoofdtakken verdeelt: een derzelve neemt eene noordelijke rigting, zich weldra in onderscheidene kleinere takken splitsende, die bij de kusthoeken Koeroes, Silfiana en Pakoela eindigen; terwijl de andere hoofdtak eene zuidwestelijke strekking heeft en zich bij de westpunt van Timor in zee verliest. Nadat wij een paar uren langs de oostelijke helling van den berg Nookej, nu eens dalende, dan weder rijzende, waren voortgereden, bevonden wij ons in een breed dal Penpaan genaamd, waar wij vlak naast eene rivier onze tenten lieten opslaan en den volgenden nacht bleven kamperen. De weg van den Fatoe Wati herwaarts, was voor menschen en paarden een der vermoeijendste geweest, dien wij tot hier toe hadden afgelegd. Vele onzer volgelingen, vooral diegenen, welke eenigzins zware lasten hadden te dragen gehad, kwamen eerst laat in den avond te Penpaan aan. De achterhoede had op dezen togt wel zorgvuldig te letten gehad, dat niet enkele troepen van het volk achter haar geraakten, daar het in dit geval te vreezen zoude zijn geweest, dat menigeen omgekeerd en zich stil huiswaarts hadde begeven, en zulks in weêrwil van het gevaar, hetwelk hen, tot bewesten den Fatoe Kail bedreigde. Zelfs sommige Grooten van Timor, Rotti en Sawoe begonnen zich klaarblijkelijk ontevreden te toonen over den verren, moeijelijken togt, en de ons opregtelijk genegene hoofden, zoowel als de spionnen van den Resident, verklaarden eenstemmig, dat het volk zich ongetwijfeld opentlijk tegen het verder reizen zoude verzetten, bijaldien niet het ontzag en de vrees voor den Resident hen van zulk eenen oproerigen stap terughield. Wij lieten intusschen aan niemand blijken, dat wij dienaangaande de minste bezorgdheid koesterden, spraken steeds gemeenzaam en vrolijk met de hoofden en het volk, deden hen omtrent honderderlei onderwerpen vragen en gaven hen op de hunne, nu eens met een strak, dan weder met een lagchend gezigt, antwoord. De bewegelijkheid der magneet-naald en hare onveranderlijke strekking naar dezelfde hemelstreek, wekte bij vele der binnenlanders, welke nog nooit te voren een kompas gezien hadden, de grootste verbazing en

gaf hen aanleiding tot vele redeneringen. Wat wij aan dat zonderlinge werktuig al konden waarnemen, wanneer wij, met hetzelve in de hand, naar de bergen zagen en de gedane peilingen aanteekenden, bleef hun een onoplosbaar raadsel. Niet minder trokken onze jagtgeweren à percussion hunne opmerkzaamheid. Een schot zonder lont of vuursteen, en zonder dat het slot bij het losbranden rook of vuur deed zien, was voor de voorvechters onverklaarbaar. Telkens, wanneer ik met mijn geweer uitging, werd ik door een aantal nieuwsgierigen aangezocht, hun de naauwkeurige bezigtiging van hetzelve te willen toestaan. Dat wij met deze geweren een vrij zeker schot hadden, waarvan de mare spoedig door het geheele leger verspreid was, werd als een natuurlijk gevolg van hun tooverachtig zamenstel beschouwd. De ijver, waarmede wij voorts de jagt, zoowel op kleine als groote vogels, uitoefenden, als onze zucht tot het erlangen van kapellen en andere insekten, ja zelfs van de zoo onbevallige amphibiën, was voor menig denkend hoofd een onderwerp van belangstelling en navorsching. Meer dan eens is ons de vraag gedaan, of er dan in Holland geene vogelen, insekten of slangen waren. Dat die dieren met een ander doel konden verzameld worden, dan om wegens derzelver verschillende kleuren en teekeningen, tot natuurlijke patronen ter vervaardiging van nieuwe soorten van gebloemde katoenen te verstrekken, wilde of kon geen inlander in gemoede gelooven.

Tot mijne niet geringe verrassing schoot een mijner Javaansche jagers hier, met het vallen van den avond, eene rookkleurige lijster (Turdus fumidus), door mij vroeger op Java en wel alleen bij en in den krater van den berg Gedee, op ruim 8000 voet hoogte boven de zee, aangetroffen. Even als toen op dien vuurberg, hadden wij ook te Penpaan zulk een' koelen nacht, als wij tot dusverre, noch later op Timor, ondervonden. De koude was in waarheid, zoo voor ons zelven als voor het meerendeel onzer begeleiders, dermate gevoelig, dat veelligt niemand van het leger dien nacht rustig sliep, en den volgenden ochtend een ieder reeds zeer vroegtijdig tot de afreize gereed stond, ten einde zich door de beweging te kunnen ver-

warmen. De zon was dan ook naauwelijks opgegaan, om welken tijd de honderddeelige thermometer 11°7 teekende, of wij bevonden ons op weg naar den berg Mieomaffo. Wij trokken door eene opene en zeer onvruchtbare vlakte, waar zich hier en daar ruwe klippen van verschillende grootte verhieven, en ons de zuidoostelijke wind fel en koud te gemoet woei. Van de bergen en afzonderlijk staande groote klippen, welke wij langs togen, vermelden wij hier alleen den Fatoe Namnaan, Fatoe Nisnuïn en Fatoe Kekneno. Toen wij de laatstgemelde klip achter ons hadden, leidde ons pad over eenige golvende, bijna eeniglijk met laag en half verdord gras begroeide heuvelen. Deze heuvelen hingen te zamen met den tamelijk hoogen berg Lelofoeï, wiens kruin wij weldra bereikten en ons een overheerlijk vergezigt opende. Onze opmerkzaamheid werd het meest geboeid door den uitgestrekten berg Mieomaffo, van welken wij in de laatste dagen reeds zooveel hadden hooren spreken, zoowel uithoofde van de goudvoerende rivieren, welke zijnen voet bespoelen, als omdat hij den magtigen Fettors van het rijk Sonabai tot verblijf strekt. Het pad, hetwelk wij langs de andere zijde van den berg Lelofoeï moesten afdalen, was op sommige plaatsen zeer steil en zoo rotsachtig, dat het niet mogelijk was, te paard te blijven zitten. Zulks was ons, Natuuronderzoekers, vrij onverschillig, daar wij toch elken dag meer dan de helft van den weg te voet aflegden, alzoo wij, ons naar den steeds langzaam voorttrekkenden trein moetende voegen, bij het rustig zitten te paard, gedurende het warmste gedeelte van den dag, veel meer door de brandende zonnestralen werden afgemat, dan wanneer wij liepen. Voor den Heer Hazaart echter, een' bejaarden en zwakken man, en ook voor eenige zwaarlijvige, of in hooge mate aan een gemakkelijk en traag leven gewende inlandsche Grooten, waren dusdanige, door den nood gedwongene wandelingen in geenen deele aangenaam. Na eene wijle langs de gemelde steile helling te zijn nedergedaald, bereikten wij eene kleine, koele, met struiken en boomen begroeide vallei, tusschen welke een riviertje over zand en keijen, hoofdzakelijk uit overgangskalk bestaande, zacht ruischend heenvloot, aan welks oevers wij ons nederzetteden

en tot twee ure na den middag, onder eene weldadige lommer bleven uitrusten. De honderddeelige thermometer stond omstreeks dien tijd ruim 20 graden hooger, dan in den vroegen morgen te Penpaan. Vóór wij, tegen den avond, de vlakte Wienoto, aan de westzijde des bergs Mieomaffo, bereikten, moesten wij nog onderscheidene uitgestrekte hoogten, en wijde en diepe dalen over- en doortrekken. De rigting van den heden afgelegden weg was aanvankelijk meest oostwaarts en later noordoostwaarts geweest. De gesteldheid van het land dezer streek getuigde over het geheel van geene groote vruchtbaarheid; nergens ontmoetten wij een eigenlijk woud, ofschoon het blijkbaar was, dat de natuur hier slechts weinig door de menschelijke bedrijvigheid in hare vrije en onbelemmerde ontwikkeling was gestoord geworden. Naar evenredigheid der uitgestrektheid van het land, hetwelk wij in de twee laatste dagen doorreisd en steeds met oplettenden blik gadegeslagen hadden, vonden wij hetzelve zeer schraal bebouwd; doch meer nog, dan over het betrekkelijk geringe getal vruchtdragende velden, waren wij verwonderd over de weinige huizen, welke wij te zien kregen. Een eigenlijk dorp hebben wij langs den geheelen weg niet gevonden, en toch is deze streek op sommige plaatsen vrij sterk bevolkt; doch de woningen liggen meestal tusschen de klippen en in zulke verborgene en schier ongenaakbare berghoeken, dat zij uit de laagte en in de verte slechts zeldzaam voor het oog zigtbaar zijn. Korten tijd nadat wij in de vlakte Wienoto waren aangekomen en onze tenten hadden opgeslagen, deed de Resident drie schoten lossen naar den berg Mieomaffo, ten einde de Fettors van Amakono van onze komst te verwittigen en hen als vrienden te begroeten. Den volgenden ochtend werd de, zich in ons gezelschap bevindende Fettor Oimatan van Molo, naar deze vorsten afgevaardigd, welke tegen den avond van dien dag met het berigt terugkwam, dat onze reis herwaarts den beiden Fettors veel genoegen deed en zij ons den volgenden dag zouden komen bezoeken.

De vlakte Wienoto, waar wij van den 7^{den} tot den 30sten september gelegerd waren, ligt, als een oneffen, golvend hoog-

land, aan de zuidwestzijde des bergs Mieomaffo, van welks voet zij gescheiden is door een diep dal met eene bruisende rivier, in welke wel eens kopererts is gevonden en die daarom den naam van Noi Nitie draagt. Deze rivier ontspringt uit een moeras, onder den naam van Oinonof bekend; nadat zij de wateren van onderscheidene andere kleine bergstroomen, onder welke de Noi Nonie de aanzienlijkste is, in haren schoot heeft opgenomen, verkrijgt zij den naam van Noi Mieomaffo, en zich als zoodanig, iets lager, met de langs den oostkant des bergs Mieomaffo stroomende Noi Wessi (ook Noi Nonie-noenoe-soeït genaamd) vereenigende, verliest zij zich, onder den naam van Noil Benai, in het Belonesche rijk Waiwiekoe-Waihalie, aan de zuidkust van Timor, in zee. Werwaarts men langs de vlakte Wienoto het oog laat weiden, ontwaart hetzelve bergen, heuvelen en afzonderlijk staande, groote klippen of rotsen, welke het landschap een zeer eigenaardig karakter bijzetten. De oostelijk liggende bergen zijn echter veel lager dan die naar het westen. De Netem Mieomaffo, naar gissing, ongeveer 2500 voeten boven de vlakte verheven, strekt zich, met eenen bijna gelijken rug, van het Z. O. naar het N. W. uit. Zijne zuidwest- en zuidzijde is, behalve in de valleijen en kloven der lagere streken, niet zeer digt met boomen begroeid. De peilingen, van onze legerplaats uit, naar dezen en andere bergen en voorname rotsen in den omtrek, met een peilkompas van Schmalkander gedaan, gaven de volgende strekkingen: de zuidoostelijke punt van den Netem Mieomaffo 44°, en het zigtbare noordwestelijke gedeelte van denzelven, bij de inboorlingen onder den naam Fatoe Liema bekend, 343° (naar de, van het noorden door het oosten, voortloopende graadverdeeling). Aan dit laatste gedeelte is een eenigzins lagere klipachtige berg, Kessenaan geheeten, met den Mieomaffo verbonden, en niet ver van dezen, doch geheel op zich zelven, ligt de schilderachtige Fatoe Seinaan. Een weinig meer zuidwaarts rijst in het blaauwe verschiet de berg Moetis, door ons 381° gepeild, terwijl vóór dezen de lagere bergen Noewanaidjaan en Naidjaan-moeti gelegen zijn. De Netem Fetie verheft, in de rigting van 261°, zijne rotsachtige punt tot aan-

zienlijke hoogte, zijnde de kleine, ronde berg Ponej, in de strekking van 252°, voor hem gelegen. Het midden van den langen Netem Babenai peilden wij 226°; vóór hem liggen de klippen Infenie, Oam en Bon-leeouw. Iets meer ten zuiden ontwaart men den Fatoe Neinmaan en den Netem Oelam, welke laatste echter meer naar eenen heuvel, dan naar een' berg gelijkt. Bijna regt zuidelijk vertoonde zich de rots Noenoun, waar een Tomokong (Nei Teffa) zijn verblijf houdt. In de rigting van 159° zagen wij den Netem Toesie, achter welken de Fatoe Leemoen zijne kale punt omhoog steekt. Meer in de onmiddellijke nabijheid van onze legerplaats bevonden zich de volgende rotsen: niet verre van onze tenten, de zeer ruwe Fatoe Fiekeboe, die wij 148° peilden; achter dezelve, in de rigting van 146° ligt de groote Fatoe Baaf, als een bouwval, welke aan den Grooten Tomokong Nei Bifeel toebehoort. Minder grotesk van gedaante is de, eenigzins meer oostelijk liggende Fatoe Boenoe en de rotsachtige heuvel Soeanai; den laatsten peilden wij 124° 30′. In de rigting van 80° zagen wij eenen kleinen berg met twee stompe toppen, Netem Woi, en eenen anderen, Netem Koëlilie genaamd, peilden wij 68° 30′. De lage berg Sieto, eindelijk, welke een dorp draagt van dezen zelfden naam, aan den Tomokong Nei Bifeel toebehoorende, ligt tusschen den Netem Koëlilie en den zuidoostelijken voet van den Mieomaffo. Ongeveer op het midden van den rug des laatstgenoemden bergs vindt men het dorp Oihau, meer noordwestelijk het dorp Nasie, en aan de voorzijde Bieloekoe, in hetwelk de regerende Fettor zijn verblijf heeft gevestigd, voorts Lelobatan, waar de Fettor Krijgsbevelhebber woont, en het gehucht Seinam.

De vlakte Wienoto, waar slechts eenige casuarina-, acacia- en andere ijl en dun getakte boomen verspreid staan, en wier steenachtige bodem alleen met laag gras is begroeid, was weldra in alle rigtingen met luchtige hutten of kleine, van versche takken vervaardigde afdaken bedekt, en dit anderzins zoo weinig bevolkt en doodsch oord, onderging eensklaps eene merkwaardige verandering en leverde thans een woelig tooneel van beweging en levendigheid. Geen wonder, daar meer dan

tweeduizend man, met tusschen de vier- en vijfhonderd paarden, op deze plek gronds te zamen waren. Van den vroegen morgen tot den laten avond zag men altoos, hier en daar, bont uitgedoste troepen volks, zoo te voet als te paard, heen en weder trekken, veelal, zoo als men het heet, van top tot teen gewapend. Het meerendeel echter van deze bonte menigte verkoos den tijd rustiger door te brengen en sliep, of zat vóór of onder de groenbladerige hutten neêrgehurkt, te koken, te eten of zich in stomme werkeloosheid met het kaauwen van sirih of tabak te verlustigen. Op alle uren bijna van den dag ontvingen wij bezoeken van troepen Timorezen uit de omliggende streken. Somwijlen waren onze tenten geheel van zulke nieuwsgierigen omringd, welke uren lang, zonder zich schier te bewegen, staande of op den grond gezeten, ons en elke onzer handelingen oplettend gadesloegen. Hunne nieuwsgierigheid scheen door allerlei zonderlinge verhalen, welke onze komst reeds lang waren voorafgegaan, op het hoogst gespannen te zijn; nu zij ons eindelijk naauwkeurig en van aanschijn tot aanschijn konden opnemen, zagen zij, tot hunne niet geringe bevreemding, dat wij, behalve door de kleur der huid, noch in grootte, noch in ligchaamskracht merkbaar van hen verschilden. Moeijelijk echter konden zij het denkbeeld van zich werpen, dat wij ons niet in het bezit zouden bevinden van allerlei geheime kunsten, die ons beveiligden en den moed inboezemden, eene zoo verre reis te ondernemen, met het zekere vooruitzigt van uit dezelve belangrijke voordeelen te trekken.

Den 9[den] september, omstreeks het middaguur, vertoonde zich aan de zuidzijde des bergs Mieomaffo eene groote hoop volks, met geweren en lansen gewapend en door onzen vorstelijken vriend, den Fettor Oimatan van Molo en onderscheidene Tomokongs en voorvechters voorafgegaan. Zij maakten eene soort van gezantschap uit, hetwelk ons, namens de Fettors van Amakono, een stuk wit linnen en drie dunne zilveren platen kwam aanbieden, met bijvoeging, dat de gemelde Fettors het heden niet durfden wagen, tot ons te komen, dewijl hun, volgens Timoreesch gebruik, gelijktijdig bij de begroeting te overhandigen Toet-hai, nog niet gereed was; zij

hoopten echter binnen twee of drie dagen dat genoegen te hebben. En inderdaad, reeds in den vroegen morgen van den 12den september zagen wij eene menigte inlanders, langs onderscheidene paden van den berg Micomaffo, naar beneden afdalen en zich bij eene rots, op eenigen afstand van onze legerplaats, verzamelen. Tegen het middaguur liet zich in de verte het geluid van eenen *gong* hooren, met tusschenpoozen vergezeld van een zeer luid geschreeuw. Wij vernamen alstoen, dat de beide Fettors van Amakono in aantogt waren, om ons te komen bezoeken. Weldra dan ook zagen wij, naar gissing, ruim 300 man, meestal met Europesche soldatengeweren gewapend, schuins door ons kampement, naar de hut van den Fettor Oimatan trekken, waar deze woeste bende stil hield en zich eenige uren lang, met het slaan op den gong, en met schreeuwen en dansen vermaakte. Omstreeks 5 ure na den middag stelde zich de optogt naar onze tenten in beweging. Tot daar genaderd zijnde, opende zich de kring en trad een man van gemiddelde grootte en jaren, met een zeer woest en donkerkleurig gelaat te voorschijn, door den Fettor Oimatan bij de hand getrokken en door onderscheidene andere der ons vergezellende Timoresche Grooten voortgestuwd wordende. Deze man was de regerende Fettor van Amakono. Hij rilde van angst en wierp vooral eenen schuwen en vreesachtigen blik op onze kleine gewapende magt, die in twee gelederen, aan weêrszijden van onze tenten, geschaard stond. De Resident deed hem, door middel van eenen tolk, daar hij geen enkel woord Maleisch verstond, uitnoodigen, zich binnen de wijd geopende tent bij ons neder te zetten; doch de vorst verkoos liever daar buiten te blijven, en plaatste zich op eenen stoel, terwijl zijn talrijk gevolg achter hem, deels staande, deels op den grond gehurkt, post vattede. De vorst bragt ons drie pennenschachtjes met stofgoud gevuld, eene dunne zilveren plaat, een paar stukken buffelvleesch en eenige bundels mais, ten geschenke mede, welk een en ander vóór ons op de tafel en den grond werd nedergelegd. De onhandige manieren, zoowel als de kleeding van den vorst, gaven ons geen' voordeeligen dunk van zijne grootheid en beschaving. Tusschen den groven,

rooden zakdoek, welken hij in eene wrong om het hoofd had geslagen, hing een groote hairbos uit; een lang, grof en smerig baaitje, veel overeenkomst hebbende met een oud hemd, bedekte zijn bovenlijf, terwijl het onderste gedeelte in een Timoreesch kleed gehuld was. Zijn hals prijkte met een snoer glaskoralen, tusschen welke kleine gouden kogeltjes geregen waren, en onderscheidene groote zilveren ringen versierden zijne armen. Na eene wijle tijds met dezen vorst te hebben gesproken, gedurende welke hij ons steeds met beschroomde en tevens nieuwsgierige blikken aanzag, ontstond er plotseling eene buitengewone beweging onder zijn gevolg. De lieden, welke het midden vormden van den halven, voor onze tent geschaarden kring, weken zijdelings uiteen, en uit de daardoor gemaakte opening kwam een lang en mager man, van ongeveer vijftigjarigen ouderdom, met roode, tranende oogen, in half beschonken' staat, naar ons toe tuimelen. Met een blijkbaar bevreesd, maar gedwongen lagchend gelaat verwelkomde hij ons en al de bij ons gezetene Timoresche Grooten, van welke wij vernamen, dat het de krijgsvorst van Amakono was. Op Fettor Oimatan's verzoek, om zich binnen onze tent, naast hem op de bank neder te zetten, nam dit vreemdsoortige legerhoofd gereedelijk plaats. Twee zijner zonen, de oudste een jongeling van ongeveer 16, de ander een kind van 4 of 5 jaren, waren hem gevolgd, zijnde hij daarenboven vergezeld van twee, zeer kleine, leelijke jonge vrouwen, welke zijne beteldoos droegen, naast hem op den grond nederhurkten en met schuwen blik naar ons opzagen. De kleeding van dezen vorst bestond uit twee half versleten Beloneesche selimots of dekens, welke, boven elkander, om de heupen waren geslagen, een vuil wit baaitje en eene dikke, roode slaapmuts, om welke een katoenen zakdoek was gebonden; hals, knien en enkels waren met snoeren glaskoralen omhangen, en de armen, even als die van zijnen broeder, den vorst-regent, met groote zilveren ringen. — Het was ons bekend, dat dit landschap reeds sinds verscheidene jaren in oorlog verkeerde met het naburige vorstendom Ambenoe. Op onze vraag, of Amakono niet genegen zoude zijn, vrede te sluiten, ontvingen wij ten antwoord: dat zij zulks wel zouden wen-

schen, doch alleen onder voorwaarde, dat de Radja van Ambenoe de 3000—4000 menschen, welke tot hem waren overgeloopen, terugzond. De Resident beloofde, gemelden Radja, welke waarschijnlijk binnen kort, met eene zeer aanzienlijke krijgsmagt, eenen togt herwaarts zoude ondernemen, omtrent deze aangelegenheid te zullen spreken en al zijnen invloed te gebruiken, ten einde aan hun verlangen te voldoen en aan beide landschappen de zoo wenschelijke rust te hergeven. De krijgsvorst kwam vervolgens nog met allerlei bezwaren jegens den Radja van Ambenoe voor den dag, onder welke hij vooral als zeer gewigtig beschouwde, dat dezelve er steeds op uit was, zijne magt meer en meer uit te breiden, waardoor de onafhankelijkheid van Amakono bedreigd werd. — Aangaande het aanwezig zijn van stofgoud en kopererts, verhaalden ons beide de Fettors, dat het volk dezer streek wel somtijds, zoowel in de rivier Mieomaffo, als in de Noi Wessi, naar goud zocht, doch over het geheel slechts zeer weinig vond, terwijl het koper, zelfs in de Noi Nitie, zoo zeldzaam was, dat niemand er ooit aan dacht, opzettelijk ter opsporing van dit metaal uit te gaan; voegende zij er ten slotte bij, dat, volgens hun weten, de Noi Nonie bij den Fatoe Leeoe, veel meer goud, en het distrikt Fialarang eene ongelijke grootere hoeveelheid koper opleverden. Ten einde omtrent dit onderwerp geene achterdocht te verwekken, begonnen wij vervolgens over meer onverschillige zaken te spreken, zoo als over de gesteldheid van het land in het algemeen en die der bergen en rivieren in het bijzonder, de hoeveelheid en soorten van dieren enzv., daarbij nadrukkelijk aanmerkende, dat wij voornamelijk gekomen waren om den grond naauwkeurig te onderzoeken en allerhande vogelen en insekten te verzamelen. Zij toonden zich daar evenzeer over verwonderd als verheugd, en overlaadden ons met betuigingen van vriendschap en welwillendheid. De Resident, ten blijke van wederkeerige genegenheid, beloofde den vorst-regent, vanwege het Gouvernement eenen bevelhebbersstok met zilveren knop te zullen schenken, indien hij denzelven te Koepang wilde afhalen, hetgeen met blijdschap door hem aangenomen werd. De beide hoofden bleven, tot ons en, naar hunne ant-

woorden en gebaren te oordeelen, ook tot hun genoegen, tot schemeravond bij ons, wanneer zij te midden van hun talrijk gevolg, hetwelk op nieuw luidkeels begon te schreeuwen en op den gong te slaan, zich tot even buiten ons legerkamp begaven en aldaar aan den voet eener rots den nacht bleven doorbrengen. Des anderendaags, omstreeks den middag, kwamen zij met dezelfde vertooning hun bezoek herhalen. Het was den krijgsvorst duidelijk aan te zien, dat hij in den ochtendstond al wederom eenig geestrijk vocht had gebruikt, en meer nog dan den dag te voren; veelligt met oogmerk om daardoor zijnen moed en stoutheid te vermeerderen. Hoe dit zij, hij legde zulk eene onbesuisde drift, zulk eene woeste en hartstogtelijke opgewondenheid aan den dag, dat zulks ons op het ondubbelzinnigste ten bewijze verstrekte, welk een gevaarlijk man hij was. Niet alleen ging hem thans ook een ieder zijner ondergeschikten reeds van verre uit den weg, vooral toen hij eene lans greep en, na ten blijke zijner vlugheid allerlei zwaaijingen met dezelve gemaakt te hebben, haar eindelijk naar eenen inlander wierp, dien zij echter gelukkiglijk miste; maar zelfs zijn, eigenlijk in rang boven hem verheven broeder, moest heden, in tegenwoordigheid van ons en van vele Timoresche Grooten, zijne beleedigende en minachtende bejegening geduldig verdragen. Ten einde den man niet wilder en woester te maken, dan hij zich nu reeds aanstelde, achtte de Resident het raadzaam, ditmaal geen arak te doen rondschenken; voorzeker geene geringe teleurstelling voor den krijgsvorst, welke dat oogenblik reikhalzend scheen te gemoet te zien. Zijn staat van dronkenschap was echter reeds veel hooger geklommen, dan wij wel wenschten.

De kennismaking met de vorsten van Amakono en het onderhoud, welk wij met hen gehad hadden, overtuigden ons weldra, dat wij noch van den beschonken krijgsvorst, noch van zijnen dommen en onbeschaafden broeder, den regerenden Fettor, eenige wetenswaardige berigten omtrent de natuurlijke en statistieke gesteldheid van hun land zouden kunnen erlangen Er was slechts een Groote Tomokong, Nei Bifeel genaamd, welke zich naar vermogen, welwillend en dienstvaardig jegens ons betoonde. Dit opperhoofd stond gelukkiglijk, ten gevolge

van zijn goedaardig karakter en van de onverschrokkenheid, door hem bij verschillende gevechten aan den dag gelegd, bij het volk in bijzondere achting. Hij bezat een zeer gezond oordeel, was zeer groot en sterk gespierd, en in de volle kracht van zijn leven. Op zijn aanzien en invloed steunende, waarborgde hij, Dr. Macklot veilig naar al die oorden te zullen geleiden, waar door de inboorlingen goud werd gezocht. Natuurlijk kon op die wijze slechts aan een vlugtig onderzoek gedacht worden. Hiertoe droeg nog bij, het korte tijdsbestek, binnen hetwelk dat onderzoek, uithoofde van den geringen voorraad levensmiddelen en het onzekere vooruitzigt van dien in de binnenlanden te kunnen vermeerderen, moest plaats vinden. Nei Bifeel beloofde zijn best te zullen doen, ons langzamerhand een vijftien- of twintigtal pikols mais te bezorgen; doch, hoe ontoereikend was die hoeveelheid voor de schare, die ons vergezelde. Volgens een, door de verschillende hoofden gemaakt overslag, zoude de geheele, toen nog aanwezige voorraad, ter naauwernood voor ééne week genoeg zijn. Niets vereischte dus in de allereerste plaats eene meer ernstige zorg, dan het verschaffen van levensmiddelen, en wel zoo spoedig mogelijk. Uit de naaste omstreken, buiten en behalve hetgeen ons door Nei Bifeel was toegezegd, weinig te wachten zijnde, zond de Resident, reeds den tweeden dag na onze aankomst te Wienoto, omtrent tweehonderd manschappen met goederen en geld naar Oikoesie, de eenige belangrijke plaats in den omtrek, waar men hoop konde voeden, eene zekere hoeveelheid levensmiddelen te zullen erlangen. Tegen den avond van den 19[den] september kwam een gedeelte der afgezondenen terug, zestig vrachten mais en daarbij tevens de tijding aanbrengende, dat de Radja van Ambenoe zich met eene aanzienlijke heirmagt op weg herwaarts bevond, eenige buffels en geiten, als ook mais en rijst ten onzen behoeve medevoerende. Deze tijding, en ook het gezigt van den nieuwen aanvoer, verwekte algemeene blijdschap in ons legerkamp. En waarlijk, niet zonder reden; want reeds in den vorigen nacht was zich het gebrek aan voedsel op eene droevige en noodlottige wijze begonnen te openbaren. Eenige inlanders hadden den treurigen inval gekregen, een paar

mandjes met bladeren en vruchten van een wild, boonachtig gewas, *Kotok* genaamd, bijeen te zamelen en, onvermengd of met mais in water gekookt, te nuttigen. Het gevolg daarvan was, dat weldra allen, in eenen meerderen of minderen graad van hevigheid, naar gelang der grootere of geringere hoeveelheid van het door hen gebruikte, teekenen van vergiftiging vertoonden. Die verschijnselen klommen, in weinige uren tijds, vooral bij vier Rottinezen, tot zulk eene ontzettende hoogte, dat deze ongelukkigen, bewegeloos, met starre blikken, gezwollen aangezigt en het schuim op den mond, op den grond lagen uitgestrekt, toen wij van hun lijden kennis kregen en ons tot hen begaven. Een hunner, een man van ongeveer 30 jaren en van een mager ligchaamsgestel, die, naar men ons verhaalde, alleen het afkooksel van deze gevaarlijke groente gedronken had en terstond daarna zeer duizelig, misselijk en door hevige buikpijnen was aangetast geworden, had, bij eene snel toenemende verslimmering van zijnen deerniswaardigen toestand, reeds na verloop van drie uren den geest gegeven. Bij de andere drie, welke in de avonduren, met elkander, uit een' en denzelfden pot, half gaar gekookte kotokgroente gegeten hadden, werkte het vergif wel eenigzins langzamer, doch niet minder vervaarlijk. Na, gedurende verscheidene uren, aan koliek, brandenden dorst, neiging tot braken, algemeene zinsverdooving en toevallen van mondklem, jammerlijk geleden te hebben, bliezen zij, omstreeks middernacht, de een na den ander', den laatsten adem uit. De overige lijders, zoo Rottinezen als Timorezen, ten getalle van 23, welken wij zoo lang kokosolie toedienden of in den mond goten, tot zij sterk begonnen te braken, bleven gelukkig behouden. De vier overledene Rottinezen werden met den middag van den 19^{den} september, door hunne nabestaanden en andere landgenooten, in hunne dagelijksche kleedingstukken gewikkeld, naast elkander, met de hoofden naar het westen gekeerd, in eenen grooten kuil begraven. Onder het volbrengen van dezen treurigen pligt loste men eenige geweerschoten bij het graf, waarna hetzelve met eenen hoop opeengestapelde steenen werd overdekt.

Ofschoon de vorsten van Amakono ons met vriendschaps-

betuigingen en blijken van welgezindheid waren te gemoet gekomen, achtte de Resident het nogtans noodig, den Heer Macklot en mij dringend aan te bevelen, toch nooit alleen de legerplaats te verlaten, maar bij het ondernemen van eenigzins verre togten, ons steeds, voorzigtigheidshalve, door vier of zes, met geladen geweer gewapenden der onzen, te doen vergezellen. De Heer Macklot deed, aldus gedekt en van Nei Bifeel begeleid, bijna elken dag, zoo lang wij te Wienoto vertoefden, uitstappen naar de verschillende, aan deze of de west- en zuidzijde van den berg Mieomaffo stroomende rivieren, onderzocht hare beddingen en wiesch zelf op meer dan eene plaats zekere hoeveelheden gronds uit. De uitkomsten waren echter, ten opzigte van het daarin vervatte goud, steeds zeer ongunstig. Eenmaal slechts gelukte het hem, aan eene, door de inboorlingen met hetzelfde doel vaak bezochte plaats der Noi Nonie, na zich daar eenen geheelen ochtend met het wasschen te hebben bezig gehouden, twee kleine schilfertjes van dit metaal te vinden. Van kopererts echter, ontdekte hij in die streken niet het geringste spoor; doch wel van gezwaveld ijzer (Pyrit), door de Timorezen insgelijks *nitie* genaamd. Het zoude slechts eene herhaling zijn van hetgene in onze geognostische schets vermeld staat, indien wij hier al de, bij den berg Mieomaffo waargenomene rotssoorten afzonderlijk wilden opnoemen; waarom wij den daarin belangstellende tot die schets meenen te mogen verwijzen, terwijl wij hier alleenlijk nog vermelden, dat, volgens eene overlevering van volksbijgeloof, het gerolde, uit ijzerkwarts (Eisenkiesel) van geelachtig roode kleur bestaande steenblok, hetwelk aan de noordzijde des genoemden bergs, in de Noil Oeboe-manono gevonden wordt, voormaals een groot stuk goud zoude zijn geweest; doch, dat hetzelve aldus in steen veranderd was, toen men het trachtte weg te dragen. [42])

Even als de Heer Macklot op mineralogische onderzoekingen uitging, toog ik met mijne Javaansche jagers dagelijks ter jagt. Van de kleine bedekking, welke mij gewoonlijk te paard vergezelde, deed ik dan telkenmale, wanneer wij bij eene groote rots of digt begroeide vallei genaderd waren, een paar man bij

de paarden wacht houden, en mij van de overigen, op eenigen afstand, te voet volgen. Wij poogden de onaangename belemmeringen, welke van deze noodzakelijke voorzorg het gevolg waren, zooveel mogelijk door onafgebroken ijver te vergoeden, en deze werd door de landstreek, waar, vóór ons, nog geen Natuurkundige den bodem had gedrukt, niet weinig aangevuurd. Wij verzamelden dan ook, zonder onderscheid alles, wat het toeval ons in handen bragt. Desniettegenstaande bevond zich onder de vogels slechts eene enkele duif (Colo metallica), die wij elders op Timor nergens en te Wienoto slechts eenmaal hebben aangetroffen, waaruit hare zeldzaamheid genoegzaam is af te leiden. Een toen nog onbeschreven tapuit (Saxicola pyrrhonotus) was daar, zoowel als in onderscheidene andere streken der binnenlanden, vrij gemeen. Dit schuwe en levendige vogeltje bewoont hoofdzakelijk de groote klippen (Fatoe's), waar men het vooral dikwerf op de, hier en daar uit de spleten der rotsen groeijende, struiken ziet zitten. Van de Zoothera andremedae bekwamen wij te Wienoto twee voorwerpen, en later in het landschap Amfoang nog een derde, zonder dat wij op Timor dezen, ook op Java zeldzamen vogel wijders hebben waargenomen. Twee nieuwe parakieten (Psittacodis iris en euteles), waren even menigvuldig te Wienoto, als te Molo bij den Fatoe Watie. Beide soorten zwierven bij kleine troepen van 8—12 stuks, onder een fijn, doch zeer doordringend geschreeuw, in de hoogere boomen rond. Zij toonden zich niet schuw. Nog zagen wij, daar en elders in het binnenland, doch in geringer aantal, kleine scharen van Agapornis Geoffroyi en Trichoglossus haematodus. Onze opmerkzaamheid werd in het bijzonder getrokken door eenige paren torenvalken (Falco tinnunculus indicus of moluccensis), welke sommige der groote, afgezonderd staande klippen tot woning hadden verkoren, dikwerf op derzelver hooge, puntig uitstekende, of zich als muren verheffende wanden neêrstreken, ten einde aldaar uit te rusten, en dan weder in de holen en spleten verdwenen. Het was, als zagen wij ons eensklaps aan de bekoorlijke en schilderachtige Rijnoevers overgebragt, zoo treffend herlevendigden deze wonderbaarlijke rotsgevaarten in ons het beeld van oude burgten

en vervallene kasteelen. Behalve deze valken vertoonde zich hier ook somwijlen de, tot heden alleen op Timor en nabijgelegene eilanden, als ook in het noordelijke gedeelte van Nieuw-Holland waargenomen sperwer met den rooden nek (Accipiter torquatus), langs de vlakte heenvliegende en op allerlei klein gevogelte jagt makende. Gallus Bankiva, welke, behalve door eenigzins mindere grootte, in gedaante en kleur, zoo bijzonder met sommige onzer gewone hanen overeenstemt, dat hij voor den wilden stamvader van dezelve gehouden wordt, zagen en hoorden wij op Timor zeer zeldzaam. Het eenige oude mannetje, door ons in het distrikt Amakono verkregen, wijkt in pluimaadje van de door ons op Java en Sumatra verzamelde voorwerpen, waar dit hoen in de bergbosschen niet zeldzaam is, een weinig af, zoodat het als eene plaatselijke verscheidenheid (Gallus timoriensis) kan worden beschouwd. Wij eindigen hiermede de ornithologische berigten, en laten ten slotte nog eenige aanteekeningen volgen omtrent de, in de binnenlanden waargenomene amphibiën. Behalve den vroeger vermelden Scincus melanopogon, ontwaarden wij ook niet zelden Scincus smaragdinus [43]) en Sc. Kunhlii (Euprepes Sebae), beiden over vele Indische eilanden verspreid; maar terwijl de laatstgenoemde, van Java en Sumatra af, tot in de Molukken gemeen is, ja zelfs op de Sandwich-eilanden, te Manilla, in Bengalen en aan de kust van Koromandel aangetroffen wordt, vindt men daarentegen Sc. smaragdinus niet bewesten de geographische lengte van Timor en Celebes, doch van daar tot Nieuw-Guinea en het eiland Oealan, een der oostelijkste eilanden van de groep der Carolinen. Een kleine draak, naauw verwant aan Draco viridis van Java en Sumatra, in het Timoreesch *Tapisoesoe* genaamd, en door de Heeren Duméril en Bibron, veelligt niet met genoegzaam regt, als afzonderlijke soort, onder den naam Draco timoriensis, in hun meergemeld amphibiologisch werk aangeduid, vermaakte ons dikwerf door zijne potsierlijke bewegingen, vooral door het herhaaldelijk opblazen van den keelzak, die bij het mannetje ruim 0,015 lang en zeer spits van punt, doch bij het wijfje kort en afgerond is. Deze aardige en arglooze diertjes houden zich altoos in de

boomen op, meestentijds langs derzelver stammen, die zij van den voet tot hoog in de kruin, gelijk eekhorentjes, beklauteren, terwijl, wanneer zij zich van den eenen naar den anderen nabijstaanden boom willen begeven, zij hunne zoogenaamde vleugels zijwaarts tot eene soort van valscherm uitbreiden en, in schuine rigting, van de hoogte afzweven. Monitor timoriensis, in de landtaal *Bajafa* genaamd [44]), ontmoetten wij slechts een paar malen in de binnenlanden, meermalen echter in de strandbosschen bij Pritti. Even als Monitor bivittatus beklimt hij somtijds lage boomen en vlijt zich overlangs op eenen tak ter ruste; maar schijnt minder gaarne te water te gaan. De inlanders eten het vleesch dezer hagedisachtige dieren niet, gelijk sommige Alfoeresche volksstammen in de Molukken, de Dajakkers in sommige streken van Borneo, en vooral de bewoners van het eiland Nias en van eenige andere eilanden dier keten, bewesten Sumatra [45]). Uit de afdeeling der slangen zagen wij op onze jagttogten, of werden ons door de inboorlingen aangebragt: Trigonocephalus viridis, Homalopsis Schneideri, Lycodon Hebe, Dendrophis picta, een nieuwe Coluber, veel gelijkende op Coluber radiatus van Java en Sumatra, en uit dienhoofde Coluber subradiatus genaamd; eindelijk een nieuwe Python (Pyth. timoriensis), in het algemeen naauw verwant aan Python amethystinus van de Molukken, doch van dezen onderscheiden door kleinere oogen, hebbende hij daarenboven slechts één teugelschild, één voor- en twee achteroogschilden, minder diêpe groeven in de achterste randschilden der onderkaak, en slechts sporen van groeven in het snuitschild en in de voorste randschilden der bovenkaak, benevens meer andere, zoo in het maaksel als de kleur van het dier gelegene, kleine afwijkingen. Trigonocephalus viridis is op Timor, even als op het naburige kleine eiland Samauw en op Rotti, vrij gemeen. De Timorezen noemen deze giftslang *Esau*, de Rottinezen *Keisau*, en de bewoners van Poeloe Samauw, of de zoogenaamde Koepangnezen, *Smolo*. Op eenen struik onbewegelijk zamengerold liggende, komt hare groene kleur zoodanig met die der versche bladeren overeen, dat zij slechts bij toeval ontdekt wordt. Het verdient opmerking, dat de inboorlingen

haar geenzins voor gevaarlijk houden, noch haren beet in die mate duchten, als de meeste andere, elders levende soorten van het geslacht, waartoe zij behoort, te regt gevreesd worden: eene bijzonderheid, welke reeds door Russel, naar hetgene de inboorlingen van Koromandel hem dienaangaande verhaalden, werd medegedeeld. En er is ons inderdaad noch op Timor, noch op Sumatra, een eenig voorbeeld bekend geworden, dat eene verwonding door deze slang doodelijke gevolgen heeft gehad, doch wel in de nabijgelegene deelen eene meerdere of mindere sterke en pijnlijke opzwelling, welke echter slechts zelden zeer lang aanhield. Uit de afdeeling der kikvorschen eindelijk, zijn ons in het geheel op Timor slechts twee soorten in handen gevallen: Hyla rugosa [46]) en Rana cancrivora. Omtrent de laatstgenoemde merken wij echter aan, dat geen der aldaar verzamelde individuën eene ligte streep langs het midden van den rug had, noch ook de grootte bereikte van die, welke wij dikwerf op Java waarnamen.

Onder deze nasporingen verliepen eenige weken, zonder dat wij, in weêrwil van alle aangewende moeite, het geluk mogten hebben, ten opzigte van het hoofddoel onzer reis, het voorkomen en de hoeveelheid van het aanwezige goud, de gewenschte zekerheid te erlangen. Geen der beide Fettors van Amakono had zich, sedert den 13[den] september, meer bij ons vertoond; zij waren in hunne dorpen op den berg Mieomaffo gebleven. Nei Bifeel, welke genoegzaam dagelijks bij ons kwam en zich steeds geschikt en dienstvaardig betoonde, ontving den 19[den] dier maand den last, zich tot de Fettors te begeven en hen, namens den Resident, minzaam uit te noodigen, even als vroeger, weder bij ons te willen komen; want, was hunne tegenwoordigheid ons doel ook weinig ten nutte, wij wenschten hen toch en hadden daartoe gegronde redenen, tot vriend te houden. Den 21[sten] kwam Nei Bifeel van zijne zending terug met het ons weinig vlijende berigt, dat beide de Fettors weigerachtig waren, aan onze uitnoodiging te voldoen, daar zij, gelijk zij voorgaven, thans in de vrees verkeerden, den Radja van Ambenoe, die met eene sterke heirmagt in aantogt en bereids tot op geringen afstand genaderd was, in handen te

zullen vallen. Dit was, wat hunne vrees betrof, blijkbaar niet anders, dan eene uitvlugt, tegen welke zich evenwel niets liet inbrengen. Omstreeks den avond van den volgenden dag ontvingen wij tijding, dat de vorst van Ambenoe werkelijk bij de rots Masimata was aangekomen en aldaar, vlak aan de grenzen van Amakono, weinige uren van ons verwijderd, had halte gehouden, alzoo hij het, zonder toestemming van den Resident, niet dorst wagen, tot ons door te dringen, en ook van zijnen kant alle botsingen met zijne vijanden, de Amakonoërs, vooreerst wenschte te vermijden. Daar zijn togt herwaarts voornamelijk ten doel had, door bemiddeling van den Resident, met de hoofden van Amakono in eene minnelijke schikking te komen, werd Nei Bifeel verzocht, aan de Fettors, zoowel als aan al de Tomokongs en mindere hoofden in den omtrek, namens den Resident het bevel over te brengen, dat zij hun volk gestrengelijk zouden verbieden, de krijgsbende van Ambenoe in eenigerlei maniere te tergen, aan te randen of eenig letsel toe te brengen.

Den 23sten kwam ook de Amfoangsche vorst van het stamhuis Sorbiean, van eene aanzienlijke lijfwacht vergezeld, bij ons te Wienoto opdagen. Dit bezoek scheen den Amakonoërs geenzins welgevallig of onverschillig te zijn, maar integendeel hunne bezorgdheid te vermeerderen, vermits er sinds geruimen tijd tusschen die twee landschappen, wel geen eigenlijke oorlog, maar toch eene zekere spanning bestond; er smeulde een vuur, hetwelk al dikwerf gedreigd had, in laaije vlam te zullen uitbarsten. De vorst van Sorbiean, welke evenzeer dien staat van zaken wenschte te verbeteren, als die van Ambenoe naar den vrede haakte, had de zeldzame gelegenheid, dat de Resident zich dáár bevond, te baat genomen, ten einde te beproeven, of hij door diens vriendelijke tusschenkomst, zich met zijne roof- en oorlogzuchtige naburen zoude kunnen verstaan en, zoo mogelijk, geheel verzoenen, hetgeen echter, gelijk spoedig bleek, door deze minder gezocht en gewaardeerd werd. Want reeds den volgenden nacht vielen er, kort na elkander, eenige geweerschoten, waarop plotseling eene algemeene beweging in ons leger ontstond: elk een schreeuwde,

greep zijne wapenen en verheidde het oogenblik om er gebruik van te maken. Wij zelven hadden ons spoedig gekleed en behoorlijk gewapend voor onze tenten geposteerd, terwijl de Resident onverwijld een' man te paard uitzond, ten einde te onderzoeken, wat er eigenlijk voorviel en tot het schieten had aanleiding gegeven. Weldra vernamen wij, dat de wacht-posten van Sorbiean onverhoeds en zeer in hunne nabijheid, eenige mannen hadden bespeurd, welke, langs den grond krui-pende, er vermoedelijk op uit waren om paarden te stelen, en dat die wachten, ten einde zulks te voorkomen, op hen hadden gevuurd. Waarschijnlijk hadden de dieven, in het denkbeeld van Sorbians bedekking, door de vermoeijenis der vorige dagreis, slapende te zullen vinden, hunne strooperij bij voorkeur daar willen beproeven. De rust was weldra weder in ons legerkamp hersteld; doch dit voorval had niet te min tot eene verdubbelde waakzaamheid aanleiding gegeven en een druk en aanhoudend gejoel der wachters ten gevolge gehad, terwijl tevens de ons omringende, slechts nog glimmende nachtvuren weder tot vlammende werden opgerakeld, en men rondsom de-zelve en voor de hutten, de inlanders overal op de hurken zag zitten, in plaats van zich zorgeloos naast dezelve neder te vlijen. Toen de dageraad was doorgebroken, werd de plaats, waar het feit voorviel, onderzocht. Men vond daar een' plas bloed, waarvan zich het spoor tot bij eene nabijgelegene rivier voort-zette. Op eenigen afstand, aan de overzijde dier rivier, ont-waarde men een' troep volks te paard, terwijl zich gelijktijdig uit eene der nabijzijnde rotsen het getoet deed hooren op een' buffelhoren en het slaan op eenen gong. Na den middag van dienzelfden dag hoorden wij ook, dat op den berg Mieomaffo op eene groote trom geslagen werd, hetwelk van dien tijd af, tot op ons vertrek van Wienoto, zoowel bij nacht als bij dag, vaak werd herhaald, en den indruk maakte van het gelui eener alarmklok in Europa, bij gelegenheid van oproer of brand. Op onze aanmerking deswege trachtte Nei Bifeel zulks aanvanke-lijk alleen als eene dwaze en niets beduidende liefhebberij van den krijgsvorst te doen voorkomen; doch de meeste der aan-wezige opperhoofden konden zich met die uitlegging niet te

vreden stellen Dat onophoudelijke geraas, alsof het land in dreigend gevaar verkeerde en alle strijdbare mannen werden genoopt, zich bij elkander te vervoegen, was eene te vreemdsoortige liefhebberij, om niet hunne achterdocht op te wekken. Zij was waarlijk niet ongegrond, en voegde bij onze verlegenheid over den ongenoegzamen voorraad levensmiddelen en de moeijelijkheid om dezelve te vermeerderen, nu nog de verontrustende mogelijkheid van weldra door eenen grooten en woesten hoop volks te worden overvallen. Nei Bifeel zelf, welke tot heden geene de minste bezorgdheid had doen blijken, om den Heer Macklot of mij naar ver verwijderde plaatsen tot gids en beveiliging te dienen, scheen eensklaps besluiteloos geworden, stelde de reeds bepaalde togten van dag tot dag uit, en toonde maar al te duidelijk, dat hij onrustig en als gejaagd was. Toch bleef den Heer Macklot nog het onderzoek over van eene voorname, aan gene zijde, langs den oostelijken voet van den berg Mieomaffo, stroomende rivier, de Noi Wessi, wier bed, naar ons verhaald was, rijker aan goud zoude zijn, dan alle andere rivieren en bergstroomen in den wijden omtrek. Die rivier stroomt gedeeltelijk door een eng, van hooge rotsen ingesloten dal, waar, op sommige plaatsen, ter naauwernood twee menschen naast elkander kunnen gaan, welke alzoo, ingeval zij van de hoogte der rotsen door den vijand besprongen werden, zich volstrekt niet konden verdedigen. Het onderzoek zoude daarenboven, wegens den verren afstand van de vlakte Wienoto en den moeijelijken weg derwaarts, het overblijven aldaar van ten minste een' of twee nachten hebben noodzakelijk gemaakt, waarom het ten hoogste raadzaam was, dien togt niet zonder goedkeuring en persoonlijke bescherming van Nei Bifeel te ondernemen. Elk ander, alleen op magt berustend middel toch, kon bij deze onderneming niet de minste zekerheid aanbieden, en was als ontoereikende te achten. Het dralen en weifelen en uitstellen van Nei Bifeel, gaf derhalve rijkelijk stof tot nadenken, hoezeer ook het daaruit voortvloeijend langer oponthoud bij den berg Mieomaffo, ons met leedwezen vervulde. Het gewenschte onderzoek kon zonder dien Tomokong niet verder worden voortgezet, en het gebrek aan leeftogt klom met elken

dag hooger en begon zich nijpend te doen gevoelen. Onze geheele voorraad maïs hing naast onze tenten aan eenen boom, en werd door eene schildwacht bewaakt. Iederen ochtend verzamelden zich al de hoofden en ontving elk, volgens het juiste getal zijner onderhoorige manschappen, een bepaald rantsoen, aanvankelijk uit twee, doch later slechts uit anderhalve kolf per hoofd bestaande, waarnaar een iegelijk zijnen eetlust te regelen had [47]). Van den vroegen morgen tot het vallen van den avond waren dan ook altoos een aantal onzer inlandsche begeleiders er op uit, om in oude, verlatene velden bataten en peulvruchten te zoeken, welke daar zonder menschelijke zorg of toezigt groeiden; anderen slopen heimelijk in de bebouwde velden en schroomden niet, datgene, wat hunne gretige blikken het eerste trof en het gemakkelijkst door hen kon worden medegevoerd, zich toe te eigenen; weder anderen vergenoegden zich, in het wild groeijende jonge bladen en uitspruitsels, vooral van bamboes of eetbare kruiden te verzamelen, terwijl eindelijk door sommigen het eenvoudige middel werd te baat genomen, om zich een stuk touw, bindrotting of andere dunne rank eener slingerplant, stevig om het midden te binden, ten einde daardoor het knagend gevoel des hongers te bedwingen. Het meest leden daarvan de inboorlingen van Rotti en Sawoe. Men zoude, door van tijd tot tijd een paard te slagten, welks vleesch zij zeer gaarne eten, wel eenigermate in hunne behoefte hebben kunnen voorzien, doch de Resident had gemeend, ter voorkoming van onaangename botsingen in ons eigen legerkamp, zulks, streng te moeten verbieden, wetende hij bij ondervinding, hoe zeer het anders te vreezen zoude zijn, dat er des nachts telkens paarden gedood wierden, en hoe moeijelijk het in zulke gevallen is, de daders te ontdekken en te straffen. Kostte dit verbod den Resident veel, de onthouding kostte dezen armen hongerigen lieden niet minder. Wij kregen daarvan het treffend bewijs, toen wij, twee dagen vóór ons vertrek van die plaats, getuigen waren met hoeveel drift een klein, mager paard, hetwelk door het berijden eene groote wond op den rug had bekomen en van achteren geheel verlamd was, door hen geslagt en onderling verdeeld werd. Naauwelijks had de Resident zijne

toestemming gegeven, of een dertigtal Rottinezen en Sawoenezen vielen als gieren en tijgers op dit dier aan, grepen het bij de vier pooten, den kop en den staart, en hieuwen en trokken het, onder een woest geschreeuw, levend in stukken. Tien minuten later lag reeds het warme en nog trillende vleesch op het vuur te roosten, en den volgenden ochtend was er, zoo min van de huid als van het vleesch, eenig spoor of teeken meer te vinden.

Van den dag af, dat de Radja van Ambenoe ons van zijne aankomst te Masimata berigt gaf, had de Resident geene gelegenheid verzuimd, over den togt van dien vorst herwaarts, met de hoofden van Amakono te spreken, hen vredelievend jegens hem en zijn volk te stemmen, en had hij vooral getracht hen over te halen, eene soort van gezantschap te benoemen, hetwelk zich naar de legerplaats van dien vorst zoude vervoegen en tot regeling hunner wederzijdsche belangen met denzelven in onderhandeling treden. In den beginne hadden zij zeer veel tegen dit voorstel in te brengen en schenen hunne bedenkingen onoverkomelijk; doch zij traden van lieverlede meer en meer toe, tot zij het voorstel eindelijk geheel bijvielen. Het was dien ten gevolge, dat zich in den vroegen morgen van den 26sten september, onderscheidene Tomokongs en voorvechters, met Nei Bifeel aan het hoofd, en van eenige soldaten als eerewacht vergezeld, naar Masimata begaven, vanwaar zij tegen den avond terugkeerden, wanneer zij ons verhaalden, door den Kolonel (eeretitel van den Radja van Ambenoe, hem door de Portugezen verleend) behoorlijk ontvangen te zijn en met hem en zijne Grooten breedvoerig over de zaak te hebben gesproken. De door Amakono gestelde voorwaarden zouden nu door Ambenoe in nadere overweging worden genomen. Middelerwijl hadden zij, van hunnen kant, den Kolonel vergund, ons vrijelijk en ongehinderd een bezoek te mogen brengen, van welke vergunning die vorst dan ook dadelijk gebruik maakte, door ons, onder bescherming der soldaten, een' zijner Tomokongs te zenden, met het berigt, dat hij zelf den volgenden dag tot ons zoude komen.

De Radja's en Fettors van ons legerkamp hiervan onderrigt,

verzamelden zich allen, tegen het middaguur van den 27sten september, in hunnen besten kleederdos, en kort daarna den Radja van Ambenoe in de verte ziende aankomen, gingen zij dezen te gemoet, bragten hem, volgens landswijze, hunne hulde en leidden hem plegtstatig tot ons. Zijn gevolg, uit vele rijksgrooten en eene bedekking van ongeveer vijftig man bestaande, was grootendeels, gelijk hij zelf, te paard gezeten. Van twee lange lansen, welke voor hem uit gedragen werden, wapperden de Hollandsche en eene oranjekleurige vlag, hem beide, eenige jaren vroeger, tijdens zijn laatste bezoek te Koepang, door den Resident geschonken. De soldaten stonden weder in gelederen voor onze tenten geschaard en presenteerden, toen de vorst-kolonel tusschen hen doorging, het geweer. Wij vonden in hem eenen omstreeks veertigjarigen man, van zeer kleine en eenigzins gezette gestalte, vrij beschaafde manieren en blijkbaar zeer rustigen en koelbloedigen aard. Zijne kleeding was hoogst eenvoudig: zij bestond in eene sitsen kabaai, onder welke een wit, van voren met gouden knoopen prijkend baaitje, zigtbaar was; voorts in eenen naauw om de beenen sluitenden en tot aan de enkels afdalenden broek van eene fijne, gestreepte stof; eenen sarong, die niet geheel tot aan de knien nederhing, door eenen breeden zilveren, van voren met eene groote gouden plaat versierden buikband bevestigd, en lage schoenen zonder kousen. Het gouden kruisje, aan een' dunnen ketting van hetzelfde metaal, om den hals gedragen, was het kenteeken der godsdienst, welke door hem beleden werd. Hij sprak zeer vloeijend Maleisch, waardoor zijn onderhoud voor ons dubbel belangrijk was. In den loop zijner rede lag hij zeer veel kennis aan den dag der landstreek, die hij bewoonde, terwijl zijne gezegden meermalen ten bewijze verstrekten van zijne gevatheid en van een juist en scherp oordeel. Tusschenbeide veroorloofde hij zich, onder een fijn grimlagchen, eene spotachtige aanmerking. Het verwonderde hem zeer en hij kon zich niet begrijpen, hoe wij toch op de gedachte gekomen waren, zulk eene verre en vermoeijende reis, tot bij den berg Micomaffo te ondernemen, een oord, noch door de natuur, noch door eenige zaak van waarde aantrekkelijk, alzoo deszelfs grond arm en onvruchtbaar, en de

bewoners buitengewoon lui en roofzuchtig waren. Arak dronk onze vorstelijke bezoeker niet, doch wel een paar glaasjes rooden wijn, terwijl hij van tijd tot tijd sirih kaauwde. Zijn gevolg betoonde hem veel eerbied en oplettendheid. Na eenige uren toevens nam hij met de meeste hartelijkheid afscheid, ons daarbij dringend verzoekende, hem toch spoedig naar zijne legerplaats te volgen, alwaar wij eenen genoegzamen voorraad maïs, rijst en vleesch zouden vinden. — 's Avonds van dien dag werd ons het overlijden berigt van een' man van Taibenoe en tevens dat er nog verscheidene, zoo Timorezen als Rottinezen, ziek lagen.

Den volgenden morgen kwam Nei Bifeel ons onverwacht aankondigen, dat de Fettor over het krijgswezen van Amakono voornemens was, ons dien dag te bezoeken, ten einde omtrent 's lands verwikkelingen met Ambenoe en de middelen, welke tot een gewenscht doel van vrede zouden kunnen leiden, den Resident te raadplegen. Na den middag verscheen dan ook deze Fettor, van al zijne Tomokongs en nog wel een vierhonderdtal andere inlanders vergezeld. Tot ons leedwezen bespeurden wij weldra, dat hij zich weder door het onmatig gebruik van sterken drank in zoodanigen staat van opgewondenheid had gebragt, dat wij hem aldus liever niet bij ons gezien hadden. Hij zwaaide en draaide en schreeuwde, omhelsde nu dezen dan genen onzer Timoresche Grooten, verlangde den tamboer eens op de trom te hooren slaan, barstte van tijd tot tijd, zonder bepaalde reden, in luid gelach uit, stond elk oogenblik op, ondervroeg en snapte over alles, wat hij zag, maar repte ter naauwernood een enkel woord van de aangelegenheden met Ambenoe. Het was duidelijk, dat hem die zaak niet zeer ter harte ging en hij er zich weinig over bekreunde. Het meest had hij het oog op de vijf-en-twintig soldaten, welke met hunne blanke geweren en opgestoken bajonnetten, aan weêrszijden voor den ingang der tent geschaard stonden. Deze strijdvaardige mannen, die, bij al het getier om hen heen, zich van hunne plaats niet bewogen en geen woord met elkander wisselden, doch nu en dan alleen met hunne geweren een teeken gaven, dat men den vrijen toegang tot de tent zoude open

honden, schenen voornamelijk zijne oplettendheid te trekken. De gedachte: behoorde dit troepje mij, dan zoudt gij hier niet lang banken, was dikwerf op zijn gelaat te lezen. Hij vroeg met nadruk of de geweren der wachten geladen waren, hetgeen, overeenkomstig de waarheid, met ja beantwoord zijnde, nog nader bevestigd werd door hem een' blik te vergunnen in de met scherpe patronen gevulde patroontasch van een' der soldaten. Ofschoon wij van onzen kant elken schijn van wantrouwen zorgvuldig vermeden, waren wij desniettemin zeer op onze hoede. De omstandigheden schenen zulks ernstig aan te bevelen. Reeds het onverwachte bezoek van den krijgvorst moest, na hetgeen vooraf was gebeurd, argwaan verwekken, en deze ontving ruim voedsel door zijn zonderling, onrustig gedrag, en ook doordien men onder zijne, voor een herhaald ceremonieel bezoek al te talrijke en al te wel gewapende schare van begeleiders, noch vrouwen, noch kinderen zag. Deze krijgshaftige vertooning kon dan ook aan geen' onzer volgelingen behagen, en toen de Fettor eindelijk, laat in den avond, vertrokken was, zonder juist verderen aanstoot gegeven te hebben, kwamen sommige der Grooten er onbewimpeld voor uit, dat zij dit volkshoofd verdachten, van niets goeds in den zin te hebben. De Resident hernieuwde zijne vermaning van wel toe te zien, dat gedurende den nacht, rondsom ons legerkamp, behoorlijk wacht wierde gehouden, en dat elk, die een geweer bezat, hetzelve, wel geladen, gereed zoude houden. Omstreeks middernacht vielen, bijna gelijktijdig, aan twee elkander tegenovergestelde plaatsen van ons kampement, eenige schoten. Naar de oorzaak onderzoekende, vernamen wij, dat men, aan den eenen kant een' troep ruiters, en aan den anderen veel volks, zoo te voet als te paard, eene heuvelhoogte hebbende zien overtrekken, gemeend had, alarmschoten te moeten doen hooren. Op den berg Micomaffo nam dien geheelen nacht de trommelslag geen einde. Dat eentoonige gebom, nu en dan begeleid van het sombere getoet der buffelhorens, maakte gedurende de stilte van den nacht eenen niets minder, dan aangenamen indruk. Dat onder zulke omstandigheden aan geenen zorgeloozen slaap te denken was, is ligt te bevroeden; wel lagen

wij geheel gekleed op onze rustbanken, doch loken geen oog. Te midden eener bedekking van ruim tweeduizend man, op welke wij in zoo verre konden vertrouwen, als zij geheel buiten verdenking vielen van met de Amakonoërs te heulen, bestond er niet zoozeer reden van vrees voor de overmagt des vijands, als wel voor de radelooze verwarring, welke, bij eenen mogelijken aanval gedurende den nacht, in ons eigen legerkamp zoude te duchten zijn. De noodlottige gebeurtenis met Ant. Hornay en zijn ontzaggelijk leger, ruim anderhalve eeuw geleden, te Amarassie voorgevallen, stond ons, als een akelig schrikbeeld, levendig voor den geest.

Den 29sten september. Naauwelijks was de dageraad aangebroken of men kwam ons berigten, dat eenige Rottinezen, die zeer vroeg op leeftogt uitgegaan en zoo even teruggekomen waren, in het zuiden een' onafzienbaren trein Timorezen, in de rigting naar den berg Mieomaffo op aanmarsch, hadden waargenomen. Dadelijk zond de Resident den Commandant van Amarassie, met een zestal Sawoenezen en Rottinezen, derwaarts op kondschap uit. Deze patrouille zag in dezelfde rigting, doch op verren afstand, eenige gewapende benden, bij schatting ten getalle van ongeveer vijftig man, langs den platten rug van eenen heuvel trekken, zonder dat eenige andere ongewone of opmerkenswaardige bijzonderheid hare aandacht getroffen had, behalve altijd het onophoudelijke getrom op den berg Mieomaffo en in eene der bewoonde rotsen, westwaarts van daar gelegen. Vóór dat deze patrouille nog was teruggekomen, werden er op nieuw tien Timorezen en Rottinezen, meest voorvechters, naar den Fatoe Baaf gezonden, alwaar dien morgen, volgens een' mijner Javaansche jagers, op het oogenblik, dat deze den voet dier rots had bereikt, een groote steen van de hoogte naar hem was afgeworpen, doch, gelukkig langs hem nederstortende, alleen zijn been had verwond. Verschrikt opwaarts ziende, had hij op den uitspringenden rand der rots twee inboorlingen ontwaard, die hem dreigende toeriepen, zich te verwijderen, daar zij hem anders eenen tweeden steen zouden nazenden. De jager had dadelijk een schot hagel op hen gelost, en was vervolgens in de grootste haast huiswaarts ge-

keerd. Onmiddelijk werd eene kleine magt met hem uitgezonden, welke echter bij hare terugkomst verklaarde, in den Fatoe Baaf geen menschelijk wezen bespeurd te hebben, doch wel, dat het op den top eener verder gelegene rots zoodanig wemelde van eene groote menigte volks, dat het haar geraden scheen, daar niet te vertoeven of haar onderzoek verder voort te zetten. — Ofschoon nu dit alles wel het kenmerk droeg eener vijandelijke gezindheid van de zijde der Amakonoërs, hadden wij ons tot heden nog over geene regtstreeksche aanrandingen van hen te beklagen gehad; integendeel, hadden die inboorlingen, welke wij menigmaal bij geheele troepen, aan de eenzame oevers der bergstroomen, in afgelegene velden of te midden van boschwildernissen ontmoetten, zich steeds vriendelijk en zelfs dienstvaardig jegens ons getoond. En dat wij in de laatste dagen, slechts zeer weinig Amakonoërs in ons kampement gezien hadden, kon gemakkelijk aan hunne verminderde nieuwsgierigheid worden toegeschreven. Wij leefden dus, ten opzigte hunner ontevredenheid en strijdplannen, in gissingen en vooronderstellingen, tot dat eindelijk, in den namiddag van den 29sten september, de gordijn der onzekerheid volkomen voor ons werd weggeschoven. Nei Bifeel en de trouwhartige Fettor Oimatan kwamen zonder eenig gevolg en alleen vergezeld van den schranderen Fettor van Taibenoe, welke bij elk onderhoud tegenwoordig was en alsdan tot tolk voor de Timoresche taal diende, bij ons en verhaalden, hetgeen al verscheidene dagen hun gemoed benaauwd en — gelijk zij het uitdrukten — hun opregt hart had ziek gemaakt: dat door de bemoeijing van den Lieorai Nei Sobej, sinds acht dagen zeer veel volk van Pitai en Takai herwaarts was gekomen om zich met de, door zijnen hier wonenden jongeren broeder Nei Toea en den beschonkenen en doldriftigen krijgsvorst, in dit distrikt, zoowel, als in Amanoebang, Amanatoeng, Noimoetie en andere naburige streken bijeen verzamelde benden te vereenigen, en zoodra hun getal groot genoeg zoude zijn, ons alsdan des nachts van alle zijden te omsingelen en aan te tasten. Reeds waren er, naar hunne schatting, tusschen de 4000 en 5000 man bij elkander, en dit getal groeide elk oogenblik meer en meer aan. Beide

opperhoofden meenden ons, „uit een zuiver hart," daarvan, in stilte, te moeten onderrigten; ons met de meeste opregtheid tevens radende, deze plaats zoo spoedig mogelijk te verlaten en, ten einde alle verontrustingen te ontgaan, onzen terugtogt niet langs den eerst gevolgden weg, maar, meer noordelijk, door Ambenoe en Amfoang te nemen, tot hetwelk wij trouwens reeds buitendien hadden besloten. Nei Bifeel verklaarde, niet meer bij magte te zijn, ons bij het bezoeken van verwijderde oorden, de noodige bescherming te kunnen verleenen, en dat het hem, onder de bestaande omstandigheden, aan moed ontbrak, den Heer Macklot en mij, naar de achterzijde van den berg Mieomaffo, tot de Noi Wessi, langs wier oevers een deel der vijanden gelegerd was en steeds velen van hen omzwierven, te vergezellen. Ook meende Nei Bifeel en de Fettor Oimatan ons stellig te kunnen verzekeren, dat er van de zijde van Amakono aan geenen vrede met Ambenoe te denken viel, daar de krijgsvorst en bijna al de Tomokongs er volstrekt tegen waren: deze wilden onder medewerking van Amanoebang, eerst de door Ambenoe geroofde paarden en buffels en de naar dit landschap overgeloopen menschen terughalen. Nei Bifeel voorzag, dat het voortzetten van den oorlog met den slimmen en magtigen Nei Kolonel, niet dan ten nadeele van Amakono zoude uitloopen; doch hij meende, dat al zijn praten thans nutteloos was en, nadat zoo veel volks van heinde en verre, geheel tot den strijd toegerust, alhier was bij elkander gestroomd, slechts weinig ingang zoude vinden.

Uit dit een en anker bleek het ons duidelijk, dat een langer verblijf te Wienoto, noch ten opzigte van het zoeken naar goud en koper, noch met betrekking tot het stichten van vrede tusschen Amakono en Ambenoe, tot een gewenscht doel zoude leiden. Wij besloten derhalve, na rijp beraad, tot den terugtogt en stelden dien reeds op den volgende ochtend vast. Uit voorzorg werden gedurende den nacht, zonder opgaaf der redenen, de wachten verdubbeld, en zoodra de dag van den 30sten september begon te schemeren, ontvingen alle hoofden het bevel, zich tot den aftogt gereed te maken. Als door een' tooverslag was dadelijk geheel ons kampement in beweging;

vreugde straalde uit ieders oogen, en een blij gejuich deed zich van alle kanten hooren. Bij den togt herwaarts had het altijd min of meer moeite gekost en verliepen er somwijlen uren, vóór dat elk reisvaardig was en de gansche trein zich langzaam in beweging stelde; — ditmaal echter waren allen, zonder onderscheid, vlugger dan wij-zelven, en in plaats wij ons, als naar gewoonte, aan de spits van den trein bevonden, vormden wij thans de achterhoede. Dit had ten gevolge, dat de Fettor van Taibenoe met zijne voorhoede den last bekwam, niemand voor zich uit te laten: eene vroeger geheel overbodige, doch thans allezins noodwendige voorzorg, ten einde den al te voortvarenden spoed te beperken, en te beletten, dat men te ver uit elkander geraakte. In weêrwil echter van al de genome maatregelen, had onze aftogt alles van eene plotselinge en ongeregelde vlugt, waarvan de Rottinezen voornamelijk oorzaak waren. Dezen toch, zoodra zij hunne hutten zouden verlaten, staken dezelve in brand, waarin zij dadelijk door al de andere inlanders gevolgd werden, zoodat in weinige oogenblikken de gansche vlakte in laaije vlam stond. Onze bagaadje moest in allerijl worden weggedragen en wij-zelven hadden ter naauwernood den tijd, door eenen dikken rookwalm heenbrekende, ons te verwijderen. Welk een treffend gezigt toen wij, ongeveer duizend schreden benoorden den kring van ons gewezen kampement, op den rug der zacht glooijende heuvelhoogte stand hielden om nog eenen blik zuidwaarts te wenden. Juist verhief zich de zon van achter den berg Miemaffo en vereenigde haar licht met die honderden hoog opstijgende vlammen, van welke sommigen bij wijle door eenen dikken, zwarten damp geheel omtogen waren. Een vreeselijk, indrukmakend schouwspel. — Wij verlieten dit beruchte oord met zeer onderscheidene gewaarwordingen: vreugde bij de kleurlingen over het ontsnappen aan het dreigende gevaar; leedwezen bij ons over de te leur gestelde verwachtingen. Één gevoel echter deelden wij te gader: het was dat van diepe verachting voor den laaghartigen krijgsvorst, aan wiens kwaden geest en geheime inblazingen wij hoofdzakelijk het onvriendelijk onthaal te wijten hadden, dat ons was te beurt gevallen. Het verbranden der

hutten was het meest doorslaande bewijs der algemeene verontwaardiging en het opentlijk teeken van wrok en haat. Men wilde niet, dat de half dorre loofhutten op het grondgebied zoude achterblijven van menschen, die de deugd der gastvrijheid geschonden hadden en alleen in roof en moord hunnen wellust vonden. Met het geraas en geknetter der vlammen vermengde zich telkens een oorverdoovend geschreeuw, in de meest verschillende klanken en toonen, welke duizend kelen in staat zijn voort te brengen. In deze magtelooze wraak schenen onze lieden eene zekere vergoeding te vinden voor het leed, dat zij verduurd hadden en op die onschadelijke wijze hun hart lucht te geven en hunnen wrok te koelen. — Hier alleen dan ook, op de geheele reis, hadden de inlanders bij het verlaten eener rustplaats, hunne hutten in brand gestoken. Hun was geen krachtiger middel bekend, om hunne verbolgenheid en gramschap aan den dag te leggen, en naar de onder hen bestaande gevoelens was er niets uit te denken, meer dan dit in staat, om Amakono te beschamen, te beleedigen en te tergen.

Van de vlakte Wienoto togen wij noordwaarts naar het legerkamp van Ambenoe, bij de rots Masimata, waar wij, zonder eenige belemmering, binnen den tijd van drie uren aankwamen. Op den Fatoe Seinaan, tusschen welken en eene soortgelijke rots, Fatoe Kesnaan geheeten, onze weg henenliep, zagen wij eene groote menigte inboorlingen bijeen geschaard, allen gewapend, als stonden zij op het punt van slag te leveren. Zij blikten wel nieuwsgierig op ons neder, doch hielden zich voor het overige geheel rustig. Na afwisselend over verscheidene, grootendeels kale heuvelhoogten en door wilde, van kleine rivieren doorsnedene dalen te zijn voortgetrokken, bereikten wij een meer vlak en open dal, Obenkona genaamd, waar de grensscheidingen van Amakono en Ambenoe gelegen zijn. Hier vonden wij eenige met gras (eene Imperata-soort) gedekte hutten, weinige dagen te voren door de krijgsbenden van Ambenoe opgeslagen, met het doel om daar over den vrede te onderhandelen en, zoo mogelijk, dien te sluiten; deze hoop echter thans geheel verijdeld zijnde, togen wij zonder verwijl verder. De weg nam nu eene

westelijke rigting en liep door eene woeste, bergachtige streek, waar nergens eene menschelijke woning of bebouwd stuk gronds te bespeuren was. Zoo digt aan de grenzen eener roofzieke bevolking zoude ook geen vreedzame bewoner een uur veilig zijn. In de legerplaats van den Radja van Ambenoe aangekomen, werden wij door dezen vorst met onderscheiding en vriendschap ontvangen. Voor onze talrijke bedekking werden dadelijk onderscheidene hoopen mais, benevens een buffel en eenige geiten ter beschikking gesteld en, onder toezigt der hoofden, aan de hongerige menigte uitgedeeld, welke daarin, na het geleden gebrek, een' onbeschrijfelijken prikkel vond tot bedrijvigheid. Allen zetteden zich nu dadelijk aan het werk tot de toebereiding der spijzen, en hielden een' maaltijd, die tot laat in den nacht duurde. Den volgenden ochtend ontvingen zij op nieuw eene hoeveelheid mais, alsook eenige geiten, varkens en eenen buffel, ten gevolge waarvan de hoofden ons verzochten, dien dag te Masimata te blijven, ten einde het volk in de gelegenheid te stellen, een gedeelte van het vleesch te droogen, om het alzoo mede te kunnen nemen. De Resident hechtte gaarne zijne goedkeuring aan dit verstandige voorstel, en de Radja van Ambenoe was daarover evenzeer verheugd, als het ons aangenaam was, eenigzins langer in zijnen omgang te kunnen deelen.

Na den ganschen eersten avond in gezelschap van dien vorst, onder gesprekken over zijn land en volk, over den vijandelijken toestand tegenover Amakono en dergelijken, te hebben doorgebragt, belegde hij tegen den volgenden ochtend eene vergadering met zijne rijksgrooten. Deze vergadering werd onder den lommer der breedgetakte kroon van eenen grooten vijgenboom gehouden, waar zich de vorst en al de rijksgrooten op van gras gevlochten matjes of op hoopjes versche bladen, met kruiseling onder het ligchaam teruggetrokkene beenen, in eenen kring nederzetteden. Even als schier alle Timoresche vorsten, heeft ook die van Ambenoe eenen *Mofefo* (spreker, letterlijk spreek-mond), welke bij zulke gelegenheden eene voorname rol speelt. De toenmalige Mofefo van Ambenoe heette Nei Totoe, en was een man, die door zijne vlugge rede en welbespraaktheid voor dien post juist scheen berekend te zijn.

De zitting duurde ruim twee uren, en kenmerkte zich door gepasten ernst en een belangstellend overwegen der verschillende meeningen en maatregelen, welke ter zake van den oorlog werden in het midden gebragt en hoofdzakelijk tot het beleggen dezer vergadering hadden aanleiding gegeven. De slotsom der beraadslagingen, op algemeene overeenstemming gegrond, was, dat Ambenoe, met inspanning van alle krachten, eerst verdedigender wijze zoude te werk gaan, doch, mogt de strijd daardoor te lang worden gerekt, dan zoude men eenen aanval op de woonplaatsen der Fettors van Amakono beproeven en hunne dorpen te vuur en te zwaard vernielen. — Bij den Radja van Ambenoe zagen wij ook een' zoon van den tegenwoordigen Lieorai Nei Sobej, welke jongeling door hem wordt opgevoed en onder die leiding zeker tot een' bekwamer en beter denkend man zal gevormd worden, dan onder die van zijnen wreeden vader.

Het landschap Ambenoe of *Nei-benoe*, ligt aan de noorder zeekust en wordt, van de landzijde, door Amfoang, Sonabai, Oikoesie en Noimoetie begrensd. Zijne bevolking zoude tusschen de 12000 en 15000 zielen bedragen, welke opgave echter, gelijk bij schier alle landschappen van Timor, op eene geheel oppervlakkige schatting berust. De toenmalige vorst, aan welken, gelijk reeds gezegd is, door het Portugesche Gouvernement de titel van Kolonel werd geschonken, maar die ten eenemale onafhankelijk regeert, belijdt de Roomsch-Katholieke Godsdienst, en had bij den doop de namen Domingus Franciscus ontvangen, zijnde zijn geslachtsnaam Kolemanobais. Het bestuur van Ambenoe is onder vier Fettors (Sieko) verdeeld, welke ieder vier groote Tomokongs en een aantal kleinere hoofden onder zich hebben. Het gedeelte land, door den vorst zelven geregeerd, heet Bakie. Als een bondgenootschappelijk onderdeel van Ambenoe, waartoe het eertijds geheel behoorde, is Oikoesie te beschouwen. Eenige geschied- en staatkundige bijzonderheden, ons aangaande dit landschap medegedeeld en niet algemeen bekend, erlangen hier eene korte vermelding.

Oikoesie was in de zestiende eeuw en vroeger eene druk bezochte handelplaats, alwaar zich allengs vele Makassaren, Boe-

ginezen en andere ondernemende, vreemde eilanders met der woon vestigden. Door hunne meerdere beschaving en de daaruit voortvloeijende hulpmiddelen ter bevordering van hunne belangen, breidden zij hunnen invloed spoedig uit, maakten zich weldra meester van het hoogste gezag en werden de onderdrukkers der regtmatige bewoners van het land. Een Arabisch koopman, Kosta geheeten, met zijn vaartuig ter reede van Oikoesie liggende, werd op zekeren dag door eenige inlandsche hoofden aangezocht, gemeene zaak met hen te willen maken, ten einde die lastige en baatzuchtige vreemdelingen van daar te verdrijven. Kosta, geenen kans ziende, zoodanig ontwerp met goed gevolg alleen ten uitvoer te brengen, zeilde met zijn vaartuig naar het eiland Solor, waar hij de Hollanders tot medewerking dacht te kunnen overhalen, en het was op dien grond, dat hij aan de hoofden belofte deed, binnen korten tijd tot hen terug te zullen keeren. Te Solor aankomende, vond hij de Hollanders aldaar onderling in eene buitengewoon vijandelijke gisting, doordien het opperhoofd, Hornay, Amsterdammer van geboorte, bij de overigen verdacht werd gehouden, met de Portugezen van Larantoeka te heulen en heimelijk het verradelijke plan te hebben gesmeed, hun de vesting der Compagnie in handen te spelen. Van dit verraad was door zekeren Brouwer naar Batavia berigt gezonden; doch Hornay daarvan lucht gekregen hebbende, maakte dadelijk gemeene zaak met Kosta en ontvlugtte op diens bodem naar Timor, eene hoeveelheid vuurwapenen en ammunitie met zich voerende. Hornay ging eerst naar Liefauw, den voormaligen hoofdzetel der Portugezen op dit eiland, en vergezelde vervolgens Kosta naar Oikoesie, waar de inboorlingen, onder hunne aanvoering, de Makassaren en Boeginezen aantastten, versloegen en de beide aanvoerders tot hunne bestuurders of opperhoofden aanstelden. Deze gebeurtenis schijnt omstreeks den jare 1630 te hebben plaats gehad. Sedert dien tijd zijn de nakomelingen van Hornay en Kosta in het bezit der regering van die landstreek gebleven, elkander steeds bij beurten daarin afwisselende; wanneer er namelijk een vorst uit het eene stamhuis sterft, komt er een uit het andere aan het bestuur. Tijdens onze aanwezigheid was een Hornay Radja. Deze

vorsten voeren de Portugesche vlag, maar beschouwen zich voor het overige geheel onafhankelijk van het bestuur te Delli.

Oikoesi is verdeeld in twee groote afdeelingen: Ika-noeïf (v i s c h - g e r a a m t e), langs den zeekant, en Ani-matan (w i n d- o o g), meer naar het bergachtige binnenland gelegen. Elk van deze afdeelingen is weder in twee onderdistricten gesplitst; de hoofden der grootste van dezen, voeren den titel van Kapitein. De landstreken Insana en Noimoetie, ten oosten gelegen, zijn thans aan Oikoesie ondergeschikt en cijnsbaar; Noimoetie behoorde voorheen tot het gebied van Amakono.

Vóór dat wij (den 2[den] october) Masimata verlieten, begaven wij ons in den vroegen morgenstond naar de ruwe, uit drie bouwvalvormige toppen bestaande, met wilde struiken en weinig boomen begroeide rots van dien naam, wier toegangen met opeengestapelde steenen muren versterkt waren, en beklommen dezelve, ten einde van daar op de omliggende bergen en uitstekendste rotsgevaarten onze peilingen te bewerkstelligen. Wij ontwaarden den Micomaffo in het Z. O. t. O. (het midden) op ongeveer anderhalve mijl afstands; eenen minder grooten, spitsen berg, Toetwaan geheeten, ten O. Z. O.; twee rotsen, Anafeto en Nawang, tusschen welke de grensscheiding ligt van Amakono en Ambenoe, zagen wij ten N. O.; voorts vertoonden zich aan ons oog nog een aantal heuvelhoogten en rotsen, van meerdere of mindere grootte en opmerkenswaardige gedaante, in het N. N. O, N., N. N. W.. W., W. Z. W, en dus in schier alle streken van het kompas. Van eene zeer lange, met slechts weinig hout begroeide berghoogte, Bidjail-soenan (b u f f e l h o r e n) genaamd, lag het midden in het Z. W. t W., en in dezelfde rigting, doch veel verder af, was de hooge berg Moetis zigtbaar. — Na van den Radja van Ambenoe hartelijk afscheid genomen te hebben, verlieten wij, omstreeks 8 ure des morgens, zijn legerkamp. Onze weg ging aanvankelijk westwaarts over den langen en vlakken rug eener, hoofdzakelijk met casuarina-boomen bewassen berghoogte, langs wier zuidelijken voet de, tegenwoordig als grenslijn van Ambenoe en het rijk Sonabai beschouwd wordende rivier Foele stroomt, welke haren voornaamsten oorsprong uit den Netem Moetis, dien wij ten

zuiden van ons hadden, zonde ontleenen. Ten noordwesten werd het oog vooral geboeid door eene groote rots, Neikakej genaamd, welke van boven tot beneden met kegelvormige stulpen als bezaaid was. Op deze rots woont een Tomokong van Amakono, Nei Bai, die zijn volk dikwerf op roof uitzendt, of wel zelf plundertogten met hen onderneemt naar Ambenoe en Amfoang. Aan den oever der Noi Foele rustten wij, onder de lommer van eenige casuarina-boomen, een weinig uit, togen vervolgens dien bergstroom over, en bestegen aan zijne westzijde, de helling eener uitgestrekte berghoogte, op wier rug het pad digt langs den woesten Fatoe Loelieweko of -beko liep, eenen waren, natuurlijken burgt, aan onderscheidene huisgezinnen van Amakono ter woon verstrekkende. Door de opening van eene, uit ruwe boomstammen vervaardigde en tot opsluiting van buffels bestemde afschutting, kwamen wij aan eenen zeer steenachtigen, bergaf slingerenden weg, vonden aan het benedengedeelte een moeras, Olo-baito, hetwelk wij voorbijtrokken, weldra op nieuw afwaarts dalende. Hier hoorden wij een herhaald krijgsgeschreeuw. Tegen 3 ure na den middag bereikten wij het schier drooge bed der Noi Lelo, in een diep dal gelegen en aldaar de grensscheiding vormende tusschen Sonabai en Amfoang. Bewesten deze rivier reden wij, gedurende een half uur weder bergop, alswanneer wij eene kleine vlakte genaakten, welke zich aan den noorder voet van het gebergte Sanapoewa uitbreidde en van een bergwater, Noi Noenoeleeoe genaamd, doorsneden was. Het was bij deze kleine rivier, dat wij onze tenten opsloegen om den nacht daar door te brengen. De vorst van de afdeeling Sorbiean, in wiens land wij ons thans bevonden, en die ons van Wienoto met zijne geheele lijfwacht herwaarts had vergezeld, verhaalde ons, dat de inlanders bij het gemelde riviertje steeds offerden, wanneer zij tot het verzamelen der in den omtrek aanwezige honigraten wilden overgaan. Eerst kort voor zonneondergang verscheen de achterhoede, onder het bevel van den Commandant van Amarassie, Krey, drie inlanders medevoerende, welke met krom gebogen stukken bamboes om den hals vastgelegd en daarenboven aan de handen gebonden waren. Het waren onderdanen van Nei Bai,

die aan eenige afgezonderd rijdende Amarassiërs de paarden zouden hebben ontfutseld, bijaldien de achterhoede hen niet overvallen, omsingeld en gevangen genomen hadde. Krey verhaalde, langs den geheelen weg vijandig volk te hebben opgemerkt; sommigen hadden zelfs gedreigd, op de onzen te zullen schieten, terwijl anderen, op ongenaakbare hoogten, allerlei tergende bewegingen gemaakt en hem, onder het vertoonen en zwaaijen hunner wapenen, op eene beleedigende wijze hadden toegeschreeuwd, dat hij maar tot hen moest komen, wanneer hij eenige belooning wenschte te ontvangen. — Van de vlakte, waar wij gelegerd waren, zag men van nabij en in de verte verscheidene groote rotsen, in noordelijke, N. N. oostelijke en N. oostelijke rigting, alsook den Netem Sanapoewa in het zuiden, op welken zich de Fatoe Kwofeno verheft.

Den 3^{den} october, 's morgen te 7 ' uur, vervolgden wij onzen togt westwaarts. Na eerst eene kleine kloof te zijn doorgereden, kwamen wij aan den voet van eenen vrij hoogen berg, Mnanoe geheeten, van wiens hooger gedeelte een ver uitgestrekte rug afdaalde, over welken de weg liep. Bij het bestijgen van dien berg ontdekten wij, regts van ons in de diepte, vijf met lansen en geweren gewapende inlanders, welke door onze gevangenen mede als onderdanen van Nei Bai erkend werden. De Resident zond eenige voorvechters tot hen, om te vernemen, wat zij wilden, doch op hunne aannadering namen zij ijlings de vlugt naar eenen heuvel, en begonnen daar tartende te schreeuwen en te springen. Wij lieten hen ongemoeid, trokken, zonder oponthoud verder opwaarts en vervolgens, aan de andere zijde, over een smal pad, langs eene zeer steile en bijna geheel van houtgewas ontblootte helling, langzaam naar beneden. Toen wij nagenoeg den weg ten halve waren afgedaald, vernamen wij eensklaps eene hevige opschudding achter ons, en omziende, ontwaarden wij een' grooten witten klomp, welke langs eene diepte van 600—800 voeten naar beneden rolde en aldaar in het enge dal, tusschen de struiken verdween. Even daarna liep een jonge knaap vlug de tegenoverliggende hoogte op, hield, boven gekomen, stil, en begon met opgehevene armen schaterend te lagchen. Het was niemand anders, dan een onzer ge-

vangenen, een jongen van ongeveer 15 of 16 jaren, wien slechts de handen met een stukje bamboes waren geboeid geweest, doch die voor het overige, uit aanmerking zijner jeugd, geheel vrij had mogen loopen. Uit medelijden met zijnen toestand, had ik hem den vorigen avond een beddelaken gegeven, ten einde zich tegen de koude te dekken; doch hij maakte, met zooveel moed als beleid, van hetzelve een middel ter zijner bevrijding. Het gunstigste oogenblik te baat nemende, had hij zich behendig in het laken gewikkeld en, zijn geleide verrassende, langs de steile, kale, doch met scherphoekige steenblokken voorziene helling in de afgrijselijke diepte laten nederrollen. Hem langs eenen anderen, dan den door hem ingeslagen weg te vervolgen, was onmogelijk; en zoo stonden dan de soldaten, aan wier bewaking hij was toevertrouwd, hem werkeloos en als wezenloos, met verlegen en toornige gezigten van de hoogte na te oogen. Hetgeen hun en velen Timorezen echter den meesten aanstoot gaf, was de zegevierende lach en de uitdagende bewegingen van den jongen, welke een' Tomokong deed zeggen: „hadden wij dien bengel den nek slechts omgedraaid, dan zoude hij ons nu niet bespotten, en wij ons aan hem niet ergeren.” Van zijnen bamboezen kluister had hij zich spoedig weten te ontdoen, waarschijnlijk door dien op een' steen te verbrijzelen. De twee andere gevangenen werden echter nu des te beter bewaakt en hunne kluisters versterkt en vermeerderd, vooral toen men bij een' derzelven het voornemen bespeurd had, om het voorbeeld van zijnen jeugdigen makker te volgen. Deze onverwachtte en buitengewone ontsnapping deed ons voor het overige meer vreugde, dan spijt, daar de Resident toch voornemens was aan alle drie de gevangenen weldra hunne vrijheid weder te geven. Dit voorval had intusschen een oponthoud van langer dan een uur veroorzaakt, doch wij kregen ook daardoor tevens van eenige nakomende voorvechters berigt, dat wij voortdurend van geheele benden Amakonoërs achtervolgd werden, dat men van tijd tot tijd op de trom slaan, op den buffelhoren blazen, of van meer nabij, in het bosch hoorde fluiten. Dit gaf aanleiding, dat de voorvechters en andere onbezwaarde en welgewapende inlanders

meer troepsgewijze in den trein werden verdeeld, en men vooral de achterhoede aanzienlijk versterkte. Aldus trokken wij, zacht dalende, langs het smalle pad verder. Nog vóór wij den voet der helling bereikt hadden, stieten wij op een' boom, in wiens stam twee teekens naast elkander gesneden waren: een waterpas geplaatst hartvormigteeken, met eene regtstandige vork van boven, en een ruitvormig teeken. Het eerste is eene soort van wapen of merkteeken van den Lieorai; omtrent het ruitvormige teeken, wist ons niemand uitleg te doen of bepaald op te geven, wiens merk het ware of wat het eigenlijk beduidde. Eenige Tomokongs en voorvechters van Sorbiean waren van gedachte, dat beiden, vermoedelijk op last van den Lieorai, gesneden waren, alzoo deze nog steeds, even als in vroegere dagen, al het land, beoosten dit punt, als tot zijn rijk behoorend grondgebied beschouwde, en dien overeenkomstig, door het merk zijner waardigheid en magt (het hart met de vork), een' iegelijk waarschuwde en op doodstraffe verbood, hier sandelhout te kappen of bijenwas te verzamelen. Dit verbod scheen echter niemand veel ontzag of vrees in te boezemen, en wel het allerminst den vorst van Sorbiean, die zich, ten gevolge zijner op Sonabai behaalde overwinningen, integendeel als regtmatig' gebieder beschouwde van geheel het land tot bezuiden Neffo en van daar in schuinsche noord-oostelijke rigting, tot bij de Noi Lelo. Het zuidelijk gedeelte dezer landstreek, te weten van den Fatoe Kail zuidwaarts, tot aan de grenzen van Amabie, en oostwaarts tot aan de vereeniging der Noi Lelo met de rivier Foele, levert hem nogtans weinig stoffelijk voordeel op, naardien het grootendeels door vroegere onderdanen van den Lieorai bewoond wordt, welke dezen ongelukkigen vorst klaarblijkelijk veel meer genegenheid toedragen, dan eenen der beide regenten van Amfoang. Daadwerkelijk leven die volken, onder de leiding hunner eigene opperhoofden, volstrekt onafhankelijk, en in dezen, zoo geheel met hunnen vrijheidlievenden aard overeenkomenden toestand, vinden zij gedeeltelijk hun bestaan in de rooverijen, welke, nu hier dan daar, in de omliggende streken door hen gepleegd worden. De vorst van Sorbiean heeft geene magt genoeg, hen daarin krachtdadig te beteugelen,

en is zelden zoo gelukkig, de ondernemers zulker strooptogten in handen te krijgen; slechts bij toeval wordt somtijds eene bende achterhaald door hen, wier vee geroofd, of wier woningen door haar verraderlijk overvallen, geplunderd en baldadig verbrand zijn geworden. Hoogst zeldzaam laat zulk een strooper zich levend vangen: want, gebeurt dit, dan wordt zijn leven toch niet gespaard; hij wordt, zonder uitstel, in felle woede onthalsd en het afgehouwen hoofd als zegeteeken medegedragen. Diergelijke daad wordt door den vorst steeds met de vleijendste goedkeuring beloond, en de dappere met het bloedige hoofd, vol geestdrift door allen begroet, die hem bejegenen of wier dorpen hij zegevierend doortrekt. Zoodanig is de gesteldheid dezer landstreek en in het algemeen van het westelijk binnenland van Timor. Daar heerscht het regt van den sterkste: die het zich-zelven niet weet te verschaffen, die zijn eigen lijf, dàt zijner naaste betrekkingen en zijne weinige aardsche bezittingen niet duurzaam kan verdedigen en beschermen, is een rampzalig, een aan eindelooze willekeur en wreede baldadigheid blootgesteld wezen. Geen wonder derhalve dat, bij zulk eene gesteldheid van zaken, de mensch wild en woest van aard blijft, en beschaving en maatschappelijke orde slechts zeer langzaam tot hem vermogen door te dringen en eene schrede voorwaarts te doen.

Dan, vatten wij den afgebroken draad van onzen reistogt wederom op. — Na nog eenigen tijd bergaf te zijn voortgegaan, traden wij een diep dal binnen, hetwelk, gedurende den regentijd van eene rivier doorstroomd, thans slechts haar droog bed vertoonde. Terwijl wij daar eene korte poos vertoefden, bespeurden wij achter ons op de hoogte, langs welke wij zoo even waren nedergedaald, een aantal Amakonoërs, die onze bewegingen schenen te bespieden. De volgende helling bragt ons op eene bergvlakte, Kela-muela genaamd, gedeeltelijk met wild bamboes begroeid en zich tot bij eene hooge rots, Kaslicoe geheeten uitstrekkende. Deze Fatoe, het verblijf van Nei Sefie, eenen der Groot-Tomokongs van Sorbiean, voorbij getrokken zijnde, voerde ons het beurtelings rijzende en dalende pad, langs de rots Oäffatoe heen, alwaar een regtstreeks op den berg Micomaffo uit-

loopende weg zich met den onzen vereenigde. Verder westwaarts bereikten wij twee kleine vlakten, bij de inboorlingen Kekko en Bakasiesie geheeten, vervolgens de berghoogte Fatoe Neitassie, en daarna een wijd komvormig dal, onder den naam van Anabahat bekend, waar wij op eene effene en opene plek halte maakten en dien nacht bleven kampéren. De Commandant Krey berigtte ons bij zijne aankomst, in den loop van dien dag eenen troep Amakonoërs, ten getalle van ongeveer twintig man, ontmoet te hebben, en dat hij op zijne vraag: wat zij daar deden en waar zij henengingen, ten antwoord had gekregen: dat zij buffels wilden verzamelen en die naar den berg Moetis brengen. Nog waren door hem bij de rots Oaf-fatoe een zestal ruiters gezien, allen met geweren en lansen gewapend, en had hij buitendien meermalen, ter zijde van den weg, eenig geroep en gefluit gehoord, welk een en ander hem deed vooronderstellen, dat hier verscheidene roofzuchtige benden omzwierven en ons aanhoudend achtervolgden, ten einde eene gunstige kans, om zich eenige onzer paarden of andere goederen ten buit te maken, niet te laten ontsnappen.

Den 4den october verlieten wij met het opgaan der zon onze legerplaats te Anabahat. Kort daarna, terwijl wij eene steile hoogte, Netem Kaël genaamd, optrokken, werd eensklaps van achter ons het luid en verward geschreeuw aangeheven: „staat! vijanden! voorvechters achteruit!" enzv. — Wij hielden stand, in gespannen verwachting wat er toch wel gebeuren mogt; onze nieuwsgierigheid werd nog meer opgewekt, toen het geroep om buskruid en kogels, van de achterhoede, door den onafzienbaar langen trein, van mond tot mond tot ons kwam. Een aantal voorvechters te paard poogden zich naar de plaats des gevaars te begeven, maar konden niet dan met veel moeite langs het smalle voetpad derwaarts geraken. Toen er echter, na ongeveer tien minuten wachtens, nog geen schot gevallen was en zich geen nieuw noodgeschrei hooren deed, maar integendeel alles rustig bleef, trokken wij langzaam verder. — Op den hoogen en vrijen rug van den Netem Kaël gekomen zijnde, zagen wij den berg Timauw, door de legende als den zetel van het vorstelijk stamhuis van Amfoang opgegeven, in

het noord-westen, en den Fatoe Kauwnieki, op welken toen de Lieorai zijn verblijf hield, in het zuidwesten. Bij het dezerzijds afdalen van dien bergrug, ontmoette ik twee Rottinezen; een van dezen, welke zeer ziek en zwak scheen, zat, of liever lag voorover op het paard, hetwelk door den anderen aan den toom werd voortgeleid, die op mijne vraag, wat zijnen zieken landgenoot eigenlijk scheelde, verdrietelijk ten antwoord gaf, dat hij noch eten, noch loopen, noch zelfs behoorlijk te paard wilde zitten, en wel niet zoozeer uit magteloosheid, alswel uit loutere eigenzin, waarom hij zich verpligt had gezien, hem met armen en beenen op het paard vast te binden. De arme lijder zag mij met flaauwe en half gebrokene oogen star aan, en schudde, als ter ontkenning en verontschuldiging, het hoofd. En, waarlijk, twee uren later gaf de ongelukkige in dien erbarmelijken toestand den geest, en werd zijn lijk in eene natuurlijke holte van den grond, naast den weg, nedergelegd en onder takken, struiken en steenen begraven. Terwijl ik mij ophield, ten einde getuige te zijn, dat de ter aarde bestelling van het lijk, zooveel de omstandigheden zulks gedoogden, behoorlijk plaats vond, was bij het middelerwijl oprukken van den trein, de achterhoede tot mij genaderd, en nu vernam ik door deze de reden, welke dien ochtend, kort na ons vertrek, tot het rumoer en het geroep om voorvechters, kruid en kogels had aanleiding gegeven. Zij was deze. Op het oogenblik, dat de laatsten der onzen de legerplaats te Anabahat stonden te verlaten, waren er eensklaps dertig gewapende inboorlingen, uit eene niet ver verwijderde wildernis te voorschijn gekomen en hadden de onzen toegeroepen, van te blijven staan, dewijl zij met hen wenschten te spreken. De Commandant Krey had hun echter geantwoord, dat hij niets met hen te spreken had, doch dat zij, zulks verkiezende, zich te dien einde tot den Resident konden vervoegen, waarop zij dadelijk eene sarrende en uitdagende houding hadden aangenomen. Dit werd als een genoegzaam bewijs beschouwd, dat zij vijandelijkheden in den zin hadden, tot den strijd waren toegerust en ons tot het wagen eener kans met hen trachtten uit te lokken; en daar men van hunne bedriegelijke taktiek mogt verwachten, dat zich nog

velen in den omtrek schuil hielden, had Krey het voorzigtig geoordeeld, zijne kleine magt te versterken en zich tevens van eene grootere hoeveelheid krijgsbehoeften te voorzien. Het was intusschen bij deze kleine demonstratie gebleven, zonder ander gevolg, dan dat zij onder de onzen daardoor een oogenblik van schrik en opschudding hadden te weeg gebragt. — Toen wij ons wederom in beweging stelden, voerde ons de weg achtervolgens langs en over de bergen en bergachtige heuvelen Nehesoe, Neimâna, Neitoefli en Malicas, welke over het geheel eenen zeer dorren en op vele plaatsen eenen rooden, nu eens schieferigen, dan weder meer zandigen en keisteenigen bodem vertoonden. Aan de westzijde van den Netem Malieas breidde zich eene tamelijk wijde vlakte uit, van eene rivier, Soepoe genaamd, doorsneden. Het was ongeveer drie ure in den namiddag, toen wij deze vlakte bereikten, waar wij onze tenten opsloegen, ten einde er tot den volgenden oehtend te vertoeven. Groote, afzonderlijk staande kalkrotsen (Fatoe's), hadden wij op onzen laatsten dagmarsch nergens ontmoet; zij waren, van Masimata af, allengskens zeldzamer geworden. Een hoog en ver uitgestrekt bosch was langs dien ganschen weg evenmin door ons waargenomen. Wildernissen, hoofdzakelijk uit bamboes bestaande, bedekten somwijlen de hellingen en valleijen der bergen, terwijl de hoogere gedeelten meestal òf met eene geringe hoeveelheid luchtige boomen prijkten, òf alleen met struikgewas begroeid waren. Het was aan deze omstandigheden, gepaard met den gedwongen spoed, daar wij nergens lang konden vertoeven, toe te schrijven, dat de jagt ons sedert geruimen tijd zeer weinig had opgeleverd, en zeer zeker niet een eenig voorwerp, door welks vreemdsoortigheid onze verzameling verrijkt kon worden geacht. In de twee laatste dagen hadden wij ook slechts hier en daar eenige Timoresche huizen en weinige bebouwde plekken gronds gezien. De meeste maisvelden nog lagen aan de hellingen van den Netem Neitoefli. — Van dien berg af, schijnen geene roofbenden onzen trein meer gevolgd te hebben. Het laatste troepje zagen wij bij den Netem Neimâna.

Den 5[den] october. Hoezeer wij nu reeds gedurende drie ach-

tereenvolgende dagen vrij vermoeijende togten gedaan hadden, schenen onze inlandsche geleiders toch nog geenen rustdag te begeeren, maar integendeel met den wensch bezield, de verdere terugreis liever zonder verwijl voort te zetten. Elk verlangde tot zijne haardstede, tot zijne dierbare betrekkingen, van welke zij nu zes weken waren gescheiden geweest, zonder iets van haar te vernemen, zoo spoedig mogelijk weder te keeren. Velen zeker verheugden zich reeds innig in het vooruitzigt op de genoegelijke uren, welke hen daar verbeidden, en op de dagen van gemak en rust, wanneer zij zich door eten en drinken, praten, liggen en slapen zouden kunnen schadeloos stellen voor al de vermoeijenissen en ontberingen, welke zij, gedurende den tijd hunner afwezigheid, hadden te verduren gehad. De Resident wilde wel aan hunne wenschen te gemoet komen en gaf dien ten gevolge ook heden vroegtijdig last, zich gereed te maken tot het verder westwaarts trekken naar de rots Lelogama.

Wij hadden de Noi Soepoe achter den rug, toen zich weldra in het zuiden de rots Houmeni, zetel van eenen Asoepaha [47]), en in het zuid-oosten een berg, door de inboorlingen Nameto genoemd, aan ons oog vertoonden. Het land verkreeg nu een vruchtbaarder aanzien, vooral in de nabijheid van den hoogen Fatoe Keele, op welks helling een niet onaanzienlijk gehucht is gelegen, terwijl aan zijnen voet schoone tuinen en velden prijken, in welke eene menigte pisanggewassen, en tusschen deze zelfs eenige kokospalmen zich verheffen, een verschijnsel, in dit gedeelte van Timor's binnenland waarlijk zeldzaam te noemen. Wij trokken, zacht rijzende, langs verscheidene bekoorlijke vlakten, door welke de rivier Oben of Owen stroomde, wier oevers, in dezen droogen tijd, nu eens met een groen tapijt van frisch gras, dan weder met rijzige en digt gebladerde boomen gezoomd waren. Op verren afstand ten noorden van ons, hadden wij den berg Timauw, en naast dien lag de Netem Sonabai. Ten westen was het uitzigt beperkt door den klipachtigen Fatoe Toesa, waar ons pad juist op aanliep. Soortgelijke rotsgevaarten of Fatoe's begonnen thans, naarmate wij meer westelijk kwamen, weder menigvuldiger te worden, en aan het landschap meer afwisseling en schilderachtige woestheid bij

te zetten. De natuur hier werd daarenboven nog opgeluisterd door een' weelderiger plantengroei en mindere schaarste van water. Vóór dat wij, omstreeks het middaguur, den Fatoe Lelogama bereikten, voerde onze slingerende weg nog over eenen berg, Anoeta genaamd, en voorts langs de rotsen Hoemau, Soeneh en Baba of Wawa. Wij legerden ons op den zacht glooijenden rug eener uitlokkende grasrijke heuvelhoogte, waar aan de eene zijde het oor aangenaam werd gestreeld door het liefelijk geruisch van eenen vloeijenden bergstroom, Noil Asin, en het oog door een koel bosch, hetwelk zich ter andere zijde van de helling, tot langs den voet van den Fatoe Lelogama verhief, en grootendeels uit wilde manggaboomen bestond, die tusschen groote rotsblokken waren opgeschoten en daar welig tierden. De menigte, over de golvende heuvelen verspreide, en binnen hunne houten heiningen besloten huizen, half onder de reuzenbladen van de pisangplant verborgen, en het aantal pinang- en kokospalmen, wier luchtige kroonen hoog boven die van onderscheidene andere vruchtboomen uitstaken, waren duidelijke kenmerken genoeg van de niet onaanzienlijke hoeveelheid en vooral ook van den vredelievenden en huiselijken aard der bevolking van deze landstreek. Ten zuiden der rivier Asin, aan den noord-westkant van de rots Lelogama, lag de woning van Nei Bai, een' Groot-Tomokong van Sorbiean, toen opperhoofd van het ten noord-westen dezer rots gelegen dorp van denzelfden naam. Deze Tomokong kwam tegen den avond een bezoek bij ons afleggen. Hij was een oud man, gaf vele blijken van geheehtheid aan het Gouvernement en van goeden wil om ons van dienst te zijn. Daar de leeftogt in ons klein leger zachtjes aan begon op te raken, en de gelegenheid hier tot het inslaan van nieuwen voorraad bijzonder gunstig scheen, besloten wij, den volgenden dag te Lelogama te verblijven. Hij werd door ons aan de jagt toegewijd en tevens beijverden wij ons, berigten in te winnen aangaande de geschiedenis en statistiek van het rijk Amfoang, in welks midden nagenoeg wij ons toen bevonden.

Dit rijk, gelijk wij vroeger zagen, met Sonabai en Ambenoe een der oudste in het westelijk gedeelte van Timor, is in twee

afzonderlijke distrikten of landschappen gesplitst, waarvan Amfoang, het kleinste, hoofdzakelijk de kustlanden bevat, terwijl Sorbiean, ten oosten en zuiden van hetzelve, zich over het binnenland uitbreidt. Omtrent het ontstaan dezer twee distrikten, welke ieder door een' eigenen Radja geregeerd wordt, hebben de vorst van Sorbiean en eenige zijner rijksgrooten ons medegedeeld, dat die splitsing van het voormalige rijk Nei-foa, gelijk het in de landtaal genoemd werd, onder de volgende omstandigheden heeft plaats gevonden. Twee broeders van verschillende moeders, doch denzelfden vader, die vorst over dit rijk was, bewerkten haar en werden aldus de stichters van twee dynastiën. De oudste en regtmatige erfgenaam, bij den dood van zijnen vader het hoogste gezag erlangd hebbende, toonde zich een laf, traag en nalatig regent, die den tijd het liefst werkeloos en in den omgang met vrouwen doorbragt. Zijn jongere broeder daarentegen had eene juist tegenovergestelde inborst: hij was onrustig, dapper en in hooge mate eerzuchtig. Bij gelegenheid, dat deze eene schoone jonge maagd, op welke zijn oudere broeder reeds lang het oog had gevestigd, tot zich nam, besloot laatstgemelde, uit schaamte en verdriet, met goedkeuring der Oost-Indische Compagnie, zijnen woonzetel naar Koepang te verplaatsen, alwaar zijne nakomelingen nog heden ten dage hun verblijf houden. Een zijner voornaamste rijksgrooten, Nei Tonfanoe geheeten, volgde hem, van vele onderdanen vergezeld, derwaarts; doch de meesten bleven in het land gevestigd en verkozen des verhuisden vorsten jongeren broeder tot hun opperhoofd, welke keuze deze zich gaarne liet welgevallen. Hun wettige vorst daarover gebelgd, trok tegen zijnen broeder te velde en leverde hem eenen slag, dien hij echter verloor. Zijne nederlaag bevestigde den jongen Radja in het gezag, en van dien tijd af is de verdeeling van het rijk in twee van elkander onafhankelijke landschappen in stand gebleven.

Het gebied Sorbiean grenst ten oosten aan Ambenoe en ten zuiden aan Sonabai en Amabie; zijne westelijke grensscheiding van Amfoang is ons niet naauwkeurig bekend geworden. De geslachtsnaam der vorsten van dit gedeelte is Taif-woko (dik-

buik). De in 1829 regerende Radja heette Masoe, doch werd door zijn volk Oesi molo [48]) bijgenaamd. Hij was toen een man van omstreeks dertigjarigen leeftijd, groot en welgemaakt en van zeer gunstigen gelaatsvorm, daarbij deftig en beleefd van manieren. In zijn onderhoud evenwel gaf hij weinig blijken van helder doorzigt en vastberadenheid, gelijk hij ons ook door eenige, hem van nabij kennende inlandsche Grooten, als een weldenkend, maar al te zwak en toegevend bestuurder werd afgeschetst. Hij, zoowel als zijne geheele familie, huldigen nog de vooroudèrlijke bijgeloovigheden van het fetichismus, tot welke de godsdienstige begrippen der Timorezen zich, door mondelinge overleveringen, bepalen. De Radja van Sorbiean wordt in de uitoefening van het bestuur bijgestaan door twee Fettors, zijnde de toenmaligen Tabelak-mnase en Tabelak-mnoeke geheeten. Deels onder de bevelen van dezen, deels onmiddellijk onder die van den vorst, staan tien Groot-Tomokongs en andere voorname hoofden [49]), welke op hunne beurt weder een twintigtal lagere gezagvoerders onder zich hebben. Volgens de ons medegedeelde berigten, zouden de Fettors en sommige der Groot-Tomokongs, ten gevolge der lijdzame en rustlievende gezindheid van den vorst, destijds meer wezentlijke magt hebben bezeten, dan deze zelf. De geheele bevolking werd op omtrent 8000 zielen begroot.

Het gebied Amfoang of het tweede en kleinere gedeelte van het vroegere rijk van dien naam, grenst ten westen, door de Noi Miena, aan de tegenwoordig door het Sonabaische volkshoofd Takai in bezit gehoudene landstreek, ten zuiden en ten oosten aan Sorbiean, en wordt ten noorden door de zee bepaald. De geslachtsnaam der vorsten van dit distrikt is Ou-nonie [50].) De eigennaam van den, tijdens ons bezoek, regerenden Radja was Abie. Hij had twee Fettors, eenige Groot- en onderscheidene Klein-Tomokongs onder zich. Overeenkomstig de veel geringere grootte van dit distrikt en het insgelijks veel kleinere cijfer der bevolking, volgens schatting slechts ongeveer 5000 zielen bedragende, is ook het getal rijksgrooten hier veel minder, dan in het naburige Sorbiean. — De vorstelijke familie is de leer der Hervormde kerk toegegaan. — Of de Radja zelf, òf

een zijner broeders houden met hun huisgezin steeds verblijf op twee uren afstands van Koepang, aan de baai van dien naam, in het dorp Manikie.

Na deze korte opgave der jongste geschiedenis van het rijk Amfoang en der staatkundige gesteldheid van de twee landschappen, in welke het tegenwoordig is verdeeld, blijft ons nog over, een woord te zeggen ten opzigte van Taibenoe, vroeger insgelijks onder Amfoang behoorende. De voorouders van dit vorstelijk stamhuis waren Fettors van Amfoang, toen dit rijk nog in zijn geheel bestond, en hadden het zuid-westelijke, aan Sonabai grenzende, gedeelte van hetzelve onder hun beheer. Hunne woonplaats was te Lelogama. Als redenen, welke tot hunne verwijdering van daar aanleiding gaven, is ons het volgende verhaald geworden. Sieko Taibenoe stond van oudsher als een geducht roover bekend. Op zekeren tijd werd er uit Oimatan, het westelijke fettorschap van Sonabai, een hondertal buffels gestolen. Men volgde hun spoor, hetwelk naar Lelogama geleidde, en al dadelijk viel de verdenking op den Fettor van Taibenoe. Deze intusschen had de buffels onverwijld in eene groote kroft, onder eene rots, doen verbergen, en daar deze te midden eener uitgestrekte, slechts met laag gras bewassene vlakte, waar zich de indruk der hoeven niet meer afteekende, gelegen was, verdween aldaar het spoor en werden de verdere onderzoekingen verijdeld. Het was echter niet twijfelachtig, dat zich de vermiste dieren in het bezit van Taibenoe bevonden, weshalve de Fettor van Oimata besloot, zich met eenig gevolg tot hem te begeven, ten einde te beproeven, het ontvreemde langs den weg der minne terug te erlangen. Te Lelogama aangekomen, werd hij daar met geveinsde vreugde en vriendschap ontvangen en gul onthaald: feest op feest, vaak tot laat in den nacht gerekt, werd ter zijner eere gegeven. Men had hoop, op die wijze alle verdenking ter zake van den buffelroof, van zich af te werpen, en alzoo, onder den schijn van onschuld, den kostelijken buit heimelijk meester te blijven. Doch Fettor Oimatan liet zich niet zoo gemakkelijk verschalken; hij kwam telkens weder op de eigenlijke reden van zijn bezoek terug; en toen hij eindelijk zag, dat niets baatte en er geene kans

was, zijn oogmerk in der minne te bereiken, beloofde hij, het geheele land van Taibenoe met een talrijk heirleger te zullen doorzoeken, en wel zoo lang, tot dat de buffels zouden zijn gevonden. Door deze bedreiging ten hoogste ontsteld en hare uitvoering maar al te zeer vreezende, vermeende Fettor Taibenoe het gevaar niet beter te kunen ontwijken, dan door zijnen vastberaden gastvriend en magtigen nabuur, met alle, die hem vergezelden, eenvoudig in stilte van kant te maken, welk afschuwelijk ontwerp dan ook reeds den volgenden nacht werd ten uitvoer gebragt. Diep verontwaardigd en brandende van wraak over zulk een schandelijk gedrag, verzamelden de bloedverwanten van den vermoorden Fettor onverwijld eene groote menigte volks, daarin vooral ondersteund door de Fettors van Amakono, welke Taibenoe, hunnen geduchten mededinger in het rooven, reeds lang haat toedroegen. Deze, alhoewel bij tijds daarvan onderrigt en op den aanval voorbereid, werd nu in zijne versterkte rots met zulk eene felle woede door zijne vijanden aangetast en in het naauw gebragt, dat hij, na vele der zijnen te hebben verloren, met de overige, hem getrouw geblevenen de vlugt moest nemen naar Koepang. Hem schoot geen andere weg ter redding over, dan zich onder bescherming te stellen van de Oost-Indische Compagnie, die zijn verzoek toestemde, hem, in de nabijheid van haren hoofdzetel, een stuk lands ter woon aanwees, en zijnen nieuwen titel van Radja, hem door zijne onderhoorigen alstoen gegeven, bekrachtigde. Hij vermeerderde nu, als zelfstandig opperhoofd, het getal harer inlandsche bondgenooten, en werd in hunne rij de vijfde, waardoor hij zijnen vroegeren heer en meester, den Radja van Amfoang, die bij haar den vierden rang bekleedde, onmiddellijk opvolgde [51]). Sommige van Taibenoe's onderdanen zijn later weder naar hun vroeger woonoord teruggekeerd, doch hij zelf resideerde met geheel zijn gezin voortdurend in de nabijheid van Koepang. Zijne zoogenaamde onderdanen, welke tusschen de 1500 en 2000 zielen worden geschat, zijn tegenwoordig, even als die van eenige andere, in die streek verblijf houdende, kleine vorstelijke takken, in onderscheidene en ver van elkander verwijderde oorden verspreid. De aan den vorst

van Taibenoe ondergeschikte hoofden zijn ons opgegeven te bestaan in twee Fettors en zeven Tomokongs, onder welke slechts een den titel van Lopo-nakaf-naikh voert.

In den namiddag van den 8sten october kwam, zijner belofte getrouw, de oude Tomokong Nei Bai ons een bezoek brengen. Hij bevond zich aan het hoofd eener schare van mannen en vrouwen. Sommige hunner voerden eenige buffels en geiten aan touwen met zich, andere droegen eenige, met de beenen aan stangen gebonden, levende varkens, nog andere eene hoeveelheid mais. Een gedeelte dezer levensmiddelen werd ons door Nei Bai als zijn *Toet-hai* 52) aangeboden; voor het overige gedeelte verzocht hij eene vergoeding, vooral van buskruid en lood, ter vermeerdering van zijnen voorraad, opdat hij zich des te beter tegen de stroopende Amakonoërs zoude kunnen verdedigen en, indien het weldra tusschen dat volk en Sorbiean tot eenen opentlijken oorlog mogt komen, alsdan in staat te zijn, daar krachtdadig deel aan te nemen. Hetgeen ons verder door dezen goedhartigen en spraakzamen inlander verteld werd, achten wij, als bloot van persoonlijk, niet van algemeen belang zijnde, der vermelding hier niet waardig. Wij kunnen echter van Lelogama geen afscheid nemen, zonder nog alvorens den vogelkundigen te hebben medegedeeld, dat ons aldaar een nieuwe koekoek is in handen gevallen (Cuculus lepidus), in gedaante, kleur en teekening op den Europeschen gelijkende, maar aanmerkelijk kleiner. Deze nieuwe soort, eene der kleinste van alle bekende echte koekoeken, is ons vóór noch na dien tijd, op Timor of elders in den Archipel, onder het oog gekomen, zoodat wij slechts een enkel oud voorwerp van haar zijn magtig geworden. Het verdient opmerking, dat, terwijl over geheel Europa slechts eene soort van dezen, door zijn eigenaardig, ver galmend steemgeluid of geroep, alom bekenden vogelvorm verspreid is, er alleen op Timor twee, en op de gezamentlijke Indische eilanden vier of vijf voorkomen, althans tegenwoordig bekend zijn; zonder te rekenen de reeks van nog omtrent dertig, meer of minder naauw verwante soorten, welke zich in elf natuurlijke groepen laten rangschikken en waarvan Europa naauwelijks eene wedergade bezit. Twee dezer groepen zijn

door ons reeds vroeger vermeld, namelijk die der goliathskoekoeken (Eudynamis), en der ongelukskoekoeken (Cacomantis). De overigen zijn: de havikkoekoeken (Hieroeoccyx), de steltkoekoeken (Calobates), de malkohas (Phoenicophaus), de slankkoekoeken (Zanclostomus), de kuifkoekoeken (Oxylophus), de sluipkoekoeken (Idioeoccyx), de goudkoekoeken (Chrysoeoccyx), de honigkoekoeken (Indicator) en de spoorkoekoeken (Centropus), welke laatste meer algemeen dan al de overigen, in onderscheidene soorten, van het eene tot aan het andere einde des uitgestrekten en van de natuur zoo mild bedeelden Archipels, verspreid zijn.

Men ziet uit dit vlugtige overzigt, hoe ongemeen rijk en tevens veelvuldig gewijzigd de familie der koekoekaardige vogels zich in de gemelde wereldstreek voordoet. De ware koekoeken (Cuculus, in beperkten zin), nemen daar als van zelve de eerste plaats in, omdat aan hun bekend geroep, hetwelk bij al de door ons waargenomene soorten, schier volmaakt uit dezelfde klanken is zamengesteld, de geheele familie haren naam ontleent. Geene der andere groepen doet een soortgelijk geluid hooren; doch in de, reeds van ouds bekende, zonderlinge eigenschap, dat de koekoek zijne eijeren niet zelf uitbroeit, maar de zorg daarvan aan andere, kleine insektenetende vogels overlaat, komen de ongelukskoekoeken (Cacomantis) met de echte overeen.

De ochtenduren van den 7den october werden besteed tot het doen van peilingen op de voornaamste zigtbare bergen en groote rotsen, tot het op nieuw inwinnen van narigten omtrent het voorkomen van kopererts in de niet zeer ver ten westen van daar stroomende Noi Nitie, alsmede tot het ondervragen van een', door het opperhoofd zijner natie bij ons gebragten Rottinees, welke ons mededeelde, daags te voren van een' inwoner der streek, in welke wij ons bevonden, vernomen te hebben, dat bij den Fatoe Kail eene oude vrouw woonde, in wier bezit zich een groot stuk koper bevond, en onder wier toezigt somtijds de volken van Pitai, aan de plaats, alwaar hetzelve gevonden was geworden, kwamen offeren. — Tegen 10 uren was eindelijk alles tot den aftogt gereed. Wij namen afscheid van den Radja van Sorbican, die ons tot daar had begeleid, doch

nu met de zijnen weder huiswaarts wenschte te keeren, en wij begaven ons op weg naar de oevers der Noi Nitie, waar wij, vijf weken vroeger, vernacht hadden. De rigting onzer reis was dien dag meest zuidelijk, Z. Z. O. en Z. Z. W. In laatstgenoemde strekking zagen wij op verren afstand den Fatoe Leeoe. Wij kwamen weldra door en langs eene menigte maisvelden, hier en daar afgewisseld door tuinen, die, deels met verschillende aard- en peulvruchten, deels met hoog opgeschotene pinangpalmen en digt staande pisanggewassen prijkten, waarbij eenige Timoresche huizen stonden, wier bewoners, zoo vrouwen als mannen, nieuwsgierig kwamen uitloopen en ons in zwijgende stilte, van nabij aanschouwden. Sommige der vrouwen droegen, even als de meeste mannen, eene menigte elpenbeenen ringen aan den bovenarm. — Na een tijdlang verder over verscheidene golvige heuvelen en door dalen, waar schier geen spoor van menschelijke bedrijvigheid te ontdekken was, te zijn voortgegaan, bereikten wij andermaal een welbebouwd oord, bewoond door de laatste onderdanen van Nei Bai, in het zuidelijke gedeelte van zijn gebied. Daar zich thans geen inwoner van het landschap Sorbiean in onzen trein meer bevond en wij geen' breed gebaanden of algemeenen weg, maar, door Nei Bai, als goede en veel bekortende, aangewezene binnenpaden volgden, geraakten wij, door het kruisen dier paden, spoedig in het onzekere, en bevonden wij ons weldra vrij ver op een verkeerd pad. Een oud man, welke in een der maisvelden arbeidde, liet zich, niet zonder moeite, door de belofte van belooning overhalen, ons verder tot gids te strekken. Hij leidde ons door tuinen en velden, over de berghoogte Wiesowakie, ter zuidzijde door eene diepe kloof en eene rivier afgescheiden van eene andere hoogte, Netem Laak, op wier helling veel volks bijeen stond, hetwelk den onzen toeriep, terug te gaan, dewijl hunne buffels daar weidden en zij ons daarom niet konden doorlaten. Eenigen bliezen op hunne *Fekoe's* [58]), terwijl een ander op zijn' buffelhoren (als blaasintrument *Toïs* genaamd) begon te toeten, hetgeen dadelijk nog meer gewapende mannen van alle zijden deed opdagen, welke aan den voet der helling, bij de opening van eene houten schutting, door welke de weg liep,

post vatteden. Aldus in onzen voortgang belemmerd, maakten wij halt en deinsde zelfs onze voorhoede eenigzins terug; zij erlangde echter weldra versterking, door een aantal voorvechters, die zich bij haar vervoegden. Middelerwijl aldaar eene levendige woordenwisseling werd gevoerd, kwam uit eene nabijgelegene woning een ongewapende Timorees te voorschijn, trad, ten bewijze van eerbied, met loshangende haren tot ons, vroeg nederig om vergiffenis voor hetgeen zijne onderhoorigen buiten zijn weten gedaan hadden, en beval hun vervolgens op norschen toon, zich oogenblikkelijk van de heining te verwijderen en ons ongehinderd door te laten. Deze man was een Tomokong van Pitai en heette Nei Anie. Aan het door hem gegeven bevel werd gehoorzaamd; allen gingen onmiddellijk regts en links uiteen en verborgen zich achter boomen en klippen. Wij trokken toen langs den voet der helling van den berg Laak, en daarna over eenige hoog gelegene, oneffene, gedeeltelijk met maisvelden en pisangtuinen bedekte vlakten, in en naast welke een aantal huizen verspreid stonden. Deze niet onaanzienlijk bevolkte vlakten lagen aan den noord-westkant van den Fatoe Kail, waar men, van die zijde, een twintigtal woningen ontwaarde. Op den rug van eenen, aan die rots belendenden heuvel stonden en zaten omtrent dertig, in groepjes verdeelde Timorezen. Verder ontmoeteden wij nog hier en daar langs den weg, gewapende benden volks, door welke wij echter volstrekt niet verontrust werden. Het pad liep vervolgens, vrij digt ten oosten en ten zuiden van den Fatoe Kail, berg-af tot aan de rivier Noi Nitie, waar wij, op onze oude legerplaats, onze tenten opsloegen en tot den 9^{den} dier maand verbleven. 's Morgens vroeg na den dag onzer aankomst werden al dadelijk weder eenige Timorezen, als ook een paar die taal magtige Rottinezen op kondschap uitgezonden, ten einde zoo mogelijk meer bepaalde berigten te erlangen, aangaande de daaromstreeks woonachtige oude vrouw en het in haar bezit zijnde stuk kopererts, terwijl tevens door ons-zelven de, nu slechts nog zeer weinig water bevattende bedding der rivier, andermaal een goed eind ver op- en nederwaarts, met naauwlettendheid onderzocht werd. De uitkomsten waren intusschen, in de hoofdzaak, dezelfde als die van ons

eerste bezoek, hiervoren reeds opgegeven. De afgezondene inlanders kwamen gezamentlijk tegen den avond terug en bragten twee of drie bewoners van den Fatoe Kail mede. Een hunner bood ons een stukje gedegen koper, ter grootte van een gewoon duivenei, ter bezigtiging en te koop aan. Volgens zijn zeggen was het, eenige jaren geleden, na eene sterke afwatering en daarbij plaats gehad hebbende afstortingen der oevers, door een' kleinen jongen in de rivier gevonden, zijnde het hem echter niet bekend, dat na dien tijd ooit weder iets dergelijks gezien was. Evenmin wist hij ons iets aangaande het besproken groote stuk koper of het offeren in de Noi Nitie mede te deelen. Wel meende hij zich uit zijne jeugd te kunnen herinneren, dat een oud moedertje, welke reeds lang overleden was, aan den oeverkant der rivier had gewoond; doch deze was hem niet bekend geweest als bezitster van een groot stuk koper, maar wel als zeer bekwaam in het toebereiden van geneesmiddelen. Al zijn weten bepaalde zich tot dit weinige, terwijl hetgeen ons door de op kondschap uitgezondenen berigt werd, in allen opzigte even oppervlakkig en onvolledig was. — Dien dag werden ook de twee gevangene Amakonoërs losgelaten en onder geleide van eenige Tomokongs en voorvechters aan Fettor Pitai overgeleverd, met de vrees aanjagende bedreiging vanwege den Resident, dat, als op zoodanige manier weêr menschen langs den weg mogten gevonden en door ons gevat worden, zij zonder genade zouden worden doodgeschoten.

Den 9[den] october, des ochtends te 9 ure, verlieten wij de oevers der Noi Nitie, en trokken langs den vroegeren weg, westwaarts naar de Noi Bitoil of Nonie, waar wij ons hadden voorgenomen tot den volgenden dag rust te houden. Wij bereikten die rivier, zonder eenig meldingswaardig voorval, tegen 3 ure, maar vonden thans evenmin een' droppel waters in hare bedding, als een frisch grasscheutje aan hare oevers, waardoor wij ons genoodzaakt zagen, van besluit te veranderen en onzen marsch onverwijld, den Fatoe Leeoe op, te vervolgen tot aan eene plaats, welke in beide deze onontbeerlijke behoeften, van paardenvoeder en drinkwater, eenigermate konde voorzien. Dit gelukte ons niet voor 5 ure na den middag, als-

wanneer wij bij eene kleine, opene en met half door gras bedekte vlakte aan de noord-oostelijke helling van den Fatoe Leeoe, eene kuilvormige diepte ontdekten, met eenig uit den grond wellend water. De voorraad was intusschen, voor zoo veel dorstige menschen en paarden, zoo gering, dat het noodig werd geacht, dadelijk twee soldaten als wachters bij de bron te plaatsen, ten einde de toepassing van het overal geldende spreekwoord: „ieder voor zich-zelven, God voor ons allen," voor te komen en te beletten, dat de eersten de besten den kleinen voorraad geheel uitputteden en de laatsten niets meer vonden. Men zal zich gemakkelijk kunnen voorstellen met hoeveel drift de meeste van onzen stoet, na den ganschen dag, berg op en berg af, de brandende hitte der zon te hebben gebraveerd, zonder hunne lippen te kunnen bevochtigen, op den gewenschten waterkuil los gingen, om zich door eenen dronk te verkwikken. De dorst van onze arme paarden kon, tot ons leedwezen, slechts sober gelescht worden, en het was waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat zij het drooge gras, niettegenstaande zij sedert den ochtend maar zeer weinig gehad hadden, lang besnuffelden en slechts kieskaauwend vermaalden. Wij waren thans blijde, dat een deel onzer volgelingen, uit de landschappen Amabie en Amarassie, ons in den loop van dien dag verlaten hadden, om langs den kortsten weg, bezuiden den Fatoe Leeoe, huiswaarts te keeren. Andere, te Pritti, Babauw of daaromstreeks woonachtige inlanders gaven te kennen, dat zij gaarne, na een paar uren rustens, van den koelen en door de maan verlichten nacht wenschten gebruik te maken, om hunne reis te vervolgen, hetgeen hun gereedelijk werd toegestaan. Toen de dageraad van den 10^{den} october begon te schemeren en wij, door het luidruchtig gejoel, dat onze tenten omgaf, gewekt, ons hadden gekleed, waren ook reeds onze reisgenooten in gereedheid en het sein tot het opbreken wachtende. Dit ongewone verschijnsel van spoed en wakkerheid trof ons, doch niet minder het gezigt tot welk een klein getal onze bedekking in eenen enkelen dag versmolten was. Wij beijverden ons, aan deze laatste getrouwe begeleiders in zoo verre genoegen te doen, dat wij met zonneopgang te paard stegen en naar

Pritti voorttrokken, welk dorp wij te 4 ure in den middag welbehouden bereikten. — Dien dag voerde ons het pad, gelijk op de kaart is aangetoond, benoorden den Fatoe Lecoe, door het gebergte. De geognostische gesteldheid zoowel als de vegetatie verschilden daar niet veel van die, welke wij meer zuidelijk hadden waargenomen. De weg slingerde, met afwisselende rijzing en daling, langs meer of min steile hellingen, somwijlen over platte bergruggen en door vlakke dalen van meerdere of mindere uitgestrektheid. De meeste rivierbedden in deze bergstreek lagen droog. Als voorname bergtoppen of hoog uitstekende rotsen, welke wij van nabij zagen, vermelden wij de volgende: benoorden den Fatoe Lecoe verhief zich de Fatoe Bimnassie, waar een Tomokong van Takai, Kasnoebej genaamd, zijn verblijf houdt, terwijl meer westelijk de Fatoe Binino (of Timoe) gelegen is, welke aan Nei Woko, een' Otapaha van Takai, ter woon verstrekt. Wij togen tusschen die twee rotsen door, gelijk wij ook tusschen de eerstgemelde en den Fatoe Lecoe, meestal in eene westelijke rigting, gedaan hadden. De weg leidde van hier in meer zuid-westelijke kronkelingen naar den Fatoe Sobeh, aan welks voet een Timoreesch gehucht ligt, en niet ver van daar eene onschatbare welbron, aan wier frisch en kristal helder water zich menschen en beesten niet weinig te goed deden. Deze lafenis, kostelijker dan het kostelijkste druivennat, kwam ons dan dubbel te stade, naardien het in de half dorre en luttel lommer biedende bamboes-wildernissen, welke wij doortrokken, gloeijend heet was. Langzaam dalende, kwamen wij omstreeks het middaguur in de diepte van een wijd dal, aan de vrij breede, doch geheel drooge bedding eener rivier, wier oevers met hooge casuarina-boomen prijkten. Wij volgden een tijdlang dezelfde rigting, nu eens midden door de bedding, dan weder langs hare oevers pad kiezende, tot wij, kort daarna, de tamelijk steile helling van de berghoogte Netem Oibemeh bestegen, op wier top ons in het zuid-westen en zuiden een overheerlijk vergezigt verbeidde over de vruchtbare vlakte van Pritti en Babauw, en op de baai van Koepang. Dan, hoezeer dit verrukkelijk natuurtafereel, bij hetwelk het schrale binnenland, pas door ons verlaten, zoozeer afstak, ons ook mogte

bekoren, konden wij hier toch niet lang verwijlen; de lucht was te drukkend heet, om met opgewektheid te kunnen genieten, en ook de zucht om het oord zelf, dat zich zoo aanlokkelijk voor ons oog ontrolde, spoedig te betreden, dreef ons voorwaarts. Wij daalden langs eene minder steile afhelling naar beneden en, na nog eenige golvige voorheuvels te zijn overgetrokken, zagen wij ons in eene vlakte verplaatst, welke door hare frissche wateren en levendig plantengroen een treffend tegenbeeld opleverde van het aangrenzende klipachtige en drooge gebergte, met zijne dorre en verschroeide vegetatie. Toen wij de boschaadjen van kokos- en pinangpalmen, van breedgetakte vijgen- en andere, zoo wilde als gecultiveerde vruchtboomen, onder welke Pritti als verscholen ligt, genaderd waren, trad het meerendeel der bewoners, vooral vrouwen en kinderen, ons met blijkbare vreugde te gemoet en verwelkomde juichend ons en onze volgelingen, onder welke vele dier blijde schare eenen geliefden echtgenoot, vader of broeder terugvonden. Alles, wat leven ontvangen had, snelde nu ter hulp en verligting der vermoeide reizigers. Het was een waarlijk treffend schouwspel! Eene levendige gewaarwording van reine en innige vreugde, een diep gevoel van welwillendheid en liefde verloochenen zich ook bij het min beschaafde schepsel niet. Zij deden hem, in zulke zielroerende oogenblikken, hoog in onze achting rijzen, en vervulden ons voor hem en zijn lot met warme belangstelling.

Te Pritti, op den 11den october, werden de laatste der ons, zoo ter bedekking als tot het dragen van goederen gevolgde inlanders, van allen verderen dienstpligt ontslagen en hun vrijheid gegeven te vertrekken wanneer en werwaarts zij verkozen. Wij-zelven besteedden dien en den volgenden dag, te Pritti, hoofdzakelijk met het nemen van een overzigt en de behoorlijke verpakking der bijeengebragte voorwerpen. Den 13den october, des avonds ten half elf ure, begaven wij ons met fakkellicht naar den oever der baai, werwaarts dwars door het moerassige bosch een weg is geopend, breed doch allermoeijelijkst te begaan, vooral des nachts, vermits groote boomstammen overlangs zijn naast elkander geplaatst, over welke men, wel droog voets, doch niet zonder gevaar van zijne ledematen te

breken, den afstand van omtrent een vierde uurs moet afleggen. De vloed had op dit tijdstip zijnen hoogsten stand bereikt. Wij scheepten ons gezamentlijk in eene, aan den Heer Hazaart behoorende en tot dat einde aldaar gereed liggende, zoogenaamde whalers-sloep, door hare scherpe kiel, door hare smalte bij aanzienlijke lengte, geheel tot het snelvaren ingerigt, en bereikten met haar, bij helderen maneschijn en door het afloopende water begunstigd, des nachts even na 1 ure Koepang. De tien Solorezen, welke met korte pagaais de sloep voortroeiden, hielden gedurende den ganschen overtogt geen oogenblik den mond gesloten, maar zongen onophoudelijk, op de door hen geliefkoosde wijze: *elele alorej*, allerlei, op den afgelegden togt toepasselijke, of van oudsher onder hen bekende liedjes. Wij hebben reeds vroeger (p. 64 Noot 4) van die zeevarende eilanders zoodanig een *Panton* of Maleisch zangstukje medegedeeld. Even als dit, bestaan zij doorgaans uit vierregelige coupletten met afwisselende rijmen, zijnde iedere regel gewoonlijk uit tien of negen, zelden uit acht lettergrepen zamengesteld. Zulk een couplet wordt meestal solo, en daarna, als referein, met kleine veranderingen van maat en toon, „elele alorej," door alle te zamen gezongen. De inhoud dezer liedjes is veelal allegorisch, en zoo zij tot plaatselijke omstandigheden of gebeurtenissen betrekking hebben, staat het den solozänger vrij, ze door luim en boert en geestige invallen te verrijken en zijne hoorders op die wijze nog meer te vermaken [51]).

IV.

BERIGTEN OMTRENT DE LANDSCHAPPEN AMANOEBANG EN FIALARANG.

Wij vereenigen onder dit hoofdstuk eenige losse berigten, die wij, ondanks hunne onvolledigheid, gemeend hebben, niet te moeten achterhouden. De landschappen Amanoebang en Fialarang zijn niet door ons bezocht. Al hetgene wij omtrent Amanoebang kunnen mededeelen, bepaalt zich tot eene volks-

overlevering en tot eenige, ons door den Resident Hazaart verhaalde, bijzonderheden aangaande de vijandelijke stemming van dat landschap tegen ons Gouvernement en de roofzuchtige geaardheid zijner bewoners in het algemeen; terwijl ons ten opzigte van Fialarang een officieel verslag ter beschikking staat, in der tijd door wijlen den Heer Macklot over zijne onderzoekingen aldaar, aan de Hooge Regering te Batavia overgelegd. — Wij beginnen met de overlevering van Amanoebang.

Zekere Radja Abineno van het distrikt Houmeen, in het landschap Amarassie — zoo luidt het verhaal — had eenen Rottineschen slavenjongen, die verscheidene nachten achtereen, in den droom een vlammetje zag flikkeren, nu eens op den kop van een paard, dan weder op dien van eenig ander huisdier. Dit droombeeld verwekte, naar aanleiding van het bij de Indische volken vrij algemeen heerschende bijgeloof, dat het zien van vlammend vuur in den droom, geluk voorspelt, [55]), in hem de gedachte om een vermetel waagstuk te ondernemen, ten einde aldus van zijnen kant, het vervullen dier voorspelling in de hand te werken. Hij besloot zijnen heer en meester van al zijne gouden en zilveren schatten te berooven en nam daarmede de vlugt oostwaarts naar *Banamu* of Amanoebang, hetwelk door een' zwak en weinig bemind' vorst geregeerd werd. Tot op zekere hoogte, in de nabijheid van een tot dat landschap behoorend dorp genaderd zijnde, ontstak deze avontuurlijke vlugteling, op eene klip, gedurende den nacht, een groot vuur, hetwelk door de bewoners der omstreken met verbazing werd opgemerkt. Zoodra het dag geworden was, spoedden zich velen derwaarts, ten einde te onderzoeken, wat er omging en door wien dat vuur ontstoken was. Daar ter plaatse gekomen, vonden zij den jongeling, geheel met gouden en zilveren platen en andere voorwerpen van groote waarde omhangen, hetgeen hunne verbazing ten top deed rijzen. Op hunne vragen: wie hij was en van waar hij kwam, gaf hij ten antwoord, door Oesi-neno gezonden en van den hemel nedergedaald te zijn, om over deze landstreek en het haar bewonende volk te heerschen [56]). Na deze verklaring werd hij door de aanwezigen verzocht, hen naar hun dorp te vergezellen,

aan welke uitnoodiging hij gereedelijk voldeed, met het gevolg, dat men nog dienzelfden dag den wettigen vorst van daar verdreef, en de slavenjongen als Radja van Amanoebang werd aangenomen. Deze gebeurtenis had plaats vóór dat de blanke menschen op Timor kwamen; en het nieuwe vorstengeslacht is van toen af tot op den huidigen dag, in het bezit des opperbestuurs van dat landschap gebleven. — Het is ten gevolge der belofte, door hunnen bedrogen' en beroofden voorzaat gedaan, dat Abineno's nakomelingen, tot welke ook de tegenwoordige Radja van Houmeen is behoorende, het grondgebied van Amanoebang niet betreden mogen; het is voor hen *pomali* (of *taboe*, gelijk de eilanders in den Stillen Oceaan het zouden noemen), dat is: met een zedelijk verbod bezwaard.

Wij hebben hiervoren reeds aangemerkt, dat Amanoebang eertijds tot Amabie behoorde, van welk het zich, even als eenige andere aangrenzende landschappen, van lieverlede heeft weten onafhankelijk te maken. In 1752 heeft het eene overeenkomst met de Hollandsche Oost-Indische Compagnie aangegaan, waarbij zijne zelfstandigheid bekrachtigd en de Radja in de rij harer inlandsche bontgenooten opgenomen werd. De destijds regerende vorst en zijne opvolgers, tot in het begin dezer eeuw, hebben met het Hollandsche bestuur te Koepang steeds in de beste verstandhouding geleefd; doch sedert het gebied is overgegaan in handen van Radja Louis — een' man, van welken men de beste verwachtingen meende te mogen koesteren, als hebbende hij een gedeelte zijner jeugd te Koepang doorgebragt en tevens het lidmaatschap der Hervormde kerk aangenomen — sedert dien tijd is de eensgezindheid ten eenemale verbroken. Radja Louis maakte zich de magteloosheid van ons bestuur te Koepang, ten tijde der groote staatkundige verwikkelingen en rampspoeden van het moederland, ten nutte, om zijne heerschzucht ongestraft bot te vieren en zich en zijne onderdanen door plundering te verrijken. Hij versterkte zijne rotsen, trachtte langs geheime wegen vuurwapenen en buskruid te erlangen, deed zijn volk in het gebruik dier wapenen oefenen, en zond hen vaak naar de westelijke landstreken op roof uit. Deze onbeteugelde vrijbuiterij maakte Amanoebang weldra zoo-

danig berucht en gevreesd, dat vele der naburige bewoners tot binnen zijn grondgebied hunne veiligheid zochten, terwijl meer nog allerlei slecht gespuis van heinde en veer derwaarts trok en het getal vrijbuiters aanmerkelijk vermeerderde. De Heer Hazaart, reeds tijdens den Gouverneur-Generaal Daendels, Resident te Koepang en ook onder het Engelsche tusschenbestuur dien post bekleedende, heeft de beperkte middelen, welke hem ten dienste waren, herhaalde malen beproefd om de magt van Amanoebang te fnuiken en, ware het mogelijk, Radja Louis tot redelijker inzigten te brengen, hetwelk hem echter slechts ten halve is mogen gelukken. Die maatregelen waren niet alleen dringend noodzakelijk ter handhaving der rust en der veiligheid in de onmiddelijk onder het Gouvernement staande landstreek, maar voor den Resident ook verpligtend, ter naleving der met de bondgenooten aangegane verdragen, om deze in de verdediging en bescherming van hun grondgebied werkdadig te ondersteunen. De zwervende benden van Amanoebang, welke, gelijk de voormalige beruchte Pindarries van het plateau van Dekan, met welke zij inderdaad, schoon op eene kleinere schaal, kunnen vergeleken worden, hunne rooftogten meestentijds te paard ondernemen, overvielen op het onverwachts, nu hier dan daar, een dorp of gehucht in de naburige rijkjes, sloegen de mannen, welke levend of dood in hunne handen vielen, het hoofd af, en voerden de vrouwen, benevens al wat waarde had, met zich mede. Buffels en paarden waren vooral van hunne gading; doch het allermeest vuurwapenen en in het algemeen alle soort van krijgsbehoeften. Waar zij krachtigen tegenstand ontmoeteden en eenige van hen sneuvelden of zwaar gewond werden, namen zij bloedige wraak en verbrandden en vernielden alles, zoodra de zege aan hunne zijde was. Zij werden hoe langer zoo stouter en waagden het zelfs, in hunnen overmoed, hunne strooptogten tot bij Babauw uit te strekken. De Resident geen kans ziende, deze lastige buren in hunne versterkte schuilhoeken en natuurlijke burgten met goed gevolg te bevechten, poogde in de eerste plaats het Gouvernements-gebied eenigzins te dekken, door in en rond Babauw een aantal Rottinezen zich met ter woon te doen ves-

tigen, terwijl niet lang daarna, toen, in navolging der Amanoebangers, meer noordelijk en digter nog aan onze oostelijke grenzen, eene nieuwe rooverbende, onder het beleid van het volkshoofd Pitai, te voorschijn trad, hij met hetzelfde doel te Pritti een gehucht stichtte. — De Resident Hazaart heeft, gelijk wij reeds aanmerkten, onderscheidene malen met eenige duizend gewapende inlanders, zoo Timorezen, als Rottinezen en Sawoenezen, krijgstogten naar Amanoebang ondernomen Zijne laatste onderneming derwaarts had plaats in het jaar 1822. En waren ook de uitkomsten niet in allen deele bevredigend, zij strekten den plunderzuchtigen Amanoebangers ten minste ten bewijze, dat men de onderdanen der Gouvernements-bondgenooten niet geheel lijdelijk en straffeloos liet berooven en uitmoorden. De laatste togt vooral bleef niet geheel en al zonder goede uitwerking, want van dien tijd af werden nog slechts zelden en alleen des nachts, hier of daar in de onder Gouvernements bescherming staande westelijke landschappen, door de Amanoebangers kleine rooverijen gepleegd.

Wij willen de hier opgegevene feiten tevens doen strekken ter beoordeeling van de oppervlakkige en ongerijmde redeneringen van den Heer de Freycinet [57]). Ongerijmd noemen wij die vooral, omdat het ons volstrekt onbegrijpelijk is, hoe de vriendschappelijke betrekking met ons, den Radja van Amanoebang en zijne onderdanen lastig zoude hebben kunnen worden en hem reden hebben gegeven tot het „verheffen van den standaard der onafhankelijkheid,” gelijk de Heer de Freycinet het, in den ijver zijner welsprekenheid, gelieft te noemen. Wie eenigzins met Timor en de staatkundige betrekkingen der Nederlanders tot hunne bondgenooten aldaar bekend is, weet, dat noch die vorsten, noch hunne onderdanen het minste aan hunne blanke beschermheeren hebben op te brengen, hetzij in geld, hetzij in goederen; dat zij zelfs geene andere diensten hebben te verrigten, dan nu en dan eens, bij algemeene oproeping, ter gelegenheid eener buitengewone gebeurtenis, zoo als b. v. die onzer reis naar het binnenland, bij onverwachte vijandelijke bewegingen en dergelijken, en dat zij eindelijk in de vrije beschikking over hunne landerijen en de voortbrengselen van

dezelve, niet de minste beperking of belemmering ondervinden: met één woord, zij betalen geene schatting, hoe ook genaamd, hetgeen trouwens ook uit de geringe Gouvernements opbrengsten genoegzaam kan blijken [58]), zijn aan geene, zoogenaamde heerendiensten, geregeld onderworpen, en kunnen planten, fokken, koopen en verkoopen naar verkiezing en goeddunken. Alleen vuurwapenen en buskruid zijn verbodene artikelen, en waren zulks ten allen tijde, ook onder het Britsche tusschenbestuur.

Wat de natuurlijke gesteldheid des lands van het onderhavige distrikt betreft: zij is, volgens den Heer Hazaart, zeer berg- en heuvelachtig, zonder echter eenen enkelen zeer hoogen berg te bezitten; doch de Fatoe's of afzonderlijk staande rotsgevaarten, zijn er vrij menigvuldig. Het was in deze, dat de bedreigde vrijbuiters zich hoofdzakelijk hadden verschanst. Zij deden nu en dan op het onverwachts uitvallen, somwijlen met ruiterbenden van 500—600 man, welke alsdan gewoonlijk op enkele afzonderlijke troepen der belegeraars, wild en woest, onder een vreeselijk geschreeuw losrenden, maar ook met dezelfde snelheid, in wanorde weder naar hunne rotsspelonken terugvloden, zoodra zij bemerkten, zich in het getal hunner vijanden vergist te hebben, of dat deze hen met mannelijken moed afwachtten en tegen den eersten dollen en schrikwekkenden aanval onbewegelijk pal stonden. Had echter het tegenovergestelde plaats; werd de onverwachts besprongen troep door angst overmeesterd en nam hij in wanhoop en verwarring overijld de vlugt, hetgeen twee- of driemaal gebeurde, dan was het verlies aan onze zijde steeds aanmerkelijk, daar allen, welke het ongeluk hadden achterhaald te worden, gruwelijk afgemaakt en onthalsd werden. — De bevolking van Amanoebang zal, volgens ingewonnen berigten, in het geheel niet meer dan 8000—9000 zielen bedragen [59]). Doch men vergete daarbij niet, dat, in geval van oorlog tegen eene vreemde en algemeen gevreesde magt, vele weêrbare mannen uit de meer oost- en noordelijke streken ter hulpe snellen en het bedreigde grondgebied helpen verdedigen: ofschoon in gewone tijden de bewoners van diezelfde streken dikwerf onderling in veete leven

en er steeds op uit zijn, elkander van have en goed te berooven, even als eertijds de Mahratten in Centraal-Indië.

Wij gaan thans van den zuidkant naar de noordkust van Timor over, om ook omtrent het Belonesche landschap Fialarang, in welks strandgebied, te Atapoepoe, de meest oostelijke Nederlandsche post op dit eiland gelegen is, eenige berigten te geven, voornamelijk geput uit het vermelde rapport van wijlen Dr. Macklot. Terwijl ik, even als de Teekenaar van Oort, in de laatste helft van de maand Maart 1829, te Koepang ziek lag, ondernam de Heer Macklot, vergezeld van den Teekenaar en Administrateur der Natuurkundige Commissie, G. van Raalten, eenen togt naar Atapoepoe, om, gelijk hij in zijn verslag zegt, in die streek onderzoek te doen naar het aldaar voorkomende kopererts. Tot de reis derwaarts bood zich eene gunstige gelegenheid aan met het, te Koepang te huis behoorende, barkschip de Goede Intentie, hetwelk, met den zendeling Le Bruyn aan boord, zijne jaarlijksche reis deed naar de Sarawatti-eilanden (Kisser, Letti, Moa enzv.), ten einde den staat en de uitbreiding op te nemen van de Christelijke Godsdienst, en het welvaren der aldaar vanwege het Nederlandsche Zendelings-Genootschap werkzame leeraars [60]). De bark verliet den 19den maart, des avonds te 8 ure, de reede van Koepang en kwam, wegens flaauwe, door stilte afgewisselde winden, eerst tegen den middag van den 24sten dier maand, op de hoogte van Atapoepoe, alwaar de Heeren Macklot en van Raalten, op aanmerkelijken afstand van het land, met eene sloep naar de plaats hunner bestemming werden afgehaald, terwijl de Heer Le Bruyn onmiddelijk zijne reis vervolgde. Bij het aan wal stappen te Atapoepoe werden mijne ambtgenooten door een' gepensioneerd' onderofficier, welke daar als kommandant was geplaatst, in volle montering ontvangen. Deze man, een Amsterdammer van geboorte, was in jeugdigen leeftijd naar Oost-Indië gekomen, en had reeds bij de veertig jaren in dat wereldoord doorgebragt, waarvan acht of negen, als eenige Europeaan, op het afgelegene en eenzame Atapoepoe. Gelijk, volgens Azara en andere schrijvers, de Spaansche Paters in Paraguay en sommige Portugezen te San Paulo, na een lang verblijf onder de

inboorlingen, hunne moedertaal vergaten en niet anders dan het Guarani spraken, zoo ook kon deze Amsterdammer zich niet dan zeer gebrekkig en met veel inspanning in het Hollandsch verstaanbaar uitdrukken; Maleisch en Beloneesch sprak hij echter zeer vlug, waardoor hij den Heer Macklot van veel dienst was bij het ondervragen der landbewoners. Na een verblijf van drie weken, van welke de Heer Macklot acht dagen tot de reis door het binnenland had besteed, verliet hij den 15den april, met zijnen zieken reisgenoot van Raalten, die door eene galkoorts was aangetast, Atapoepoe en kwam den 20sten dier maand op Koepang terug, doch alléén, daar de kranke was bezweken en hij zelf in een' staat van gezondheid verkeerde die veel te wenschen overliet.

In onderscheidene der in lateren tijd openbaar gemaakte geschriften omtrent Timor, wordt met meer of minder ophef gewaagd van het in den jare 1818, tusschen de Nederlanders en de Portugezen ontstane geschil, ten opzigte hunner aanspraak op Atapoepoe. Vooral de Heer de Freycinet weidt, in zijn reisverhaal, aan dit onderwerp vele bladzijden druks, en is dus ook hier aan zijne zucht tot veelschrijverij getrouw gebleven. Of echter zijne vlugge rederingen altijd op stevige gronden steunen, of zijne oordeelvellingen niet vaak wat onbekookt en eenzijdig zijn, willen wij liefst in het midden laten. In deze heeten zij op inlandsche bewijsstukken te berusten. Wij zullen ons de moeite niet geven, dien Heer in het breede te wederleggen, maar ons liever eeniglijk bepalen tot eene korte opgave van de ware toedragt der zaak, zoo als wij die uit officiële bronnen hebben leeren kennen.

In de laatste helft van het jaar 1818 ontvingen Kommissarissen-Generaal — de Heeren Elout, Baron van der Capellen en de Schout bij Nacht Buyskes, welke na den algemeenen vrede, de Nederlandsche Oost-Indische volkplantingen van het Britsche bestuur hadden overgenomen — eene aanklagt van den Portugeschen Gouverneur van Delli, tegen den Heer Hazaart, Resident van het westelijk, onder Nederlands gezag staande gedeelte van Timor, waarbij deze beschuldigd werd, „het grondgebied van Zijne allergetrouwste Majesteit geschonden

en zich mishandeling en geweld tegen Portugesche militairen veroorloofd te hebben" [61]). Eenige ambtenaren in Commissie, ontvingen dien ten gevolge van Kommissarissen-Generaal den last, zich onverwijld naar Timor-Koepang te begeven, ten einde het gedrag van den Heer Hazaart en de regten van het Nederlandsche Gouvernement met naauwgezetheid te onderzoeken en, naar bevinding, de zaken in den vroegeren staat te herstellen; terwijl de Heer Hazaart, ter verantwoording, naar Batavia ontboden werd. Zoowel uit zijn verslag, als uit dat der Commissie, bleek het gebeurde echter weldra van geheel anderen aard te zijn, dan door den Portugeschen Gouverneur aan het opperbestuur van Java was voorgesteld; dat, wel verre van dezerzijds misbruik en aanmatiging, integendeel de aanspraak van het Nederlandsche Gouvernement op het grondgebied van Atapoepoe, door den Kapitein-Generaal van Delli wederregtelijk werd betwist, terwijl de voorgewende mishandeling en het geweld, aan Portugesche militairen gepleegd, zich enkel en alleen bepaalde tot het aanhouden en doen straffen van twee of drie inboorlingen, welke zich van vijandelijke voornemens hadden verdacht gemaakt, door het rondsluipen om de wacht, blijkbaar met het doel om wapenen te ontvreemden, terwijl geen hunner, daar zij schier geheel naakt waren, zich als militairen hadden doen kennen. Een van hen, welke zeide van den Gouverneur van Delli den rang van Kapitein te hebben gekregen, gelijk men trouwens in de Portugesche bezittingen vele met militaire rangen betitelde inlanders vindt, had de vermetelheid gehad, de pas geheschen Nederlandsche vlag heimelijk te willen nederhalen en de Portugesche in hare plaats weder op te steken. Onder het plegen dezer weêrgalooze schennis van het volkenregt, door onze soldaten gevat zijnde, liet hem de Resident dadelijk aan den vlaggestok vastbinden en op staande voet vijf-en-twintig rietslagen toedeelen, welke, voor zoodanig feit wezentlijk niet te zware straf, die goede uitwerking had, dat het, na dien tijd, niemand meer in den zin is gekomen, onze nationale vlag aldaar in het minste te verontrusten. De Resident had, wel is waar, bij het doen gelden van ons regt op Atapoepoe, ten eenemale eigenmagtig gehandeld;

doch mogt hij in het belang zijner Regering daarbij tijd verliezen? Was hij niet verpligt, haar gezag, in de hem toebetrouwde landen, zooveel mogelijk, ongeschonden te handhaven? Timor behoorde destijds, krachtens het besluit van Kommissarissen-Generaal, van 24 januarij 1817, tot het Gouvernement der Molukken. Dit leverde, in het onderhavige geval, de dubbele moeijelijkheid op tot het erlangen der noodige magtiging om te Atapoepoe eenen militairen post te plaatsen. De gemeenschap tusschen Timor en Amboina, uit den aard der zaak, nog zeldzamer zijnde dan die van het eerstgenoemde eiland en Java, wordt door de moesons bepaald en heeft gewoonlijk over en weêr slechts twee of drie keeren in het jaar plaats. Er zouden dus zes of acht maanden verloopen zijn, alvorens de Resident eenig antwoord van Batavia had kunnen bekomen, welke omstandigheid dan ook wel bij de beoordeeling van zijn gehouden gedrag, door de regering in aanmerking werd genomen, terwijl deze, na alles naauwkeurig onderzocht en overwogen te hebben, den ganschen maatregel goedkeurde en den Heer Hazaart in zijne vorige betrekking als Resident van Timor en onderhoorigheden op nieuw bevestigde. — Dat de Heer Hazaart het plan beraamd en laakbare pogingen in het werk gesteld zoude hebben, om Batoe-gedeh onder Nederlands gezag te brengen, is ten eenemale verzonnen en onwaar.

Ter bevordering der officiële gemeenschap tusschen Timor-Koepang en Java, werd door Kommissarissen-Generaal, bij besluit van 16 december 1818, de vroegere bepaling ingetrokken en Timor verklaard, voortaan eene onmiddelijke onderhoorigheid van Java te zijn, alwaar gelijke vrijheid van vaart en handel zoude bestaan, als in de overige Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, welke niet tot het Gouvernement der Molukken behooren [62]). Bij besluit van den 25sten September 1836 werd vervolgens aan den handel op Timor nog meer vrijheid verleend. Het luidt woordelijk als volgt: „Met intrekking van het daarmede strijdige, te bepalen, dat het voortaan aan alle vaartuigen zonder onderscheid, mits voorzien van Neêrlands Indische zeebrieven of jaarpassen, zal zijn toegestaan om in de onderscheidene havens van Timor, handel te drijven” [63]).

Atapoepoe, volgens den Heer de Freycinet, gelegen op 9° 0′ 48″ Z. breedte en 124° 51′ 1″ O. lengte van Gr., is slechts een klein, aan het zeestrand, binnen eene schoone baai, gebouwd en naar de landzijde door lage kustbergen omgeven dorp. Een Posthouder of Commandant, benevens een korporaal met vier soldaten, een vijftigtal Chinezen, en omtrent twintig Rottinezen, maken er de geheele bevolking uit. De baai, welke zonder ondiepten is, bij 5—6 vadem water, biedt aan de inlandsche vaartuigen en schepen van matige grootte, eene veilige ankerplaats tegen alle winden, uitgezonderd den noordelijken. De handel, welke daar gedreven wordt, mag bij de kleinheid van het dorp nog al aanzienlijk genoemd worden; de jaarlijksche uitvoer van sandelhout alleen bedraagt ongeveer 1000 pikols. Dit lokt vooral de zoogenaamde Joden van het Oosten, de Chinezen, derwaarts, en zoude veelligt hun getal sneller doen aangroeijen, indien Atapoepoe niet den naam had van zeer ongezond te zijn. Men schrijft zulks voornamelijk aan het drinkwater toe, hebbende men niet anders dan putwater, van hetwelk men meent, dat het rijkelijk met koperdeelen bezwangerd zoude zijn. De Heer Macklot kon echter met de fijnste, hem ten dienste staande reagentia, tot $\frac{1}{200000}$ pCt. van dit metaal aanwijzende, geen spoor er van in het door hem onderzochte water ontdekken. — De daar geplaatste Nederlandsche post heeft eigenlijk geen ander doel, dan de bevordering der handelsbelangen en de bescherming der bewoners van Koepang. Over de inboorlingen dier landstreek oefent hij evenmin eenig noemenswaaardig gezag uit, als de naburige Portugesche bezitting te Batoe-gedeh. De te Atapoepoe gevestigde Chinezen daarentegen zijn verpligt, jaarlijks, onder de benaming van strandhuur, aan den Groot-vorst van Waiwiekoe-waihalie een hoofdgeld te voldoen.

Het landschap Fialarang is in zes kleine onderdeelen of distrikten verdeeld, hebbende elk zijn eigen opperhoofd, in de dorpen van denzelfden naam als de distrikten verblijf houdende, en gezamentlijk aan den genoemden Beloneschen Lieorai of Groot-vorst ondergeschikt en cijnsbaar zijnde. De namen dezer distrikten zijn:

1.) Djenilo, van de zes het kleinste in omvang, en tot welks

gebied Atapoepoe is behoorende. Het opperhoofd van Djenilo voert den titel van Kapitein, en zijne woonplaats ligt slechts ongeveer een half uur gaans ten noord-oosten van den Nederlandschen post verwijderd.

2.) Balibo, heeft veel meer uitgestrekheid en ligt ten Z. O. van het voorgaande; de afstand tusschen de hoofdplaats en Atapoepoe bedraagt 9 uren rijdens. — Bewoners van dit distrikt hebben, volgens de reisbeschrijving van Pigafetta, in de laatste dagen der maand januarij 1522, toen de Spanjaarden, onder Magalhaes' opvolger S. del Cano, Timor ontdekten en op die hoogte aan de noordkust ten anker lagen, aan boord van het schip Victoria, dezen blanken vreemdelingen het eerste bezoek gebragt, en hun kort daarna zeven buffels, vijf geiten en twee varkens geleverd, waarvoor die inlanders eenige stukken linnen, benevens katoenen- en zijdenstoffen, bijlen, messen, spiegels enzv. als tegengeschenk ontvingen [64].

3.) Fialarang. Dit distrikt, aan welk het geheele landschap zijnen naam ontleent, is het grootste van allen, en de Radja, onder welks bestuur het staat, oefent tevens eenigen invloed uit, op de opperhoofden der andere distrikten. Het dorp Fialarang ligt 9 uren paardrijdens, in zuid-oostelijke rigting van Atapoepoe. Niet ver van hetzelve vereenigen twee rivieren hare wateren, die alsdan onder den naam Wetoesa Loïs (*wetoesa* = rivier), noordwaarts langs het dorp Balibo heenstroomende, bij Moubara zich in zee ontlasten. Eene andere, digt voorbij de hoofdplaats Fialarang stroomende rivier, Halimea genaamd, verdient wegens het stofgoud, dat hare bedding bevat, eene bijzondere vermelding. In dit distrikt is voorts de berg Lakaan gelegen, de hoogste van het gansche landschap.

4.) Lamakane. Grenst ten zuiden aan het voorgaande distrikt. Het hoofddorp, van denzelfden naam, ligt in Z. Z. Oostelijke rigting en 12 uren rijdens van Atapoepoe, aan eene rivier, Welseli geheeten, terwijl op geringen afstand van daar een ander bergwater stroomt, hetwelk onder den naam van Wetoesa Matamera bekend en aldus genaamd is, omdat het nooit helder en klaar, maar altijd troebel en roodkleurig bevonden wordt. De inlanders beschouwen dit verschijnsel als een

groot wonder. Het door den Heer Macklot ingestelde onderzoek bewees, dat die troebele kleur haar ontstaan verschuldigd is aan de ijzerhoudende kleilagen van het gebergte, door welk deze rivier haren loop neemt.

5.) Naitimoe. De hoofdplaats van dit distrikt ligt in de rigting van het Z. Z. O. t. Z. en omtrent 16 uren rijdens van Atapoepoe. In hare nabijheid vindt men twee bergstroomen, Haliboi en Banwati genaamd.

6.) Lida. In grootte volgt dit distrikt op Balibo en ligt ten westen van hetzelve. De hoofdplaats is 9 uren rijdens, in de rigting Z. t. W. van Atapoepoe, bij de rivier Octoekama gelegen.

Hoever zich deze distrikten, met uitzondering van het eerst- en laatstgenoemde, oost- en zuidwaarts uitstrekken, en aan welke landschappen zij van die zijden grenzen, is ons onbekend. Alleen van Djenilo weten wij, dat zijn gebied onmiddellijk aan de Portugesche bezitting van Batoe-gedeh aansluit.

De uiterlijke gedaante van het landschap Fialarang is in het algemeen zeer bergachtig, en eigenlijke vlakten vindt men er nergens. De rivieren en bergstroomen zijn talrijk, en de plantengroei neemt in grootte, weelderigheid en rijkdom van vormen toe, naar gelang men de hooge bergen, in het midden van het eiland, meer nabij komt. In die streken bevatten de grootere valleijen hier en daar vele schoone rijstvelden. — Wij achten het niet ongepast, ten slotte van dit hoofdstuk, aan het Verslag der uitkomsten omtrent het mineralogisch onderzoek, eenige algemeene opmerkingen te ontleenen en mede te deelen; terwijl het overige, meer zuiver wetenschappelijk gedeelte, in onze geognostische schets eene plaats zal vinden. — Volgens opgave der inlanders zijn er in het distrikt Fialarang drie plaatsen, waar kopererts gevonden wordt, en in dat van Lamakane twee. In beide distrikten had de Heer Macklot slechts gelegenheid, ééne zoodanige plaats te bezoeken, aangezien de inlanders weigerachtig bleven, hem ook naar de overige te geleiden, voorgevende, dat die plaatsen *pomáli* (heilig) waren en door hen-zelven niet bezocht mogten worden. Dit woord *pomáli* [65]) hetzij ter goeder trouw, uit dwaas bijgeloof, hetzij

louter als een bedriegelijk voorwendsel door de inboorlingen verzonnen, stond mijnen, zoo ijverigen als onvermoeiden vriend bij zijne onderzoekingen aldaar, zeer belemmerend in den weg, alzoo het dikwerf gebeurde, dat hem door de inlanders niet werd toegestaan, zich van een enkel keisteentje uit deze of gene rivier, van een enkel stukje van dit of dat rotsblok meester te maken, of deze of gene hoogte te mogen bestijgen, als zijnde die plaatsen en voorwerpen Pomâli. Zoo heeft hij, onder anderen, noch door goede woorden, noch door het aanbieden van geld en geschenken, toestemming kunnen erlangen, de rivier Halimea, bij het dorp Fialarang, in wier bedding, naar men zegt, goud zoude voorkomen, te mogen bezoeken, zoodat ongetwijfeld zijn leven op het spel zoude hebben gestaan, indien hij, in weêrwil van het verzet der inlanders, zich derwaarts hadde begeven. Hij mogt ook bij zijn vertrek uit dat distrikt, de verzamelde rotsstukken niet medenemen, alvorens daarvoor aan den Radja betaald te hebben, terwijl deze zich nog later bij den Resident te Koepang beklaagde, „dat die blanke Heer zijn land bedorven had.” De twee, door den Heer Macklot voor het kopererts onderzochte plaatsen, lagen, in het distrikt Fialarang, in eene streek Lasiotat genaamd, en in Lamakane, digt bij het dorp Raimea. Op beide plaatsen vindt men eene plek ijzerhoudende kleiaarde, in eene uitgestrektheid van 30—40 vierkante voeten, en rond door blaauwachtigen kleigrond omgeven. In die roode klei liggen kleine stukjes aardachtige malachit verspreid, die door de inboorlingen op de volgende wijze ingezameld worden. Gedurende de westmoeson, wanneer er eenigen tijd regen gevallen en de grond goed doorweekt is, begeven zij zich derwaarts, verzamelen de door het afstroomende water ontblotene stukjes malachit, en wasschen de roode kleiaarde uit in het water der gaten, welke tot dat einde, als vergaarbakken, opzettelijk door hen worden gedolven. De hoeveelheid kopererts, die hun deze bewerking oplevert, is intusschen over het geheel zoo gering, dat een huisgezin, vaak na onderscheidene jaren arbeids, naauwlijks zooveel bij elkander brengt, als voor de belletjes noodig is van een paardentuig, hetwelk zij daar mede versieren. Tot het uitsmelten van het

erts gebruiken zij door hen-zelven vervaardigde aarden potjes, bij wijze van kroezen.

Ten opzigte van het algemeen gevoelen, dat het zand aan de zeekust van Atapoepoe stukken gedegen koper zoude bevatten, merkt de Heer Macklot aan, dat al zijne moeite vruchteloos is geweest, ze daar te vinden. Hij onderzocht met dat doel niet alleen persoonlijk al de oorden, welke hem waren aangewezen, maar zond er ook inlanders en kinderen van Chinezen op uit, met belofte eener rijke belooning, zoo zij hem zulk een stukje koper, hetzij groot of klein, bezorgden. Doch alles te vergeefs. Ook ontmoette hij slechts weinige menschen, die soortgelijk, van daar afkomstig metaal meenden gezien te hebben; de meeste Chinezen verzekerden, er wel van te hebben hooren spreken, doch er was niemand, die er eenig bewijsstuk van bezat. De Heer Macklot besluit dan ook zijn verslag met de volgende aanmerking: „De geringe hoeveelheid en de slechte hoedanigheid van het bovengenoemde aardachtige malachit, zouden de onkosten eener bergbouwkundige bewerking van dit erts in geenen deele kunnen goedmaken, en ontnemen het dus, in dat opzigt, alle belangrijkheid. Eene andere bedenking is deze, dat, al ware men ook zoo gelukkig, in de verwijderde binnendeelen van het landschap Fialarang, zelfs eene zeer rijke kopermijn te ontdekken, dan zouden de verre afstand van zee, in verband met de ongemeen moeijelijke wegen, doch allermeest nog het bijgeloof en de onhandelbaarheid der zoo weinig beschaafde inboorlingen, aan de bewerking schier onoverkomelijke zwarigheden in den weg leggen; zwarigheden, welke niet dan na verloop van vele jaren en met aanzienlijke geldelijke opofferingen overwonnen zouden kunnen worden.” Deze zelfde bedenking — voegen wij, op grond van later verkregene ondervinding, hierbij — laat zich op geheel het westelijk binnenland van Timor toepassen, en zij geeft dus, op eene ruime schaal een' allezins veiligen maatstaf aan de hand, ter bepaling van de stoffelijke waarde, welke door ons Gouvernement aan den aldaar, in den schoot der aarde verborgen' wezentlijken of gewaanden rijkdom van edele metalen, kan gehecht worden.

TWEEDE AFDEELING.

ETHNOGRAPHISCHE BERIGTEN.

Tot de reeks van onnaauwkeurigheden, door verscheidene onzer voorgangers omtrent Timor verspreid, behoort vooral ook het berigt, dat de binnenlanden aldaar door een Papoea-achtig ras van menschen, zoogenaamde Austraal-negers, bewoond worden; dat deze, door de Maleijers en andere, later zich langs de kusten gevestigd hebbende inlanders, naar de afgelegene bosschen zouden gedreven zijn, en tot den huidigen dag, als onbeschaafde kinderen der natuur, met wilde vruchten en hetgeen de jagt hun oplevert, zich zouden voeden. Tot deze meening schijnt het eerst aanleiding te hebben gegeven, het door W. van Hogendorp medegedeelde [66]): dat namelijk sommige inboorlingen van Timor eene zwartachtige huidkleur en sterk gekruld zwart hair, anderen daarentegen rood hair en eene koperkleurige huid hadden. Péron [67]), die met schijnbaar wijsgeerige redeneringen zijnen lezeren meer dan één belagchelijk sprookje op de mouw speldt, gaat in zijn verhaal omtrent die zoogenaamde Autochthonen nog een' stap verder, schildert hen als volmaakte wilden af en noemt hen menscheneters. In dienzelfden geest spreekt de Freycinet [68]) van hen, terwijl deze tevens in zijnen *Atlas historique* eenen jongeling afbeeldt, die alles behalve een overtuigend bewijs oplevert voor de stelling, dat Timor door kroesharige menschen bewoond wordt [69]).

Uit het, in den loop van ons reisverhaal door onderscheidene streken der binnenlanden, bereids aangeteekende blijkt voldoende, dat wij nergens zoodanige kroesharige en zwarte, maar overal

slechts gladharig een geelachtig bruine menschen ontmoet hebben: derhalve van het zoogenaamde Maleische ras. In het algemeen is de huidkleur der Timorezen, even als die der hun aanverwante volksstammen (Alfoerezen, Dajakkers, Javanezen enzv.), bij den eenen soms iets lichter, bij den anderen iets donkerder geelachtig bruin. Hun ligehaamsbouw is, inzonderheid wat de mannen betreft, gewoonlijk welgemaakt en slank, of van middelmatige sterkte en grootte [70]). De vrouwen zijn ons, in sommige streken, buitengewoon klein voorgekomen, terwijl zij elders in de gewone evenredigheid tot de mannen stonden. Het aangezigt der Timorezen kenschetst schier niets buitengewoons: hun mond is eerder groot, dan gewoon te noemen; hunne lippen zijn vleezig, doch niet in het oogvallend dik; hunne opene en meestal vurige oogen, donker van kleur; hun neus is tamelijk plat, evenwel minder dan bij de echte Maleijers; hun hoofdhair dik, sluik en zwart. Beide seksen laten het hair lang groeijen; de vrouwen dragen het glad naar achteren gestreken en op het achterhoofd vereenigd in eene wrong, die met een' vierkanten kam van sandelhout wordt vastgestoken; de mannen binden hun hair, door middel van een' min of meer breeden en langen band (Foetoe naka), in eenen bundel hoog op, welken zij met een' grooten, uit bamboesriet gesneden kam bevestigen. Gelijk men reeds aan deze kammen eenig snijwerk ontwaart, zoo zijn schier alle versierselen en gereedschappen der Timorezen op verschillende wijze kunstmatig gesneden. Over het geheel houden zij veel van opschik en praal, en hunne keuze en smaak is in dat opzigt gelijk aan die van elk onbeschaafd mensch, die steeds datgene voor het schoonste houdt, wat door sterke en bonte kleuren het meest schittert en de zinnen treft. Buitensporig vooral is de tooi van die ten oorlog trekken, en van hen, die het ontstaan van krijgsrumoer, of het sluiten van vrede in het land gaan rondzeggen, of ook wanneer zij bijzonder plegtige feesten vieren. Het tatoeëren echter is bij hen niet bekend; evenmin hebben wij ooit opgemerkt, dat zij het ligchaam met eenige verf- of kleurstof besmeren.

Tot hunne meest gewone en van beide seksen evenzeer ge-

liefde versierselen, behooren ongetwijfeld de ringen, waarmede zij niet slechts den beneden-, maar ook den bovenarm geheel omhullen. Deze armringen zijn òf van ivoor en rond, òf van zilver en zeer onderscheiden van maaksel. Nu eens, bijvoorbeeld, hebben zij van 1—3 centimeters breedte, zijn plat en van buiten glad, hol of bol; dan weder zijn zij minder breed, meer massief, rond en van buiten met gekartelde randen, dwarssleuven en kleine, tulbandvormige verhoogingen voorzien. De Tomokongs, voorvechters, de vorstentelgen en die van andere aanzienlijke en bemiddelde inlanders, hebben somwijlen wel tien of twaalf soortgelijke ivoren en zilveren ringen aan éénen arm; die van geringe menschen zijn meestal slechts van dik koperdraad vervaardigd. Oorsieraden zijn bij de Timorezen niet minder gewild; zij bestaan dikwerf uit kleine snoeren van kralen; meer echter uit houten, rond of vierkant gesnedene pennen, ter dikte van eene ganzenschacht, en van zeer ongelijke, doch gewoonlijk tusschen de 8 en 15 centimeters lengte. Die soort van oorpennen hebben wij intusschen alleen door mannen zien dragen. Niet zelden worden zij van voren met een bosje rood geverwd bokkenhair verfraaid, en langs de kanten afwisselend met zwart paardenhair, geelgekleurd gras enzv. omwikkeld; somtijds worden er ook nog wel ronde zilveren plaatjes of kleine kraalsnoeren aangehangen. Die van den gemeenen inlander (*To mnoetoe*) zijn gewoonlijk alleen van voren besneden en worden, achter de oorlel, door middel eener doorboorde vruchtpit vastgezet; de langere en fraaijere pennen binden zij meestal met een dun touwtje op het achterhoofd te zamen. Naast de armringen en gouden platen, behooren de halssnoeren tot de meest geachte versierselen van den Timorees. Zij bestaan in gouden balletjes en eene bijzondere soort van kralen van eene doffe en oranje-gele kleur, hard als glas, onregelmatig rond van gedaante en van buiten met holligheden of kleine gaatjes voorzien. Oppervlakkig beschouwd, zoude men haar voor natuurlijk zeekoraal houden; doch het zuur oefent er hoegenaamd geene werking op uit; zij schijnen dus een kunstvoortbrengsel te zijn en, in dat geval, vermoedelijk van Chineschen oorsprong. De inlanders beweren, dat haar bestaan

van overoude tijden dagteekent, en zij thans niet meer door nieuwen toevoer vermenigvuldigd worden, hetwelk hare waarde natuurlijk zeer doet stijgen. De Rottinezen en Sawoenezen betalen haar nog eenigzins duurder dan de Timorezen. Zij worden, naar hare grootte, gelijkvormigheid, gladheid en zuiverheid van kleur, in vier soorten verdeeld, bij de Timorezen bekend onder de benaming van: 1.) *Inoe* [71] *sála* (kost 15—18 gulden het snoer), 2.) *Inoe kei-lolo* (12—14 gulden), 3.) *Inoe foea-boeboe* (8—10 gulden) en 4.) *Inoe tipas* of *Inoe kote-manoe* (5—6 gulden het snoer). De twee eerste soorten zijn schier alleen in het bezit der vorsten en maken een deel der rijksschatten uit. — Alvorens echter de verschillende, enkel tot opschik strekkende versierselen te beschrijven, zullen wij ons eerst een oogenblik met de kleedingstukken en andere nuttige en tot dagelijksch gebruik benoodigde voorwerpen, onledig houden.

De kleeding der Timorezen bestaat bij de mannen hoofdzakelijk in twee groote shawl-doeken of dekens, ter lengte van omstreeks 2 meters, bij eene breedte van tusschen de 8 en 12 decimeters. Deze doeken, door de vrouwen uit katoengaren geweven, zijn, zoowel wegens hunnen vorm en de wijze, hoe zij gedragen worden, als vooral ook door de verdeeling der kleuren en de hoedanigheid der in de roode randen gewerkte bloemen of figuren, in den volsten zin karakteristiek en nationaal. Op geen ander eiland van geheel Indië ziet men doeken met soortgelijke kleuren, terwijl bij vele naburige volksstammen, of liever bij schier alle bewoners der Timorsche eilanden, maar ook dáár alleen, dezelfde vorm gevonden wordt; eene allezins opmerkelijke bijzonderheid, wel waardig, de aandacht der Ethnographen tot zich te trekken. Zij geeft aanleiding tot de vraag: Indien de bewoners dier eilanden, en meer bijzonder de Timorezen, gelijk door ons bereids is aangemerkt, van de Molukken of van Celebes afkomstig zijn, welke redenen kunnen hunne voorouders bewogen hebben, in hun nieuw vaderland, ten eenemale van kleedij te veranderen en, vooral ook, ten opzigte der kleuren een' geheel anderen regel aan te nemen? een' regel, thans algemeen in gebruik, en niet minder karakteristiek, dan de taal, de godsdienstige denkbeelden, zeden en vele an-

dere bijzonderheden in het maatschappelijk en huishoudelijk leven van dit volk. De bedoelde docken (*Tainoesa*) zijn, van het eene tot het andere einde, in het midden wit, en deze breede witte baan heeft aan weêrskanten een' rooden zoom van mindere of meerdere breedte (gewoonlijk tusschen de 15 en 25 of hoogstens 30 centimeters). Zulk een dock of deken is somwijlen slechts uit twee, meermalen echter uit drie, en somtijds ook uit vier overlangs aan elkander genaaide strooken te zamengesteld. De roode zoom aan weêrszijde, bestaat meestal uit een afzonderlijk stuk. Deze zoom is doorgaans met verschillende, evenwijdig loopende strepen en bloemvormige figuren van blaauwe, zwarte, witte, groen- en geelachtige kleuren versierd. De verdeeling en gedaante dier strepen en bloemwerken zijn wel in elk landschap verschillend, doch vertoonen toch overal een vast aangenomen beginsel, van hetwelk niet ligt zal worden afgeweken. Het weven der docken en verwen van het garen, is het werk der vrouwen. De daartoe benoodigde verfstoffen worden, deels door de inlanders zelven, uit onderscheidene gewassen bereid, anderdeels van de Chinezen, welke tot het koopen van sandelhout en bijenwas, jaarlijks de binnenlanden bezoeken, ingeruild.

Van de twee gemelde groote docken. uitsluitend bij mannen in gebruik, wordt er één om de heupen geslagen, vanwaar hij tot aan de knieën afhangt en alleen boven de buikstreek eenigzins vast is in elkander gedraaid. De andere strekt ter bedekking van het bovenlijf, wordt over de beide schouders heengeslagen en daalt, naarmate zijner breedte en lengte, tot op de heupen of nog eenigzins lager neêr. Gedurende de warmste uren van den dag, is echter het bovenlijf van den Timorees zeldzaam bedekt, maar de daartoe bestemde dock, in eene wrong om de lenden gebonden. — De vrouwen bezigen somwijlen soortgelijke shawl-docken ter bekleeding van het bovenlijf; meer algemeen nogtans een naauw, langs de zijden digtgenaaid, doch van boven en onderen open kleedje (*Taïs bifeel* = *Sarong*, Maleisch), gelijk zij ook het onderste gedeelte van het ligchaam en de beenen in zulk een zakvormig gewaad hullen.

Deze kleedjes der vrouwen prijken altijd met bonte kleuren:

gemeenlijk op eenen rooden grond met rondgaande, min of meer breede strepen en blaauwe, of donker en licht gele, bloemvormige figuren voorzien. Vrouwen van rang hebben bij feestelijke gelegenheden veelal een wit katoenen buisje met lange mouwen aan, en daarover het gewone zakvormige, om het bovenlijf afhangende kleedje. Het hoofdtooisel bestaat alsdan ook wel uit eenen fraai rooden of geelkleurigen doek, waaraan, op het voorhoofd, eene zilveren of gouden halve-maanvormige plaat, of wel eenige kleinere ronde plaatjes, zijn vastgehecht. Hals en ooren zijn met snoeren kralen versierd.

Na deze kleedingstukken is ontegenzeggelijk een der noodwendigste voorwerpen voor den Timorees, zoowel voor de vrouw, als voor den man, de betel- of sirihzak (*Halock kosoe*), met de onderscheidene, daartoe behoorende kokertjes en doosjes. Deze zak, gewoonlijk uit eenen bontkleurigen, rood of blaauw linnen of sitsen neusdoek vervaardigd, waarvan de vier hoeken door een' knoop vereenigd, en naar onderen, tot op eene zekere hoogte, met vele ringen van horen, been, schulpen, schildpad, ivoor, of ook wel eens van zilver, versierd zijn, wordt over den linker schouder gedragen, zoodat hij digt onder den arm afhangt. Hij dient hun, in de eerste plaats, ter berging van de tot het betelkaauwen benoodigde zelfstandigheden, als: sirihbladen, gambir, gebluschten kalk (in den staat van poeder) en tabak, welk een en ander in onderscheidene kleine, uit bamboesriet vervaardigde kokertjes (*Tiwa sawota*), en van reepjes palmbladen gevlochten doosjes (*Oko sawota*), bewaard wordt. Voor het kalkpoeder worden echter meest kleine kalebassen gebezigd, welke gewoonlijk, even als de bamboezen, niet zelden ten getale van acht of twaalf in een' zak aanwezige kokertjes, van buiten met allerhande snijwerk versierd zijn. Behalve deze voorwerpen bevat de Halock-kosoe ook doorgaans een' eetlepel (*Sono* of *Soko* genaamd), die òf uit buffelhoren, òf uit den harden dop der kokosnoot gesneden is; terwijl de inlanders voorts nog dikwerf eenen uit de kokosnoot vervaardigden drinkbeker (*Koma oil*), en onderscheidene andere snuisterijen in dien zak bewaren, als bij voorbeeld: een klein spiegeltje, slijpsteentjes, een houten fluitje (*Fekoe* [72]), onderscheidene welrie-

kende kruiden en wortelen, een weinig gepelde rijst en dergelijken. Deze graankorrels worden, even als de drooge kruiden, door deze bijgeloovige lieden, als voorbehoedmiddelen tegen ziekten en onheilen beschouwd, en soortgelijke voorwerpen, door den Timorees ook dikwerf, tot datzelfde einde in afzonderlijke kleine katoenen zakjes bij zich gedragen. Even gelijk bij alle Oostersche volken, heeft ook inzonderheid bij de Timorezen het gebied des bijgeloofs geene grenzen. Elke tegenspoed, iedere onaangenaamheid, die hen bejegent, wordt door hen aan de krachten van booze geesten toegeschreven, welke zij door die hunner amuletten meenen te kunnen voorkomen of te moeten tegenwerken.

De Timorees hecht zeer veel waarde aan vuurwapenen, vooral aan handgeweren. Zij strekken dien der westelijke streken van het eiland, hoofdzakelijk tot het voeren zijner oorlogen, terwijl lans en zwaard meer als ondergeschikte hulpwapenen door hem gebruikt worden. Elk eenigzins welgesteld man bezit een geweer (*Kenat* genaamd); zij zijn alle van Europeschen of Noord-Amerikaanschen oorsprong. De inlanders erlangen die, deels ter sluiks van vreemde schepen, welke nu en dan de kusten aandoen, deels door tusschenkomst der Portugezen te Delli en Batoe-gedeh. De handel in geweren met vuursteenen is een der voordeeligste, welke op Timor kan gedreven worden. De waarde van een gewoon militairgeweer wordt aan een pikol (= 125 ponden) was, of eenig ander, voor de Europesche markt geschikt artikel, van 50, 60 of meer gulden, gelijk geacht. Het is dikwerf voor den gemeenen man, geene kleinigheid, zulk eene waarde bij elkander te krijgen. Het geweer behoort dan ook veelal tot het gewigtigste erfdeel, tot de kostbaarste kleinooden, welke van den vader op den zoon overgaan: van huis en vee, ja zelfs van vrouw en kind, zoude een Timorees zich dikwerf liever en gemakkelijker ontdoen, dan van zulk een wapen. Somtijds is het roer, door langdurig gebruik, dermate dun, en zijn slot en schaft zoo jammerlijk slecht, dat een, met het gevaar bekende Europeaan, er niet gaarne een schot mede zou willen wagen; dit neemt niet weg, dat zulk een, met touwtjes omwikkeld geweer, nog hoog in

waarde geschat en zeer in eere wordt gehouden. Het buskruid ruilen de inlanders insgelijks van vreemdelingen in; somtijds ook wel gegotene looden kogels, hoezeer deze ook dikwerf door stukjes ijzer of harde keisteentjes vervangen worden. Ter bewaring van kruid en lood bezitten zij eene soort van patroontasch, die voor den buik wordt gedragen, en uit onbereide, doch van het hair ontbloote buffelhuid vervaardigd is. Zoodanige tasch is omstreeks drie decimeters lang en acht of tien centimeters breed. Zij bestaat gewoonlijk uit drie afdeelingen naast elkander en is vaak met vele kleine tinnen plaatjes en gesnedene figuren, met daaronder geplaatste, roodgekleurde palmbladen versierd. Voor het schot bedienen de Timorezen zich bij voorkeur van grof buskruid, maar voor de pan van fijn jagtkruid, hetwelk zij in afzonderlijke kleine kruidhorens bewaren, die, altijd van eenen geheel eigenaardigen vorm, nu eens geheel uit hout, of wel het onderste gedeelte uit den harden, met geitenvel bekleeden dop eener kleine soort van kokosnoot, of ook uit een' grooten krokodillentand zijn zamengesteld. De vuursteen van den Timorees bestaat meestal uit een stukje van het hier en daar, kluwenaardig in het krijt of den Jurakalk voorkomende hoornsteen, of wel van ijzerhoudend kwarts (Eisenkiesel) enzv. — De lans (*Aoeni* of *Auni*) der westelijke bewoners van Timor verschilt, in meer dan een opzigt, zoowel van die der Belonezen, als van alle andere naburige volken. Zij is onder al de door mij in den Indischen Archipel geziene lansen, de ruwste van vorm. Hare spies, gewoonlijk omstreeks twee decimeters lang en aan het benedengedeelte vijf centimeters breed, loopt naar boven in eene vrij stompe punt uit. De stok der lans, ter lengte van 1^m, 7 of 2 meters, bestaat uit een' dikken rotting, waarvan het dunste gedeelte naar onderen is gekeerd, zijnde hij nu eens geheel, dan weder slechts een klein bovengedeelte, met de kaal geschoren huid van buffelstaarten overtrokken, waardoor hij eene schier onbreekbare taaiheid erlangt. — Het krijgszwaard (*Soeni*) der Timorezen is, zoowel ten opzigte van het gevest als der scheede, van zeer eigenaardig en schier overal van hetzelfde maaksel. De kling is gewoonlijk eene oude Europesche infanterie-sabel,

meestal met den bekenden stempel der voormalige Oost-Indische Compagnie voorzien; het gevest en de schede daarentegen zijn, naar eigen' smaak, uit hout vervaardigd en met eenig snijwerk, het gevest buitendien ook dikwerf langs den boven- en achterkant, met rood geverwd bokkenhair versierd.

Geheel afwijkende van den gewonen regel is vooral de wijze, waarop de Timorezen, en zoo ook de bewoners van de naastbijgelegene kleine eilanden, hun zwaard dragen. Dit geschiedt namelijk door middel van een' korten band, meestal over den linker schouder, zoodat dit wapentuig bijkans waterpas, digt onder den arm hangt, terwijl op reis of in gevecht de scheede, tot meerdere bevestiging, nog door een' tweeden, smaller' band om het bovenlijf wordt vastgebonden. Men weet, dat de Javanezen, de Maleijers, de Boeginezen, de Dajakkers en, over het geheel, de meeste Indische eilanders hunne houwers, zwaarden en dolken doorgaans, gelijk wij, overlangs of een weinig schuins, aan de zijde, ook wel, naar gelang der omstandigheden, eenigzins meer naar de lenden of den buik, met eenen band om het midden van het lijf dragen, somwijlen ook worden zij eenvoudig los in den gordel gestoken. — Wanneer dus de Timorees ten strijde trekt, is hij met een geweer en een zwaard, of met een zwaard en eene lans gewapend. Pijl en boog zijn hem vreemd. Anders is het in de meeste Beloneesche landstreken gesteld, waar niet zelden het schietgeweer door deze laatste, veel minder gevaarlijke wapentuigen, vervangen wordt.

Bij alle volkstammen der Timorsche eilanden-groep heerscht het gebruik, dat de oorlog door zoogenaamde voorvechters bestuurd wordt, aldus geheeten, omdat de maatregelen tot en de beslissing van een gevecht, hoofdzakelijk van hun beleid afhangen. Deze voorvechters, bij de Timorezen *Méo* genaamd, zijn daar in twee klassen verdeeld, als: *Méo lopo* en *Méo baoen* (zoogenaamde groote en kleine voorvechters), welke rangen erfelijk en met eenige voordeelen verbonden zijn. Beide soorten van Méo's, doch voornamelijk die van den eersten rang, hebben veel invloed op de politieke gesteldheid van het land, zoo bij het aangaan van oorlog als het sluiten van vrede. Het gevecht moet steeds door hen worden begonnen en, altijd

aan de spits van het leger, de manschap door hen worden aangevoerd. Van de verschillende ceremoniën, vóór of bij den aanvang van den strijd in gebruik, zullen wij thans niet gewagen, maar ons vooreerst nog bepalen tot het geven eener schets van de bonte en zonderlinge toerusting dezer krijgshelden. Hun digt onder de linker armholte, in bijkans horizontale rigting, hangend zwaard, prijkt niet zelden met een' bundel rood geverwd bokkenhair aan het gevest; terwijl het achterdeel der scheede vaak met eene hooge pluim van soortgelijk bokkenhair, met roode en groene papegaaivederen doormengd en aan den top in lange zilveren punten eindigende, is opgesierd. Door de buigzaamdheid van den rotting, waaruit de pluimstok bestaat, ondervindt dit versiersel bij de beweging, onophoudelijk eene min of meer sterke zwieping; waarom het door de voorvechters gedurende den togt, somwijlen van de scheede wordt losgemaakt en achter, tusschen hun kleed gestoken. Aan de voor- en onderzijde der scheede van het zwaard hangen niet zelden 4, 5 of 6 ronde, geel koperen belletjes; terwijl eindelijk aan de achterzijde der scheede nog somtijds eene menigte lange banden zwieren, van witte en roode kleuren. Het hoofd van den Mêo is òf in eene hooge, op eenen Turkschen kaoek gelijkende, uit palmbladen gevlochten en met witte doeken omwikkelde muts gehuld, van welke, ter weêrszijden, eenige lintachtige strooken en banden van verschillende lengte en kleur, doch meest wit en rood, neêrkronkelen; òf alleen met een' fraai bontkleurigen doek onwonden, ter vermeerdering der pracht, vaak langs de kanten met gouden lovertjes omgeven. Omtrent het gebruik der oorpennen en armringen, die voorname bestanddeelen van het pronkgewaad eens Mêo's, hebben wij reeds vroeger melding gemaakt. Van sommige voorvechters zijn zelfs de tanden met dunne plaatjes goud belegd. De meesten dragen lange, met was stijf gemaakte, in verschillende bogten zijwaarts uitgezette knevels. Het sitsen of rood lakensch, met goud-passement omzoomde baaitje zonder mouwen, is hun een geliefd kleedingstuk voor het bovenlijf. Bij bemiddelde of tot aanzienlijke familie behoorende voorvechters, ziet men vaak groote gouden platen, van 10 of 12 centimeters middellijns, op borst

en rug, aan muts en zwaard schitteren. Met het rammelend en klaterend geluid, dat door dezen vreemdsoortigen dos bij elke beweging wordt voortgebragt, vermengt zich nog het gekllingel der talrijke koperen klokjes, waarmede hals en toom van het strijdros omhangen en somwijlen ook de kniën des ruiters zelven omsnoerd zijn. Geen wonder derhalve, dat zijne aannadering reeds op vrij verren afstand verraden wordt. Is het een' voorvechter reeds eenmaal gelukt, een vijandelijk menschenhoofd door zijn wapen magtig te worden, dan heeft hij daardoor het regt verkregen, zijne beenen, boven de enkels, met een' reep bokkenvacht te mogen omwinden, als een openbaar bewijs zijner dapperheid [73]. Rondom het onderlijf draagt hij gewoonlijk alleen den shawl-doek, waardoor tevens de beenen, tot omstreeks de kniën, bedekt zijn. De broek is hem ten eenemale onbekend.

Bontkleuriger nog en veel rijker zijn gewoonlijk diegenen uitgedoscht, welke bij het ontstaan van oorlog of het sluiten van vrede door den vorst opzettelijk worden afgevaardigd ter bekendmaking aan alle ingezetenen van zoodanig eene gewigtige en algemeen belangrijke gebeurtenis. Deze heranten pronken vooral met velerlei gouden en zilveren versierselen, die als een voornaam deel der rijksschatten te beschouwen zijn. Het is uit dien hoofde, dat tot dergelijke zendingen veelal de zonen of bloedverwanten van den vorst gekozen worden. Zulk een koninklijke boodschapper voert voor het overige den ondichterlijken en gansch niet hoofschen titel van *Asoepaha* (h o n d d e s l a n d s), omdat zijne zending medebrengt, van de eene naar de andere plaats te gaan of, zinnebeeldig, gelijk een hond, het geheele land te doorkruisen.

Alvorens tot eene beschouwing der lands-instellingen over te gaan, zullen wij met een paar woorden gewagen van de huizen en huishoudelijke gereedschappen der Timorezen. De woningen van dit volk zijn, ten opzigte van gedaante en bouwtrant, van tweederlei soort: namelijk rond als een bijenkorf, in eenen spitsen of nagenoeg spitsen nok uitloopende, gelijk aan een suikerbrood, of wel vierhoekig en met een min of meer breed dak voorzien. De eerste of suikerbroodvormige huizen zijn echt

nationaal en in de meer verwijderde binnenlanden algemeen. Bij dezen rust het dak dikwerf plat op den grond, zoodat het geheele huis er alleen uit bestaat; somtijds echter, vooral in woningen van eenigzins grooten omvang, ontwaart men van onderen een wandbeschot of lambrizering, ter hoogte van slechts weinige voeten. Deze beschotten zijn òf uit digt naast elkander geplaatste ronde stukken bamboesriet, òf uit de bladstelen van eenen palm vervaardigd. Het dak is nu eens met eene langhalmige grassoort (Imperata), dan weder met palmbladen gedekt. Uit dezelfde bouwstoffen bestaan ook de vierhoekige huizen; maar deze zijn ruimer en lichter van binnen, en dienen meestentijds den vorsten en anderen aanzienlijken of reeds meer beschaafden inlanders ten verblijf. Ondertusschen rusten zij niet, gelijk gewoonlijk de Maleische of zoogenaamde Makassaarsche, huizen, vrij op palen ter hoogte van eenige voeten, maar strekt hun insgelijks de vlakke grond tot vloering. De kleinste en eenvoudigste inlandsche woningen zijn die, welke in de boschvelden en op de rotsen zijn gelegen. Hare hoogte bedraagt zelden meer dan 3½—4 meters, en hare middellijn, van onderen, is, overeenkomstig de ruimte der plaats, soms nog geringer. In het midden dezer stulpen staat gewoonlijk een enkele stijl, waarop het ronde, puntige dak rust. Bij de grootere suikerbroodvormige huizen daarentegen, wordt het dak door vier hoofdstijlen geschraagd, op welke dwarsbalken liggen, en die tot steunpunt strekken van het kunstig en hecht zamengestelde dakgeraamte. De lage en digt op een staande beschotstijlen zijn door twee of drie, dun gespletene, dwars door de stijlen heenloopende bamboes-latten, aan elkander vastgehecht. De overige, het dak schragende en zich bij den nok vereenigende sparren of ribben, zijn insgelijks meest van bamboes; terwijl het geheele geraamte, door middel van bindrotting en palmhouten pennen, stevig is in elkander gewerkt. Vensters bezitten deze Timorsche huizen niet; het licht moet enkel door de kleine deuropening naar binnen dringen. Deze laatste is zelden veel hooger dan één meter, zoodat men haar niet anders dan laag bukkende kan doorgaan. In iedere woning flikkert bijna onophoudelijk een vuurtje, dat wel tot hare verlichting medewerkt, maar

het er tevens zeer warm en rookerig maakt. Een der grootste huizen, van vierhoekigen, Maleischen bouwtrant, door ons in de binnenlanden van Timor gezien, was dat van den Radja-besar te Baoeng, in het landschap Amarassie, omtrent hetwelk wij de noodige mededeeling gedaan hebben. Ook hebben wij reeds van de gemeenschappelijke buffelkralen gesproken, die men hier en daar in de nabijheid der dorpen aantreft. In of bij deze kralen worden meestal de buffels gedood, en wel op eene wreede, de weinige beschaafdheid der Timorezen kenschetsende wijze. Wanneer namelijk bij eénen inlander het voornemen daartoe bestaat, begeeft hij zich met eenige zijner bekenden, reeds in den vroegen morgen, naar de kraal, opent hare deur en laat al de buffels er uit, behalve dien, welke tot de slagt bestemd is. Dit gaat evenwel niet zonder veel moeite en is somtijds zelfs met levensgevaar vergezeld, doordien deze half wilde dieren zeer aan elkander zijn gehecht en niet ligt een hunner zich van de kudde laat afzonderen. Meestal ontvangt het dier bij die gelegenheid een aantal lanssteken, welke hem van uit de hoogte worden toegebragt door een' inlander, die met dat doel, op het paalwerk der kraal, naast de deuropening, heeft post gevat. Is eindelijk de afzondering van den bestemden buffel gelukt, dan treedt een moedig, sterk en tevens vlug jong man de kraal binnen, in de eene hand eene groote lans, in de andere een zwaard houdende. Aldus gewapend, nadert hij, langzaam en voorzigtig, het hevig blazende en onrustig naar een' uitweg zoekende dier en, zoodra hem de kans voordeelig schijnt, werpt hij het met alle kracht de lans, achter het schouderblad in het lijf. Eer dit wel gelukt en de lansspies diep genoeg ingedrongen is, om den buffel eene doodelijke wonde toe te brengen, gebeurt het niet zelden, dat de inlander het woedend op hem losrennende dier meermalen moet ontvlugten, tot welk einde steeds midden in de kraal een boom staat. Heeft de lans echter behoorlijk getroffen, dan wordt de pees van Achilles, van een' of beide de pooten des buffels doorgekapt en hem vervolgens de keel afgesneden. Zelden slechts wordt een buffel door de Timorezen geheel gevild, maar gewoonlijk in de huid aan stukken gesneden, die men er eerst later afstroopt.

Zoodanige moordstrijd herinnert de Spaansche stierengevechten en levert een bedroevend en walgelijk bloedig schouwspel op.

De huis- en akkergeraden der Timorezen zijn zeer eenvoudig. Door hen zelven, uit bladreepen van den Lontarpalm (Borassus) gevlochtene sirihdoozen, uit kokosdoppen of buffelhoorn vervaardigde lepels, drinkbekers, insgelijks uit kokosdoppen, en aarden potten benevens eenig blaauw Chineesch porselein (borden en kommetjes): ziedaar de voornaamste huishoudelijke voorwerpen. Als snijwerktuigen gebruiken zij verschillende Europesche of door de Chinezen vervaardigde messen; tot het vellen van boomen, gewone Maleische bijlen; voorts schoffel- of tuinmessen, en eindelijk tot het graven en planten een' dikken rottingsstok, aan de punt met eene sterke ijzeren pen beslagen, ter lengte van een paar decimeters.

Gelijk het patroon van den rooden deken- of doekenrand, in elk landschap verschilt en de bewoners standvastig van elkander onderscheidt, bezit ook schier ieder distrikt bijzondere merkteekens, in het Timoreesch *Mâlak* genoemd; sommige vorsten bezitten andere, dan hunne onderdanen. Met deze merken teekenen de inlanders al hetgeen hun toebehoort: hunne buffels en paarden door middel van inbranding met een gloeijend ijzer, terwijl op levenlooze voorwerpen die figuren worden ingesneden.

De Timorezen bezitten geen letterschrift, en bijgevolg ook geene geschrevene wetten. Hetgeen bij hen met den naam van wet bestempeld wordt, berust blootelijk op mondelinge overleveringen en oude gebruiken, die aan de hoogere standen bijzondere voorregten toekennen en eene soort van leenstelsel vormen. Men kan hieruit ligtelijk opmaken, dat hun regeringsvorm ten eenemale willekeurig zijn moet. De rijksgrooten passen die wetten doorgaans geheel eigendunkelijk en dikwerf zeer onregtvaardig toe, vooral in zaken, waarbij hunne belangen betrokken zijn. In dit opzigt leggen de Timorezen dezelfde heb- en zelfzucht aan den dag, die al hunnen rasgenooten, van Sumatra af tot bij de Gezelschaps- en Sandwicheilanden toe, bij gelijkvormige instellingen zoo ruimschoots eigen zijn. Te beginnen met den voorvechter en den geringsten

Tomokong en opklimmende tot den Fettor en Radja, is, elk op zijne wijs, dat is, naar de uitgestrektheid zijner magt, een volkomen dwingeland. In dezelfde verhouding der uitgestrektheid dier magt zijn ook hunne heerschzucht en begeerlijkheid naar aardsche schatten grooter, en zulks minder om zich daardoor een aangenamer en genotrijker leven te verschaffen, dan wel hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, om te kunnen schitteren, en in de oogen van het gemeen voor rijk en magtig te mogen doorgaan. Aan deze ijdelheid en trotsch komt het beboeten der onderdanen bij uitnemendheid te stade, en dit middel wordt dan ook, bij de minste aanleiding, gretig door hen te baat genomen. Op moord moge de doodstraf staan; het vonnis laat zich gereedelijk door eene boete afkoopen; en alzoo met alle andere feiten. Die boeten bestaan, naar gelang der misdaden en het vermogen der beschuldigden, in stofgoud, in gouden of zilveren platen, geweren, buffels, varkens, bijenwas enzv. Is de veroordeelde buiten magte, aan de uitspraak van zijnen willekeurigen regter te kunnen voldoen, dan is hij verpligt òf ten voordeele van den eischer, òf van dengenen, die de boete voor hem aanzuivert, het bedrag daarvan met handenarbeid te verdienen, hetwelk gewoonlijk zoo veel beteekent als: dat de ongelukkige tot slaaf wordt verklaard, vermits zijn geheele leven niet toereikende is, de verschuldigde som geheel te kunnen vereffenen, zoodat soms nog een gedeelte daarvan op zijne nakomelingen overgaat.

Volgens wettig beginsel rust op het volk de verpligting, den opperhoofden te gehoorzamen en in hunne voornaamste behoeften te voorzien. Aan dezen laatsten pligt, die bepaaldelijk ten opzigte der Radja's en Fettors van toepassing is, kan òf door het onvergolden bebouwen der velden van deze hoogste regeringshoofden, òf door een gedeelte van den eigen oogst aan hen af te staan, voldaan worden. Deze belasting, *Poni* genaamd, wordt geschat op de opbrengst van een vierde of vijfde gedeelte der ingeoogste hoeveelheid mais, rijst, enzv.

Gelijk bij alle Oostersche volken, zijn ook op Timor de Grooten steeds door een heir van mannelijke en vrouwelijke bedienden en andere ledigloopers omgeven, die, als zoo vele

gieren, op den moeijelijk bijeengebragten voorraad azen en dien niet zelden lang vóór den volgenden oogst geheel verslonden hebben, alswanneer van alle kanten moet nageleverd worden. Bezoekt soms de eene vorst den ander', hetwelk gewoonlijk met plegtigheid en grooten sleep van gewapende mannen plaats heeft, dan eischt het gebruik en de eer, het geheele gezelschap ten maaltijd te noodigen, waarin al wederom door de onderscheidene dorpen en gehuchten moet worden voorzien. De levensmiddelen, welke alsdan worden ingezameld, bestaan hoofdzakelijk in mais en varkens; somtijds ook in kokosnoten en andere vruchten; zelfs in arecanoten en betelbladen: want het aanbieden van sirih is eene der eerste en noodzakelijkste beleefdheden, die een inlander zijnen gast bewijst. Nu behoort tot het bijgeloof der Timorezen, dat zij niet veel meer mais en andere, tot dagelijksch voedsel strekkende voortbrengselen mogen aankweeken, dan een gezin, na aftrek van hetgeen men den hoofden verschuldigd is, voor eigen onderhoud noodig oordeelt; wie meer teelt, en zulks met oogmerk om er winst mede te bejagen, door het overvloedige te verkoopen, heeft onfeilbaar ziekten en andere onheilen te duchten. Dit bijgeloof belemmert zeer de nijverheid en bijgevolg den voortgang der beschaving. Daar dus het volk doorgaans arm is, en er onder de bestaande instellingen weinig hoop op verbetering bestaat, kunnen, natuurlijk, ook de hoofden, bij al hunne inhaligheid en afpersingen, geene noemenswaardige schatten bijeen brengen. Naast de Poni, bestaan hunne voornaamste inkomsten in sandelhout en was. Van het eerste dezer twee artikelen, bij de Timorezen *Hau meni* [74]), letterlijk: welriekend hout, genaamd, trekken zij het meeste voordeel, aangezien de sandelhout-boom als een vorstelijk eigendom wordt beschouwd. Niemand mag zonder voorkennis en toestemming van den vorst zulk een' boom kappen; den overtreder van dit verbod treffen, naar omstandigheden, zware boeten, veeljarige of levenslange dienstbaarheid, en somwijlen zelfs de doodstraf. Van het op hoog bevel ingezamelde sandelhout vindt de verdeeling in dezer voege plaats. Aan den vorst behoort de helft van de geheele opbrengst; van de andere helft bekomt de Fettor van het distrikt $\frac{4}{10}$, elke Tomokong van

het in zijne afdeeling verzamelde $\frac{2}{10}$, terwijl op de overige $\frac{4}{10}$ de boomkappers aanspraak hebben [75]). Dat bij deze verdeeling de hoofden niet de slechtste stukken nemen, maar wel die, welke de meeste waarde hebben, is ligtelijk te begrijpen. Ten opzigte van het was vindt in zoo verre hetzelfde stelsel van verdeeling plaats, dat den hoofden niet alleen eene aanzienlijke hoeveelheid van dit artikel uitsluitend toebehoort, maar zij deelen daarenboven in al hetgeen door het volk verkregen wordt. De boomen, waarop de bij hare raat maakt, hebben namelijk allen vaste eigenaars, wier regtmatig bezit zich op de eerste ontdekking van zulk een' boom grondvest. Ter bevestiging daarvan erlangt elke stam een teeken. Het zijn meestal zeer hooge woudstammen, waarvan een enkele dikwerf vijftig of zestig en soms meer honigraten bevat, iedere van welke een half tot een geheel pond was oplevert. De inlanders beweren, dat de bijen met het einde der drooge moeson (omstreeks de maand october) wegtrekken, en niet dan na afloop der kwade of regenmoeson (in de maand mei of junij) weder tot hare oude standplaatsen terugkeeren.

Op handel of zeevaart leggen zich de Timorezen niet toe. Van de zee hebben zij integendeel een' sterken afkeer, zoo zelfs, dat men in het westelijk gedeelte van dit eiland niet één' Timoreschen visscher vindt. Even zoo schijnen zij ook geene groote minnaars van verre landreizen te zijn, bijaldien zij niet door roofzuchtige plannen daartoe uitgelokt worden. In de landstreken Molo en Amakono troffen wij slechts zeer weinige inlanders aan, vooral weinige hoofden, die ooit te Koepang geweest waren. Of zulks meer aan onverschilligheid en aangeborene traagheid, dan wel aan vrees voor vijandelijkheden gedurende hunne uithuizigheid moet geweten worden, kunnen wij niet beslissen. — Dewijl de inlanders hunne twee voorname handelsartikelen niet zelven ter markt brengen, reizen ieder jaar, gedurende de drooge moeson, een aantal Chinezen van Koepang, Atapoepoe, Batoe-gedeh en andere kustplaatsen, naar het binnenland, de tot het drijven van ruilhandel geschikte goederen [76]), op paarden geladen, met zich voerende. Deze handelaren, van het eene distrikt naar het andere trekkende,

vervoegen zich in ieder landschap het eerst tot den vorst en de Fettors, bieden dezen eenige geschenken aan en verzoeken vergunning om te handelen en in alle opzigten veiligheid en bescherming te mogen genieten. Deze laatste gunst wordt hun somwijlen niet dan tegen den afstand van eene aanzienlijke hoeveelheid goederen toegezegd. Heeft dit echter plaats gehad, dan achten de handelaren zich volkomen veilig en, naar men ons verzekerd heeft, is er schier geen voorbeeld van, dat zoodanige belofte door trouweloosheid zoude geschonden zijn. Over het geheel zijn de inboorlingen den Chinezen zeer genegen en zien zij hen gaarne in het land komen, alzoo door hen allerlei vreemde waren en snuisterijen worden aangebragt, die de nieuwsgierigheid der bewoners opwekken en hunne ijdelheid streelen. Bij dit al houden de handelaars de maatregel omtrent het vragen eener bepaalde persoonlijke bescherming, voor zeer noodzakelijk, vermits zij anders te regt mogten vreezen, zoo niet vermoord, dan toch geheel of gedeeltelijk van hunne goederen beroofd te worden. Deze bijzonderheden kenmerken het best den trap van beschaving en de maatschappelijke gesteldheid van dit volk. — Daar de Chinezen het sandelhout en het was meest bij kleine hoeveelheden moeten inruilen, verloopen er dikwerf verscheidene maanden, alvorens zij eenen genoegzamen voorraad bij elkander gebragt en alle voorname plaatsen bezocht hebben. Tot het vervoer hunner waren bezigen zij alleen paarden, wier getal, uit hoofde der zwaarte van het sandelhout en de moeijelijkheid der wegen, soms tot kleine karavanen aangroeit. Op deze dieren brengen zij de vruchten van hunnen ruilhandel naar bepaalde, het naastbij gelegene zeeplaatsen aan de noordkust, van waar die vervolgens met inlandsche vaartuigen naar Koepang of elders vervoerd worden.

In elke buitengewone gebeurtenis, zij moge blijde of treurig zijn, vindt de Timorees aanleiding tot min of meer langdurige en omslagtige feesten. Een volk, dat weinig behoeften kent en niet naar vreemdigheden haakt, is met weinig te vreden. In plaats van de dagelijksche mais, kookt men, bij feestelijke maaltijden, somtijds alleen rijst, waarbij buffel- of var-

kensvleesch en eenige groenten worden opgedischt; zang en dans kruiden het maal en vervullen alle gemoederen met vrolijkheid. Hoe geheel deze onschuldige vermaken met den volksgeest overeenstemmen en door hen geliefd zijn, kan genoegzaam uit den aard der gezangen en dansen, bepaaldelijk voor onderscheidene gelegenheden bestemd, worden afgeleid. Zij heeten: *Hoenoe Kieoe*, *Hoenoe Benani*, *Nêl Léoe*, *Hoenoe Papat*, *Hoenoe Leke*, *Ton-tona*, *Peloli* en *Koi-nêno*. Hoenoe Kieoe, Hoenoe Benani en Nêl Léoe zijn gezangen, welke bij geene andere gelegenheden mogen worden aangeheven, dan wanneer er menschenhoofden op den vijand zijn buit gemaakt. Hoenoe Papat kan zoowel in vredes- als in oorlogstijd gezongen worden; terwijl de overigen alleen ter verlustiging dienen, en wel zoo uitsluitend, dat Hoenoe Leke, Ton-tona en Peloli zelfs ten tijde van oorlog verboden zijn. Koi-nêno eindelijk, is een feestlied, dat voornamelijk bij bruiloften, en wanneer de eene familie aan de andere geschenken brengt, gehoord wordt. Dan, wij zullen in de eerste plaats eenen eenigzins naderen blik slaan op hetgene tot het krijgswezen der Timorezen betrekking heeft.

De meeste oorlogen ontstaan ten gevolge van rooverijen, waar de bevolking van het eene landschap jegens die van het andere zich vaak aan schuldig maakt. Bij menschen, die geen ander regt kennen dan dat van den sterkste, worden de driften en hartstogten ligtelijk in beweging gebragt, en zij tot wraakoefening aangehitst. De eene onregtvaardige daad is de moeder van de andere, zij doen haat en wrok geboren worden; deze zetten zich langzamerhand in de gemoederen vast, nemen in kracht en hevigheid toe, tot dat zij weldra, tot den hoogsten trap van woede geklommen, in laaije vlam ontsteken en met vernielend geweld uitbarsten en om zich heen grijpen. Opstokerij, afgunst en baatzucht verschaffen niet weinig voedsel aan zoodanige vijandelijke gesteldheid. — Die vorsten intusschen, welke naauw aan ons Gouvernement verbonden zijn, mogen niet zonder diens voorweten en toestemming, vooral niet onderling, den oorlog beginnen.

Wanneer een vorst het in den zin krijgt om oorlog te voeren,

verzamelt hij al zijne rijksgrooten, inzonderheid die, welke over het krijgswezen zijn gesteld, om zich heen en houdt met hen beraadslaging, hetzij onder den vrijen hemel, in de lommer van eenen grooten vijgenboom, hetij in eene rondom opene loods. Zulke vergaderingen, waarbij al de aanwezigen in eenen grooten kring op matten gezeten of gehurkt zijn, worden doorgaans vele dagen achtereen herhaald, en somwijlen zelfs maanden lang voortgezet, alvorens men tot eene algemeene beslissing gekomen is. Een der ouden en meest ervarene uit den kring stelt zich in des vijands plaats, verdedigt zijne regten en handelwijs, en maakt op de gevaren opmerkzaam, die uit eene vredebreuk der beide landschappen te duchten zijn; de anderen daarentegen bepleiten het belang van hun eigen land en toonen de gegronde redenen aan, die hun het zwaard in de hand geven. De zaak wordt aldus in alle hare bijzonderheden nagegaan, beredeneerd en rijpelijk overwogen. Valt ten slotte de eindbeslissing ten gunste van den oorlog uit, dan spoedt zich de verzamelde menigte naar de graven harer vorsten en meest vereerde voorouders, en smeekt hunne schimmen (*Nitoe's*) om bijstand en overwinning in den voorgenomen strijd. Vervolgens slagten en offeren zij eenige dieren, als buffels, varkens, geiten of hoenders, van roode of zwarte kleur: de zwartkleurigen zijn alleen bestemd voor de booze geesten, die allen, zonder onderscheid, op en in de aarde huisvesten; aan de goede geesten, welke hun verblijf in het luchtruim en de hemelligchamen hebben, mogen alleen roodkleurige dieren worden ten offer gebragt. De offeranden zelven bestaan voornamelijk in die deelen, welke aan het dierlijk ligchaam uitsteeksels vormen, zoo als: de ooren, de neus, de hoeven, de punt van den staart, de bek, de pooten der hoenders enz.; al het overige vleesch wordt door de offeraars zelven genuttigd. Zoodra het dier gedood is, hetwelk òf door het afsnijden der keel, òf door een' steek in het hart geschiedt, onderzoeken de voorvechters en andere, met de godsdienst des volks wel vertrouwde personen, onder welke sommige tevens als geestenbezweerders en toovenaars bekend staan, de lever der varkens, de aderen der hoenders en dergelijke, ten einde te raad-

plegen of het oorlogsplan den geesten al of niet welgevallig zij. Is de uitslag van dit onderzoek niet geheel naar wensch, dan stelt men de onderneming vooreerst nog uit. Eenigen tijd later worden er op nieuw verscheidene dieren geslagt, de inwendige deelen onderzocht, en zulks van tijd tot tijd zoo dikwerf herhaald, tot eindelijk de heilspellende kenmerken niets te wenschen overlaten [77]. Al deze plegtigheden des bijgeloofs worden in een daartoe bestemd gebouw, *Oeme lêve* [78]) genaamd, ten uitvoer gebragt. Zij eindigen met de goden te smeeken om bescherming en zege, en de Mêo's of voorvechters verlaten het bedehuis niet, zonder zich voorzien te hebben van eenige stukjes der gewijde wortelen, waarvan men daar altijd een' kleinen voorraad aanwezig vindt. Na aldus behoorlijk tot den strijd te zijn voorbereid, verklaart men den oorlog. Dit geschiedt op deze wijze. De Mêo's der uitdagende partij nemen een' hond, zoo mogelijk van geheel zwarte kleur, brengen dien naar het vijandelijke gebied, dooden hem aldaar, slaan hem den kop af, stoppen in de neusgaten, den muil, de oor-openingen enzv. eenige gewijde wortelen en werpen dien kop, welke alsnu betooverd heet, aldus in de nabijheid eener bewoonde plaats van het vijandelijke gebied, daarbij uitroepende: *hoete molo* [79]). Het lossen van een geweerschot is ten slotte het teeken, dat de oorlog verklaard is. Van dit oogenblik af aan is het land allerwegen in alarm. Men slaat op groote trommen en metalen bekkens (*Sénel* en *Tobo* genaamd, naarmate zij groot of klein zijn); men blaast op buffelhorens (*Tois*), men fluit en schreeuwt en jouwt. Nu is het den bewoneren van beide landen geraden, een waakzaam oog op elkander te houden en op eenen onverhoedschen aanval bedacht te zijn. Iedere afbreuk die de eene partij de andere in staat is te doen, hetzij door het gewelddadig ontvoeren van menschen, hetzij door het rooven van vee als anderzins, wordt gretig door haar waargenomen. Op de, in den beginne meestal in stilte en door list gepleegde vijandelijkheden, volgt weldra een opentlijk gevecht, hetwelk echter van de herhaalde aanroepingen der goden en geesten door de wederzijdsche Mêo's wordt voorafgegaan, terwijl men tevens niet verzuimt, de kleur en helderheid van zon, maan en sterren getrouwelijk waar te

nemen, ten einde goede of slechte voorteekens uit deze hemelligchamen af te leiden. Laten de wigchelarijen in hare gunstige uitkomsten ten slotte niets meer te wenschen over, dan trekken van weêrskanten ongeregelde benden, onder woest geschreeuw, elkander te gemoet. Krijgt men den vijand in het gezigt (hetgeen *napsoe* genoemd wordt), dan treden de voorvechters uit, elkander door woorden en gebaren sarrende en tartende (hetgeen zij *foti* noemen), en branden eindelijk hunne geweren los. Nu is het sein tot den algemeenen aanval gegeven en, onder klimmende woede, voeren de beide legers eenen worstelstrijd, waarbij zij onophoudelijk springen en schreeuwen als bezetenen. Bij die partij, welke het eerst en kortst op elkander de meeste verwonden of dooden bekomt, ontstaat weldra moedeloosheid. Zijn er aan de eene zijde twee of drie voorvechters gevallen, dan duurt het niet lang, of de zoo ongelukkige strijders van dien kant nemen eensklaps met overijling en in de grootste verwarring de vlugt. Aan hen die, hetzij levend of dood, in 's vijands handen vallen, wordt altijd het hoofd afgekapt en als zegeteeken medegevoerd. Daar van het verkregen aantal hoofden de meerdere of mindere roem der overwinning afhankelijk is, en er daarenboven nog andere bijgeloovige begrippen aan verknocht zijn, is iedere partij steeds zeer bezorgd, hare gekwetsten en gesneuvelden buiten bereik te brengen en, moet zij vlugten, hen niet te laten achterblijven. Is zij daartoe buiten staat, dan snijdt zij liever aan hare ongelukkige krijgsmakkers zelve de hoofden af, dan die taak aan haren vijand over te laten. De wensch, om zich en de hunnen voor schande te bewaren, vervoert deze strijders vaak tot de ijzingwekkendste daden. Één voorbeeld voor allen. In het jaar 1818, bij eenen veldtogt, door den Resident van Koepang en 's Gouvernements bondgenooten, tegen de stroopende bevolking van Amanoebang ondernomen, bevonden zich onder de hulptroepen een vader met zijnen zoon, uit het landschap Amfoang. Ten gevolge eener krijgslist werd op zekeren dag een gedeelte van ons volk overrompeld en op de vlugt gedreven. Bij die noodlottige gebeurtenis verkreeg de vader, die even als zijn zoon te paard gezeten was, een kogel in het been; dit belemmerde de snel-

heid zijner vlugt en deed hem een weinig achterblijven. De zoon zulks bemerkende, vliegt op zijnen kermenden vader af, grijpt hem bij het hair en houwt hem met éénen slag het hoofd af; in vollen ren en met het bloedige teeken zijner koenheid in de hand, snelt hij naar de zijnen terug, en wordt daar met gejuich en onderscheiding ontvangen. De roem, volgens hunne begrippen, aan deze kloeke en stoutmoedige daad verbonden, en het denkbeeld van aldus de eer zijns vaders gered te hebben, schenen hem innig te verheugen. In weêrwil van zulke hardvochtige, woeste, ja onnatuurlijke bedrijven, in weêrwil van zoo vele andere trekken van bloeddorst en moordzucht, en van de hoogst mogelijke algemeene onbeschaafdheid, welke ter onzer kennis zijn gebragt, hebben wij toch nooit vernomen, dat de Timorees zich aan het vleesch zoude vergasten zijner gedoode vijanden.

Niet alleen vóór en na den oorlog, maar ook van tijd tot tijd gedurende dien en vooral na ieder gevecht, wordt door de strijdvoerende partijen geofferd en feesten gevierd. Bij die gelegenheden spelen, natuurlijk, de Mêo's eene hoofdrol. Door hen worden de plegtigheden voornamelijk geregeld en de reeds genoemde toepasselijke liederen, met diepe en treurige stemgeluiden aangeheven. De volgende bijzonderheden daaromtrent ontleenen wij grootendeels aan de nagelatene aanteekeningen van wijlen onzen reisgenoot, den teekenaar van Oort.

Hoenoe Papat (*Hoenoe* = *zingen* of *gezang*). Mannen en vrouwen, of ook wel mannen alleen, scharen zich, hand aan hand, in eenen kring, en zingen of liever schreeuwen, terwijl zij op eene geweldige wijze daarbij de maat trappen. Die gezangen worden soms in vredestijden, meer echter wanneer de oorlog is verklaard en kort vóór zijne uitbarsting aangeheven, en de zin er van is dan op de gebeurtenis toepasselijk; als b. v. „de weg tot den vijand is verre, veelligt zien wij elkaar nooit weder” [80]). — Wanneer eene bende gewapend volk niet ver meer van den vijand verwijderd is, zingen de Mêo's: „de onderneming is niet moeijelijk; snijdt (hem) het hoofd af, hij (namelijk de vijand) is digt bij” [81]). Soortgelijk gezang wordt somtijden meer bepaald Nêl Lêoe [82]) genoemd, een naam,

door hen aan die liederen gegeven, welke door de Mêo's alleen bij ernstig-plegtige gelegenheden gezongen worden.

Onder het zingen van het H o e n o e K i e o e keeren de krijgers huiswaarts, wanneer zij in triomf de hoofden met zich voeren, welke zij den vijand hebben afgeslagen. De plegtigheden, daarmede gepaard, zijn langdurig en omslagtig. De hoofden, met lijfgordels aan eenen stok gebonden, worden door eenen inlander over den schouder gedragen; nooit echter door den Mêo, die de zege behaald heeft, zelven, maar steeds door een' of meer zijner naaste bloedverwanten, meestal door zijne jongere broeders. De optogt geschiedt, onder onafgebrokene diepe treurtoonen, eerst naar het bedehuis (*Oeme léve*), waar de trein driemaal omheen gaat; dan treedt de oude bewoonster van het gebouw te voorschijn, neemt de hoofden in ontvang en brengt die naar binnen, door de legerhoofden (Ataupaha's, Tomokong's, Otapaha's) en Mêo's gevolgd wordende. De eerste verrigting der Mêo's bestaat in het offers en dank brengen aan de goden voor de behaalde overwinning, gedurende welke plegtigheid de oude vrouw, met de hoofden in haren schoot, op den grond gehurkt nederzit, gevende zij die daarna weder aan de mannen terug, van welke zij hen ontvangen heeft. De geheele stoet, met uitzondering van de oude vrouw, begeeft zich vervolgens, onder het op nieuw aanheffen van het Hoenoe Kieoe, in statigen optogt, naar de woning van den vorst. Aldaar gekomen, roept de Mêo, door wien de menschenhoofden ten buit zijn gemaakt, met luider stem: "Ik, dappere zoon van..... (naam van het landschap) — ja, ik ging met genoegen in den strijd" [83]); waarop de vorst, van uit zijne woning ten antwoord geeft: "welkom broeder" [84]). De vorst treedt vervolgens uit, begroet de menigte en betuigt den overwinnenden Mêo zijne tevredenheid over zijn dapper gedrag. Inmiddels heeft men eenige steenen in gereedheid gebragt en de hoofden er op geplaatst. De vorst stoot met den hiel er driemaal tegen aan, zonder hen echter af te stooten, doch de vierde maal werpt hij hen naar beneden. De Mêo, of held van den dag, staat naast de vruchten zijner overwinning, met het bloedig zwaard in de hand, hetwelk hij tot nog niet heeft mogen opsteken; nu echter

wischt hij het af en glijdt het in de scheede. Ook de hoofden worden afgewasschen, en wel in de naastbij zijnde rivier, waarna het hair met eitroensap ingewreven wordt. Nadat dit alles behoorlijk is verrigt, zet zich de trein wederom in beweging en trekt, even plegtstatig als te voren, naar de inmiddels voor den Mêo gereed gemaakte hut; want godsdienst en zeden verbieden hem, vooreerst nog naar zijne eigene woning terug te keeren. Hij moet elders ligchamelijke en geestelijke reinigingen ondergaan; ook behooren de vijandelijke hoofden onderscheidene dagen achtereen berookt en aan verschillende bijgeloovige handelingen te worden onderworpen; waarna zij in zegepraal door de voornaamste dorpen van het landschap worden rondgedragen. Deze plegtigheden duren nagenoeg twee maanden lang, staande welk tijdvak de overwinnende Mêo noch tot zijne vrouw mag gaan, noch zelfs zich vermag te voeden, moetende hij het eten door anderen, en wel door vrouwenhand, zich in den mond laten brengen. Waar de feestvierende troep verschijnt, worden maaltijden gehouden, wordt gedanst, gezongen en geschoten. Langs den weg, van het eene dorp naar het andere, zingt men steeds Hoenoe Kieoe; binnen de dorpen echter en gedurende het oponthoud aldaar, eerst Hoenoe Benani en later Nêl Lêoe.

Hoenoe Benani of Bone [35]) Benani, wordt dikwerf, even als Hoenoe Papat, door mannen en vrouwen uitgevoerd, die eenen kring vormen, maar, even als bij al de overige gezangen, waaraan beide seksen deel nemen, in dier voege, dat steeds al de mannen naast elkander, en ook al de vrouwen bijeen staan. Hand aan hand, maken zij, op het maatgezang, zacht schuivende bewegingen met de voeten. Andere bijzonderheden omtrent die soort van zang en dans, zijn ons niet bekend geworden.

Tot de meer gebruikelijke plegtigheden, welke met de vijandelijke hoofden plaats vinden, behoort vooral die, dat aan hen, in een' halve kokosdop, rijst en varkensvleesch wordt voorgezet, en zij, door den Mêo, met de volgende woorden tot eten worden uitgenoodigd: „Ja Tellobo, behaagt u deze plaats tot rustpunt, ontbied dan uwe betrekkingen, om het

even hoe vele, bij u; roep hen herwaarts; of wilt gij alleen eten? Eet dan; verzadig u met varkensvleesch en rijst" [86]). Vervolgens worden zelfs het hoofd eenige balletjes rijst in den mond gestopt, en daarbij allerlei redeneringen gehouden en vragen voorgesteld; als, onder anderen: welke redenen hen bewogen hadden, vijanden hunner naburen te worden en de goede verstandhouding te breken, waarin zij hadden kunnen blijven voortleven, hetgeen toch veel beter ware geweest; hun zoude dan niet zulk een droevig lot zijn te beurt gevallen, een lot, hetwelk zij zich grootendeels zelven te wijten hadden, enzv. — Ten laatste worden de hoofden op de takken van een' dooden boom, in de nabijheid der woning van den vorst, of bij de vorstelijke graven te pronk gesteld. Bij die gelegenheid zingen al de tegenwoordig zijnde Mêo's een Nêl Lêoe, en wel van dezen inhoud: "Een oud graf is Bitênoe; hak af en zet hem op dien staak" [87]). Hiermede is de geheele plegtigheid ten einde geloopen, en begeeft zich een ieder, die haar heeft bijgewoond, huiswaarts, behalve de zegevierende Mêo, die, alvorens zijn zwaard binnen zijne woning te mogen brengen, eerst nog aan hetzelve dient te offeren, hetwelk daarin bestaat, dat hij het met raauwe rijst bestrooit, zeggende: "verzoend en gereinigd; snijd in de toekomst weder af" [88]) (namelijk menschenhoofden).

Niet zelden gebeurt het, dat de vijandelijkheden vele jaren lang aanhouden en de droevigste gevolgen voor het land opleveren; gewoonlijk toch komt er geen vrede tot stand, tenzij er zich een derde, onzijdige vorst mede bemoeit en als bemiddelaar optreedt. Heeft deze het door redenering en bemoeijenis zoo verre kunnen brengen, dat de wederzijdsche grieven vereffend en beide partijen tot het aannemen zijner voorslagen en tot den vrede genegen zijn, dan wordt de dag bepaald waarop de verzoening zal plaats vinden. De vorsten en rijksgrooten der betrokkene partijen begeven zich, onder geleide eener menigte gewapenden, naar eene vooraf bepaalde plaats aan de grenzen der strijdvoerende landschappen. Daar gekomen, houdt ieder op eigen grondgebied stand, en de vorstelijke scheidsman plaatst zich op de grenslijn tusschen beiden. Nu naderen hem de twee vijandelijke vorsten, ieder van eene gouden plaat voor-

zien, die hij, ter weêrszijden, aan de voeten doet nederleggen. Vóór hem wordt, door eenen Mêo, een met loof voorzien takje van een' palmboom neêrgelegd, moetende dit de tanden voorstellen van den hond, die bij het uitbarsten der oneenigheden gedood is. Dit zinnebeeldig stukje palmblad, *bebak* genaamd, wordt door de beide oneenige vorsten, door middel van twee kleine stokjes van den grond geligt en weggeworpen, na welke handeling, *Loti bebak* 89) geheeten, de eene vorst den ander' de hand reikt, en aldus onder eene broederlijke omhelzing, op eene treffende wijze opentlijk met elkander verzoenen. Zoodanige verzoening gaat gepaard met het luide gejuich der aanwezige menigte, terwijl van weêrskanten, herhaaldelijk geweerschoten gelost worden.

De gezangen, uitsluitend aan verlustiging gewijd, worden gewoonlijk in de avonduren, bij maneschijn aangeheven. De daarbij gebruikelijke muzijkinstrumenten, indien zij dus mogen genoemd worden, bepalen zich hoofdzakelijk tot eenige kleine koperen klokjes van Chineesch maaksel; eene soort van kleine trom (tambourin), welke de Timorezen bezitten, wordt slechts zelden ter begeleiding van diergelijke gezangen gebezigd. — Het zijn meestal zinspelende gelegenheids-liederen.

Hoenoe Lĕkĕ, wordt door een min of meer aanzienlijk getal mannen en vrouwen uitgevoerd, die zich in de schoone avondstonden bij maanlicht, op eene opene plek, onder den vrijen hemel vereenigen en, even als bij Hoenoe Papat en meer andere zangsoorten, zich in een' gesloten kring, op de maat in het ronde bewegen. Midden in den kring staan één of meer jonge meisjes, die een tien- of twaalftal, aan een uit kokosdop of de kalabas-vrucht vervaardigd schijfje, hangende klokjes in de hand hebben, welke zij op de maat van het gezang laten klingelen. Deze meisjes worden *Anafeto's* 90), en hare klokjes *Wano* of *Bano* genoemd 91). Hare kleeding verschilt weinig of niet van de alledaagsche, hebbende zij soms niet anders aan, dan eenen Sarong, die boven de borst is vastgemaakt. Haar hoofdhair is echter dikwerf met welriekende bloemen doorvlochten; hare armen prijken met een aantal zilveren en ivoren ringen, terwijl ook gewoonlijk de beenen met een' of meer ringen van dik koper-

draad (*Anek* genaamd) versierd zijn. Door haar worden de liederen aangeheven, die zij eerst alleen zingen, en welke vervolgens door al de overigen in koor herhaald worden. Al de deelgenooten bewegen daarbij op de maat van het gezang hunne voeten, en aan het einde doen zij uit al hunne magt een driemaal herhaald geschreeuw hooren. Zulk een gezang vindt men in deze woorden: „Het land is in opschudding geraakt, en nog niet gestild; regelt het met lans en zwaard„ [92]).

Bone Tona of Ton'-tona, wordt, even als Hoenoe Lĕkĕ, door Anafeto's uitgevoerd; maat en melodie zijn echter eenigzins verschillend, en deze liederen zijn beurtgezangen voor mannen en vrouwen. Ook zij vinden gewoonlijk bij het maanlicht plaats. De Ton'-tona-liederen bestaan veelal uit korte volzinnen, van luimigen en naïven, doch vaak van zeer smakeloozen of laffen inhoud. Zie hier een voorbeeld van onbeduidendheid: „He, eene gouden zitplaats, loopt rond, schuddende, la-la!„ [93]).

Peloli, wordt zonder Anafeto's, doch voor het overige op dezelfde wijze als de beide voorgaande zangsoorten, ten uitvoer gebragt; namelijk, door mannen en vrouwen, die gezamentlijk in eenen kring ronddraaijen. Een hunner zingt voor, waarna telkens het versje door het gezelschap herhaald wordt. Die liederen zinspelen gewoonlijk op iets, en worden Nêl genoemd. De navolgende mogen als proeven verstrekken:

Gij zijt stil, stil op die plaats; Zit gij stil en bedenkt gij liederen, Om aan die lieden voor te zingen? [94]).	*Tôko moe manê,* *Tôko bala manê;* *Tôko moe manău, nêl* *Moeton' bais nânê?*
Gij zit rustig, waar denkt gij over na? De Zonneheer [95]) is ziek; gij zijt bedroefd.	*Tôko mĕka-mĕka, moe manău sâhă'?* *Mĕna Oesineno, toma nekan mena.*
Speel en zijt vrolijk, verhef uwe stem; Als men oud is, wat goeds is er dan nog?	*Taba 'e bai tani, hâna kână:* *Lofa moema nâsĕ, meta lĕko sâhăn?*
Drooge kokosnoten zijn met versche vereenigd; Wij zijn vereenigd met de Compagnie [96]).	*Nōea metowan baiseno nōea matean;* *Fin heimsa baiseno Kŏmelolle.*

De gebieders zijn gekomen, om het land te bezigtigen,	*Kôlo-kâsĕh sano nono inpâha,*
De gebieders zijn gekomen, om de dorpen te bezigtigen,	*Kôlo-kâsĕh sano nono inifoe,*
Om het land en de dorpen te bezigtigen.	*Nono inpâha inifoe.*
Mijn kam kunt gij nemen en gebruiken;	*Kielie djâte kielie mana hĕmoe sôlo.*
Mijnen neus geef ik niet, dat gij dien kust [97]).	*Aoe kaoefe aoe pânăf kăunĕ hĕmoe nĕka.*
Vergenoegd leg ik mij ter ruste en zoek een hoofdkussen,	*Pânăsienă tŏepă nâme akanōenoe;*
Tot een zilveren kussen [98]) verstrekt mij haar arm.	*Akanōenoe nônie wōeta nima mâne.*
Gij neemt steenen op en smijt mij; wat heb ik misdaan?	*Ho maiti fatoe poli, aoe neo sâhăn?*
Toen ik nog jong was, wat deedt gij toen?	*Afi djao feto baoen ho moehi me?*
Mijn vorstelijke geliefde zit met mij op eene bank;	*Oesi feto naikh tôko hala tōenan;*
Indien wij beide dood zijn, begraaft ons bij elkander.	*Noewa kieta mâtĕ, soewa aka toeta.*

De huwelijken worden bij de Timorezen op de volgende wijze gesloten. Hebben twee jonge lieden elkander leeren kennen en heeft de jongeling liefde voor het meisje opgevat, dan tracht hij haar zulks, zoo mogelijk, zelf mede te deelen, doch, indien zich daartoe geen geschikte gelegenheid opdoet, zendt hij haar, door middel eener vertrouwde bejaarde vrouw, een doosje (*Tiwa*), met betelbladen, pinang, gambir, kalk en tabak gevuld, met de bede, van dit een en ander gebruik te willen maken. Is het meisje den jonkman niet zeer genegen, dan zendt zij het doosje onverwijld terug; doch in het tegenovergestelde geval neemt zij het aan en bepaalt tijd en plaats, waar beide elkander zonder getuigen kunnen ontmoeten. De jonkman, aan deze uitnoodiging gevolg gevende, beidt aldaar zijne geliefde onder het blazen op een *Foehan nŏ*, zijnde eene soort van mondtrom, uit een stuk palmblad gemaakt en hoofdzakelijk tot zoodanige liefde's-ontboezemingen gebezigd wordende.

Op het geluid dezer toonen treedt de maagd te voorschijn. Nu komt het tot eene verklaring; er wordt geliefkoosd en eene nadere bijeenkomst afgesproken. Het meisje brengt bij die gelegenheid de haar gezondene Tiwa ledig terug, terwijl de jonkman haar, bij het afscheid nemen, zijnen nooit ontbrekenden sirihzak (*Haloek Kosoe*) ter hand stelt, bijaldien namelijk zijne liefde zuiver en opregt is, en het aangaan eener echtverbindtenis ten doel heeft;. bepalen zich echter de oogmerken van den jonkman alleen tot eenen geheimen minnehandel, dan geeft hij zijnen sirihzak niet over. In het eerste geval vindt het meisje in den zak eenige geschenken, als: geldstukjes, zilveren platen en diergelijken, welke zij gereedelijk in ontvang neemt. Is zij genegen, den jongeling te huwen, dan vertoont zij den zak aan hare ouders; zoo niet, dan houdt zij hem heimelijk in bewaring. Bij de eerstvolgende zamenkomst brengt zij dien aan haren minnaar terug, met eene fraai gekleurde Tiwa ten geschenke daarin, waaraan twee of drie kleine zilveren of gouden ringen zijn gebonden, die door den jonkman bij zijne te huis komst gevonden worden. Bestaat het geschenk uit twee, digt naast elkander geplaatste ringen, dan wil zulks zeggen, dat het meisje wel genegen is, den jonkman te huwen, doch geene geheime verkeering met hem wenscht te onderhouden. Vindt hij echter nog een' derden ring, op eenigen afstand van de twee andere vastgehaakt, dan wil zij daarmede te kennen geven, dat zij wel reeds eenen man heeft, of verloofd is, en derhalve geen nieuw huwelijk kan aangaan, maar desniettemin bereid is, zijne geheime minnares te worden. Komt het werkelijk tot eene echtverbindtenis, dan vervoegt zich de jonkman den volgenden dag, na de ontvangst der ringen, tot zijne geliefde, den betelzak van alle benoodigde artikelen behoorlijk voorzien en daarenboven eenige zilveren platen, kralen en andere snuisterijen medebrengende, welk een en ander hij het meisje ten geschenke aanbiedt. Zij vertoont deze voorvoorwerpen aan hare ouders en stelt hun haren minnaar voor. Na te zamen betel gekaauwd [99]) en nog het een en ander gebruikt te hebben, keert de jonkman terug en deelt zijnen nabestaanden de zaak mede, waarop deze, kort daarna, bij de

ouders van het meisje een bezoek afleggen, en omtrent den bruidschat (*Belies* [100]) genaamd) in onderhandeling treden. Zoodanige bruidschat bedraagt, naarmate van den rang en de gegoedheid der personen, eene waarde van tusschen de vijf-en-twintig en tachtig, ook wel van honderd gulden, en bestaat uit gouden platen, lijnwaad, buffels, varkens enzv. — Wordt het gebruik behoorlijk in acht genomen, dan moet hij op den vierden dag na de overeenkomst worden uitgezet, waartoe de aanverwanten der beide familiën zich in de woning der bruid verzamelen en feest vieren. Bruidegom en bruid reiken elkander, bij de eerste ontmoeting de hand, vervolgens worden eenige vragen aan hen gerigt, voornamelijk aan de bruid, na de beantwoording van welke al de aanwezigen hunne gelukwenschen uitbrengen en waarbij gewoonlijk vier geweerschoten worden gelost; ten slotte doet de vader van het meisje eene soort van gebed, de goden en de schimmen der voorouders aanroepende en hun tevens eenige offeranden aanbiedende. Bijaldien de Belies of bruidschat dadelijk geheel wordt uitbetaald, moet de vrouw den man volgen en beschouwt hij haar als zijn eigendom; doch voldoet men slechts een gedeelte, dan wordt de man aan de ouders zijner vrouw dienstpligtig, tot zoolang de bruidschat voldaan of door zijnen arbeid vereffend is. — Het is den Timorees niet verboden, meerdere vrouwen te hebben, maar gebrek aan middelen voor den benoodigden bruidschat noopt den gemeenen man gewoonlijk, zich slechts tot ééne te bepalen. Bij de vorsten, Fettor's en Groote Tomokong's daarentegen is de veelwijverij algemeen, en deze zinnelijke weelde wordt als een blijk van rijkdom aangemerkt.

Bij geboorten hebben de volgende handelingen plaats. De verlossing en al hetgeen daarmede in verband staat, wordt door bejaarde vrouwen bestuurd, welke eenigzins met de geneeskracht van inlandsche kruiden bekend zijn; doch inzonderheid allerlei sympathetische middelen aanwenden, om de zaak gunstig te doen afloopen. Eene week of later, na de geboorte van een kind, vereenigen zich al de bloedverwanten tot eenen vrolijken maaltijd, bij welke gelegenheid alsdan het wicht een' naam ont-

vangt, die gewoonlijk uit de familie genomen wordt. Zeer omslagtig en folterend zijn de op bijgeloof berustende gebruiken, waaraan zich de moeder onderwerpen moet. Na met water en een afkooksel van kruiden, vooral der bladen van Vitex trifoliata, te zijn gewasschen, wordt zij gedurende vier achtereenvolgende maanden gestoofd en berookt, hetgeen door hen „het ligchaam gaar of rijp maken" genoemd wordt. Het is der kraamvrouw gedurende al dien tijd niet vergund, een oogenblik haar huis te verlaten; zij moet werkeloos en zoo stil mogelijk op de rustbank, naast het brandende vuur blijven liggen, en hoe meer hitte zij verduurt, kan het zijn tot smorens toe, des te beter voor haar. Na verloop der vier maanden wordt, tot dank aan de geesten, een varken of ander huisdier geslagt, en vervolgens de verzamelde asch van het gewijde kesompi-hout, waarmede het vuur der kraamvrouw gestookt is geworden, naar buiten gebragt en rond de woning uitgestrooid. Eerst wanneer dit volbragt is, mag de man het bed weder met zijne vrouw deelen.

Geene gebeurtenis in het huishoudelijke leven, geeft ongetwijfeld op Timor tot breedere plegtigheden en meerdere ceremoniën aanleiding, dan een sterfgeval. Bij het overlijden van een' regerenden vorst zijn alle mannelijke onderdanen verpligt hun hoofdhair kort af te snijden. Zijn dood wordt aangekondigd door een allerjammerlijkst gehuil binnen, en door geweerschoten buiten het sterfhuis. Deze treurmaren geven het sein tot eene algemeene opschudding onder de bewoners in den omtrek; vele van hen ijlen naar de vorstelijke woning, om daar mede te jammeren of te schieten. De nabestaanden, vooral die van het vrouwelijke geslacht, toonen zich zeer neêrslagtig en beginnen meestal hevig te gillen, zoodra zij het sterfhuis binnentreden; sommige brengen stukken wit lijnwaad mede, die zij naast het lijk nederleggen. Er worden alsdan buffels geslagt en, ter eere van den overledene, gastmalen gegeven, die niet zelden vele dagen achtereen, ja zelfs weken lang duren.

De eerste pligt, dien men, na het overlijden van eenig persoon te vervullen heeft, bestaat in eene wassching, welke aan

eene vrouw door vrouwen, aan een' man door mannen verrigt wordt; vervolgens wordt het lijk in het beste gewaad gehuld en gekist [101]), nadat in dit zijn laatste verblijf eene genoegzame hoeveelheid gewijde wortelen en welriekende bloemen zijn uitgestrooid. Een bos betelbladen, eenige pinang-noten en een weinig kalk en tabak worden daarbij niet vergeten. Het kistdeksel wordt met houten pennen gesloten en de reet met boomhars en was digt gestreken. Laat de overledene geene schulden na, dan heeft de begrafenis weldra plaats; doch in het tegenovergestelde geval mag het lijk niet worden ter aarde gebragt voor en aleer de schuldeischers zijn te vreden gesteld. Ten opzigte van vorstelijke personen, die niet in de gelegenheid zijn, door eigen handenwerk iets te kunnen verdienen, gebeurt het niet zelden, dat bij hun overlijden nog schulden van den bruidschat te vereffenen zijn, die vaak eerst zes, tien en soms nog meer jaren later, door de familie langzamerhand worden aangezuiverd. Gedurende omstreeks eene maand, na het overlijden, moet driemaal 's daags bij de doodkist luid geweend worden [102]), zijnde dit de taak van vrouwen uit de eigene familie, of van dezulken, die daarvoor opzettelijk gehuurd worden. De kist, tot dat einde in een naburig ledig huis overgebragt, staat op een stellaadje van bamboes of hout, terwijl eene of twee vrouwen daar onafgebroken naast zitten. Van tijd tot tijd worden al wederom schoten gelost en maaltijden gehouden. Niets echter evenaart de onstuimigheid op den dag der plegtige begrafenis, door het huilen en snikken en schieten en de algemeene beweging en het rumoer der dorpelingen, en vooral der spijsbereiders en deelnemende gasten. Alle naburige Grooten worden bij de plegtigheid uitgenoodigd en aan hen geschenken geboden, uit zilveren platen, stukken lijnwaad, katoen en dergelijken bestaande, welke zij verpligt zijn aan te nemen, willen zij den gastheer niet beleedigen. Wanneer de kist buiten het huis is gebragt, rijst de gemoedsaandoening der vrouwelijke betrekkingen en de geveinsde droefheid der huurlingen ten top en vervoert haar schijnbaar tot vertwijfeling: alle schreijen en gillen luidkeels, in de meest verschillende toonen door elkander, schijnen zich de haren uit het hoofd te zullen rukken, loopen

de kist als wanhopende achterna, en trachten die met geweld te willen terughouden; doch weldra, als onder de last des leeds bezwijkende en van aandoening uitgeput, zijgen zij, met steeds verflaauwende droefheidskreten, ter aarde neder en geven den mannen gelegenheid, de kist, langzaam en statig ongehinderd grafwaarts te dragen. De kist wordt zoodanig, in den kuil geplaatst, dat het hoofd van den doode naar het westen, en bijgevolg het aangezigt naar de hemelstreek, waar de zon opkomt, gekeerd is. Op het met aarde geslotene graf worden eenige kokosdoppen met gekookte rijst en hoendervleesch, sirihbladen enzv., als zoenoffers nedergezet, terwijl het later met een' langwerpig-vierkanten hoop van los op elkander gestapelde steenen bedekt wordt

Onze kennis omtrent de godsdienstige begrippen der Timorezen is zeer beperkt. Wel hebben wij dit onderwerp dikwerf met de aanzienlijken, zoowel als met den geringen onder het volk ter sprake gebragt, doch hunne mededeelingen waren vaak zoo verward en onvolledig, en ook somwijlen weder zoo geheel aan elkander tegenstrijdig, dat wij niet dan met veel moeite eenig licht in den duisteren doolhof hunner geloofsleer konden erlangen. De hoogste godheid, aan welke zij zeer veel magt toekennen, noemen zij *Oesi-nêno* [103]. Zij zetelt, gelijk overal, waar het Sabeïsmus heerschende is, in de zon, ja is, zinnelijk genomen, dit hemelligchaam zelf, om welke reden het dan ook bij offeringen en andere godsdienstplegtigheden insgelijks met den naam van *Nêno* (de licht voortbrengende) bestempeld wordt [104], terwijl het anders, in het dagelijksche leven, *Manas* [105], (de hitte gevende) heet. Aan Oesi-nêno mogen alleen roodkleurige dieren (koeijen, geiten, hoenders enzv.) geofferd worden; men mag hem echter daarbij niet onmiddellijk aanroepen of dadelijk van hem-zelven zegeningen vragen, moetende dit door de tusschenkomst en voorspraak der *Nitoe's* (schimmen der voorouders) geschieden. Deze staan derhalve, als noodwendige bemiddelaars, mede in goddelijk aanzien, en het is daarom, dat ook aan hen, van tijd tot tijd, op hunne graven offeranden gebragt worden. Hetzelfde heeft plaats ten opzigte dier bergen, klippen, rivieren, bosschen,

boomen enzv., welke *léo* of *pomali*, d. i. bezworen, den geesten gewijd, of heilig verklaard zijn [106]. Deze stoffelijke voorwerpen zijn òf van oudsher *léo* of *pomali*, òf zij worden bij bijzondere gelegenheden, tot dien staat verheven door eenen *Anaha-paha* d. i. landbezweerder. Deze, wiens geheime kunst en titel bij het overlijden van den vader op den zoon overgaat, staat onder het onmiddelijk bevel van den vorst; bij alle offeringen, in 's lands en ander algemeen belang, moet hij tegenwoordig zijn, wordende de tot dat einde geschikte dieren hoofdzakelijk door hem uitgezocht en gekeurd. — Even als door de geestelijke voorstelling van Oesi-nêno, de zon zelve een voorwerp is van aanbidding, is zulks ook de maan, *Foenan*, wegens het in haar wonende geestelijke beginsel eener vrouwelijke godheid, zijnde zij de eenige en eeuwige gezellin van den „gebieder van het daglicht" (Oesi-nêno [107]). Al de overige hemelligchamen, de sterren, in het algemeen *K'foen* genaamd, zijn, al naarmate zij groot of klein zijn en met een sterk of slechts flaauw licht flikkeren, als zoo vele zigtbare woningen der dienaren, onderdanen, rijksgrooten en kinderen van die twee hoogste, zinnelijk als echtelingen gedachte goden te beschouwen. Als hunne eigene kinderen zijn ons genoemd: *Sicatwât* en *Noeaha*; niemand echter wist ons met zekerheid hun verblijf aan te wijzen. *K'foen fafie-nome* (de morgenster) is dat van eenen rijksgroote, en aan hem, zoowel als aan den bewoner van de ster *K'foen moeöel-fail*, van wien men echter niet weet of hij groot of klein is, moet van tijd tot tijd, hetzij tot dank voor genotene weldaden, hetzij om er nieuwe te erlangen, geofferd worden.

Al de tot hiertoe genoemde goden worden als goede of den mensch genegen geesten beschouwd; de nu volgende daarentegen staan, even als de Asoeras en Daitjas der Hindoes, in een' reuk van boosaardigheid; altijd er op uit, het schepsel leed en onheil te berokkenen, behooren zij geregeld door offeranden gepaaid te worden, of zij maken zich de onoplettendheid of de, wegens verzuimde offers ontstane onverschilligheid van Oesi-nêno en andere goede geesten ten nutte, om hunne verderfelijke magt te toonen. Onder die booze geesten

zijn *Oesi-paha* (lett. Heer der aarde) en *Atôïs* het meest te vreezen. De eerste dezer twee houdt zijn verblijf in bezworen bosschen, bergen enzv., en neemt soms eene zigtbare, menschelijke gedaante aan. Zijne groote is alsdan gelijk aan die van eenen ouden kasuarina-boom, zijne schrikbarende gestalte geheel doorschijnend, en die hem ziet, moet sterven [108]. Atôïs is een niet minder te duchten geest, die in de gedaante van een' uil, *Roeterochi* of *Goeterochi* genaamd [109], des nachts op de huizen nederstrijkt, heimelijk binnen dringt en den bewoneren niet alleen ziekten op het lijf jaagt, maar hen soms levend verslindt, en wel in de gedaante van een mensch, waarna hij echter weder in een' uil verandert en wegvliegt. Aan Oesi-paha en Atôïs, even als aan ieder anderen aardsche geest, die alle, zonder onderscheid, boos zijn, worden, gelijk reeds is aangemerkt, alleen zwartkleurige dieren geofferd.

Diegenen onder de inwoners, aan welke het bezit der tooverkracht wordt toegeschreven, zijn inzonderheid de *Aotê-naoes* (toovenaars of waarzeggers); hunne geheime kunst bestaat in het uitleggen van droomen, het opsporen der oorzaken van ziekten en andere menschelijke rampspoeden, enzv. — Worden zij geraadpleegd, dan bekijken zij een hoenderei tegen het licht, of slagten eene kip en onderzoeken hare ingewanden, of wel zij vademen eene lans, ten einde te ontdekken, aan welken geest het bestaande onheil geweten moet worden, en hoe dit het zekerst zoude te verdrijven zijn. Het lansvademen geschiedt aldus. De Aotê-naoes zit, met onder het lijf gekruiste beenen, op den grond, houdt met de eene hand de lans van onderen vast, en tracht met de vingertoppen der andere, onder het gemompel van eenige onverstaanbare woorden en het noemen van onderscheidene goden en geesten, het voorste gedeelte van het lansijzer te bereiken, hetwelk hem evenwel niet gelukt, voor dat hij den naam van den waren of beleedigden geest heeft geraden en uitgesproken. Is deze hem bekend, den gaat hij over tot het onderzoek, welke diersoort den geest het meest welgevallig zij en het best ter verzoening zal kunnen strekken; onmiddellijk na deze ontdekking, worden de noodige toebereidselen tot het offer gemaakt, waarbij de Aotê-naoes steeds

goed wordt onthaald. Bij zijn vertrek ontvangt hij daarenboven nog eenig vleesch van het geslagte dier en andere geschenken, als een loon voor zijne bewezene diensten. Bijgeloovig, gelijk alle volken, die eene natuurdienst huldigen, schrijven de Timorezen elk hun treffend onheil aan den toorn der goden of wel aan betooveringen toe, waarbij offeranden en sympathetische middelen hunne krachtigste tegenwerkingen zijn. Overal, gelijk reeds is medegedeeld, zijn de toovenaars en enkele oude vrouwen ingelijfd in de kennis der geneeskracht hunner inlandsche kruiden, of wel geven zij voor, die kennis te bezitten. Onder alle ziekten vreezen de Timorezen er geene zoozeer, als de kinderpokken, uithoofde der schrikbare verwoestingen, welke deze van tijd tot tijd onder hen aanrigten. De ijverige pogingen, door ons Bestuur te Koepang in het werk gesteld, om de inënting in het binnenland te doen invoeren, zijn tot heden mislukt. Zoodra een inlander door de pokken wordt aangetast, brengen zijne nabestaanden hem naar een afgelegen oord in het bosch, leggen hem daar in eene, tot dat einde snel opgeslagen hut, voorzien hem voor den tijd van acht of tien dagen van voedsel en water, en laten den ongelukkige wijders aan zijn lot over. Men zal ligtelijk beseffen, dat zulk een lijder zelden of nooit van zijne ziekte geneest, waarop trouwens ook niemand rekent of de geringste hoop koestert. Hij wordt, gelijk een ter dood veroordeelde, bij levenden lijve reeds tot de overledenen geteld. Zijn lijk wordt ook niet dadelijk begraven, maar het blijft vooreerst ter plaatse, waar de ongelukkige den geest gaf, onaangeroerd liggen, want een iegelijk is beangst, het te naderen, veel meer nog het aan te tasten.

De gevoelens en meeningen der Timorezen — zoo zij die al hebben — aangaande het zamenstel en de natuurwetten der aarde, zijn de vermelding naauwelijks waardig. Vele gelooven, dat het land op het water van de oceaan is drijvende, gelijk een schip of eene zich in de zonnestralen koesterende zeeschilpad. Meer opmerking verdient de volksmeening ten opzigte der oorzaak, waardoor de aardbevingen zoude ontstaan. Volgens haar wordt de aarde door een' geweldigen reus op den schouder gedragen, en bij vermoeijenis, wegens de zwaarte van den

last, van tijd tot tijd op den anderen overgeplaatst. Het is zoodanige verplaatsing, welke tot de trillende bewegingen van den anders vasten grond aanleiding geeft. Zoodra zich nu zulks eene schudding doet gevoelen, dan — zeggen de Timorezen — moet een iegelijk luidkeels beginnen te schreeuwen, opdat hun Atlas zoude gewaar worden, dat er nog menschen op de aarde aanwezig zijn; hij mogte anders daaraan twijfelen en, het langer torsehen van zijnen last moede zijnde en doelloos achtende, zich daarvan eens willen ontdoen en hem in de diepte der zee smijten [110].

ROTTI, SAWOE, SOLOR.

Deze drie eilanden, van welke het eerste en tweede ten westen van Timor, en het derde, op eenigzins grooteren afstand, niet ver van de oostkust van Flores, zijn gelegen, staan, van oudsher, in een zeer naauw staatkundig verband met de Nederlandsche bezitting te Koepang. Solor was, in die zuid-oostelijke streken van den Archipel, het eerste land, waar onze koene voorouders, in 1613, vasten voet kregen, gelijk reeds elders is aangemerkt. Na meer dan achthonderd schoten uit grof geschut op de Portugesche sterkte gelost te hebben, namen zij, op den 20sten April van dat jaar, haar in bezit en noemden ze Frederik Hendrik. Van toen af en gedurende langer dan eene eeuw, bevond zich op Solor eene kleine militaire bezetting, welke echter allengs nutteloos en slechts een lastpost geworden zijnde, later ingetrokken en, even als op Sawoe en Rotti, door een' zoogenaamden Posthouder, ter waarneming der belangen, vervangen werd. De stoffelijke voordeelen, welke deze eilanden opleverden, waren zeker niet aanzienlijk: zij bestonden eeniglijk in de winsten, voortvloeijende uit den ruilhandel van lijnwaden, ijzer en meerdere Europesche artikelen, tegen sandelhout, bijenwas en andere voortbrengselen des lands. Overeenkomstig de verdragen, bij onderscheidene gelegenheden en het laatst in 1756, door de Oost-Indische Compagnie met de voornaamste opperhoofden van genoemde drie eilanden gesloten, zijn die regenten verpligt, ten allen tijde een zeker getal hunner onderhoorigen te Koepang te laten wonen, gelijk reeds hiervoren is opgegeven. Het is aan die bewoners, als zijnde geen dezer

drie eilanden door ons bezocht, dat wij de berigten verschuldigd zijn aangaande hun maatschappelijk en huishoudelijk leven, welke in de volgende bladzijden zoo beknopt mogelijk worden medegedeeld. Beginnen wij met het digtst bij Timor gelegene

ROTTI. Dit eiland is, gelijk een blik op de kaart aantoont, slechts als eene voortzetting te beschouwen van Timor, welks vaste kust alleen door eene smalle zeeëngte, de straat Rotti, er van af is gescheiden. De hoofdrigting van het eiland is voor het overige dezelfde als die van Timor, en ook zijne uiterlijke gedaante schijnt niet te verschillen van die van Timors westelijk uiteinde en van het naburige Samauw. Het is uit dien hoofde meer dan waarschijnlijk, dat zijne geologische gesteldheid insgelijks grootendeels uit eene kalksteenformatie bestaat, en wel uit Jurakalk.

De hoogste punten van het eiland, die zich ter naauwernood 600 of 700 voeten boven de zee verheffen, treft men in het westelijk gedeelte, in de afdeelingen Talai en Lole, aan. Oostwaarts van daar vertoont het land lagere heuvelen, van vele dalen doorsneden en zich hier en daar, langs het zeestrand, in vrij uitgestrekte vlakten verliezende. Rivieren of woudstroomen worden er in menigte aangetroffen, doch van niet weinigen vindt men de beddingen gedurende de drooge moeson geheel uitgedroogd. Als de voornaamste rivieren van geheel het eiland zijn ons die opgegeven, welke bij de dorpen Lole, Baa en Korbaffo in zee stroomen. Op vele plaatsen vindt men ook natuurlijke zoetwaterbronnen of gedolven putten, die altoos goed drinkwater opleveren. — Bij de hoofddorpen Baa en Termano zijn de ruimste havens, waar schepen van middelmatige grootte ten anker kunnen komen; te Lole, Tie, Rengouw en op meer andere plaatsen daarentegen, kunnen slechts inlandsche vaartuigen den wal zonder groot gevaar naderen. — Onder de klippen, die hier en daar de kust bezoomen, zijn er twee, die bijzondere vermelding verdienen. Zij bevinden zich in de nabijheid van Termano en zijn bij de inlanders onder de namen *Batoe Soealai* en *Batoe Hoen* bekend. De eerstgenoemde, eene steile rots, wordt door de inboorlingen als de man beschouwd van de, niet ver van daar verwijderde, naar hunne meening, vrouwelijke

klip Batoe Hoen, die in eene fraaije kegelvormige gedaante boven het zeevlak uitsteekt.

De maatschappelijke toestand en het binnenlandsche bestuur van Rotti schijnt weinig verschil op te leveren met hetgene men van Timor vernomen heeft. Ook daar bestaat een volstrekt willekeurig gezag, en is het land nog meer versplinterd en het volk nog meer onderling verdeeld, dan op het laatstgemelde eiland het geval is. Er bestaan op Rotti tegenwoordig niet minder dan achttien, van elkander onafhankelijke rijkjes; terwijl in vroegeren tijd het eiland slechts in zes landschappen verdeeld was. De regenten dier verschillende rijkjes voeren den titel van *Manek* [111]) en worden in de uitoefening hunner magt door Fettors, Tomokongs, Voorvechters en dergelijken, bijgestaan.

Volgens de mondelinge overleveringen der inboorlingen zouden de eerste bewoners van Rotti grootendeels regtstreeks afkomstig zijn van Ceram, Ternate, Tidore en andere eilanden in de Molukken, bij welke zich vervolgens ook een aantal Belonezen, van Timor, zouden gevoegd hebben. Over het geheel schijnen de Rottinezen een weinig kleiner te zijn, dan de Timorezen, en hunne gemiddelde lengte derhalve eenigzins beneden het middelmatige te vallen. Hunne gelaatstrekken komen met die der Timorezen overeen, zijnde hunne huidkleur echter in het algemeen een weinig donkerder of meer roetkleurig, en het hoofdhair van velen min of meer gekroesd. Onder de vrouwen worden er vele gevonden van eene zeer fijne en welgevormde leest, en met in het oog vallende zachtmoedige gelaatstrekken. Aan deze gaven des ligchaams, gepaard met eene goede inborst, met vlijt en geschiktheid tot den arbeid, welke goede hoedanigheden ook den mannen eigen zijn, hebben de Rottinezen van oudsher het niet benijdenswaardige voorregt te danken, dat zij, onder alle overige bewoners der Timorsche eilandengroep, steeds het meest als dienaren en slaven zijn gezocht en met dat doel veelvuldig uit hun geboorteland naar elders in den Archipel werden overgeplaatst.

De Rottinezen kleeden zich op dezelfde wijze als de bewoners van Timor; maar in de grondkleur en teekening hunner grof katoenen shawls of dekens (*Laffa*, in het Rottineesch) bestaat,

tusschen beide volkstammen, een aanmerkelijk verschil. Bij de Rottinezen namelijk, is de hoofdkleur daarvan steeds zwart, in plaats van wit. De groote, shawlvormige doeken der mannen hebben meestal breede, uit roode strepen en bloemwerk zamengestelde zoomen, en in het midden, over de geheele lengte, eene éénkleurig zwarte baan; somtijds echter is deze baan insgelijks, hier en daar, wit-, blaauw- en roodachtig gebloemd, of wel geheel met overlangs loopende roode strepen en, tusschen deze, met ander lichtkleurig bloemwerk versierd. De beide uiteinden prijken steeds met franjes. Uit twee soortgelijke doeken, benevens eene ronde en van boven platte of ook wel puntige muts, van het loof des Lontarpalms zaamgevlochten, bestaat de daagsche kleeding van den man. Zijne haren zijn, onder de muts, op het achterhoofd in een' knoop vereenigd en met eene breede, uit buffelhoren vervaardigde en genoegzaam haakvormige kam met zeven wijd uiteenstaande tanden (*Sauk*) vastgestoken [112]). De vorsten, Fettors en andere eenigzins gegoede inlanders, zijn bij feestelijke gelegenheden, natuurlijk veel rijker gekleed. Dit is vooral ook bij de voorvechters (*Palani* daar genaamd, eene klankvervorming van het Maleische *brani*, stout, driest, koen) het geval, wanneer zij ten oorlog trekken, zijnde zij aldan schier even opzigtig met vederpluimen, gouden en zilveren platen, ivoren of zilveren armringen enzv., uitgemonsterd, als de Mĉo's van Timor en van andere naburige eilanden. Hunne voornaamste wapenen bestaan in een Europeesch militair geweer (daar *Sisielo* genaamd, van *sielo* schieten) en in eene lans (*Teai*), dikwerf met dubbele punten en weêrhaken voorzien; voorts in een zwaard (*Tafa*), van inlandschen vorm, doch welks houten gevest een namaaksel schijnt te zijn van dat onzer gewone infanterie-sabels. Somwijlen voeren zij bij deze wapenrusting ook nog een langwerpig houten, of ook wel een rond, uit buffelhuid vervaardigd schild, *Salbako* geheeten.

De Rottinesche vrouwen kleeden zich in het algemeen op dezelfde wijze, als de Timoresche; doch haar naauwe, zakvormige rok (*Poöe*), is niet slechts van andere kleur en teekening, maar ook meestal eenigzins langer, en wordt òf tot boven den

boezem opgehaald, òf, na om de heupen te zijn vastgesnoerd, naar beneden omgeslagen, zoodat hij dubbel langs eén gedeelte van het lijf afhangt. De grondkleur van dezen Poöe of Sarong is, even als van de doeken der mannen, steeds zwart, met vele min of meer breede dwarsstrepen of ruitvormige banden van roode en blaauwachtige kleuren. Een soortgelijk, van boven en van onderen open, zakvormig, echter korter maar wijder kleedje, bezigen zij ter bedekking van het bovenlijf en der armen, wanneer het weder eenigzins koel is, of zij bezoeken gaan afleggen; somtijds evenwel slaan zij, in plaats daarvan, slechts een' langen shawldoek om, gelijk door de mannen gedragen wordt. Al deze kleedingstukken bestaan uit een zwaar en grof doek van katoen, en worden alleen door de vrouwen vervaardigd. Zij weven voor zich ook Poöe's, uit de ruwe en stijve draden van de jonge ontwikkelde bladen des Gebangpalms (*Toela hoe* in het Rottineesch), welke rokken ongemeen duurzaam en altijd éénkleurig zwart zijn. Bij feestelijke gelegenheden versieren de vrouwen gaarne hals en armen met ketens van zilver en gouddraad (*Halas*), of met snoeren van kralen en gouden ringen. Die soort van oranje-gele kralen, waarvan door ons op bl. 230 is gewag gemaakt, zijn er vooral zeer gezocht. Jonge meisjes hullen zich bij feesten soms in een baadje, zonder mouwen, van buiten geheel met verschillende, meest echter geelkleurige glaskralen bezet. Heele of halve, rol- of wrongvormige ringen van soortgelijke kralen, versieren alsdan niet zelden het hoofd, bij wijze van diadeem, en ook hare armen; somwijlen binden zij nog een' breeden kralenband als singel om haar midden en kralensnoeren of zilveren en gouden ringen, boven de enkels, om de beenen.

De woningen en het huisraad der Rottinezen verschillen in meenig opzigt van die der Timorezen. De Rottinesche huizen zijn doorgaans van Maleischen of zoogenaamden Makasaarschen bouwtrant, dat is vierhoekig en, eenige voeten boven den grond, op stijlen rustende. In de landstreek Termano, aan de noordkant van het eiland, staan alle huizen met de deuropening naar het noorden gekeerd. Of dit ook elders het geval en als algemeene regel geldig is, kunnen wij niet bepalen. De

huizen zelven zijn veelal vrij lang, doch smal; hunne beschotten bestaan meest uit de bladstelen des gebangspalms, welke stelen of ribben door middel van dunne latten en pennen van gespleten bamboes, bij wijze van planken, zijn aan elkander gehecht. Enkele huizen slechts, van de aanzienlijken des lands, hebben houten beschotten. De daken zijn meest met de oude bladen des gebang- of des lontarpalms gedekt, en alleen bij gemis daarvan bedient men zich van lang gras (Imperata).

De voorwerpen tot huiselijk gebruik en veraangenaming des levens, zijn bij den Rottinees van zeer weinig beteekenis. Eenige aarden en ijzeren of koperen potten en pannen; een gering getal borden en kommetjes van gemeen Chineesch porcelein; hoornen lepels, waterscheppers (*Ndoendoeïk*) uit kokosdoppen, en schelpvormige emmers (*Haik*), uit het lontar-, sariboe of gebangblad vervaardigd; voorts palmbladen manden en doozen, ter bewaring van kleedingstukken, eetwaren en allerlei kleinigheden; een paar gewone messen, hakmessen en Maleische bijlen, en eindelijk, eenige matten en hoofdkussens, zullen wel de voornaamste benoodigdheden uitmaken van een Rottineesch huisgezin. Van inborst is de Rottinees goedhartig, tevreden en vrolijk van aard. Hij vereenigt zich gaarne tot zang en spel, en legt daarbij meer luim, levendigheid en luidruchtigheid aan den dag, dan de Timorees. Gelijk omtrent deze is vermeld, bezitten ook de Rottinezen onderscheidene soorten van gezangen en zoogenaamde dansen, deels van ernstigen, deels van vrolijken aard, al naar de omstandigheden zulks vereischen. Zij bestaan insgelijks in vrouwendansen (*Leno*) en in mannendansen (*Foti* [113]). *Tjakaleleh* [114]) is eene soort van krijgsdans, alleen door de mannen, met zwaard en schild in de handen, wordende uitgevoerd. *Bobaneh* en *Lendo* zijn daarentegen zangvermaken, waaraan beide seksen, gemeenschappelijk, kunnen deel nemen, zijnde Lendo vooral van zeer levendigen en komischen aard, somwijlen vergezeld van vele kluchtige gebaren en bewegingen met handen en voeten. De speeltuigen der Rottinezen bestaan in gongs of koperen bekkens, tamboerijnvormige trommels, bamboezen fluiten, en twee guitarachtige instrumenten, van welke het eene, geheel uit hout, in grootte en gedaante veel over-

eenkomst heeft met, en veelligt eene nabootsing is van de vedel, zijnde het, gelijk die der Chinezen, slechts met twee snaren van fijn koperdraad bespannen. Dit instrument noemen de inboorlingen *Sasanoe-ai;* het woordje *ai* beteekent hout. Van meer oorspronkelijken vorm en makelij is het tweede, *Sasanoe-óh* genaamd (*óh*=bamboes). Dit eenvoudige en ruwe instrument bestaat hoofdzakelijk uit een rond stuk bamboes, ter lengte van omstreeks 36 centimeters. Rondom, tusschen de twee geledingen, zijn gewoonlijk acht of tien dunne reepen, bij wijze van snaren uitgespleten, zoodanig, dat zij van weêrskanten aan de bamboes zijn verheeld gebleven, en door daaronder vastgeklemde, kleine stukjes hout eenigzins geligt en sterk gespannen worden. Zoodanig bewerkt stuk bamboes is op eenen, uit lontarblad vervaardigden, eivormigen bak, aan de beide langste einden, door middel van bindwerk vastgehecht, welke bak de plaats vervangt van een' klankbodem. Ofschoon nu deze soort van snarentuig veel minder zuiver en welluidend is, kan nogtans een geoefend inlander er zeer aangename en het gemoed treffende toonen op voortbrengen. Het wordt, zoowel door mannen als vrouwen, gelijk onze guitar, met de vingers getokkeld, meestal echter niet met den binnenkant der vingertoppen, maar met de buiten- of nagelzijde. Ook de Sasanoe-ai wordt niet met een' strijkstok, maar alleen met de vingers bespeeld.

Over de zeden en gewoonten der Rottinezen zijn door den Christen-Leeraar G. Heymering, van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, zeer uitvoerige berigten medegedeeld [115]), met welke onze aanteekeningen voor een groot gedeelte zoozeer overeenstemmen, dat wij meenen, kortheidshalve en ten einde niet in nutteloozc herhalingen te vervallen, derwaarts te kunnen verwijzen. Wij zullen hier alleen eenige woorden over de Goden en geesten dier eilanders in het midden brengen.

Gelijk wij reeds vlugtig aangaande de Timorezen hebben aangeteekend, en bij elk Heidensch of eene natuurdienst huldigend volk het geval is, schrijven ook de Rottinezen iedere gebeurtenis op den levensweg, hetzij geluk of ongeluk, vreugde of droefheid, vóór- of tegenspoed, aan den invloed van zekere onzigtbare wezens toe, wier geheime magt, òf zeer uitgestrekt

en algemeen, òf individueel beperkt is, terwijl zij tevens òf voor wel- òf voor kwaadgezind van aard gehouden worden. De hoogste godheid der Rottinezen heet *Mane-toea-laï* [116], en heeft, volgens sommige, ja de meeste hunner, zijnen zetel in de maan (*Boelak*), volgens sommigen echter in de zon (*Ledok*). Van deze godheid, al wordt zij niet geregeld door offers tevreden gehouden, heeft de mensch niets te vreezen, doch uit dankbaarheid behoort men haar nu en dan, na zeer gelukkige voorvallen, eens eene offerande aan te bieden, die steeds in witte dieren (hoenders, schapen enzv.) bestaan moet. Bij zoodanige plegtige handeling mag de naam dezer godheid, als zijnde te verheven en te eerbiedwekkend, niet worden uitgesproken. Naast haar, of indien men wil, als goden van den tweeden rang, komen het meest in aanmerking: *Man'ado-laï*, *Mane-soelak-laï*, *Lonak-laï*, *Mane-keloe-laï* en *Man'ado-daë*. De laatste dezer vijf is, als volstrekt aan de aarde gekluisterd, de eigenlijke beschermgeest van den mensch gedurende diens leven, terwijl bij en na zijnen dood, *Man'ado-laï* [117]) als beschermer der ziel voornamelijk gehuldigd wordt. Het is dan ook bij geboorten, bruiloften en diergelijke voorvallen van vrolijken aard, dat men Man'ado-daë [118]) in de eerste plaats aanroept en offert, terwijl men daarentegen bij ziekten en sterfgevallen zich voornamelijk tot Man'ado-laï wendt. *Mane-soelak-laï* [119]) is de beschermgeest der menschelijke vrucht (Foetus) en, als zoodanig, ook van de zwangere vrouwen. Hem moeten, bij die gelegenheden, vooral mannelijke dieren van eene roode kleur geofferd worden. [120]) *Lonak-laï* [121]) of, bij eene zachtere uitspraak, *Lona'-laï*, speelt op zijne beurt eene gewigtige rol bij de wording van den mensch, vermits hij het is, die de eerste levensvonk in den moederlijken schoot doet dalen; waarna de verdere zorg voor de zich langzaam en geheimzinnig ontwikkelende vrucht aan *Mane-soelak-laï* blijft overgelaten.

Volgens deze kenmerken zijn dus de vier, of met inbegrip van *Mane-toea-laï* de tot dusverre omschrevene vijf oude en hoogere godheden der Rottinezen, allen van welwillenden aard (Agathodaemonen); terwijl daarentegen *Mane-keloe-laï* en verscheidene anderen, zich bepaaldelijk als kwaadgezind (Ka-

kodaemonen) doen kennen. *Mane-ketoe-laï* [122]) staat, als de meest gevreesde en onverbiddelijkste onder die vijandige wezens, aan het hoofd. Hij vervult daar, overeenkomstig de zinnebeeldige beteekenis van zijnen naam, de rol van de Grieksche Atropos, vermits hij voor dengenen gehouden wordt, die des menschen levensdraad afsnijdt. Van eenigzins minder gevaarlijken aard is *Polie-laï*, die meer tot het heir van die soort van kwelgeesten behoort, welke het lot van de, onder hunnen invloed staande stervelingen, naar luim en goeddunken, zoowel ten kwade als ten goede besturen; doch daarbij steeds de meeste neiging tot kwaaddoen aan den dag leggen. Deze *Nitoe* of geest bewoont, even als Mane-ketoe-laï, het luchtruim, gelijk trouwens uit het laatste gedeelte van beider namen reeds blijkt [123]). — Er zijn den Rottinezen nog vele Nitoe's bekend, die, volgens mondelinge overleveringen, van oudsher als goede of kwade geesten, de lotgevallen dezer eilanders bestuurd hebben, en aan welke, uit dien hoofde, de meeste invloed en magt wordt toegeschreven. Zij worden, in het algemeen, met den naam van *Nitoe sesongo-foeïk* [124]) bestempeld. Behalve dezen bestaan er echter nog zeer vele Nitoe's van lateren oorsprong [125]), *Nitoe bebaï* genoemd, wier geheime magt veel minder uitgestrekt is, en die als geesten van den derden rang te beschouwen zijn. Wanneer namelijk een inboorling gestorven en zijn lijk begraven is, hangen zijne nabestaanden binnen zijn gewezen verblijf (gewoonlijk onder het dak) een langwerpig stuk Lontarblad op, waarin aan het eene, naar onderen gekeerde einde, van zes tot twaalf vrije, vingervormige repen, ter lengte van omstreeks één' voet, zijn uitgesneden. Zulk een stuk blad heet men in het algemeen *Maik*, doch ontvangt ter nagedachtenis van den overledenen bloedverwant, of eigenlijk als zijne schim vertegenwoordigende, diens naam, moetende het, als 't ware, zijne zigtbare *Nitoe* voorstellen. Zoodra het lijk van den overledene ter aarde besteld en de, ter zijner eere te geven, maaltijd is in gereedheid gebragt, wordt dusdanige Maik naast die der voorouders opgehangen. Van het opzettelijk voor dat feest geslagte dier, een varken, buffel, paard of geit [126]), wordt alsdan eenig bloed op de Maik gesprengd, en het met een gat doorboorde

regteroor aan eene harer uitgesnedene repen vastgestoken. Men kiest daartoe bepaaldelijk het regteroor, omdat aan hem de meeste ontwikkeling van den gehoorzin en derhalve ook de meeste geschiktheid ter verhooring der te eeniger tijd aan de Nitoe te doene verzoeken, wordt toegeschreven. Zulk eene Maik blijf hangen tot dat het blad, waaruit zij bestaat, geheel vermolmd en tot stof vergaan is. Zij wordt door geene andere vervangen, doch de naam van hem, dien zij was toegewijd, alleen bij overlevering in het gehengen bewaard. De Nitoe's, welke in dit geval verkeeren, worden *Nitoe nai deak* (buiten-Nitoe's) geheeten; zij, wier Maik's nog aanwezig zijn, *Nitoe nai daleh* (binnen-Nitoe's). Aan deze laatsten wordt, wanneer het nu of dan eens nuttig schijnt, altijd binnen 's huis geofferd; doch de eersten, voor zooverre zij tot de *Nitoe-bebaï* behooren, ontvangen hunne offeranden steeds daar buiten. — De Rottinezen begraven voor het overige hunne dooden op dezelfde wijze als de Timorezen; gewoonlijk in een uitgehoold stuk boomstam, veelal van den Gebang- of Lontarpalm, waarin het lijk wordt op den rug gelegd en tegen den avond van den derden dag na het overlijden, in een' vrij diepen kuil begraven. De plegtigheden, welke vóór, bij en nog eenige dagen na de uitvaart plaats vinden, stemmen in de hoofdpunten overeen met die, welke door de Timorezen worden waargenomen.

Ik zal mijne mededeelingen omtrent de bewoners van Rotti besluiten, na nog een paar woorden over de plantaardige zelfstandigheden, welke hun hoofdzakelijk tot voedsel verstrekken, gezegd te hebben. Even als bij de Timorezen bestaat ook bij de Rottinezen het voornaamste voedingsmiddel in mais, waar deze echter nog het sap en de door koking daaruit bereide siroop van den Lontarpalm [127]) aan toevoegen. Wij hebben vroeger vlugtig aangeteekend, dat op Rotti, zoowel als op eenige andere naburige kleine eilanden, zeer drooge jaren niet zelden een misgewas der veld- en tuinvruchten, en daardoor een schier aan hongersnood grenzend gebrek aan levensmiddelen ten gevolge hebben. Het is alsdan, dat vooral de palm-siroop zeer te stade komt. Zij wordt door de Rottinezen, vóór het gebruik, gewoonlijk met water aangelangd en alsdan *Hoppe* [128]) genoemd.

Dit voedzame mengsel is bij hen zoozeer geliefd en een ware godendrank geacht, dat zij, in het vaste geloof, dat hunne Nitoe's en Goden er insgelijks groote minnaars van zijn, ook aan dezen nu en dan Hoppe offeren. Ten tijde dat de Lontar versch sap levert, vervangt dit voor een groot gedeelte de Hoppe, en wordt alsdan òf zoet, als Toca, òf in den staat van Laroe (zie noot 26) genuttigd. De meerdere opbrengst der boomen, dan voor het dagelijksch gebruik van elk huisgezin noodig is, wordt als voorraad in schrale tijden, tot siroop, suiker, of wel tot azijn gemaakt. Te regt zegt derhalve Rumphius [129]), dat het sap van dien nuttigen boom den bewoneren van Rotti „te gelijk tot spijs en drank dient,” en dat zij voor een groot gedeelte „van hem leven: gelijk de inlanders in het distrikt Manado, op Celebes, van den Gamoeto- of Saguweerpalm.”

SAWOE. De vermaarde Cook schijnt de eerste Europeaan geweest te zijn, die een, op eigen onderzoek gegrond, berigt van dit eiland gegeven heeft [130]). Hij bezocht het, op zijne eerste wereldreis, in de maand september 1770, en bleef er onderscheidene dagen aan den noordwestkant, in de baai van Seba, met zijn schip liggen. Volgens zijne beschrijving is het een vruchtbaar en bekoorlijk eiland; doch de Fransche Schout-bij-Nacht Dentrecasteaux, welke twee-en-twintig jaren daarna (in october 1792), tijdens zijnen togt ter opsporing van de verongelukte La Pérouse, in die zeestreek hydrographische verkenningen deed, meent dit gunstige oordeel van den Britschen zeevaarder hoofdzakelijk uit de omstandigheid te moeten verklaren, dat deze toen van eene moeijelijke en gevaarvolle reis, langs de ongastvrije en zoo dorre kusten van Nieuw-Holland kwam, waardoor hem elk ander land wel bevallig moest toelagchen. „La grève,” zegt Dentrecasteaux, „qui avoit paru si agréable et si riante à cet illustre navigateur, n'avoit réellement que le mérite de pouvoir être abordée sans danger. D'ailleurs le rivage n'offre à la vue qu'une plage de sable, et c'est seulement à quelque distance des bords de la mer que commence une verdure inanimée qui ne réveille aucune idée de fraîcheur [men vergete intusschen niet, dat deze schildering

aan het einde van het droogе jaargetijde plaats vond]. Les collines que Cook avoit vues s'élever en amphithéâtre, ne sont que de très-petits coteaux qui n'ont rien de pittoresque. En général, l'aspect de ces îles [Sawoe en het naburige Randjoea, bij verbastering gewoonlijk Benjoar genoemd] est tellement monotone, qu'à peine nous fut il possible de distinguer quelques points assez remarquables pour pouvoir être relevés" [131]).

Toen wij in de maand november 1829 van Timor-Koepang naar Java terugkeerden, zeilden wij, op niet zeer grooten afstand, benoorden langs die eilanden heen. Het kleine, westelijk gelegen Randjoea deed zich nog minder hoog voor dan Sawoe, welks binnenland heuvelachtig en in het westelijk gedeelte het hoogst was. Aan de noordzijde van dit eiland werd het vlakke en witte zandstrand hier en daar door ruwe rotsen vervangen, vermoedelijk uit jongere kalksteen zamengesteld, en tegen welke eene sterke branding stond.

Volgens de nieuwste geographische bepalingen, die van het jaar 1823 [132]), ligt Sawoe op 10°24′54″ — 10°35′50″ Z. breedte, en 121°34′59″ — 121°54′9″ O. lengte; terwijl Randjoea omstreeks $1\frac{1}{4}$ geograph. mijl westelijker, en in het midden op 10°37′0″ Z. br. en 121°28′0″ O. lengte van Greenwich gelegen is.

Ten opzigte van huisdieren en nuttige gewassen verschilt Sawoe niet van Rotti en Timor. Cook zegt, dat de vlakke kuststreken bedekt zijn met kokos-, lontar- en pinangpalmen, tamarinden-, limoenen-, mangga- en vele andere vruchtboomen; dat er mais, rijst, gierst, verschillende peulvruchten, tabak, eene soort van indigo, katoen en onderscheidene moeskruiden door de bewoners geteeld worden, en dat deze er ook buffels, paarden, varkens, schapen, geiten, honden, hoenders en ander pluimgedierte in genoegzame hoeveelheid op nahouden. Dat zij zich echter weinig of niet op de vischvangst toeleggen, en ook niet gaarne visch eten, maar dat hun voedsel hoofdzakelijk in veld- en tuinvruchten, benevens palmsiroop en het vleesch van varkens, paarden, buffels en honden bestaat, wordende dit laatste door hen nog hooger geschat, dan dat van schapen en geiten. In het algemeen stemmen de berigten, door Cook van

Sawoe gegeven, met onze navorschingen overeen, en wij kunnen onze mededeelingen, uit dien hoofde, gevoegelijk tot een gering getal kenschetsende bijzonderheden bepalen.

Naar hetgeen ons, door onderscheidene aanzienlijken van dit volk verhaald is, zoude het eiland zijne eerste bewoners van Java ontvangen hebben; deze zouden in een' troep vlugtelingen hebben bestaan, die met eenen Prins uit het vorstenhuis Modjopahit, tijdens de overweldiging van dit rijk, door de Mohammedaansche krijgsmagt (1478 na Chr. geb.), in vaartuigen zich reddeden, en vervolgens oostwaarts van het eene eiland naar het andere zwierven, tot zij eindelijk aan het onbewoonde Sawoe kwamen en zich daar nedersloegen. Indien dit verhaal wezentlijk op geschiedkundige gronden steunt, waarvoor sommige bijzonderheden van dit volk inderdaad pleiten, doch wederom andere, zoo als zijne taal, zulks twijfelachtig schijnen te maken — indien dit eiland het allereerst door Javaansche kolonisten bevolkt werd, zal men ten minste mogen aannemen, dat de naam, dien het draagt, uit het Javaansch afkomstig is; in welk geval hij zoude af te leiden zijn òf van het woord *séwo*, h u u r, i n h u r i n g, en ook v e r e e r i n g, h u l d e, d i e n s t b a a r h e i d, òf van het telwoord *séwoe*, d u i z e n d, dat veelligt verklaring en toepassing zoude kunnen vinden in het langdurig rondzwerven en het aandoen van vele eilanden, alvorens deze vlugtelingen eene veilige woonplaats ontdekten. Hoe dit zij, met die eerste volkplanters zouden zich allengs inboorlingen van Rotti, Timor, Flores en andere omliggende eilanden, alsmede een aantal Boeginezen van Celebes en bewoners van Boeton vermengd hebben, ten gevolge waarvan natuurlijk zoowel de ligchaamsvorm als de zeden en gewoonten, en vooral ook de taal der Sawoenezen van lieverlede verschillende wijzigingen moesten ondergaan. Cook reeds maakte de opmerking, dat de mannen aldaar in den vorm en de trekken van hun gelaat, onderling meer van elkander verschillen, dan gewoonlijk elders wordt aangetroffen, terwijl daarentegen de vrouwen meest alle op elkander gelijken. In grootte komen beide seksen met de bewoners van Rotti overeen, zoodat zij, om met Cook te spreken, „eerder onder dan boven het mid-

delmatige vallen." De mannen zijn, over het algemeen, welgemaakt, levendig van aard, moedig in den strijd en goede ruiters. Hunne kleeding bestaat in soortgelijke lange, shawlachtige doeken, als de Rottinezen, Timorezen en andere naburige eilanders gebruiken; bij de Sawoenezen hebben deze grove katoenen dekens eenen donkeren, zwart- of blaauwachtigen grond, waarover, in de lengte van het doek, vele breede, roode strepen loopen, tusschen welke verschillende figuren van lichtere kleuren, aan het geheel een niet onbevallig bont aanzien geven. De vrouwen hullen het benedenlijf in een' bontkleurigen, tot de kniën of nog lager reikenden sarong, terwijl zij den boezem met een' shawldoek bedekken, die onder de armen wordt doorgehaald en van voren vastgewrongen. De bewoners van Randjoea onderscheiden zich van de Sawoenezen hoofdzakelijk door de kleeding, die bij hen meest wit is; hunne lange shawldoeken gelijken veel naar een beddelaken en zijn tevens eenigzins minder zwaar en grof van weefsel, dan die hunner naburen. De beide uiteinden zijn echter insgelijks met franjes versierd.

Beide seksen, op Sawoe en Randjoea, dragen het sluike hair lang; de mannen vereenigen het in een' bundel van achteren, beneden de kruin, en winden vervolgens, even als de meeste Mohammedaansche eilanders van den Indischen Archipel, een' Europeesch of Chineesch katoenen of ook zijden neusdoek om het hoofd; de Randjoeanen echter bij voorkeur een' zuiver witten. De vrouwen daarentegen gaan altijd blootshoofds, dragen het hair glad, doch met eene scheiding in het midden, van het voorhoofd tot op de kruin, en binden het van achteren tot eene dikke knot, die lang in den nek afhangt. Hare voorste tanden hebben zij gewoonlijk geheel, tot op het tandvleesch, afgeslepen, hetgeen zij voor schoon houden. — Zilveren en gouden halsketens van fijn draadwerk gevlochten, snoeren van glas- en andere kralen [133]), armringen van zilver, goud, ivoor of ook wel van dik koperdraad, en dergelijke versierselen meer, zijn voor het overige vrij gemeen bij dit volk en getuigen van zijne zucht tot opschik. Zijn smaak, te dezen opzigte, is evenwel eenigzins meer gekuischt, dan die der door ons be-

schrevene, meer oostelijk wonende eilanders. Cook gewaagt van verschillende in de huid geprikte zwarte teekens, *Tata* [134]) genaamd, welke hij op de armen van bijna alle mannen en ook der vrouwen op Sawoe had opgemerkt, en dat hem de inboorlingen, op zijne vraag naar den oorsprong dier teekens, te kennen hadden gegeven, „dat dit gebruik reeds lang bij hen bestaan had, alvorens een Europeaan tot hen gekomen was, en dat op de naburige eilanden de bewoners met kringen om hunne halzen en borsten geteekend waren." Indien dit berigt der inboorlingen juist is, moeten zij daarmede de wilde bergbewoners van het eiland Sumba of Tjindana, of veelligt die van Flores bedoeld hebben, aangezien het tatouëren aan de volksstammen van Timor ten eenemale onbekend is. Wel hebben wij bij niet weinige Rottinezen verschillende teekens, vooral hunne namen, op een' der voorarmen of op de bovenzijde der handen, in de huid geprikt gezien; doch deze ligehaamsversieringen, of liever ontsieringen, schenen ons toe, nabootsingen te zijn van hetgeen men dikwerf bij Europeesche matrozen en soldaten waarneemt, te meer, daar die namen met Romeinsche letters gezet waren. Wij hebben reeds elders de aanmerking gemaakt, dat door ons op geen der Indische eilanden eene eenigzins volkomene en, gelijk bij de Zuidzee-volken, als oorspronkelijk te beschouwen tatouëring is aangetroffen, dan alleen bij de Dajakkers van Borneo. Volgens Crisp is echter deze smaak ook bij de bewoners der Pagai- of Poggy-eilanden algemeen in gebruik, en wordt door hen *Titi* [135]) genoemd.

Het huisraad en de gereedschappen voor den veldbouw dezer eilanders zijn even eenvoudig, als die hunner oostelijke naburen, en bepalen zich ten naastebij ook tot dezelfde voorwerpen. Van meer bijzonderen of eigenaardigen vorm zijn daarentegen, gelijk overal in die streken, de door de Sawoenezen zelven vervaardigd wordende, en bijgevolg meer zuiver nationale wapentuigen: als het zwaard, de lans en het schild. Het zwaard, daar *Hemola* geheeten, is omtrent acht decimeters lang, waarvan het regte lemmer er ruim zeven inneemt. Het korte gevest is gewoonlijk van buffelhoren, en niet zelden, even als het boven- en ondereinde der scheede, geheel met bladtin bekleed. Buiten-

dien is het gevest, benevens de punt der scheede, dikwerf met eenige bundeltjes zwart paardenhair getooid, terwijl het overige der scheede, tot vermeerdering harer sterkte en verfraaijing tevens, meestal digt met fijn gespleten en rood geverfd rottingriet omwikkeld is. De lansen (*Kepokeh*) zijn ligt en slank van maaksel, en uit dien hoofde minder als speer tot steken, dan wel tot werpspies geschikt. Deze lansen zijn in de hand van een' geoefend' man een zeer gevaarlijk moordtuig, en een voorvechter te paard voert er niet zelden van een half tot een geheel dozijn met zich. Zij hebben de lengte van omstreeks twee en een' halven meter, waarvan de smalle ijzeren spits vier tot vijf decimeters inneemt. De dunne en eenigzins buigzame stok is van vast en taai hout, en gewoonlijk van onderen met eene hoornen punt voorzien. De schilden (*Kehapie* en *Tamien*) zijn òf schijfvormig en bestaan uit buffelhuid, òf zij zijn vierhoekig-langwerpig en uit hout vervaardigd. De eerstbedoelde zijn meer of minder bol en hebben rondom eenen stevigen zoom van rottingriet; de houten schilden zijn dakvormig of in de lengte naar weêrskanten afhellend en meestal met vuil roode en zwarte kleuren beschilderd. Buiten deze wapentuigen bezitten de Sawoenezen eene soort van kris of dolk [136]), patroontasschen, die, even als bij de Rottinezen en Timorezen, om het lijf worden gegord en van onbereide buffelhuid gemaakt zijn, terwijl tevens de Europesche militaire geweren door hen op hoogen prijs gesteld en in den oorlog gaarne gebezigd worden.

De huizen vertoonen op Sawoe denzelfden bouwtrant, als op Rotti; zij zijn langwerpig-vierkant en staan doorgaans op palen, ter hoogte van omtrent vier voet boven den grond. Cook zegt, dat sommige huizen aldaar niet meer dan twintig, maar andere wel vierhonderd voeten lang zijn, al naar gelang van den rijkdom of den rang der eigenaren. — De regeringsvorm dezer eilanders is op hetzelfde stelsel gegrond, dat algemeen onder de volken der Timorsche eilanden-groep heerschende is. Sawoe is verdeeld in vier van elkander onafhankelijke rijkjes, naar hunne voornaamste dorpen: T i m o, S e b a, L i a ï en M a s a r a genaamd; terwijl op het naburige R a n d j o e a, een vijfde van dien naam gelegen is. Elk van deze vijf rijkjes, onder

welke Timo het aanzienlijkste is, wordt door een' eigen *Dowai* (*Doöuai?*) of Radja geregeerd, welke weder één' of meer *Weto's* (Fettors), *Tamoekon's* en andere lagere hoofden onder zich heeft.

Tot de merkwaardigste voorwerpen, welke met de godsdienstige denkbeelden der Sawoenezen in verband staan, behooren zekere gewijde steenen, die, uithoofde hunner strekking, eenige overeenkomst hebben met de vroeger vermelde, zoogenaamde wierook-steenen der bewoners van de Uliassersche eilanden. Te Koepang, nagenoeg in het midden der stad, op de binnenplaats van een steenen gebouw, bevindt zich zulk een heilige steen, waarop de tijdelijk op Timor aanwezige Sawoenezen, van tijd tot tijd een' hond slagten, zijne inwendige deelen onderzoeken, ten einde daaruit goede of kwade voorteekens voor hunne belangen af te leiden, en meer andere handelingen van geheimzinnigen en bijgeloovigen aard ten uitvoer brengen. Naar hetgeen ons door onderscheidene Sawoenesche Grooten is verhaald, bezit schier elke hunner goden, wier getal, even als bij de Rottinezen, niet gering is, een' zoodanigen offersteen, als het altaar, waar hulp en bijstand van hem wordt afgesmeekt. Deze omstandigheid geeft veelligt eenige opheldering aangaande de hooge waarde, welke Cook verzekert, dat aan soortgelijke oude steenen op Sawoe wordt toegekend, wanneer die lang in het bezit van zekere familiën zijn geweest, en bij erfenis op hare nakomelingen overgingen; zij worden rond de huizen geplaatst en tot rustbanken gebezigd. „Elke Radja," verhaalt deze opmerkzame zeevaarder dienaangaande verder, „zet in het voornaamste dorp van zijn landschap eenen grooten steen, als gedenkteeken zijner regering. Sommige dier steenen zijn zoo groot, dat het moeijelijk te begrijpen valt, door welke middelen zij ter plaatse, waar zij liggen, kunnen gebragt zijn, en zulks vooral ten opzigte van die, welke op de toppen van heuvelen worden aangetroffen. In de hoofdplaats Seba vindt men dertien zulke steenen, behalve vele brokken van vroegere dagteekening, die reeds zooverre vergaan zijn. Deze steenen strekken ondertusschen niet enkel tot gedenkstukken, maar nog tot andere doeleinden. Telkens wanneer een Regent daar sterft, worden schier al de in het land aanwezige huisdieren geslagt [vooral

vele paarden, wijders honden, varkens, buffels enzv.] en aan de onderdanen een algemeen feest gegeven, bij welke gelegenheid de verzamelde menigte zich rondsom die steenen schaart en hen tot tafels gebruikt [waaruit is af te leiden, dat zij meestal van boven plat moeten zijn].″

Indien de opgave juist is, dat de dertien steenen, door Cook te Seba gezien, de regeringen van even zoo vele verschillende vorsten aanduiden, en men dit cijfer in het getal jaren deelt, dat sedert de verwoesting van Modjopahit en de algemeene vervolging der Hindoes op Java, tot 1770, toen Cook Sawoe bezocht, verstreken was, dan verkrijgt men een tijdvak van ruim twee-en-twintig jaren voor iederen regeringsduur. — De baai van Seba is de beste en veiligste haven van geheel het eiland, en het is daarom zeer waarschijnlijk, dat de eerste volksplanters zich in haren omtrek gevestigd hebben. Of deze nu werkelijk van Java kwamen, en welke historische waarde, in het algemeen, de medegedeelde berigten bezitten, zijn wij niet in staat met eenige de minste zekerheid te beslissen. Zoo lang wij echter van meer stellige en volledige narigten omtrent het onderwerpelijke eiland verstoken zijn, is het voor de ethnographische kennis van dat gedeelte onzer Oost-Indische bezittingen van aanbelang, alles zorgvuldig te bewaren, wat gedurende een tijdverloop van meer dan twee eeuwen, sedert welke Sawoe reeds aan het Nederlandsche gezag is onderworpen geweest, tot ons is overgebragt en dat veelligt eenmaal medewerken kan tot het verspreiden van licht over den duisteren oorsprong van het bedoelde volk.

″Vele Rottinezen,″ merkt de zendeling Heymering aan, ″zeggen, dat de zielen der afgestorvenen oversteken naar het eiland Savo, omdat dit eiland eerder dan het hunne bevolkt werd.″ [137]) De namen der godheden van de Sawoenezen verschillen echter geheel en al van die der bewoners van Rotti. Als goede geesten, die zich in het luchtruim ophouden, zijn ons door de Sawoenezen opgegeven: *Poelado*, *Kenoese*, hemelsche regter, vonnisveller, *Mahoekia*, van wien de overwinning in den krijg verbeden wordt, *Soerawoe*, bode, overbrenger der gebeden, *Dokeleo*, helper; terwijl zij tevens van een' god *Djawi*

spraken, welk woord aan de Kromo-Javaansche uitdrukking, *Djáwi*, als naam van het eiland Java, doet denken, en eindelijk ook van een' *Deó*, den grootsten god, dien zij vermoedelijk van de zoogenaamde zwarte Portugezen te Larantoeka, op Flores, met welke zij handelsbetrekkingen onderhouden, hebben leeren kennen. Van den naam Doheleo is veelligt de achterste helft in zin verwant aan het Timoresche *léoe*, en daar wij het eerste gedeelte evenmin op eene aannemelijke wijze uit het Javaansch als uit het Maleisch weten te verklaren, hetwelk ook met de meeste andere opgegevene namen van goden of geesten der Sawoenezen het geval is, moeten wij hen veronderstellen, uit de nog weinig bekende talen der kleine Sunda- of Timorsche eilanden afkomstig te zijn. Als booze geesten zijn ons voornamelijk twee genoemd: *Seôlie* en *Roeweh.* Beide hebben hun verblijf onder de aarde en berokkenen den mensch ongelukken. Roeweh, de dienaar van Seôlie, doodt de stervelingen, doet humne zielen in rook vervliegen, en delft heimelijk de lijken uit het graf op, om hen aan zijnen heer te brengen, die ze opeet. — *Madjoepai* (Modjopahit), de stamvader des eersten vorsten van Sawoe, zweeft thans onzigtbaar op dit eiland rond, zijnde zijne schim het laatst op zekere plaats *Kotika* [138]) gezien, naar welk oord de bewoners tegenwoordig van tijd tot tijd eene bedevaart doen. — Ongelukkige gelieven zullen vooral *Raï* en *Lieroe* [139]) in den nood om hulp en bijstand aanroepen.

SOLOR. Al hetgene wij tot nog toe van dit eiland weten, is van zeer weinig beteekenis, en bewijst duidelijk hoe weinig zich de dienaren der Compagnie, op enkelen na, aan de verspreiding van kennis omtrent de landen en volken van Indië lieten gelegen zijn. Onder al de Portugezen en Hollanders, welke gedurende den loop van een paar eeuwen, korter of langer tijd op Solor vertoefd hebben, was er niet een enkele, die genoegzame bekwaamheid bezat of lust gevoelde, tot het leveren van een eenigzins algemeen en zakelijk verslag over dit eiland. Vandaar de oppervlakkigheid en de herhaling van dezelfde schrale berigten, door schier alle schrijvers van de zeventiende tot in de negentiende eeuw.

De oudste Europesche reiziger, in wiens verhaal wij het

onderwerpelijke eiland vermeld vinden, is Pigafetta [140]), die het Zolot noemt. Deze opgaaf dagteekent van Januarij 1522, toen de togtgenooten van Magelhaens, van Boeroe naar Timor zeilende, door de Zeestraten stevenden, welke de eilanden Flores, Adenara, Solor en Lomblem van elkander afscheiden. Even als Pigafetta, vermelden echter ook de latere Spaansche, Portugesche en Vaderlandsche schrijvers, uit de zeventiende eeuw, niet veel meer van Solor, dan den naam, dien zij somtijds ook Zolor spellen.

Aangaande de geographische ligging van dit eiland, zijn ons geene nieuwere astronomische bepalingen bekend, dan die ten grondslag strekten aan de kaarten van Norie en Horsburgh, volgens welke het gemiddeld op 8° 38′ 0″ Z breedte en 123° 0′ 0″ O. lengte van Greenwich gelegen is. — De geschiedkundige gebeurtenissen van Solor, voor zooverre zij geboekstaafd zijn, vindt men het volledigst bij Valentyn [141]), uit wiens werk schier alle latere schrijvers hunne mededeelingen te dezen opzigte geput hebben. In de opgave der namen van de op dit eiland gelegen dorpen, heerscht echter bij Valentyn eenige verwarring, gelijk door ons reeds in het voorbijgaan is aangetoond. Juister is dienaangaande het korte, door van Hogendorp [142]) gegeven berigt, hetwelk, op zijne beurt, eenigzins verbeterd en vermeerderd werd, door de bijdragen tot de kennis van Solor, voorkomende in *de Oosterling*, het *Tijdschrift voor Ned. Indië* en het *Natuurkundig Tijdschrift v. N. I.* Wij zullen niet verwijlen bij hetgene deze Vaderlandsche werken te lezen geven, maar ons alleen tot de mededeeling onzer eigene waarnemingen beperken.

De Solorezen, door ons te Timor-Koepang gezien, waren allen uit de kuststreken van hun eiland, het meest uit de hoofddorpen Lamakera en Lawajang, afkomstig (zie bl. 98). Volgens hun zeggen stammen de ingezetenen van die beide dorpen en andere, hen omgevende kustvolken, grootendeels van de Boetonezen af, met welke zij ook inderdaad in menig opzigt, zoowel met betrekking tot het ligchamelijke, als tot hunne zeden, veel overeenkomst aan den dag leggen. Zij belijden, even als de bewoners van Boeton, althans in naam, de leer van den Koran; maar hechten tevens aan allerlei bijgeloovige

en Heidensche denkbeelden. Wel spreken zij van *Allah tàāla* [143]), den onzigtbaren grooten God, die alles geschapen heeft, en in *Kĕlam* (het uitspansel, den hemel) verblijf houdt; doch zulks neemt niet weg, dat zij nu en dan, bij bijzondere gelegenheden, ook *Rarak* (de zon), *Woelan* (de maan) en *Tanah* (de aarde) aanroepen en offers brengen. Zij kennen, onder de namen *Noeba* en *Nāra*, het eerste menschenpaar, wier schimmen thans nog op aarde rondzwerven, in oude vijgenboomen [144]), rotsholen enz.v. huisvesten, de smeekingen der levenden tot de hoogere godheden overbrengen en door hare voorspraak ondersteunen. *Kodhan noean*, de schimmen der voorouders, waken over hun nageslacht op aarde, en beschermen het tegen velerlei onheilen, waarvoor, van tijd tot tijd, door het offeren van rijst en andere eetwaren op de graven der overledenen, gevoelens van dankbaarheid worden aan den dag gelegd. *Kobok noeran wai ahoen* is een booze geest, die zijnen dienaar *Noeöen*, in hoedanigheid van een sterken luchtstroom (wind), somtijds over de aarde laat heenstrijken, om de stervelingen door krankheden en andere kwalen te teisteren. Aan sommige der goede goden zijn afzonderlijke huizen toegewijd, waar de offeranden geplengd worden. Ieder Solorees heeft op deze of gene plaats een bundeltje katoen, waarin eenig zilver is gewikkeld, begraven; dit sympathetische voorwerp wordt bij hen *Bra'ha* genaamd, en strekt voornamelijk ook, om bij de goden verhooring te erlangen. Het lansvademen wordt, even als bij de Rottinezen, Sawoenezen, Timorezen en andere bewoners dier eilanden-groep, insgelijks door de Solorezen, ter ontdekking der oorzaak van eenig hun overkomen onheil, in het werk gesteld.

De vermaken der kustvolken van Solor getuigen van den lagen trap hunner beschaving. Hunne dansen, die wij alleen door mannen hebben zien uitvoeren, zijn van een' onstuimigen en woesten aard. Half naakt, doch met reepen van jonge, geelkleurige palmbladen aan hoofd en ligchaam uitgedost, vereenigden zij zich, bij het schijnsel van vuur en maanlicht, in een' niet geheel gesloten kring, sommigen elkander bij de hand houdende, en bewogen zich langzaam in het rond, waarbij zij op de maat van trom- en gongslag allerlei dolle gebaren

maakten en Inidkeels, uit verschillende toonen zongen, of liever schreeuwden, — Zij verlustigen zich ook, door met dunne rottingstokken, en somtijds zelfs met hunne zware houwers, twee aan twee tegen elkander te vechten, hetwelk insgelijks onder het geluid van trom en gong plaats vindt. Wanneer zij enkel met rottingstokjes, ter dikte van omstreeks een' pink en twee of drie voeten lengte, het kampspel ondernemen, trachten de vechtende elkander voornamelijk op de armen en beenen gevoelige slagen toe te brengen, of die onder onophoudelijke kluchtige sprongen met hunne stokjes af te weren. Dit duurt zoo lang, tot dat ten laatste eene der partijen, bij herhaling te duchtig geraakt en te zeer door pijn gefolterd, eensklaps het rottingrietje wegsmijt en in overhaasting het strijdperk verlaat, tot groot vermaak der toesehouwers, die den overwonnene uitlagehen en den dapperen verwinnaar lof toezwaaijen. Ernstiger van aard is het speelgevecht met den houwer, waarbij ieder strijder een houten schild in de linker hand houdt, om daarmede de slagen op te vangen van dat gevaarlijke wapen. Het gebeurt evenwel somtijds, vooral wanneer zij door het gebruik van arak, waarvan de Solorezen groote liefhebbers zijn, in opgewondenheid geraken, of wel om andere redenen driftig en kwaad worden, dat de een den ander' alsdan op eene geduchte wijze verwond of, door hem den halven arm of eene hand af te kappen, vreeselijk verminkt.

De zwaarden der Solorezen verschillen aanmerkelijk van die der bewoners van Timor, Rotti enzv.; zij hebben in hunnen vorm, vooral ten opzigte van het lemmer, veel overeenkomst met de houwers der Boetonezen en van sommige Alfoeresche volksstammen op Celebes en in de Molukken. Het lemmer is gewoonlijk vijf of zes decimeters lang, zeer stevig uit ijzer vervaardigd, aan het begin vrij smal, doch naar voren toe allengs meer dan eens zoo breed, en aan den scherpen kant in eene verlengde punt uitloopende; de rug is breed en afgerond. Het lange en flaauw gebogen handvatsel is insgelijks zeer stevig, meestal uit zwart buffelhoren bestaande, waarvan de achterhelft met witte, zwarte of wel roode lappen omwikkeld en buitendien met paarden- of ander, soms geverwd, hair versierd is,

terwijl het platte, naar onderen uitstekende middelstuk, uit wit been en zwart horen is zamengesteld, en het voorste gedeelte van het gevest, waar het lemmer in vastzit, uit gegoten lood bestaat, waardoor de zwaarte dezer, met eene of beide de handen gevoerd wordende houwers, niet weinig vermeerderd wordt. Deze zwaarden worden door den Solorees gewoonlijk bloot en zonder scheede gedragen, en vormen, met een uit ligt hout vervaardigd schild, zijne meest gewone wapenrusting; buitendien voert hij ook somwijlen eene ligte lans, of pijl en boog. De boog, ter lengte van zestien of achttien decimeters, bestaat òf uit taai hout, met een' ring van horen in het midden, òf uit gespleten bamboes; de koord of snaar is uit boombast (gewoonlijk van eene Paritium-soort) vervaardigd. De pijlen zijn acht of negen decimeters lang, waarvan de dun bamboesrieten stok zeven of acht decimeters inneemt; de spits der pijlen is meestal van ijzer en plat, lancetvormig of ook van weêrhaken voorzien; somtijds echter bestaat zij uit het been van eene kip, eend of geit. De schilden zijn van verschillende grootte en worden daarnaar òf enkel met de hand, òf door middel van den geheelen voorarm bestuurd. De grootste schilden, gelijk die vooral door de voorvechters worden gebruikt, hebben elf of twaalf decimeters lengte, bij negen of tien centimeters breedte; zij zijn van vrij dik, maar zeer ligt hout gemaakt, aan de voorzijde bol, van onderen afgerond en aan het boveneinde plat, of wel eenigzins uitgehoold en met witte of roode vlaggetjes en eene hooge pluim van hanenvederen versierd, die, vermits haar stok van rotting is, door het sterke wippen bij iedere beweging, de vlugge en gemakkelijke behandeling van het schild niet weinig belemmerd. Over het geheel zijn de Soloresche voorvechters, op eene niet minder zwierige, dan bezwarende wijze uitgemonsterd. Voor de borst en op den rug hebben zij veelal twee dunne plankjes hangen, door twee banden van buffelvel, die over de schouders gaan, aan elkander vastgehecht, en welke banden en plankjes geheel met witte zeehorens van het geslacht Ovula (Ovula oviformis) bezet zijn [115]; terwijl buitendien eene lange en in vele bogten gekromde pluim, van bundels hanenveêren, roode en witte vlaggetjes en rood-

geverfd bokkenhair, zich uit het bovengedeelte der ruggeblank verheft en den held op verren afstand kenbaar maakt. Eindelijk prijkt zijn voorhoofd met een', door middel van koorden aan het achterhoofd vastgesnoerden, breeden band, of wel met een hoog en puntig tooisel, van voren met rood laken bedekt, en met rood en blaauw geverfd bokkenhair, witte vlaggetjes, en soms ook met vogelvederen en schulpen versierd.

De dagelijksche kleeding der Solorezen verschilt in menig opzigt van die der bewoners van Timor en andere naastbij gelegene eilanden; en zulks zoowel met betrekking tot de hoedanigheid van het weefsel, de kleur en de teekening der stof, als inzonderheid tot de kleedingswijze der mannen. Deze namelijk dragen veelal eene soort van korte en wijde broeken, die om de heupen worden vastgesnoerd, en niet veel verder dan de kniën reiken, met eene kleine scheiding tusschen de beenen. De stof dezer broeken is grof en niet zeer vast geweven, vuil wit van grondkleur, met dof roode, en somwijlen ook met blaauwe strepen in de lengte. Zij gelijkt over het geheel meer naar zeildoek, dan naar lijnwaad voor een kleedingstuk. Van dezelfde grove stof dragen de mannen ook dikwerf een vrouwenhemdvormig baadje, met wijde mouwen, terwijl zij, in plaats daarvan, ter bedekking van het bovenlijf, ook niet zelden langwerpige, shawlachtige doeken gebruiken, wier weefsel eenigzins vaster en minder oneffen van draad is, dan dat der broeken en baadjes. Over de lengte dezer doeken loopen op lichten grond, roode en zwarte, of op blaauwen grond, zwarte en witte strepen en lijnen. De beide uiteinden zijn gewoonlijk met franjes van dezelfde kleuren versierd. Om het hoofd wikkelen de Solorescbe mannen het liefst een' bont katoenen zakdoek, bij gemis waarvan zij somtijds, tot het opbinden van het hair, enkel eenen smallen Timoreschen of Beloneschen hoofdband, of ook slechts eene reep Lontarblad bezigen. — De vrouwen gaan blootshoofds, dragen grove sarong's, met vuilachtig roode, witte en blaauwe kleuren, overdwars gestreept, en die, even als de kleedingstukken der mannen, door haar-zelven vervaardigd worden. Zij versieren voorts gaarne armen en hals met ringen van ivoor, zilver of geel koperdraad, schelpen en snoeren van kralen, enz.

De huidkleur der onderwerpelijke kustvolken van Solor is, in het algemeen, vrij donker bruin, hetwelk missehien gedeeltelijk aan het visschersleven, dat zij van jongs af leiden, moet worden toegeschreven, doch waartoe ook hunne weinige zindelijkheid kan medewerken. Hun hoofdhair is zwart en van nature sluik; hunne gelaatstrekken zijn grof en, met den tamelijk platten en breeden neus en den grooten mond, er verre af van een zachtmoedig of bevallig uiterlijk op te leveren.

GEOGNOSTISCHE SCHETS

VAN

TIMOR'S WESTELIJK GEDEELTE,

EN VAN DE EILANDEN

KAMBING EN SAMAUW.

I.

TIMOR.

De uiterlijke gedaante van het door ons bereisde, westelijke gedeelte van Timor is, zooals reeds uit onze vroegere mededeelingen blijkt, zeer bergachtig. Ontelbare rivieren van onderscheidene grootte, wier bronnen in het middel- of de waterscheiding vormend, hoogste gedeelte zijn gelegen, doorkronkelen, in noord- of zuidwaartsche rigting, het eiland. Hare beddingen zijn meestal min of meer digt bezaaid met gerolde steenen en zandachtig gruis van verschillende rotssoorten.

De hoofdgebergten van Timor's westelijke helft [146]) bestaan uit die oudere neptunische formatie, welke in het leerstelsel onder den naam van Graauwwakke-groep bekend is. Het zijn de drie hoofd-rotssoorten dezer groep, te weten: het graauwwakke-kalksteen, het graauwwakke-zandsteen en het thoonschiefer, welke daar, gelijk in andere streken der aarde, afwisselend met elkander worden waargenomen en een zamenhangend geheel vormen.

a.) Het graauwwakke-kalksteen, op Timor groote rotsgevaarten en steile bergen vormende, van welke zich sommige der laatsten 4000—5000 voet boven de oppervlakte der zee verheffen, bestaat uit eene digte, op de breuk vlak-schelpachtige massa, gewoonlijk van graauwe, somtijds van roode kleur, en met aderen van wit kalkspaat in alle rigtingen doortrokken, dikwerf in zulk eene groote hoeveelheid, dat de grondmassa schier geheel verdwijnt, en het gesteente een gekristalliseerd aanzien erlangt; groote of kleinere holten, of spleten, met puntige rhomboëder-kristallen van kalkspaat overdekt, worden er niet zelden in aangetroffen. Eene eigenlijke laagswijze vorming hebben wij niet waargenomen; alleen zagen wij hier en daar ligte strepen door de rotsen heenloopen, die er veelligt speuren van vertoonden. Het gesteente is echter door veelvuldige spleten en kloven uiteengereten; meer of minder wijde scheuren, die van de hoogte der rotswanden nederwaarts dalen, en weêr van andere, in verschillende hoeken, doorsneden worden, geven aan die wanden een zeer ruw en woest aanzien. — De heuvels en bergen, uit dit kalksteen zamengesteld, zijn door hunne karakteristieke vormen, reeds op verren afstand, van de overigen des eilands gemakkelijk te onderkennen. Hunne omtrekken zijn meestal in het oogvallend scherphoekig, dikwerf gehakkeld, en vertoonen niet zelden naald- of torenvormige spitsen, die zich hoog en vrij in de lucht verheffen. De naaktheid dezer rotsgevaarten heeft in de landtaal het woord *Fatoe* (d. i. klip, rots), als algemeenen naam voor hen in gebruik doen komen, en zulks in tegenstelling der eigenlijke bergen (*Netem*, in het Timoreesch), die doorgaans meer zijn begroeid en hoofdzakelijk uit de volgende steensoort bestaan.

b.) Het graauwwakke-zandsteen, dat zich onmiddellijk aan de voorgaande rotssoort aansluit, vormt bergen, minder gekenmerkt door ruwe en scherpe omtrekken; doch waarvan sommige met kegelvormige toppen, tot de hoogste punten (6000—7000 voet) van het eiland behooren. Aan hen zijn voor het overige meer afgeronde en zacht golvende lijnen eigen, niet zelden uit lange ruggen bestaande, terwijl hunne hellingen gewoonlijk met gras, struiken of bosschen bedekt zijn, tusschen

welke slechts hier en daar de naakte rotswanden doorschemeren. Het gesteente zelf is van eene graauwe of geel-bruine kleur. De korrels, in een ter naauwernood te onderscheiden deeg besloten, zijn zeer verschillend van grootte en wisselen van die eener linze, tot eene schier ondeelbare kleinheid af. Dit zandsteen draagt hier en daar, vrij duidelijke kenteekens eener laagswijze vorming; somtijds hebben de lagen slechts eene dikte van weinige voeten en worden zij door dunne schilferige beddingen van elkander gescheiden. Op sommige plaatsen in het landschap Fialarang, vertoont het zandsteen, vermoedelijk ten gevolge van gedeeltelijke ontbinding, eene kogel-struktuur; schaalvormige stukken laten zich van zoodanige bollen gemakkelijk afligten: een verschijnsel, dat insgelijks aan het graauwwakke van Ehrenbreitstein, bij Coblenz, wordt waargenomen.

De bestanddeelen, overblijfselen van ontbondene rotssoorten, waaruit dit zandsteen is zamengesteld, zijn voornamelijk b l a a u w-a c h t i g-w i t t e k w a r t s en t h o o n s c h i e f e r; somtijds ook vergruisde stukjes k a l k s t e e n, met kleine blaadjes zilverwitte m i c a vermengd. Plantaardige zelfstandigheden, van buiten met eene dunne koolachtige korst overtrokken, ontwaart men niet zelden in de geelachtig-bruine verscheidenheid van dit gesteente; in die van graauwe kleur daarentegen, zijn ons zoodanige inmengselen niet voorgekomen.

c.) Het t h o o n s c h i e f e r vertoont eene gelijkvormige massa van sterk schilferige hoedanigheid. De kleur wisselt van het licht grijze tot het donker zwarte af. Naarmate de koolachtige deelen menigvuldiger zijn, bezit het gesteente minder zamenhang en vastheid, welke eigenschap, bij de zwarte verscheidenheid, zoodanig vermeerdert, dat zij in een waar t e e k e n s c h i e f e r (zoogenaamd z w a r t k r i j t) overgaat. Tusschen de enkele lagen vindt men somwijlen eenig ijzerkies, in den vorm van dunne plaatjes of platgedrukte kogels met eene hobbelige oppervlakte. Niet zelden is voorts het gesteente met fijne aderen van kwarts doortrokken. — Het thoonschiefer, welks naauwe betrekking tot de beide eerst beschrevene rotssoorten bekend en door ons ook op Timor waargenomen is, wisselt aldaar nu en dan met haar af en vormt daarin, en vooral in het graauw-

wakke-kalksteen, ondergeschikte beddingen. Waar die beide gesteenten met elkander in aanraking komen, vindt men er gewoonlijk eene graauwachtiggroene en voor het gevoel vetachtige, talkaardige zelfstandigheid, welke op plaatsen, waar beddingen van geringe dikte dier twee rotssoorten elkander bij herhaling afwisselen, aan het onderwerpelijk gesteente het aanzien van een onzuiver groenachtig talkschiefer geeft. — Het thoonschiefer is voor het overige door ons op Timor slechts in enkele weinige, vrij ver van elkander verwijderde streken, als vast gesteente, waargenomen. Wij vonden het, in dien staat, voornamelijk in eenige diepe dalen en langs de oevers van bergstroomen; nergens echter liet zich zijne uitbreiding ver vervolgen.

De Graauwwakke-groep vertoont zich op Timor als hoofdformatie, en draagt wezentlijk tot het eigenaardige karakter van het land bij. Zij strekt zich, met insluiting der hoogste bergen, van bijkans de baai van Koepang, in noord-oostelijke rigting, midden door het eiland, op schier gelijken afstand ter weêrszijden van de zeekust uit, en vormt op die wijze, als ware het, de kern van het land, tegen welke zich de andere formatiën aansluiten. De rijkste goudvoerende rivieren, alsmede die, in welker beddingen wel eens stukken gedegen koper en kopererts en zijn gevonden, ontspringen binnen haar gebied en stroomen een eindweegs door hetzelve.

Aan den zuidelijken voet van den berg Micomaffo, nabij de plaats, waar het thoonschiefer eene vaste bedding vormt, wordt het zandsteen, uit de bovengenoemde groep, van serpentijn doorbroken. Wij bezigen opzettelijk de uitdrukking „doorbroken," vermits de omstandigheden, onder welke het serpentijn daar te voorschijn treedt, duidelijk aantoonen, dat het uit het binnenste der aarde, in vurigvloeibaren staat, tusschen het graauwwakke-gesteente is opgestegen.

Het serpentijn is gekenmerkt door inmengselen van saussuriet, bronziet en ophiet, van welke mineralen vooral het laatstgenoemde in zulk eene groote hoeveelheid aanwezig is, dat

soms het geheele gesteente een bont ophietachtig aanzien erlangt; minder menigvuldig vindt men het serpentijn van de gewone digte, of zeer fijnkorrelige, en daardoor gelijkvormige hoedanigheid. Vezelen asbest, van glanzige, zijdewitte kleur, vertoonen zich dikwerf, in verschillende rigtingen, als aderen en snoeren in de serpentijn-massa. De werking van dit gesteente op den magneet is zeer opmerkelijk, en aan een regthoekig stuk is door ons zelfs eene vrij sterke polariteit waargenomen; ongetwijfeld een gevolg van hoogst fijne en voor het oog niet zigtbare magneetijzer-deeltjes, welke het gesteente bevat. Stukken korrelig magneetijzer, ten deele van de grootte eener vuist, zijn door ons in de nabijheid van het serpentijn en tusschen de gerolde steenen dezer rotssoort in de naburige rivierbeddingen, vrij menigvuldig gevonden.

Met het serpentijn, en daarmede in naauwe betrekking staande, komt een conglomeraat voor, bevattende hoekige stukken van gemeen serpentijn en ophiet, vermengd met min of meer veranderde overblijfselen van graauwwakke-zandsteen, welke steenstukken, door middel van een peksteenachtig deeg, tot eene vaste massa zijn verbonden. Nu en dan is dit conglomeraat doortrokken van donkere strepen of fijne lagen, ter dikte van twee of drie lijnen, uit een metaalglanzend zwart mineraal bestaande, dat op de breuk splinterig is, voor de blaaspijp zacht gloeit en opzwelt, en tot vuil bruinachtig graauwe slakken overgaat. De verandering, welke het zandsteen bij de vorming van het genoemde conglomeraat, zoowel als daar, waar het als vast gesteente naast het serpentijn ligt, ondergaan heeft, springt zeer in het oog. Zijne vastheid is, evenzeer als zijne geel-bruine kleur, ten eenemale verdwenen; het is integendeel brokkelig, valt ligt aan stukken, en vertoont niet zelden vlekken en strepen in verschillende schakeringen en overgangen, en wel van het donker bruin-roode tot in het licht groene, met vrij scherpe afscheidingen.

Waar eene plutonische rotssoort, gelijk het bedoelde serpentijn, met zulke verschijnselen waargenomen wordt, kan er weinig twijfel bestaan, dat zij oorspronkelijk uit het binnenste der aarde afkomstig is, de weleer op haar rustende sedimentaire

gesteente-beddingen, in vurig-vloeibaren staat, met geweld doorbroken heeft, en tot aan de buitenvlakte opgestegen is. Het ontbreekt niet aan voorbeelden van vulkanische en plutonische gesteenten, welke door de gelijksoortigheid der verschijnselen, dit gevoelen bevestigen.

Aan de eerstbeschrevene, op Timor vrij aanzienlijk ontwikkelde gesteente-groep van het Graauwwakke of Thoonschiefer, sluit zich ten noorden, ten westen en gedeeltelijk ook langs de zuidzijde, eene kalksteen-vorming van lateren oorsprong aan, tot die reeks behoorende, welke met het bonte zandsteen en het keuper, eene der hoofdgroepen van het geognostische systema van Europa vormt, doch waarvan de twee laatstgenoemde rotssoorten, door ons op Timor, in dat afwisselende verband niet zijn waargenomen. De formatie van den muschelkalk (*Calcaire coquillier*), van welke wij bepaaldelijk de bovenste afdeeling op het oog hebben: namelijk dat rookkleurige, thonige en op de breuk vlakschelpachtige kalksteen, hetwelk bijzonder door het bevatten van zoogenaamde trochieten gekenmerkt wordt, stelt op het onderwerpelijke eiland meerendeels lange reeksen van afgeronde heuvelen en lage bergen te zamen, met slechts hier en daar plotseling opstijgende rotswanden. Wij hebben in deze formatie de steel-geledingen van Encrinites liliiformis in aanzienlijke hoeveelheid waargenomen. De eenigermate ijzerhoudende en vandaar roodachtige massa, die den trochieten tot bindmiddel verstrekt, is niet zelden, aan losse steenstukken en aan den buitenkant der rotsen, door de vernielende werking van den dampkring, tot op mindere of meerdere diepte verdwenen, zoodat de steel-geledingen een eind ver als spijkers naar buiten steken; terwijl op sommige plaatsen vingerlange entrochieten, in de kleiaarde, die door ontbinding uit het kalksteen ontstaat, in groote menigte verspreid liggen en door ons verzameld zijn geworden. Andere versteeningen hebben wij echter in den muschelkalk niet opgemerkt, uitgezonderd eene enkele horizontale doorsnede van Terebratula vulgaris, op het breukvlak van een steenstuk.

De formatie van den jurakalk (*Calcaire jurassique*), welke op Timor, van den buiten- of zeekant, de voorgaande formatiën als omgordt en zich hoofdzakelijk tot de kuststreken bepaalt, bestaat meerendeels in een digt kalksteen, van licht geelachtige kleur en bijzonder schelpachtige breuk; derhalve tot die afdeeling dezer formatie behoorende, welke in het stelsel den naam van „witte jurakalk” draagt. Somtijds bevat het gesteente vrij veel thoondeelen, ten gevolge waarvan het mergelachtig wordt en, naarmate het sterker met ijzeroxyde doordrongen is, neemt het eene bruin-roode kleur aan. In het algemeen vertoont deze formatie in de hoogere gedeelten des lands en daar, waar zij den muschelkalk nadert, dikwerf eene min of meer oölithische hoedanigheid en donkerder kleur, dan in de lage kustlanden, waar zij op vele plaatsen in een' fijnsponsachtigen koralenkalk overgaat. Op de zacht glooijende hellingen der noordelijke kustbergen, vooral in het distrikt Fialarang, vindt men vele verspreid liggende blokken van een kalk-conglomeraat; stukken van eene oölithische en digte, witte kalkmassa, met overblijfselen van Astraeae doormengd, liggen in een deeg van kalkachtig-thonige hoedanigheid besloten. — Waar de genoemde jongere kalksteen-formatie tot aan den zeeoever reikt en hare rotsen onophoudelijk door den golfslag geteisterd worden of, in het algemeen, gedurig aan de ontbindende werking van water en lucht zijn blootgesteld, is hare oppervlakte doorgaans min of meer sterk uitgebeten, van scherpe punten en holten voorzien en met eene zwarte korst overtrokken.

Gedeeltelijk op den jurakalk rustende, wordt in het landschap Amarassie een los aardachtig, geelwit en tot het schrijven geschikt kalksteen gevonden, waarin onregelmatige knollen hoornsteen, van rood-bruine kleur en zeer splinterige breuk, bedolven liggen. De laagswijze vormig en de mineralogische gesteldheid dezer kalksteenmassa bewijzen duidelijk, dat zij als krijt te beschouwen zij. In de diepere beddingen gaat dit brokkelig krijt, naardien het meer thonig en vaster wordt, tot een grijs en geelachtig-wit mergel over, hetwelk zich hier en daar, door ingesloten groene stippen van ijzer-silicaat kenmerkt.

Deze opgaven leveren het bewijs, dat uit alle drie de hoofdgroepen van het zoogenaamde Secundaire gebergte: namelijk uit die van het Krijt, die van den Jurakalk en die der Trias-vormingen, op Timor steensoorten aanwezig zijn, welke met die van de oudere Graauwwakke-groep, de hoofdformatiën van dit eiland vormen of het grootendeels zamenstellen.

Behalve de voornoemde formatiën, waaruit op Timor, in het algemeen, de bergen, bergreeksen en de heuvelrijen bestaan, vindt men er nog onderscheidene andere mineraal-zelfstandigheden, die als ondergeschikt of van eene beperkte verbreiding, gedeeltelijk van jongeren oorsprong zijn, of als gerolde steenen in de rivier-beddingen voorkomen.

Aan het noorder zeestrand, in het landschap Ambenoe, treft men een jong, zich bij voortduring vormend conglomeraat aan, bestaande uit, door de rivierwateren afgespoelde, stukken puin der bovengemelde neptunische formatiën, welke overblijfselen door een kalkachtig en zandig deeg verbonden zijn. — Voorts vindt men hier en daar, in de binnenlanden der afdeeling Fialarang, kleine heuvelachtige verhoogingen, klaarblijkelijk van zeer jongen oorsprong en, door ontbinding der rotssoorten, van de omliggende grootere bergen gevormd. Die lage, afgeronde heuvelen namelijk, worden meestal in breede valleijen, langs de boorden van rivieren aangetroffen, en zijn vooral zamengesteld uit een fijnschilferig thoon, van grijs-blaauwe kleur, somwijlen met eene aanzienlijke hoeveelheid ijzeroxyde bezwangerd en daardoor in het donker rood-bruine overgaande. Op plaatsen, waar deze laatste tint de bovenhand heeft, is aan het thoon geene regelmatige laagswijze vorming op te merken; doch waar het graauw is, wisselt zijne struktuur van het fijn- tot het grofkorrelige af. Naar het heet, zouden in dit thoon, behalve het vroeger vermelde aardachtige malachiet, ook somwijlen stukken gedegen koper gevonden zijn, waaromtrent echter geen inlander op de plaats zelve, aan Dr. Macklot eenig bepaald uitsluitsel kon geven. Wat aangaat het malachiet, dat

voornamelijk in den roodkleurigen kleigrond aangetroffen wordt: zijn voorkomen op die plaatsen schijnt secundair te zijn, dewijl het met de meeste waarschijnlijkheid oorspronkelijk uit de oudste op Timor aanwezige neptunische formatiën: het thoonschiefer en het graauwwakke-zandsteen, afkomstig is. Het bevat, volgens chemisch onderzoek van wijlen Dr. Macklot, 22 à 23 perct. zuiver koper.

Bij deze gelegenheid nog een paar woorden over het voorkomen van koper en goud in het algemeen op Timor. Te oordeelen naar hetgeen wij van deze metalen te Koepang gezien en vernomen hebben, meenen wij het er voor te mogen houden, dat de oostelijke, onder Portugesche heerschappij staande gedeelten van dit eiland, er rijker mede bedeeld zijn, dan de westelijke, tot het Nederlandsche gebied behoorende streken. Schier al het koper, alsook het meeste stofgoud, dat men te Koepang in handen krijgt en meerendeels door de Chinesche kooplieden wordt aangebragt, is uit de Belonesche landen afkomstig. Eigenlijke mijnen, echter, vindt men er nergens; die metalen worden grootendeels uit het zand der rivieren en op andere plaatsen, uit eenen zandigen of kleiachtigen grond, door middel van uitwassching verkregen. Het gehalte van het Timorsche goud is gewoonlijk van 20 tot 21½ karaat fijn. Het koper komt dikwerf in gedegen staat voor. Wij hebben onder anderen, te Koepang een gedegen stuk, uit het Portugesche gebied ontvangen, ter zwaarte van 2,68 kilogrammes, en van eene vijgvormige gedaante. Soortgelijke stukken gedegen koper zijn aldaar door ons meer en van onderscheidene grootte gezien. De Hoogl. Reinwardt gewaagt voorts in een rapport, aangaande het voorkomen en de hoedanigheid van dit metaal op het eiland Timor, in den jare 1827, aan den Minister van Marine en Koloniën door hem gedaan, van eenen „zeer rijken kopererts, bevattende nagenoeg 85 perct. aan zuiver metaal, hetwelk gemakkelijk, door kunstmatige uitsmelting, kan worden verkregen. Met dezen erts, afkomstig uit het Nederlandsche gebied, zijn daarenboven, zegt deze geleerde, enkele stukjes van gedegen of meer zuiver koper vermengd."

Wij hebben hiermede een, zooveel mogelijk naauwkeurig,

geognostisch beeld ontworpen van de gesteldheid der door ons bereisde, het Nederlandsche gebied uitmakende, westelijke landstreken van Timor. Onze berigten verschillen, in meer dan een opzigt, aanmerkelijk van die onzer voorgangers, onder welke b. v. Péron beweert, dat Timor zijn bestaan grootendeels aan den langzamen, doch nimmer stilstaanden bouw der koraaldieren verschuldigd zoude zijn, terwijl Quoy, Gauchichaud, Freycinet en andere latere reizigers, daaraan hoofdzakelijk eenen vulkanischen oorsprong toeschrijven. Dat er geene vulkanische bergen, noch zelfs de minste speuren van ware vulkanische gesteenten, door ons aldaar gevonden zijn, hebben wij reeds vroeger aangeteekend (bl. 86). Wij zullen in geene verdere teregtwijzingen treden, aangaande al de onjuiste gevolgtrekkingen en redeneringen — want veel meer dan dit, zijn de vermelde geologische opgaven der genoemde reizigers niet, aangezien hunne berigten alleen op zeer beperkte en oppervlakkige onderzoekingen langs de kusten gegrond zijn, of wel slechts op zulke, welke door middel van een' verrekijker, aan boord van een schip zijn gedaan. — Wij gaan derhalve die redeneringen omtrent de geognostische gesteldheid van Timor met stilzwijgen voorbij, ons eeniglijk tot de mededeeling onzer eigene waarnemingen bepalende.

Gelijk de bij deze gevoegde geognostische Kaart aantoont, strekken zich onze onderzoekingen over een groot gedeelte der westelijke helft van het genoemde eiland uit; maar zijn tevens, in dit gebied, nog vele niet met cijfers geteekende en bijgevolg niet onderzochte ruimten aanwezig. Ook zijn vele plaatsen der binnenlanden alleen zeer vlugtig, bij het dóórtrekken, door ons onderzocht kunnen worden. Vandaar misschien, dat wij het natuurlijke verband der verschillende formatiën, hare onderlinge afwisselingen en laagsgewijze vormingen, niet overal zoo duidelijk en volledig hebben mogen waarnemen, als zulks van vele andere oorden bekend is. Mogelijk zelfs, dat enkele rotssoorten onzer opmerkzaamheid ten eenemale ontglipt zijn. Behalve de reeds opgenoemde, zijn nog de volgende mineraalzelfstandigheden, hetzij als geroldde stukken in de beddingen der rivieren, hetzij op andere wijze, hier en daar in meerdere

of mindere hoeveelheid door ons gevonden; als: fijn korrelig zandsteen, door afwisselende lichte en donkere strepen het aanzien van bont zandsteen hebbende, en waarvoor wij ook niet aarzelen het te houden; voorts jaspis, kiesel-schiefer, thonig bruin-ijzersteen, hoornblende-schiefer, syeniet. Het syeniet, dat ons op meer dan eene plaats in handen viel, bevatte nu eens groote kristallen van hoornblende, welke aan de massa een porphierachtig aanzien gaven, of hoornblende en feldspath wisselden beurtelings in dunne lagen met elkander af, waardoor het gesteente eene schieferige struktuur bekwam. Eindelijk hebben wij nog waargenomen: aangevlogen rood kopererts, ijzerkies, versteend hout en gipsspath; laatstgenoemd mineraal steeds in kleiaarde en het meest in het landschap Fialarang.

II.

POELOE KAMBING.

Poeloe Kambing, digt onder de zuidelijke kust gelegen van het eiland Samauw, dus in de straat van dien naam, welke het zoo even genoemde eiland van Timor's vasten wal afscheidt, verheft zich uit zee, in de gedaante van een' tamelijk breeden, kegelvormigen, van boven afgeknotten berg, ter hoogte van ongeveer 250 voet boven het watervlak. De vrij zacht glooijende hellingen van dezen berg, zijn gedeeltelijk met bosschen of meer afzonderlijk staande boomen en struiken begroeid, het sterkst in de valleijen, welke uit de hoogte naar den voet afloopen; gedeeltelijk met hoog opschietend gras (eene Imperata-soort). Zijn voet vormt schier rondsom eenen steilen, rotsigen en ontoegankelijken oever; aan eenige weinige plaatsen slechts en wel voornamelijk aan de noordzijde, vindt men een zich flaauw in zee verliezend, zandig strand, waar het landen minder moeijelijk is. Dit, uit eenen enkelen berg bestaande eilandje, vertoont oppervlakkig weinig merkwaardigs, en vele vaartuigen

zullen er zeker reeds zijn voorbij gestevend, zonder dat een der reizigers er aan zal gedacht hebben, welk een belangrijk geologisch verschijnsel onder dien eenzamen top verborgen ligt.

De rotssoort, waaruit Poeloe Kambing bestaat, is hetzelfde graauwwakke-zandsteen, dat wij in vrij groote uitgestrektheid op Timor gevonden en reeds beschreven hebben. Wanneer men de berghelling van dit eiland opklimt en den rand van den afgeknotten top bereikt heeft, wordt men verrast door eene wijde, komvormige verdieping, van tusschen de tweehonderd en vierhonderd schreden middellijn, en van min of meer steile wanden, ter hoogte van twintig tot vijf-en-twintig voeten, ingesloten. Op den nagenoeg effenen en van allen plantengroei ontbloten bodem dezer kom, verheffen zich, in kleine groepen verdeeld, een twaalf- of veertiental, uit drooge klei bestaande kegels, die als zoo vele natuurlijke schoorsteenen te beschouwen zijn, door welke, ten gevolge der onderaardsche gas-ontwikkelingen, van tijd tot tijd weeke kleiaarde of slijk naar buiten ontlast wordt. De kegels verschillen aanmerkelijk van elkander in gedaante, zoowel als vooral in hoogte, welke van tien tot vijf-en-twintig voet of meer afwisselt; de horizontale middellijn aan hunne grondvlakte, overtreft niet zelden ruim tweemaal hunne hoogte. Eenigen zijn voorts bijna regelmatig rond en aan de zijden vrij glad; doch de meesten vertoonen hier en daar scherpe kammen, tusschen welke gootvormige sleuven van boven tot aan den voet nederdalen. De puntige top van iederen kegel bevat gewoonlijk ééne, zeldzaam twee, digt naast elkander liggende, kleine openingen van vier tot zes of zeven centimeters wijdte; en bij eenige weinige kegels vindt men ook eenen soortgelijken naauwen uitgang ter zijde, aan het hoogere gedeelte hunner helling. Deze laatst bedoelde gaten zijn echter vermoedelijk van jongeren oorsprong en ontstaan hoofdzakelijk, wanneer de lucht-ontwikkeling zich tijdelijk dermate verhoogt, dat de opening van den top geene genoegzame ruimte ter harer ontlasting aanbiedt en hare uitzettende kracht, door de weinig tegenstand biedende schors zijwaarts heenbreekt. In zoodanig geval verdeelt zich de uitweg gaffelvormig binnen den thoonkegel. Somtijds echter kunnen

SLIJKVULKANEN VAN POELOE KAMBING, IN DE STRAAT SAMAUW.

ook wel twee, zeer digt naast elkander gelegene kegels, door het gedurig uitstooten van slijk, dat langs hunne zijden afloopt, allengs zoodanig met elkander worden vereenigd, dat zij uiterlijk slechts éénen thoonheuvel, met eenen dubbelen uitgang, vertoonen.

Iedere uitbarsting van deze slijk- of luchtvulkanen (S a l s e n) wordt gewoonlijk door een dof, doch geenszins sterk geluid aangekondigd, op hetwelk spoedig de uitbarsting volgt, beginnende deze met eene zware luchtblaas, die zich boven de opening verheft, onder een zacht kletterend geluid, plotseling vaneen barst, en eene geringe hoeveelheid week slijk over de helling uitstort. Deze opborrelingen herhalen zich na korte of langere tusschenpoozen, bij sommige kegels geregeld tweemaal binnen de minuut, of wel driemaal binnen de twee minuten. Het uitgeworpen slijk verandert in de buitenlucht weldra tot eene graauwe aardachtige massa, van zoo weinig zamenhang, dat men haar, zonder moeite, met de vingers tot poeder kan wrijven. Zij is algemeen van fijne zoutdeelen (c h l o o r - n a t r o n) doordrongen, die wel niet voor het gewapend oog zigtbaar zijn, doch door den smaak erkend worden. Voor de blaaspijp gloeit deze drooge kleimassa wit, en ontwikkelt zij, door haar zout-gehalte, c h l o o r g a s. Water wordt, onder gesis en de ontwikkeling van vele luchtblazen, door haar ingezogen, vormende zij alsdan een taai, kneedbaar deeg. Met zuur behandeld, bruist zij, ten gevolge van de aanzienlijke hoeveelheid koolstofzuur, dat zij bevat, sterk op. Niet zelden vindt men in haar korrels van t h o n i g b r u i n ij z e r s t e e n, ter groote eener erwt, die zich insgelijks met zoutdeelen bezwangerd toonen. — Binnen de kom dier kleine kraterkegels vonden wij enkele stukken van een vrij vast conglomeraat, van aardachtige breuk, rookgraauwe kleur, door eene hoeveelheid bruinijzersteen-korrels, welke het bevat, een zoogenaamd poddingsteenachtig voorkomen en bij het beademen een' sterken thoonreuk hebbende. Door het behandelen met zuur ontwikkelt het overal, onder sterk bruisen, k o o l s t o f z u u r. Wanneer men het plaatselijk voorkomen van dit conglomeraat en zijne hoedanigheid in aanmerking neemt, kan er naauwelijks eenige twijfel bestaan omtrent

zijne gelijksoortigheid met het door de vulkaankegels uitgestooten wordende weeke slijk, doormengd met bruinijzersteen; uitgezonderd alleen, dat het eerste zich in een' verharden staat bevindt.

Door het onophoudelijk, doch steeds in kleine hoeveelheden, door de openingen der thoonkegels uitstroomende en langs hunne hellingen afloopende slijk, worden de kegels langzamerhand al grooter en hooger, terwijl hevige plasregens hen van tijd tot tijd weder door afspoeling verlagen. Aan den voet der kegels zagen wij hier en daar kleine groeven in den kleibodem, welke een weinig brak water bevatteden. Herten, vermoedelijk van Poeloe Samauw afkomstig en langs de smalle zeeëngte, welke dit eiland van Poeloe Kambing scheidt, overgezwommen, bezoeken vaak deze kraterkom, ten einde van dit brakke water te drinken en zich, de ziltige kleiaarde lekkende, te goed te doen. — Poeloe Kambing is onbewoond; doch inboorlingen van Poeloe Samauw begeven zich van tijd tot tijd derwaarts, met het doel om op de herten jagt te maken, die daar steeds bij troepen gevonden worden. Toen Dr. Macklot en ik, in den jare 1829, genoemd eilandje bezocht en er drie dagen vertoefd hebben, troffen wij achttien stuks dezer dieren aan, van welke door ons, ten dienste onzer verzameling, twee paren werden gedood. Het is de, op vele eilanden der Timorsche groep voorkomende, kleinere Roesa-soort, welke wij elders met den naam Cervus russa timoriensis hebben aangeduid [147]). Het woord *kambing* beteekent voor het overige in het Maleisch niet, gelijk van Hogendorp [148]) opgeeft, „hert,” maar g e i t. De reden, waarom deze naam aan dit eiland moge zijn gegeven, is ons onbekend. Er zijn intusschen meer kleine eilanden in Indië, welke door de inlanders met den naam Kambing bestempeld worden, en onder dezen ook een, in de nabijheid van Timor's noordkust, tusschen Ombay en Wetter liggende.

III.

POELOE SAMAUW.

Poeloe Samauw vertoont, door zijne geographische ligging, zijne uiterlijke gedaante, de rigting en den omtrek zijner kusten, en door zijne geognostische gesteldheid, een als ware het afgescheurd stuk van Timor, van welks vaste kust, aan het westelijk uiteinde, het slechts door eene naauwe zeeëngte, onder den naam van „Straat Samauw" bekend, is afgescheiden. Het geheele eiland is, in de rigting van het N. O. naar het Z. W., niet geheel vijf geographische mijlen lang, en van het N. W. naar het Z. O. gemiddeld omtrent één en drie vierde mijl breed. Het is hoofdzakelijk uit drie neptunische formatiën zamengesteld, te weten: het reeds beschrevene graauwwakke-zandsteen, den muschelkalk en den jurakalk. Deze laatste formatie strekt zich uit van de noord-oostpunt, langs de noord-westzijde van het eiland, tot aan zijne zuid-westelijke en zuidelijke uithoeken, en vormt tevens de meest verhevene kleine bergen, welke op Samauw aanwezig zijn. Bij een' dier kleine bergen, Silain genaamd, vindt men eene, van allen plantengroei beroofde plek gronds, alwaar het gesteente, door chemische werking, als doorknaagd of uitgebeten en met eene korst van zwavel overtrokken is. Op twee andere plaatsen van het eiland, te weten in het westelijk gedeelte, en niet ver van het noordelijke zeestrand, in de nabijheid van Oiasa, borrelt eenig water uit den grond op, dat troebel, witachtig van kleur is, en om die reden met den naam van *Ajer tsâboën* (zeep-water) bestempeld wordt. De zwaveldeelen (vooral zwaveligzuur), welke het bevat, hebben eenige schreden in den omtrek dier bronnen, alle vruchtbaarheid vernietigd, en de oppervlakte der kalksteen-rotsen, tusschen welke hare wateren opborrelen, min of meer ontbonden en hier en daar met eene dunne laag van afgezette zwavel overtogen. Op die plaatsen, voornamelijk bij het zoogenaamde Ajer-tsêboën van Oiasa, zijn kristallen van

gipsspath niet zeldzaam. Behalve deze mineraal-bronnen, vindt men bij Oiasa ook eene heldere zoetwater bron, naar men ons zeide, de eenige op het geheele eiland, zijnde de overige plaatsen slechts van putten voorzien. Het bronwater van Oiasa is om die reden zeer vermaard en wordt voor het beste drinkwater van Samauw gehouden; het wordt buitendien ter bestrooming van eenige rijstvelden ten nutte gemaakt. Boven die bron spreidt een merkwaardig groote en zeer oude vijgeboom (Ficus benjamina) zijn ontzaggelijk kroongewelf wijd uit; door honderden jongere stammen geschraagd, vormt het een waar bosch, in welks lommer, „des noods. meer dan duizend menschen zouden kunnen huisvesten," gelijk van Hogendorp zich uitdrukt.

Den muschelkalk vindt men aan het zuid-oostelijk uiteinde van het eiland en van daar een eind ver binnen 's lands; terwijl het graauwwakke-zandsteen eenigzins meer zuidelijk, tegen over Poeloe Kambing, zich langs een gedeelte der kust uitbreidt. Eindelijk moeten wij hier nog gewag maken van een later gevormd conglomeraat, dat aan het noorder zeestrand, als smalle zoom, den jurakalk begrenst. Dit conglomeraat bestaat uit een kalkachtig deeg, waarin gerolde steenstukken van muschelkalk, jurakalk, en graauwwakke-zandsteen besloten liggen, met gebrokene schelpen van zulke weekdiersoorten vermengd, als nog ten huidigen dage in de, het eiland bespoelende zeeën levend gevonden worden.

VERGELIJKENDE WOORDENLIJST.

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch	Timoreesch.
Aap	monjet, kara	kodeh . . .	mona. . . .	kode	belo.
Aarde, wereld.	tanah, doenia	rai	rai, tana. .	daë.	najan.
Achter	di-blakang .	pah-djoema	weli-woho. .	maka-boeï. .	bi-an.
Ader.	oerat	keloewe . .	alhin. . . .	oelak. . . .	kejo.
Afbreken. . .	bongkar . .	. . . . . .	. . . . . .	oreh.	
Afvegen . . .	sapoe, sekat	. . . . . .	. . . . . .	hali.	
Anker	sauh	tenaga, ke-noeloe.	kanoeloeng .	naka	bonit.
Antwoorden .	menjahut . .	. . . . . .	honi	matah . . .	moetai.
Arecapalm . .	pohon pinang	kepoeë moeöe	moeke pokang	poea hoe . .	poea h'oen
Arm, linker of regter. . . .	tangan . . .	kemakoe . .	kapalikan. .	lima.	nima.
Armring . . .	gelang . . .	hakeh . . .	kalah. . . .	soeëk. . . .	nitti.
Avond	sorej	mada-lodo .	noean-bau. .	nosoh. . . .	mamawe.
Baden	mandi . . .	djicoe . . .	habo. . . .	tadicoe . . .	manieoe.
Bamboesriet. .	bamboe . .	keleioe . . .	auh.	oh	kaka.
Banaanboom .	pohon pisang	kepoeë weni	woea pokang	hoeni hoe. .	oeki h'oen.
Bang.	takot	. . . . . .	. . . . . .	bieï.	
Baren	ber-anakh .	metana . . .	. . . . . .	bongie . . .	nahoeni.
Batate	oebi	oeweh, kawoi	hewoe. . . .	oefie, wotie.	lako-kaseh.
Been.	toelang . . .	. . . . . .	rioek. . . .	doeïk. . . .	noeïn, noeïf.
Begraven. . .	khoboer-kan	. . . . . .	. . . . . .	lates.	
Beloven . . .	ber-djandji .	. . . . . .	. . . . . .	matoeöe.	

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Beneden . . .	di-bawah . .	papawa . . .	lali-reren . .	nai-daëk . .	bi-pinan.
Berg. . . .	goenong . .	ledeh	ieleh, wotang	letek	netem.
Bergen. . . .	simpang . .	teka	neaka. . . .	pedan. . . .	moehik.
Berouwen. . .	mendjasal .	. . . . . .	. . . . . .	paoe.	
Betalen. . . .	bajar	. . . . . .	. . . . . .	tiefa.	
Beteldoos. . .	tampat sierih	. . . . . .	kotohoewang	ndoenak. . .	oko mama.
Betelplant . .	pohon sierih	kenana . . .	maloe. . . .	daëh-doök. .	manoef.
Bieden	tawar	pepoereh . .	noeang . . .	makona.	
Bij, honigbij .	lebah	. . . . . .	. . . . . .	fani.	fani.
Binden. . . .	ikat	. . . . . .	wito, poing.	hengnge . .	foetoe.
Binnen. . . .	di-dalam . .	padara . . .	weli-onäh. .	nai-daleh . .	manaf.
Bitter.	pahit	padoe . . .	pahi	mahahedoek.	menoe.
Blaauw. . . .	biroe	awoe	falan	mamahsak .	mateh.
Blad.	dawon . . .	roöe	lolong . . .	doök. . . .	haoe'-no.
Blazen. . . .	tiejop . . .	. . . . . .	. . . . . .	roaoe.	
Blijven. . . .	tingal. . . .	peë	pokan . . .	mahami. . .	naplak.
Bliksem . . .	kilap, kilat .	belah . . .	kaleiat . . .	nandela. . .	nalimat.
Blind.	boeta . . .	. . . . . .	. . . . . .	pokek.	
Bloed.	dara	. . . . . .	mejoe. . . .	daäk	nah.
Bloem	boenga . . .	wila	poehon. . .	boenak . . .	haoe'-foefa.
Boog.	panah . . .	. . . . . .	. . . . . .	. . . . . .	klaot.
Boom.	pohon . . .	kepoeë . . .	pokang . . .	hoeöek, hoe'	haoen, h'oei.
Bord.	piring . . .	. . . . . .	. . . . . .	pingak.	
Borst.	dada	kobo	korokang . .	fana	ansau.
Boven	di-atas . . .	padida . . .	teti-lolong. .	nai-lai. . . .	fi-fafo.
Breed	lebar	. . . . . .	palawa . . .	maloah . . .	mainoewan.
Breken als glas . .	pitjah . . .	bari	boeta. . . .	baëk	peëh.
Breken „ hout. . .	patah . . .	bolat	pada	tioen	namtipoe.
Breken „ een touw.	poetoes. . .	hepo	geto	ketoen . . .	natfeka.
Bron.	mata-ajer. .	ei-watoe . .	wai-matan. .	oëh-mata . .	oi-matan.
Buffel. . . .	karbo . . .	kewon . . .	karbo. . . .	kapa	bidjail.
Buik.	proet	deloe	tain.	teïe.	taif.
Buiten	di-loewar . .	la-teleh . .	weli-loën . .	nai-deak. . .	bi-mone.
Buskruid. . .	obat bedil .	awoe	oebas. . . .	modo sisielo.	hau.
Daar.	di-sana . . .	laniede . . .	paweli. . . .	nai-iena. . .	bi-nei.
Daglicht . . .	siejang . . .	nilodo . . .	reraplati. . .	leledoeöek. .	mioekween.
Dalen	toeroen . .	poeroe . . .	. . . . . .	kona	saoeh *of* sa-noeh.
Deken	selimoet . .	higihoeri . .	gebbah . . .	laffa	tairoesa.
Denken. . . .	pikir	hengeh . . .	tawang . . .	afi.	moeaka.
Deur.	pintoe . . .	woewakelai .	. . . . . .	lelesoe . . .	enoh.
Diep.	dalam . . .	. . . . . .	beman . . .	demak . . .	menanoe.

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Dier	binatang . .	ouwang . .	bada	bana.	
Dij.	paha	toenga . . .	kalihik . . .	poeoe. . . .	paroesoe.
Dik	tebal	. . . .	. . . .	makateh . .	woko.
Dom.	bodokh . . .	dogoha . .	kanoenak. .	ngoak . . .	dogoa.
Donder. . . .	goentor . .	doro	klakar . . .	tatas	lotos.
Donker. . . .	glap	kereha . . .	perogan. . .	nakahatoek .	mai si nokan.
Dorp.	kampong . .	ihiana . . .	soeko. . . .	leo.	koeïn, ifoe.
Dorst	hawus . . .	heigoko . .	onamara . .	mamadak. .	aoemen.
Dragen. . . .	pikol	hape	baä.	tepah. . . .	loï.
Drank	minom-an .	. . . .	nginoe . . .	tinoe	alam ninoe.
Drinken . . .	minom . . .	ngioe	. . . .	minoe. . . .	tinoe.
Droevig . . .	doeka-tjita .	papandenja ade.	ona koeran .	dalema heïk.	nekan san.
Dronken . . .	mabokh . .	. . . .	. . . .	mafoekh . .	
Droog	kring . . .	kemangoe .	maräng. . .	madak, nama-toeoe.	meto.
Droomen. . .	ber-mimpi.	. . . .	. . . .	meïes. . . .	meïe.
Dun	tipis	. . . .	. . . .	niïes.	
Duur.	mahal . . .	ninekeboeweh	wetin. . . .	bili nabauk.	matani.
Eend.	bebekh . . .	hewero . . .	bebek. . . .	bebej	wewej.
Eergisteren. .	kalamari di-hoelo.	. . . .	. . . .	bini esaka .	afi neno wesi.
Ei.	telor	deloe	teloe	tolo.	teko.
Eigen	poenja . . .	oenoe . . .	naïn.	noeoe.	
Eiland	poeloe . . .	ililewe . . .	noeha . . .	poelo. . . .	poean.
Eten	makan . . .	. . . .	. . . .	moea. . . .	moea
Fijn	halos	. . . .	. . . .	loetoek.	
Gaan.	pergi	. . . .	maikoh. . .	teoe, moeoe.	
Ganseh. . . .	ganap . . .	ketewe . . .	poenan . . .	katemak . .	natene.
Garnaal. . . .	hoedang . .	. . . .	. . . .	poëk.	
Gabangpalm .	pohon gabang	kepoeë boro	katawoe po-kang.	toela hoe.	
Geel	koening . .	kerara . . .	koemba. . .	momodok. .	molo.
Gegeven heb-bende.	soedah bri .	aleke wiëh .	neïn kai. . .	sanga reh. .	feh len.
Geit	kambing . .	kihawo . . .	witi.	bieïe-hiek. .	bibi.
Gekko {grootste soort	tokej	takej	tekej	tekej	tekej.
Gekko {kleinste soort	tjitjakh . . .	hapa	kletang. . .	tekej labak .	wikaloe.
Gelukkig . . .	ber-ontong .	mengïe . . .	. . . .	manalek. . .	oewa leko.
Gemakkelijk .	gampang . .	. . . .	. . . .	moedak.	
Genoeg. . . .	sampe . . .	dai	nawe, neong.	losa.	
Geven	bri, kaseh .	wiëh	neïn	reh.	feh.

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Gevende . . .	ada bri . . .	ta wiëh . . .	hieï neïn . .	ana reh. . .	etna feh.
Gevoelen . .	rasa	iäiä	bain	aumeda. . .	moha.
Geweer. . . .	bedil	kepoë . . .	bedil	sisielo. . . .	kenat.
Gezigt	moeka . . .	tangan mada	ain	matam.	
Gij enkelvoud.	angkoe . . .	au	menangan. .	ôh	ho.
Gij meervoud.	kamoe . . .	moe	mioe	emie	ala-kie.
Gisteren . . .	kalamari . .	mida	wia.	hoeasa . . .	afi.
Goed.	bajikh . . .	ieji	sarin	malolej . . .	leko.
Goedkoop . .	moerah . . .	memoedeh, nekeboewe.	. . . . . .	daoeka . . .	maloelej.
Golf, waterbaar.	ombakh . .	nawa	manoteh . .	lieïe	okim.
Goud.	mâs	mela	blaoeng. . .	liloh pilas .	nonie mena-toe.
Graf	khoeboer . .	. . . . . .	. . . . . .	lates	naukahi.
Gras	rompoet . .	djioeöe . . .	loeo	naoe	hoen.
Graver	gali	kei	baei.	kalin	hani.
Groen	hiedjoe . . .	mengaroe . .	iedjong . . .	mamahsak .	mateh.
Groeten . . .	bri salam . .	. . . . . .	. . . . . .	masodoa.	
Grof	kasar	. . . . . .	. . . . . .	selak.	
Groot.	besar . . .	worenai . .	belak. . . .	matoea . . .	naikh.
Hair	ramboet . .	roekatoe . .	rata.	boeloe. . . .	foenoe.
Hakmes. . . .	parang . . .	wela	peda	welas. . . .	benas.
Half	tengah . . .	terora . . .	weli-toekang.	nai-talada. .	bi-tenana.
Hals	leher	lakoko . . .	woelin . . .	botoliïe. . .	neon.
Hand.	tangan . . .	wolaba . . .	liman. . . .	lima basam .	noekoe wen[illegible]
Hangen. . . .	gantong . .	. . . . . .	. . . . . .	lona.	
Hard.	kras	adoe	taä.	nepek. . . .	manoe.
Hart	hati	ade	aten. . . .	dalema. . .	nekan.
Heden	ini hari . . .	nanedeh . .	birarong . .	faïekiea.	
Heer.	toewan . . .	moeri . . .	alap	lamatoeak. .	oesi, nei.
Helpen. . . .	toelong . . .	roeba . . .	pohej. . . .	doeïek.	
Herinneren. .	ingat	hewina . . .	petang . . .	masandeles .	moemnaoe.
Hersens. . . .	oetakh . . .	. . . . . .	. . . . . .	dodolek.	
Hert	roesa, min-djangan.	roesa	roega. . . .	noesa. . . .	loesa.
Hier	di-sini . . .	panedej . .	depi.	nai-ieja. . .	hiïe.
Hij.	dieja	no	nai.	ndiea. . . .	nai.
Hoesten. . . .	ber-batokh .	mea	mekar. . . .	boöh	behe.
Hond.	andjing . . .	ngaka . . .	aho.	boesa. . . .	asoe.
Honger. . . .	lapar	mengangga .	maloe. . . .	mamalaäh. .	oemnaäh.
Hoofd	kapala . . .	katoe. . . .	kotang . . .	langan . . .	naka.
Hoog.	tingi	. . . . . .	belola. . . .	manaloe. . .	wenain.

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Hooren. . . .	dengar . . .	rengi	denga. . . .	mamanene .	nen.
Hout.	kajoe . . .	adjoe . . .	kajo.	ai	haoe' *of* hau'.
Huid.	koelit . . .	. . . . . .	kamang . .	loöe	pasoe.
Huis	roemah . .	emoe	lango. . . .	oema . . .	oeme.
Ja	ieja	oh	djo.	oh	hai.
Jaar	tahon . . .	taoe	toen	têöek . . .	tohon.
IJzer.	besi	besi	olakh. . . .	besi	wesi.
Ik	akoe, beta .	dja	goë.	aoe	aoe.
Jong.	moeda . . .	ngeroe . . .	manoera. . .	moelik . . .	moenif.
Juist.	betoel, songgoh.	trakeh . . .	. . . . . .	teteka . . .	tewes.
Ivoor.	gading . . .	elie gadjah .	bala	. . . . . .	sikil.
Kalk.	kapoer . . .	. . . . . .	. . . . . .	haoh	aoeh.
Kam.	sisir	ngoetoe . .	naih, kiri. .	sauk	soï, kilie.
Kat	koetjing . .	. . . . . .	koetjing . .	meo	meau.
Katoen. . . .	kapas . . .	wengoe . .	dapok-kelolong.	abas	awas.
Katoenboom .	pohon kapokh	. . . . . .	kapok pokang	dehne hoe.	
Kennen. . . .	kenal . . .	tada	kalala . . .	malelakan.	
Kiezen. . . .	pilih	. . . . . .	. . . . . .	helej.	
Kikvorsch. . .	kodokh . . .	kemeni . . .	metto. . . .	ngede oë . .	weo.
Kind.	anakh . . .	anak	anakene . .	ana'	ana'.
Kip	ajam	mano	mano. . . .	manoe . . .	manoe.
Klein.	kitjil	naiki	kenin. . . .	anaka . . .	kaliko.
Klimmen . . .	najikh . . .	haë	gerej. . . .	saë	saï.
Klip, in zee. .	karang . . .	doöto . . .	metin. . . .	oenong.	
Kogel	peloeroe . .	wano	roroe	iesi	foea.
Koken	masakh . .	mamoe . . .	tahak, longah	dode	namnat.
Kokospalm . .	pohon kalapa	kepoeë ngiejoe.	tapa pokang.	noh hoe . .	noea h'oen.
Komen. . . .	datang . . .	maie	beso	maie	aoema.
Komkommer .	katimoen . .	wodimo dana	dimoen. . .	titiemoe . .	tiemoen.
Koopen . . .	beli	weli	hope	asa	sosa.
Koper	timbaga . .	marah . . .	glam	litie pilas . .	nitie meh.
Koud.	dingin . . .	meringi . .	galetang . .	makalienik .	manikie.
Kraal, hok. .	kandang . .	. . . . . .	. . . . . .	lalaoe . . .	oöf.
Krab.	kapiting . .	. . . . . .	. . . . . .	nieïek.	
Krokodil. . .	boaja . . .	. . . . . .	koboe. . . .	beïes	besie-mnasie.
Krom.	bengkokh .	kelegi . . .	kawego. . .	pekok. . . .	penoe.
Kruidnagel . .	tjingke . . .	. . . . . .	. . . . . .	pela senge.	
Knit	boewah betis	bebo	tamaloek . .	biti bowah. .	fitin.
Kunnen . . .	boleh	hakowe . .	djadi	boë.	naweh.

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Kussen, ruiken.	tjioem . . .	hengadoe . .	narak. . . .	deïe	foimit, neka.
Kwaad	djahat . . .	kedasah . .	ouweda. . .	mangabaoe .	leoef.
Laag.	rendah . . .	. . . .	rere.	nai daë.	
Laden	moewat . .	woeë	rerang . . .	foea	bisail.
Laf.	tawar . . .	. . . .	. . . . . .	mamis.	
Lagchen. . .	tertawa . . .	mari	geka	hieka. . . .	main.
Landstreek. .	nagri	rai	lawo	noesak.	
Lans.	tombakh . .	kepokeh . .	gala.	teai.	aoeni.
Ledig.	kosong . . .	woeledoe . .	amoen . . .	loöek. . . .	loeman.
Leelijk. . . .	boerokh . .	. . . .	. . . .	. . . .	kanaleko.
Lekker. . . .	ienakh . . .	irara. . . .	maidike. . .	malada . . .	namiena.
Lepel	sondokh . .	kabahoro . .	noero. . . .	soelock. . .	soko.
Licht.	trang . . . ,	megala. . .	neëk	mangngale-dok.	maisiene.
Liefde	kasch, tjinta	daïe	. . . .	soeëh. . . .	nekh.
Liegen. . . .	doesta, bo-hong.	wega	paopak . . .	hange.	
Ligt	enteng . . .	. . . .	klea	daoek . . .	makafa.
Limoen. . . .	djerokh asam	djeroh kieïe.	moedah kene-loe.	delo makeïes.	noeke masch.
Links.	kiri.	kerioe . . .	mekin . . .	kieïe	lieïets.
Lip.	bibir	. . . .	. . . .	difedoh.	
Lontarpalm. .	pohon lontar.	kepoeë doewe	toeak pokang	toea hoe . .	toea h'oen.
Loopen. . . .	djalan. . . .	kako	pana. . . .	laök	naoen.
Lucht	langit. . . .	lieroe. . . .	kelam . . .	lalaï	neno.
Lui.	malas. . . .	baïeda . . .	kalema. . .	pela.	
Maan.	boelan . . .	weroe . . .	woelan . . .	boelak . . .	foenan.
Mager	koeros . . .	melaka . . .	prioe. . . .	mangalodok.	maoek.
Mais.	djagong. . .	tere-djawa .	wata	pelak. . . .	pena.
Man	orang laki-laki.	momoneh. .	bailakej. . .	toöek. . . .	atoni.
Mangga . . .	mangga . .	wopa. . . .	pawa. . . .	paöh	oepoen.
Mat	tikar	. . . .	. . . .	neak.	
Matig	sedang . . .	teiëweh. . .	demeleh . .	mandak.	
Meer (Bijw.) .	lebeh. . . .	rihi.	rain	lenak. . . .	kanesi.
Mengen . . .	tjampoer . .	pekiwoe . .	leka	sesedok.	
Mensch. . . .	orang. . . .	doöu	atadiekan. .	hataholi. . .	toh.
Mes	piso	toedi	heppe. . . .	dopeh . . .	wesi.
Middag. . . .	satengah hari.	. . . .	. . . .	ledoha nama-tetoe.	
Middernacht .	satengah ma-lam.	. . . .	. . . .	fatilada.	

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Mier	semoet . . .	koeroedoeï .	semihin . .	neëk.	kiwa.
Moede	lelah	kereh	. . . . . .	sota	nehai.
Moeder. . . .	ma, ama . .	iena'.	ama	ienak	eina.
Moedig. . . .	brani. . . .	bani.	hona.	palani.	
Moeson droogc-	moesim panas	weroe wadoe.	kolhim. . . .	faï hanas . .	fakoe nais.
Moeson regen-	moesim hoe-djan.	weroe djilai.	kronan . . .	faï oedan. .	oïfak.
Mond.	moeloet. . .	woewa. . . .	wowang. . .	bafa	fefa.
Morgen. . . .	esokh. . . .	belirai. . . .	bou.	balahaä . . .	noka.
Mug	njamokh . .	legoe.	kragang . . .	ninik.	basin.
Muis.	tikoes. . . .	kejoe.	kromi	lafo	ifo.
Muskaatnoot .	boewah pala.	. . . . . .	. . . . . .	boak boela.	
Naauw. . . .	sesakh . . .	bra.	katakel . . .	nakaseë . . .	nalël.
Nabij.	dekat. . . .	omoe	dabe.	naimatta. . .	panmaka.
Nacht.	malam . . .	meda.	rema.	leodai	faitjin.
Nagel.	koekoe . . .	koeoe . . .	temoe oeran.	hema fana. .	tenoesa.
Nangkavrucht.	boewah nang-ka.	. . . . . .	. . . . . .	soeoe maboa-baëk.	
Navel.	poesat . . .	madahoe . .	kapoehoer.	oeseh	oesan.
Neen.	tiejada . . .	woeledo. . .	take	tah.	kah.
Nemen. . . .	ambil. . . .	labeko. . . .	goete.	haïmala . . .	meti.
Neus.	hiedong. . .	hewanga. . .	irong.	pana.	panaf.
Niet	boekan. . .	adon.	nai pakala. .	boöh.	
Niet kunnen. .	tiejada boleh.	hadoke . . .	djadi hala. .	onta boë . .	kanawe.
Niet willen . .	tiejada mau.	oëido.	gehi	onta hie. . .	kalomi.
Nieuw	baroe. . . .	. . . . . .	. . . . . .	beöek.	
Noord	oetara. . . .	wodai	lau.	kieïh.	
Ochtend . . .	pagi.	ieda remjai .	hoko hoelan.	fafaik	noknoka.
Oever	pingir. . . .	telieri	harieng . . .	soeöen. . . .	nienen.
Olie	minjakh. . .	. . . . . .	. . . . . .	mienah . . .	mienak.
Omarmen. . .	pelokh . . .	. . . . . .	. . . . . .	langenge.	
Ongelukkig. .	ber-tjelaka .	hedoeï e . .	. . . . . .	. . . . . .	leöef.
Onrijp	mantah. . .	. . . . . .	. . . . . .	noelak, matak.	
Ontmoeten . .	ber-temoe. .	pehasoe . . .	haroen. . . .	tenda.	
Ontnemen . .	rampas . . .	. . . . . .	. . . . . .	lamoa.	
Ontvangen . .	tarima . . .	. . . . . .	. . . . . .	siepo.	
Oog	mata	namata . . .	matan	mata	mataf *of* ma-tan.
Oor	koeping. . .	oideloe. . . .	tilong	dieïedoh. . .	loeke.
Oorlog. . . .	prang. . . .	petan.	. . . . . .	latati.	paël.
Oost	timor. . . .	dimoe	teti.	doeloe. . . .	timo.
Openen. . . .	hoeka. . . .	. . . . . .	. . . . . .	hoeka.	

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Oppassen . .	djaga . . .	menidga . .	. . . . . .	manea. . .	beë.
Opstaan. . .	bangon. . .	mereh. . .	hogo . . .	foa. . . .	fena.
Oranjeappel .	djerokh manis	djeroh nata.	moedah ke-naim.	delo makeëk.	lelo matetoe
Oud, van jaren	toewah. . .	weka . . .	tenoeën . .	lasik. . . .	menatoo.
Oud, lang geleden.	lama . . .	. . . . . .	lela. . . .	palak . . .	nase.
Overmorgen. .	loesa . . .	hemeda . .	araroea . .	biniejeset .	sieni.
Paard . . .	koeda. . .	djara . . .	djaram. . .	ndala . . .	biakasi.
Pakken. . .	mem-bongkos	. . . . . .	. . . . . .	potin.	
Papajavrucht .	boewah papaja	. . . . . .	. . . . . .	boak titie-moek.	
Peper, zwarte.	lada . . .	wokeh-lelinga	san. . . .	lada . . .	moeke.
Pijl	anakh-panah.	keleti . . .	wochoe . .	kokoöek . .	afa.
Pit.	bidji . . .	. . . . . .	. . . . . .	deëk.	
Planten. . .	tanam. . .	sela . . .	moela. . .	seleh . . .	sena.
Plat	rata. . . .	. . . . . .	. . . . . .	bebelak.	
Raken . . .	kena . . .	mahe . . .	taka. . . .	laëh.	
Regen . . .	hoedjan . .	djilai . . .	. . . . . .	oedan. . .	oelan.
Regt, juist. .	betoel. . .	mola . . .	moe. . . .	nanda. . .	nameneo.
Regts . . .	kanan. . .	kegana. . .	wanang . .	konang. . .	neoe.
Riem. . . .	dajong . .	tokoe . . .	waidjang, waha.	toekoe, sifoe	foie.
Rijk	kaja . . .	monera . .	kowasan. .	mamasoeïk .	moeï.
Rijp	masakh, matang. . .	. . . . . .	. . . . . .	latoekh, tasakh.	
Rijst, in den bolster.	padi . . .	areh. . . .	tahan . . .	hadeh. . .	aneh.
Rivier . . .	soengi. . .	lokoh. . .	loengoen. .	leh. . . .	noil, noi.
Roepen . . .	panggil . .	pedoi . . .	madjan . .	malo . . .	moën.
Roer. . . .	kamoedi . .	oeli. . . .	oeli. . . .	oeli. . . .	moenief.
Rok, der vrouwen.	sarong. . .	eih. . . .	kawatak . .	poöe . . .	tais bifêl.
Rond. . . .	boentar . .	kewore . .	balopo. . .	bobongokh .	boeboe.
Rood. . . .	merah. . .	meja . . .	meja . . .	pilas . . .	meh.
Rook. . . .	asap. . . .	heboe. . .	noehon . .	masoêk . .	masoe.
Roosten. . .	panggang. .	toenoe. . .	toeno . . .	dede . . .	toenoe.
Rottingriet. .	rotan . . .	. . . . . .	. . . . . .	oeëh.	
Rug	balakang. .	kedjoenga .	wohong . .	dea. . . .	koeti.
Schaap . . .	domba, biri-biri.	kieïe . . .	loemba. . .	bieïe-lopo. .	bibi-kaseh.
Scheef . . .	Miring. . .	tiegi. . . .	gliki . . .	natahieïe. .	noesmet.

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Scherp, bijtend.	pedas. . . .	medi. . . .	gike.	kete.	aset.
Schieten. . . .	pasang. . .	wobah. . . .	pasak. . . .	sielo. . . .	keën.
Schild.	perisi, tamin.	kehapie', tamien.	dopie, labi. .	salbako. . .	napie.
Schildpad. . .	pinjoe. . . .	. . . . . .	. . . . . .	keah.	keah.
Schoon. . . .	bagoes. . .	woje. . . .	sarik. . . .	maloleh. . .	leko.
Schors.. . . .	koelit. . . .	. . . . . .	apang. . . .	looek. . . .	hau-poho.
Schouder. . .	bahoe. . . .	kologoeno. .	. . . . . .	aloe.	honoel.
Schreeuwen. .	terejakh. . .	peheleh. . .	gamokan. .	nalongan gasik.	kowa.
Schuld. . . .	hoetang. . .	. . . . . .	. . . . . .	noela.	
Schuur. . . .	goedang. . .	emoe keriewoe	kebang. . .	. . . . . .	lopo.
Slaaf.	boedakh. . .	donoe. . . .	koenang. . .	atah.	ateh.
Slaan.	poekol, tampar	dedeh, tebeh.	beteh, deret.	lioe, apa. .	meso.
Slaapbank. . .	bali.	kelaga. . . .	kenatang. .	loana.	
Slang.	oelar. . . .	atoe.	oelar . . .	oelek. . . .	kaöena.
Slapen. . . .	tidor. . . .	bedji. . . .	toeroe. . . .	soengoe. . .	toepa.
Slijpen. . . .	gosokh. . .	. . . . . .	. . . . . .	hali.	
Snijden. . . .	potong. . .	pareh. . . .	belok. . . .	tati.	ota, ote.
Speeksel. . .	loedah. . . .	eloe.	ieloe. . . .	apeh. . . .	hapeh.
Spelen. . . .	majin. . . .	keriewoe. .	genako. . .	makamienak.	taba.
Spreken. . . .	ber-bitjara. .	pedai. . . .	koda. . . .	kokolak. . .	aä, mo.
Springen. . .	lompat. . .	kewedji. . .	. . . . . .	makabokoe.	tiklieti.
Sprinkhaan. .	balang. . . .	. . . . . .	. . . . . .	lamak.	
Staan.	ber-diri. . .	titoe.	dehi.	mapadeëk. .	hake.
Steen, rots. .	batoe. . . .	wowadoe. .	wato	batoe. . . .	fatoe.
Steken. . . .	tikam. . . .	. . . . . .	. . . . . .	paöe. . . .	kono.
Stelen.	men-tjoeri. .	menao. . . .	tamaka. . .	nakadah. . .	nabaka.
Ster.	bintang. . .	wetoe. . . .	etak.	ndoeöek. . .	k'foen.
Sterk.	kowat. . . .	roeï. . . .	kocha. . . .	balakaïk.	
Stijl, paal. . .	tiejang. . .	garieïnoe. .	rieëh	dieïe. . . .	anie.
Stinken. . . .	boesokh. . .	apa.	waoen. . . .	poeloe. . . .	poenoe.
Stooten. . . .	toelakh. . .	. . . . . .	. . . . . .	tipah.	
Straks.	sabantar. . .	laäble. . . .	kedepan. . .	fabaï. . . .	kleobes.
Strand. . . .	pante. . . .	woebadara. .	watang. . .	namo. . . .	namo.
Stroom. . . .	haros. . . .	rie.	ena.	alos.	
Suiker. . . .	goela. . . .	donasoe. . .	tonasoe. . .	toea-naso. .	oli.
Suikerriet. . .	teboe. . . .	. . . . . .	. . . . . .	tefoe.	
Tabak.	tambakoe. .	roenei. . . .	tambako. . .	modo. . . .	maro.
Tak, van een boom.	tjabang. . .	kedjanga. . .	rangin. . .	ndanak. . .	sawaken.
Tand.	gigi.	ngoetoe. . .	iepang. . .	niesikh. . .	niesiel.

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Teen.	djari-kaki. .	kehoejai-djela.	opat-woeakan	cïe-koeöe. .	hai-kaloeloe.
Tellen. . . .	hitong. . . .	. . . .	. . . .	hingga.	
Termiet. . . .	rajap. . . .	roerai. . . .	wanan. . .	anadai. . . .	nain.
Tin.	timah. . . .	timaroe. . .	ema.	enggeh. . .	tenopas.
Tong.	lidah. . . .	weo.	eweh. . . .	mah.	mân.
Toorn.	amarah. . .	boiboedara.	. . . .	mamanasa.	
Traan.	ajer-mata. .	ei-mata. . .	lohoen. . .	loeöej.	
Trappen. . . .	tandang. . .	. . . .	. . . .	rieti.	
Treden. . . .	indjakh. . .	. . . .	. . . .	taboe.	
Vaartuig. . .	prahoe. . .	kowa, prahoe	tena.	ofakh. . . .	wenau *of* benau.
Vader.	bapa. . . .	ama.	bapa. . . .	ama.	ama.
Vallen. . . .	djatoh. . . .	menawo, toewe.	goka. . . .	toeda.	
Vangen. . . .	tangkap. . .	kape. . . .	newang. . .	hoöe. . . .	hekil.
Varken. . . .	babi.	wawi. . . .	wawe. . . .	bafi.	fafi.
Vechten. . . .	ber-kalahi. .	petou. . . .	pawoenu. .	mahoeöe. . .	moubana.
Veel	banjakh. . .	ai.	adja. . . .	baoek. . . .	nenfoun.
Veld, tuin. . .	padang, kebon	doka. . . .	mân. . . .	mamekh, tineh	lele.
Ver, veraf. .	djauh. . . .	djohoe. . .	dowang. . .	doka. . . .	loö.
Verbergen. . .	sempoeni. .	woeni. . . .	horang. . .	maroeni. . .	moetolo.
Verhalen. . .	tjeritera-kan.	. . . .	. . . .	toeïe.	
Verkoopen. .	djoewal. . .	pewi. . . .	doeoeng. . .	naseo. . . .	tasosa.
Verkrijgen. .	dapat. . . .	. . . .	. . . .	bapoe.	
Verschrikken.	kedjoet. . .	. . . .	. . . .	ngengeh.	
Verstaan. . .	meng-arti. .	. . . .	. . . .	malelok.	
Vertrouwen. .	pertjaja. . .	. . . .	. . . .	heleh.	
Verzoeken. .	minta. . . .	. . . .	. . . .	mokeh.	
Vet.	gemokh. . .	kibotoe. . .	kalamoe. . .	maäo. . . .	poko.
Vinger. . . .	djari.	kehoejai. . .	liman-woeakan.	lima-koeöe.	noekoe-kaloeloe.
Visch.	ikan.	nadoeöe. . .	elang. . . .	ieakh. . . .	ika.
Vlag.	tonggol. . .	. . . .	. . . .	dedeo.	
Vlam.	njala. . . .	. . . .	. . . .	pila.	
Vleesch. . . .	daging. . .	ichi.	ichikan. . .	pah.	sisi *of* insisi.
Vlieg.	lalar	. . . .	. . . .	lamak.	
Vliegen. . . .	terbang. . .	dalila. . . .	beka. . . .	lah.	natapen.
Vochtig. . . .	basah. . . .	deobobo. . .	manatan. .	makadoëk. .	napet.
Voedsel. . . .	makan-an. .	kalingngaä.	tahanwain. .	nangnaäk. .	weti.
Voet.	kaki.	djela. . . .	opat. . . .	cïe.	hai-wena.
Vogel.	boerong. . .	dolila. . . .	kolong. . .	manoepoeie.	kolo.
Vol.	penoh. . . .	toho.	menoe. . . .	henoen.	

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Vóór.	di-mocka. .	pahe-dapa. .	ain	nai-mata. .	bi-mata
Vorst. . . .	radja. . . .	dowai *of* do-öu-ai.	atakabelam	maneck. . .	djoefa.
Vorstin. . . .	poetri. . . .	benie-ai. . .	. . . . . .	ienak-maneck.	fenei-naikh.
Vragen. . . .	tanja. . . .	. . . . . .	dahang . . .	matane. . .	moetoti.
Vrede. . . .	damej. . . .	pewoië. . .	raänsarin . .	moleh. . . .	pewoeje.
Vreezen. . .	takoet. . . .	. . . . . .	. . . . . .	bieï.	oemtahoe.
Vriend. . . .	sohbat. . . .	ngalei. . .	prawong . .	tiea.	benoe.
Vrolijk. . . .	soka-tjita. .	deidenje-ade.	ona-maidikin	dalema-loäk.	nekan-leko.
Vrouw. . . .	parampoean.	mobeni. . .	barkawai . .	ienak. . . .	bifêl.
Vrucht. . . .	boewah . .	woeang. . .	woeë	boak. . . .	hau-foca.
Vuil.	tjemar, kotor	doreiïe. . .	milang . . .	manggageöh.	melasoe.
Vuur.	api.	aie.	apeh	haïe. . . .	âï.
Waaijen. . .	meng-ipas. .	. . . . . .	. . . . . .	ngengeöek.	
Waarde, waardij.	harga. . . .	keboewe. .	weli	belima.	
Wachten. . .	nanti. . . .	mateko. . .	niang	mahame. . .	fenati.
Wang. . . .	pipi.	kabarangan.	. . . . . .	naseboeöek.	
Wapen. . . .	sindjata. . .	. . . . . .	. . . . . .	tetafa.	
Warm. . . .	panas. . . .	pana. . . .	plate	namahanas.	manas, mapoesi.
Was, van de bij	lilin.	lilin. . . .	tenaro . . .	lilik. . . .	liling.
Wasschen. . .	basoh. . . .	basa. . . .	baha	sarej	safej.
Water. zout.	ajer-asim. .	ei-dahero. .	tahit	oëh-masikh .	oi-tassi.
Water. zoet.	ajer-tawar .	ei-meringi. .	wai	oëh-mamis .	oi-leko.
Watermeloen.	samangka. .	wodimo poro.	koeka. . . .	soeöek. . .	okem.
Waterschepper.	gajong. . .	. . . . . .	. . . . . .	ndoendoeïk.	
Week, zacht.	lembot.. . .	makoe. . . .	blima. . . .		
Weenen. . . .	menangis. .	tangi. . . .	tani.	kieï.	kai.
Weggooijen. .	boewang.. .	hora.	weloe. . . .	toeëbenin. .	mokil.
Wegnemen. .	angkat. . .	dedeh. . . .	soger. . . .	soöe.	maän.
Weinig. . . .	sedikit . . .	hoedi. . . .	oesi.	baïanak. . .	keleo.
Welriekend. .	wandji, wangi	mangi. . . .	bangi. . . .	meni. . . .	meni.
Wenschen. . .	soeka. . . .	. . . . . .	. . . . . .	hieïe.	
Werken. . . .	kardja. . . .	djega. . . .	hama. . . .	tatana. . . .	moëh.
West.	barat. . . .	wa.	lali.	moeli. . . .	kaseh.
Wij.	kita, kami .	di-hedde.. .	kamej. . . .	ieta.	ala-kieta.
Wijd.	longgar. . .	troko. . . .	kloto. . . .	ananggodej.	nanon.
Wijken. . . .	ondor. . . .	. . . . . .	. . . . . .	maheokh.	
Wildernis, bosch.	hoetan. . . .	djami. . . .	noeran. . .	foeïk. . . .	mepat, nasi.
Willen. . . .	mau.	dei.	toh.	hie.	lomi.

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Wind.	angin. . . .	ngeloe. . . .	angin. . . .	anin.	aning, ani'.
Wit.	poetih. . .	poedi. . . .	boeran. . .	foelak. . . .	moeti
Wolk.	awan. . . .	meremoe. . .	kowa. . . .	koös.	
Wortel. . . .	akar.	amoh. . . .	amoet. . . .	okan. . . .	hau-ât.
Zamenvouwen.	lipat.	. . . .	. . . .	dikoe.	
Zand.	pasir. . . .	laslahi. . . .	wera. . . .	solokaëk. . .	senain.
Zandbank, in zee.	tohor. . . .	domara. . .	toneh.		
Zee.	lawoet. . . .	loöe.	lewa. . . .	tassi.	tassi.
Zeer.	terlaloe. . .	teralenga. .	. . . .	. . . .	bamesi.
Zeggen. . . .	bilang. . . .	pika.	maring. . .	marada. . .	moetona.
Zeil.	lajar.	lai.	ladja	lah. . . .	penpene.
Zeilen. . . .	ber-lajar. . .	pekadie. . .	boea.	sokoe. . . .	nou.
Zenden. . . .	soeroh. . . .	moiëko. . .	genato. . . .	haitowa. . .	sonoh.
Zien.	tengokh, lihat.	heleo. . . .	teda.	takanai, mita.	kisoh.
Zij (meervoud)	marika itoe.	nahi wede. .	rai epe. . .	siela.	sin.
Zilver.	perakh. . . .	mela poedi.	selaka. . . .	liloh foelak.	nonie moeti.
Zingen. . . .	njanji. . . .	loddo. . . .	lieang. . . .	soda.	hoenoe.
Zitten.	doedokh. .	mendjidi. . .	tobo.	mangatoeöek.	tenko.
Zoeken. . . .	tjari.	. . . .	. . . .	sangga.	
Zoet.	manis. . . .	nata. . . .	keë.	makeëk. . .	minom.
Zon.	matahari. . .	lodo.	rarak. . . .	ledoh. . . .	neno, manas
Zout.	garam. . . .	mengähi. . .	sia.	masikh. . . .	masch.
Zuid.	salatan . . .	boloh. . . .	rei.	kona.	
Zuiver.	presih. . . .	domouk. . .	lain.	laoloh. . .	meoeh.
Zuur.	asam. . . .	menjilo. . .	gilo.	makeïes.	
Zwaar.	brat.	. . . .	bah.	belak. . . .	masena.
Zwaard. . . .	pedang, klewang.	hemola. . .	roegi, blida.	tafa. . . .	soeni.
Zwak.	lemah. . . .	. . . .	gledjoe. . .	mangänaëk.	
Zwanger. . . .	bonting. . .	teniai. . . .	beloewo. . .	naïeloe. . .	naäpoe.
Zwart.	hitam. . . .	madi. . . .	mitan. . . .	ngeok. . .	metan.
Zweeten. . . .	ber-peloh. .	eikabehoe. .	awoen. . . .	poesch. . .	poesa.
Zwellen. . . .	bangkakh. .	. . . .	. . . .	nataroeöe.	
Zwemmen . .	bernang. . .	nangï. . . .	nangïn. . . .	pepetek. . .	tabhei.
Zweren	soempah. . .	. . . .	. . . .	soh.	

GETALLEN.

	Maleisch.	Sawoeneesch.	Soloreesch.	Rottineesch.	Timoreesch.
Een.	sa, satoe. .	ehi, ahi. . .	toöe.	esa.	esa.
Twee.	doewa. . .	doeë. . . .	roewa. . . .	doewa. . . .	noewa.
Drie.	tiga.	teloe. . . .	telo.	teloe. . . .	tenoe.
Vier.	ampat. . . .	apah. . . .	pâh.	hâh.	hâh.
Vijf.	lima. . . .	lemi.	lema.. . . .	lima.	nima.
Zes.	anam. . . .	enah.. . . .	nam.	nêh.	neh.
Zeven. . . .	toedjoh. . .	pidoe. . . .	pito. . . .	hitoe. . . .	hitoe.
Acht.	delapan. . .	aroe.	boeto *of* woeto.	faloe. . . .	fanoe.
Negen. . . .	sembilan. .	heo	hiwa.. . . .	sieo.	seö.
Tien.	sa-poeloh. .	he ngoeroe.	poeloh. . .	sana hoeloe.	bo esa.
Elf.	sa-blas. . .	he ngoeroe ehi	poeloh koe toöe. . . .	sana hoeloe esa.	bo esa esa.
Twaalf, *enzv.*	doewa-blas, *enzv.* . . .	he ngoeroe doeë, *enzv.*	poeloh koe roewa. *enzv.*	sana hoeloe doewa. *enzv.*	bo esa noewa, *enzv.*
Twintig. . . .	loewa poeloh.	doeë ngoeroe.	poeloh roewa.	doewa hoeloe	bo noewa.
Een-en-twintig.	loewa poeloh. satoe.	doeë ngoeroe ehi.	poeloh roewa koe toöe.	doewa hoeloe esa.	bo noewa esa.
Vijf-en-twintig.	doewa poeloh lima. . .	doeë ngoeroe lemi.	poeloh roewa koe lema.	doewa hoeloe lima.	bo noewa nima.
Dertig. . . .	tiga poeloh.	teloe ngoeroe.	poeloh telo.	teloe hoeloe.	bo tenoe.
Veertig. . . .	ampat poeloh. . . .	apah ngoeroe.	poeloh pâh.	hâh hoeloe. .	bo hâh.
Vijftig. . . .	lima poeloh.	lemi ngoeroe.	poeloh lema.	lima hoeloe.	bo nima.
Honderd. . .	sa-ratoes.. .	he-ngahoe. .	to-ratoe. . .	natoen esa. .	natoe esa.
Honderd-en-een.	sa-ratoes satoe.. . .	he-ngahoe ehi.	to-ratoe noön toöe.	natoen malenak esa.	natoe esa esa.
Vijf-honderd.	lima ratoes.	lemi ngahoe.	ratoe lema. .	natoen lima.	natoe nima.
Duizend. . .	sa-riboe. . .	he-taba. . .	to-ribo.. . .	lifoen esa. .	nifoe esa.

AANTEEKENINGEN.

[1]) Zoo moesten dan ook wij den verderfelijken invloed van Timors luchtgestel — reeds zoo ongunstig uit de reisbeschrijvingen van Péron en Freycinet bekend — op eene gevoelige en treffende wijze ondervinden. Beide mijne reisgenooten eindigden hun werkzaam leven in de volle kracht hunner jaren. Van Raalten stierf op zee, in een klein inlandsch vaartuig, waarmede hij, benevens de Heer Macklot en een van Delli gedeserteerde Portugesche Luitenant, van Atapoepoe naar Koepang wilden terugkeeren. Hij gaf den geest op omtrent de hoogte van de hoofdplaats Oikoesie, en de beide hem begeleidende Heeren wendden uit dien hoofde onverwijld den steven derwaarts, waar de Vorst van het landschap van dien naam zijn verblijf houdt. Deze, gelijk ook vele zijner ondergeschikte hoofden en onderdanen, de Roomsch-Katholieke godsdienst belijdende, terwijl de overledene tot de Hervormde kerk behoorde, kostte het den Heer Macklot veel moeite, van den Vorst vergunning te erlangen, om het stoffelijk overschot daar aan strand te mogen bijzetten. — Niet minder opmerkenswaardig was de lotsbestemming van Zippelius: deze toch vond een graf in dezelfde aarde, welke aan twee zijner voorgangers, eenen Engelschen en eenen Franschen Kruidkundige, Nelson en Riedlé, tot rustplaats verstrekte. Als vereerend aandenken der verdiensten van deze drie ongelukkige reizigers, werd door R. Brown het plantengeslacht Nelsonia, van de familie der Acanthaceæ; door Ventenat het geslacht Riedlea, van de familie der Byttneriaceae, en door den Hoogleeraar Blume het geslacht Zippelia, van de familie der Piperaceae, in de wetenschap ingevoerd. Ter herinnering aan G. van Raalten heb ik eene, door ons op Timor ontdekte patrijssoort met zijnen naam bestempeld.

[2]) Flinders zegt (*Voyage to the Terra australis*), de zuid-westpunt van Timor bepaald te hebben op 10° 22′ Z. br., en 123° 29′ O. l. v. Gr. Op de *Kaart van*

de eilanden beoosten Java, door den Kapitein ter Zee A. C. Edeling vervaardigd, is gemelde zuid-west punt geplaatst op 10° 25′ 23″ Z. br. en 123° 31′ O. l. v. Gr.; terwijl het midden van den oosthoek des eilands door hem is opgegeven, te liggen op 8° 25′ Z. br. en 127° 17′ O. l.

[3]) Letterlijk: oost of het oosten beteekenende, en uit dien hoofde ook wel Groot-Timor genaamd, ter onderscheiding van het eenige graden meer oostwaarts liggende Timor-lawut (als kompasstreek: noord-oost beteekenende). Als eerste, voorname oorzaak van het onbepaald betrekkelijke dezer benamingen, moge de omstandigheid hebben aanleiding gegeven, dat Timor-zelf zijne eerste bevolking uit meer oostelijke streken, uit de Molukken namelijk, ontving, en dat ook die bevolking van uit den oostelijken hoek van dit eiland begonnen is, zich langzamerhand westwaarts uit te breiden. De bewoners van het geheele land noemen zich dus, in hunne overleveringen, te regt: *Orang timor*, menschen uit het oosten.

[4]) Het is evenwel bekend, dat er reeds meermalen (onder de Oost-Indische Compagnie zoowel, als ten tijde van den Maarschalk Daendels, in het begin dezer eeuw) twijfeling bestond, of deze bezitting, uit overweging, dat zij in het algemeen, hoe betrekkelijk min beduidend dan ook, slechts tot eenen lastpost verstrekte, niet zoude worden opgegeven. Hoogere staatkundige redenen schijnen echter zulks steeds belet te hebben. Ten opzigte zoowel dezer overwegende staatkundige redenen, als om de wille der menschelijkheid, verheugt het ons, dat Koepang voortdurend door Holland is in bezit gehouden. De zeelieden, wier bestemming het is, de gevaarlijke wateren ten oosten van Timor te doorkruisen, hebben voornamelijk reden, daarvoor dankbaar te zijn. Menigeen toch, vond op de aldaar gevestigde Europesche etablissementen redding, welke, zonder dezelve, in den wijden omtrek nergens zoude zijn te wachten geweest. Herinneren wij ons slechts den Luitenant W. Bligh, wien het mogt gelukken, Koepang te bereiken, toen hij door het muitende scheepsvolk van de Bounty, niet verre van het eiland Tofoa, in de Zuidzee, met eenige weinige zijner reisgenooten gedwongen werd, in den barkas, zijn levensbehoud aan het noodlot toe te vertrouwen. Kapitein Edwards van de koninklijke Engelsche Marine, beschouwde insgelijks Timor als het naaste en veiligste punt tot zijne redding, na het fregat Pandora, op een der riffen in de straat Torres, verloren te hebben. Een soortgelijk ongeval had, tijdens ons verblijf op Timor, plaats, en daar hetzelve, voor zoo veel wij weten, niet algemeen bekend is, willen wij, in het belang der zeevaart, voor zoo verre wij in staat zijn, daarvan een eenigzins uitvoerig verhaal geven. — In het laatst der maand mei 1829 kwamen er namelijk, kort na elkander, drie sloepen met schipbreukelingen te Koepang aan. Zij hadden veel geleden, waren afgemat en grootendeels ziek, ten gevolge van het uitgestane gebrek en vermoeijenis. De gezagvoerder, John Joung, kwam van Port Jakson en wilde met het schip Gouvernor Rendy naar Batavia stevenen; doch leed schipbreuk. Omtrent het verlies van dit vaartuig, had de eerste stuurman de goedheid, ons het volgende uittreksel uit zijn Journaal mede te deelen.

„Maandag, den 18den mei 1829.

„In den vroegen morgen (te 4 ure) frissche koelte en bewolkte lucht; vol-„gens waarneming aan Jupiter en de sterren Fomalhaut, Wega en Atair, in „de passage tusschen Boot-eiland en Portlock's rif; voerden weinig zeil. Te „7 ure, Murray's eilanden Z. W. t. W. Te 9 ure, vindende dat wij den in-„gang niet konden krijgen, die ons door Kapitein Welsh was aanbevolen, „laveerden wij naar het oosten. De Kapitein benevens de eerste Stuurman „waren altoos vóór op het schip aan den uitkijk; Doctor Wilson, welke vroe-„ger die straat was doorgevaren en de zeevaartkunde verstond, bleef bij het „roer staan, en de tweede Stuurman gaf acht op de zeilen. Te 11 ure 35 „minuten des morgens, hadden wij Murray's eilanden Z. t. W. en Darnley's „eiland N. W. ¼ N., op den afstand van 3—4 mijlen (Engelsche). Te 2 ure „45 minuten na den middag, stiet het schip op een koraalrif, liggende in het „vaarwater, hetwelk op Flinders kaart, als een zuiver kanaal staat aangetee-„kend. De zeilen werden oogenblikkelijk gestreken. De timmerman peilde in „de pompen 3 voet water; 20 minuten later bedekte het water reeds den bal-„last in het achterruim. Te 3 ure 15 minuten peilden wij 12 voet water; het „schip begon langzaam te zinken. De sloepen werden nedergelaten, en water „en levensmiddelen in dezelve gebragt. Te 4 ure na den middag, kwam het „water over het onderdek. Toen werden al de manschappen bijeen geroepen „en hun gevraagd, of zij den raad van den Kapitein en der officieren wilden „volgen en het schip verlaten; waarin allen gereedelijk toestemden. De man-„schappen werden op de volgende wijze verdeeld. De Kapitein, Doctor „Wilson en 17 matrozen gingen in de barkas; de eerste stuurman met 11 „matrozen in de groote sloep, en de tweede stuurman met 7 matrozen in de „jol. Omstreeks den ondergang der zon bleef er geen twijfel meer over, dat „het schip weldra in diep water zoude wegzinken. In den nacht werd het „weder stormachtig. Den volgenden ochtend zagen wij niets meer van het „schip en onze eenige hoop was alstoen op Timor-Koepang gerigt."

In 1838 hebben echter de Engelschen op nieuw post gevat aan de noord-kust van Nieuw-Holland in Port Essington (gelegen op 11° 30′ Z. breedte en 132°20′ 30″ Ooster-lengte van Gr.). Het staat intusschen te bezien of het daarmede, bij al de groote verwachting, welke men van deze nieuwe onderneming koestert, en die op geen geringer doel zoude zijn gerigt, dan om een tweede Singapoer, in het zuiden der Indische eilanden te stichten, wel beter zal gaan, dan met het, veertien jaren vroeger, op het nabijgelegene Melville-eiland gevestigde Britsche etablissement. Het laatste was van korten duur. Het dagteekende van het jaar 1824; maar toen, in 1829, eene brik van Timor-Koepang, met ongeveer 70 stuks buffels aldaar aankwam, vond men Raffles-baai en geheel Melville- en Bathurst-eiland door de Engelschen verlaten; zoodat de brik, in stede van eene goede, eene zeer slechte rekening maakte, vermits er, tegen de moeson terugkeerende, ten gevolge der hevige bewegingen van het vaartuig, en door gebrek aan voedsel voor de buffels, meer dan tweederden van dezelve stierven en in zee werden geworpen.

[5]) *Voyage*, Atlas historique, Pl. 15 (van het jaar 1824).

[6]) Gemis aan goede physische instrumenten stelde ons op Timor buiten de mogelijkheid om naauwkeurige metingen te doen.

[7]) De grootste breedte van Timor, in eenen regten hoek op de lengte-as van het land gemeten (de laatste strekt zich ten naasten bij N. O. en Z. W.), bedraagt niet boven de 15 geogr. mijlen; terwijl het op vele plaatsen zelfs niet meer dan 10 tot 12 mijlen breedte heeft, en aan de beide einden puntig uitloopt. In de lengte beslaat het ruim 60 mijlen.

[8]) De ongezondheid van het luchtgestel neemt, na hevige stormvlagen en veelvuldige regens, in dit jaargetijde soms in zulke mate toe, dat zij zich in hare uitwerkselen, vooral aan vreemdelingen, op eene allerschrikbarendste wijze kennen doet. Zoodanig kenschetste zich, onder anderen, het regensaizoen van 1828 op 1829, tot voorbeeld waarvan wij, behalve hetgene door ons zelven is ondervonden en reeds aangevoerd, nog het volgende kunnen mededeelen.

Een paar maanden na onze komst te Koepang, dus in het begin der westmoeson van 1828, kwam een Engelsche walvischvanger daar ter reede, de equipage van een ander verongelukt schip medebrengende. Met toestemming van den Resident werden tien man van deze schipbrenkelingen te Koepang aan land gezet, welke aldaar bleven, met oogmerk, om bij de eerste gelegenheid, hetzij regtstreeks naar Engeland, of wel elders naar eene voorname plaats van Indië, te worden vervoerd, aangezien de walvischvanger nog slechts weinig gevangen had, en met zooveel manschap aan boord, zijne taak niet goed kon ten uitvoer brengen. De tien matrozen, meest jonge en sterke knapen, werden bij verschillende Europesche afstammelingen ingelegerd. Het moge zijn, dat sommige van hen, òf door het al te rijkelijk gebruik van sterke dranken, òf door zich ligtvaardig aan hitte en vocht bloot te stellen, geene genoegzame zorg aan het behoud hunner gezondheid besteed hebben; hoe dit zij, de een na den ander' werd weldra ziek; de meeste kregen de koorts; eenigen leden aan buikloop, en toen wij in de maand junij 1829, van eenen togt naar het landschap Amarassie, te Koepang terug kwamen, vernamen wij, dat allen, op twee na, die kort te voren naar Europa waren vertrokken, schielijk na elkander gestorven waren. — Ook de achtingswaardige Zendeling Le Bruijn, een man in den bloei van zijn leven, welke gedurende de tien jaren, die hij in dit gewest doorbragt, genoegzaam altoos de beste gezondheid had genoten, stierf in de maand mei van hetzelfde jaar, aan eene heete koorts, terwijl ook zijne echtgenoot, eene vorstendochter van Amfoang, die, gelijk haar geheel stamhuis, de Hervormde kerk is toegedaan, van deze ziekte werd aangetast. Er was, over het geheel, in dien tijd bijna geen huis te Koepang, waar niet een of meer personen ongesteld of gevaarlijk krank lagen.

[9]) Dit blijkt reeds daaruit, dat in de Nederlandsche bezittingen het goud nimmer eenen noemenswaardigen tak van handel uitmaakte, komende zelfs op de officiële lijsten der jaarlijks van Koepang uitgevoerd wordende goederen, de naam van dit metaal slechts zelden voor. De geringe hoeveelheid stofgoud, welke door de inlanders hier en daar uit het zand der rivierbeddingen wordt gewasschen, houden zij meestal voor eigen gebruik en vervaardigen daarvan hunne versierselen. Voor menschen, welke ten gevolge

hunner weinige behoeften, een groot gedeelte van hun leven geheel zorgeloos en naar eigen goeddunken kunnen doorbrengen, verstrekt het zoeken naar dit zoo kostbaar metaal, waaraan ook zij veel waarde hechten, tot aangename tijdkorting, zonder dat het als een eigenlijke tak van nijverheid kan beschouwd worden. De Oost-Indische Compagnie heeft meer dan eens op Timor gravingen naar goud laten doen, doch nimmer met een gunstig gevolg. De laatste proef, door haar genomen, had plaats in de tweede helft der voorgaande eeuw.

[10]) De Heer de Freycinet verkeert in eene zonderlinge dwaling, wanneer hij (*Voyage*, Partie historique, T. 1. p. 549) zegt: „Parmi les cours d'eau aurifères, on cite encore la *rivière Chamoro*, dans la partie Nord-Est de l'île, et celle que les Hollandais appellent *Amakonos Kaysser*. J'ignore précisément où se trouve cette dernière, dont le gisement paraît entouré à dessein de quelque mystère; je suppose cependant qu'elle n'est pas fort éloignée de Coupang." De vorst van het voorheen magtige rijk Sonabai, wordt namelijk, volgens een oud, door de Oost-Indische Compagnie ingevoerd gebruik, gewoonlijk door de Europeanen en Europesche afstammelingen te Koepang, Keizer genaamd. De Heer de Freycinet, vermoedelijk noch Hollandsch noch Maleisch verstaande, paste dien titel, vereenigd met den naam van een der voornaamste landschappen des Keizers, op eene rivier toe. Dat derhalve, ten opzigte van die denkbeeldige rivier, eene zekere geheimzinnigheid moet bestaan, is niet te verwonderen.

[11]) Indien de ons van verschillende zijden gedane verzekeringen juist zijn, moeten evenwel sommige oostelijke, tot het gebied der Portugezen behoorende streken, eenigzins rijker zijn aan koper. Wij hebben een gedegen stuk, ter zwaarte van 1,8 Nederl. ponden (kilogrammen), medegebragt, hetwelk uit de omstreken van Delli zoude afkomstig zijn.

[12]) Physische oorzaken hebben dus onmiddellijk tot het allezins gewigtige verschijnsel aanleiding gegeven, hetwelk men, in onderscheidene streken van den Indischen Archipel, ten opzigte van het hoofdvoedsel der inboorlingen opmerkt, en naar hetwelk de betrekkelijke graad hunner beschaving, als het ware, middellijk kan worden afgemeten. In het meest beschaafde gedeelte toch van den Archipel: in deszelfs uitgestrekte westelijke landen, is het de rijst, met welker aanbouw de inlander zich het liefst bezig houdt, dewijl hare kultuur, in huishoudelijk opzigt, hem van de meeste waarde is. In de oostelijke streken des Archipels: in de Molukken, op de Aroe-eilanden en langs de westkust van Nieuw-Guinea, landstreken, waar over het geheel genomen, alle maatschappelijke verhoudingen en inrigtingen nog op den laagsten trap staan, is het voornamelijk het sagomeel, dat in de eerste behoefte van den inlander voorziet, terwijl op Timor, het land, welks bewoner in geestontwikkeling en zedelijk gevoel, genoegzaam tusschen die der beide genoemde groote land-afdeelingen in het midden staat, de mais eene even gewigtige plaats bekleedt.

[13]) De Heer C. Ritter (*Erdkunde*, 2te Ausg. Asien. V. p. 855) begaat, bij de opgave nopens de verspreiding dezer fraaije en nuttige palmsoort, eenen misslag, wanneer hij haar als een, aan het vasteland van Indië uitsluitend toe-

behoorend gewas aanduidt, en haar in den Archipel, als eene andere soort van Borassus, door den gamoeto- of sagoweerpalm (S a g u e r u s p i n n a t u s, Wurmb, Borassus gomutus bij Crawfurd, *Ind. Arch.* I. p. 397) doet vertegenwoordigen. Intussehen maakt de Heer Crawfurd zelf (l. c. p. 443) van den waaijerbladigen lontar gewag; terwijl vooral reeds Rumphius (*Herb. Amb.* I. p 48), in zijn uitvoerig berigt omtrent dezen palm, bepaaldelijk zegt, dat dezelve in menigte gevonden wordt, zoowel in sommige streken van Celebes en Java, als vooral op Madura, Bali en de meeste eilanden dier keten tot Timor toe. Hij is in dit gedeelte der aarde, ten opzigte der geographische verbreiding, de ware plaatsvervanger van den gamoetopalm, vermits hij zich alleen dáár menigvuldig vertoont, waar laatstgemelde niet of slechts in geringe hoeveelheid voorkomt. Beiden beminnen het warme, maar de een het droogc, de ander het meer regelmatig vochtige luchtgestel: het gebied van den een' bepaalt zich, uit dien hoofde, voornamelijk tot de koele valleijen der bergen; dat van den anderen tot de lage kuststreken en de opene vlakten van het binnenland. Ten opzigte van het nut, dat de eilander der verschillende streken uit beiden trekt, staan zij genoegzaam gelijk. Op Madura, de kleine Sunda-eilanden en de Timorsche groep, gebruiken de inboorlingen het sap van den lontar als drank, en ook om er suiker uit te bereiden. De laatste is eenigzins lichter van kleur (meer geelachtig), dan de sagoweersuiker, en niet zoo vochtig als deze. In smaak verschillen beide soorten aanmerkelijk van elkander.

In het westelijk gedeelte van Timor en omliggende kleine eilanden, waar de gamoetopalm volstrekt niet door ons werd aangetroffen, is de lontar allerwegen zeer menigvuldig. In de Molukken daarentegen, schijnt hij zeldzaam te zijn, en ook in de zuidelijke streken van Borneo en in de westelijke van Java, zagen wij hem slechts hier en daar in geringen getalle.

[14]) De jaarlijksche uitvoer van Timor-Koepang, waaronder echter ook de voortbrengselen van eenige naburige eilanden, met name van de eilanden Rotti, Samauw en Sawoe begrepen zijn, laat zich tegenwoordig gemiddeld aldus beramen:

S a n d e l h o u t, ongeveer 4500 pikols. Hetzelve wordt verdeeld in drie soorten [1]), als:

1ste soort, 1300 pikol, ter waarde van 20 tot 26 gulden per pikol;
2de soort, 600 pikol, ter waarde van 15 tot 20 gulden per pikol;
3de soort, 2600 pikol, ter waarde van 10 tot 15 gulden per pikol.

W a s, ongeveer 1200 pikol, ter waarde van 75 tot 80 gulden per pikol.

W a s k a a r s e n, 10—12 pikol, ter waarde van 100 gulden per pikol.

P a a r d e n, ongeveer 200 stuks, ter waarde van 20 tot 30 gulden per stuk.

De uitvoer en het verbruik door vreemdelingen, van b u f f e l s en v a r k e n s, is zeer ongelijk en moeijelijk te bepalen, aangezien vele dezer dieren bij kleine partijen aan de schepen worden afgeleverd, voornamelijk aan Engelsche en

---

[1]) In de wandeling *kapâla*, *bâdan* en *kâki* (letterlijk h o o f d, r o m p en v o e t) genaamd.

Amerikaansche walvischvangers, die jaarlijks, ten getale van dertig en meer, Koepang, met het doel om zich van versche levensmiddden te voorzien, aandoen. Buffels worden daarenboven ook nu en dan, te gelijk met paarden, op speculatie naar Mauritius en de Engelsche etablissementen van Nieuw-Holland uitgevoerd. Te Koepang kost een buffel gewoonlijk tusschen de 10 en 18 gulden, naarmate hij groot, oud en zwaar is. De schepen koopen voorts ook dikwerf geiten, schapen en pluimgedierte (eenden en hoenders) op, hoezeer de hoenders in het algemeen schaars en duur zijn. Tot de handelsartikelen, van welke echter sommige door Chinezen, Makassaren en Europesche kustvaarders wederkeerig te Koepang in- en uitgevoerd worden, behooren eindelijk nog eene geringe hoeveelheid vogelnesten, karetbladen, tripang, haaivinnen, onbewerkt katoen en katoengaren, benevens verschillende andere, minder geachte voorwerpen. De geheele waarde der jaarlijks van Koepang uitgevoerd wordende goederen laat zich op ongeveer *f* 300,000, de invoer van onderscheidene vreemde waren op ongeveer *f* 350.000 beramen.

De jaarlijksche inkomsten bedroegen tijdens onze aanwezigheid omtrent *f* 50,000. en de uitgaven tęn naastenbij even zooveel.

[15]) Ik bedoel hier natuurlijk alleen de eigenlijke inboorlingen van Timor, met uitzondering der onderscheidene vreemdelingen, welke men hier en daar aan de kusten vindt, en die niet alleen uit verschillende naburige eilanders, maar ook uit een aantal inboorlingen van Celebes, Java en andere streken des Archipels bestaan.

[16]) Dit woord heeft, even als het eerste van iedere benaming in de beide andere tongvallen, de beteekenis van het Maleische *Orang*, mensch. Het landschap Koepang noemen de Timorezen *Nei-wessi*. Het woordje *Nei* of *Nai* wordt, gelijk wij later zullen doen zien, ook steeds voor de vorstelijke titels en de familienamen der hoofden geplaatst. Hetzelve is waarschijnlijk verwant aan het Maleische *najikh*: opklimmen, stijgen, rijzen, verhoogen, verheffen enzv., en beteekent dien ten gevolge, als bijvoegelijk naamwoord, hoog, verheven enzv. Volgens deze etymologie bestaat dus de naam van het landschap uit eene zamenstelling van deszelfs eigennaam met een vleijend of eerbiedig Epitheton. Wij voegen hier nog bij, dat *Wessi* (Maleisch *Besie*) ijzer beteekent, en dat tot de toekenning van dezen naam aan dit landschap, vermoedelijk de betrekkelijke hoeveelheid ijzer, door vreemdelingen aldaar aangebragt, zal aanleiding hebben gegeven, vermits in het land zelf, tot nog toe geen ijzererts is ontdekt geworden.

[17]) *Nei-djoefa* in het Timoreesch, hetwelk, even als het Maleische *Radja*, vorst, koning, opperbestuurder des lands beteekent. Somwijlen worden deze vorsten, geheel in den oosterschen geest, door hunne onderdanen op eene buitensporige wijze, hoogdravend betiteld. Zoo noemen zij hen b. v.: *Oesi-neno*, evenbeeld van het hoogste wezen; *Neno-ana*, kind des hemels, der zon, of van het licht; *Oesi-leeoe*, verheven, gewijde gebieder enzv. Eene andere soort van eertitel is die van *Oesi* (of *Oes*)-*koko*, waarmede soms, uit overdrevene bescheidenheid, de eene vorst den andere bestempelt, en in welk geval de naam van des vorsten landschap

achter dien titel wordt gevoegd, bij voorbeeld: *Oes-koko Ambenoe.* Omtrent het woord *oesi*, hetwelk uit hunne theogonie ontleend is, zullen wij later de noodige toelichting geven; onder *koko* verstaan zij eene zeer groote en sterke denkbeeldige slang, wier kop met eenen gouden kam is versierd, en voor welke al de andere dieren schrik en vrees koesteren. Ook hier dus eene veel beteekenende symbolische voorstelling van de slang! — De vrouw van eenen vorst wordt *Fenei naikh*; zijn zoon, *Nemnoeke naikh*; zijne dochter, *Fetnei naikh* genaamd. Is de laatste gehuwd, dan voert zij den titel van *Fenei.* De kleinzoon van den vorst heet *Nemnoeke tenana.*

[18]) Van het Portugesche *Feitor*, een factoor. De Fettor's zoowel als de Radja's, moeten door den Resident, namens het Gouvernement, in hunne rangen bevestigd worden; bij de lagere hoofden is dit niet noodig.

[19]) Aldus gewijzigd naar de uitspraak der Timorezen. Maleisch *Tomunggong* of *Temonggung*, een voornaam hoofd van het bestuur, een veldoverste, kommandant der sterkten, zeevoogd enzv.

De Tomokong's zijn op Timor in twee klassen verdeeld, in Groote Tomokong's, *Lopo-nakaf-naikh* genaamd, die over bijzondere afdeelingen des lands regeren, en in Kleine Tomokong's, welke den titel van *Lopo-nakaf-baoen* voeren en wier gezag zich alleen tot de bewoners van een gehucht of dorp bepaalt. De vrouw van eenen Tomokong van den eersten rang, wordt *Fenei nakaf*, zijn zoon *Nemnoeke lopo*, zijne dochter *Fetnei lopo* genoemd.

[20]) Voornamelijk van eene Corypha (vermoedelijk C. sylvestris), op Koepang *Pohon Gebang*, *Gabang* of *Gawang* genaamd. Somtijds worden tot datzelfde doel ook de bladstelen van den Borassus flabelliformis gebezigd.

[21]) Niet zeer lang voor onze komst te Koepang, was de Chinesche wijk door een' fellen brand geteisterd geworden, en onder het getal der huizen, welke bij die gelegenheid geheel of gedeeltelijk door de vlammen werden verteerd, bevond zich ook de tempel dier natie. Meermalen reeds, in een kort tijdsbestek, was in diezelfde wijk brand ontstaan, hetwelk, bij den ligtzinnigen omgang der bewoners van Koepang, met het vuur, gepaard met de aldaar dikwerf lang heerschende droogte, geene verwondering kan baren. Tijdens den laatsten brand had eene gebeurtenis plaats, die, als een karaktertrek van bijgeloof, wel verdient met een paar woorden vermeld te worden. Een aldaar geboren Chinees, die het ambacht van smid uitoefende, kwam namelijk op het denkbeeld, dat hun *Jŏ sefŏ* (d. i. Buddha, in de hoedanigheid van arts — Heiland, in den zin van heilen, heelen, genezen) in den tempel niet moest deugen, dewijl het, naar zijne meening, bleek, dat dit afgodsbeeld, in weerwil van al de offers aan hetzelve gebragt, geen de minste zorg droeg voor de aardsche goederen van zijne aanbidders, ja, gelijk nu klaar bewezen was, niet eens zijne eigene woning voor verwoesting wilde behoeden. Dit dwaze denkbeeld ontstak den man zoodanig in woede, dat hij, de redding van zijne eigene have vergetende, en in het midden van het dreigendste gevaar en de grootste verwarring, zich met geweld van het hem anders heilige voorwerp wilde meester maken, ten einde, gelijk hij bezwoer, hetzelve eens degelijk de kracht zijner vuisten en voeten te doen gevoelen en het vervolgens in zee te smijten.

[22]) De Heer Freycinet (*Voyage*, Part. hist T. I. p. 528) meent dit voor het eiland Flores te moeten houden, dewijl Valentyn onder de plaatsen, op hetzelve gelegen, Larantocka noemt. Doch in dit opzigt heeft Valentyn, wiens topographische opgaven van dit gedeelte des Indischen Archipels over het geheel zeer onvolledig en dikwerf onnaauwkeurig zijn, zich vergist; gelijk reeds in de *Historische beschrijving der Reizen* ('s Gravenh. 1747. D. 18 bladz. 419) is aangemerkt geworden. Het voldingendste bewijs voor deze meening levert het verslag omtrent die overwinning, door genoemden A. Schot zelven gegeven, en in het zoo even aangehaalde werk (D. 20. bladz. 19) woordelijk te vinden. Bij de oude vaderlandsche geschiedschrijvers vind ik nergens aangeteekend, dat de Hollanders op Flores ooit eene militaire bezetting gehad hebben; doch wel op Solor, waar kort na de bovengemelde inneming der Portugesche sterkte, die op dit eiland, volgens Faria y Sousa (*Asia Portugueza* 1666), reeds vroeg bestond, door hen het fort Hendrik gesticht werd. Op Flores onderhield de Oost-Indische Compagnie, gedurende eenigen tijd, alleen eenen zoogenaamden Posthouder, in het dorp Ende, aan de Zuidkust wonende; terwijl de Portugezen, en ook hunne afstammelingen, gewoonlijk zwarte Portugezen genaamd, steeds in het bezit zijn gebleven van Larantocka en omliggende streken, aan de oostkust van Flores. Trouwens, de Heer de Freycinet spreekt, eenige bladzijden later, zichzelven tegen, naardien hij uit het geschrift van zekeren P. San Domingo aanvoert, dat de Hollanders, beseffende hoezeer zij de magt der Portugezen op Timor door de vernietiging van Larantocka zouden ondermijnen, in 1660, met eene vloot van zes-en-twintig zeilen, naar Flores waren gestevend, zonder echter gemelde plaats te kunnen bemagtigen, niettegenstaande zij te Solor een middelpunt van operatie en handel bezaten. Maar ook deze opgave is voor een gedeelte onjuist, en wel in de hoofdpunten, namelijk ten opzigte van het zoogenaamde stevenen naar Flores, en het niet kunnen bemagtigen van Larantocka. Wouter Schouten (*Oost-Indische Voyagie*, Amsterd. 1676. I. bladz. 79 en verv.), een ooggetuige van die gebeurtenis, geeft van haar een onopgesmukt en naauwkeurig verhaal. De oorlogsvloot bestond, volgens hem, uit 33 zeilen, te weten: 22 schepen, 3 galjooten en 8 sloepen, inhebbende 1200 blanke soldaten en ruim 400 zwarte, van de Ambonsche eilanden, en daarenboven nog ongeveer 1200 man scheepsvolk, zoodat de gezamentlijke magt omtrent 2800 koppen bedroeg. Deze vloot zeilde in het begin der maand mei 1660, uit de baai van Amboina, koers zettende naar het Z. W, zonder dat de bemanning eigenlijk iets wist van hare bestemming; maar toen men den hoogen vulkaan van het eiland Lombatte (Lomblem) in het gezigt kreeg, lieten de Opperhoofden J. van Dam en Truitmans, aan boord van al de vaartuigen weten, dat de vloot eerst eenige dagen aan de eilanden Serbiete (Adenara) en Solor ververschingen innemen zoude en dan op het allerspoedigst naar Makassar oversteken, om aldaar de vijandige Portugezen op het lijf te vallen. De vloot stevende dien ten gevolge van het N. de engte in van Lomblem (Dutch Gut, op de Engelsche zeekaarten), en kwam in het gezigt van Solor ten anker. Zoodra de Portugezen te Larantocka (zegt Wouter Schouten) van onze komst hoorden, maakten zij zich gereed om naar Timor te vlugten. Zij bleven echter on-

gemoeid, vermits de vloot, na weinige dagen toevens, weder langs denzelfden weg, N. Oostelijk door de engte, in het ruime sop terugkeerde, stellende zij alstoen aanvankelijk koers om de west, digt langs de engte van Larantoeka (Straat Flores) en voorbij den hoogen vuurberg van het eiland Ende: naam, onder welken bij de Hollanders in die dagen, Flores of Manggarai, gelijk de Solorezen dit eiland noemen, het meest bekend was.

Wij mogen aan het slot dezer lange noot ter teregtwijzing, de aanmerking niet onthouden, dat de geschiedkundige opgaven, in het werk van den Heer Freycinet voorkomende, in het algemeen met voorzigtigheid behooren geraadpleegd te worden. Als een enkel bewijs ter staving onzer aanmerking voeren wij hier aan, hetgeen hij op bladz. 569 van zijn werk, alwaar sprake is van Borneo, Banka en Billiton, in eene groote noot te lezen geeft: „Les Anglais (heet het daar) se font concéder la propriété de ces deux dernières îles." Diergelijke, met de laatste geschiedkundige gebeurtenissen ten eenen male strijdige misslagen, zijn van zulk een' bereisd', belezen' en geleerd' schrijver inderdaad moeijelijk te verklaren.

[23]) Hare diepte, van het westen naar het oosten, bedraagt $3^{1}/_{2}$ geogr. mijl, en hare breedte, van het zuiden naar het noorden, gemiddeld ruim 2 mijlen.

[24]) Aangaande de Flora van het onderhavige land, verwijzen wij inzonderheid tot de Description d'un Herbier de l'île de Timor, van den Heer Decaisne (*Nouvel. Annal. du Muséum d'histoire nat.* T. 3. p. 333) en den, door nu wijlen den Heer Spanoghe vervaardigden Prodromus Florae Timoriensis (*Linnaea* van D. F. L. v. Schlechtendal, 1841, B. 15). In deze beide verhandelingen zijn meer dan 600 plantsoorten van dit eiland beschreven. Van dit getal is de verhouding der Monocotyledonen, met inbegrip der varen, tot de Dicotyledonen = 1 : $4^{1}/_{4}$; eene verhouding, welke overeenstemt met de door den Heer R. Brown gedane waarnemingen omtrent de vegetatie der aequinoxiaalstreken van Nieuw-Holland en die van den Congo in Afrika, en welke naar zijn vermoeden even zoo zal zijn aan de kusten van het Indische vasteland. Als de op Timor het menigvuldigst voorkomende familiën, geeft de Heer Decaisne de volgende aan, welke, met uitzondering der eerste familie — die verreweg de rijkste is, als bevattende zij bijkans het negende gedeelte der soorten van het geheele, boven opgegeven getal — eene trapsgewijze vermindering in soorten aantoonen. Leguminosae, Gramineae, Euphorbiaceae, Urticeae, Compositae, Filices, Cyperaceae, Malvaceae, Acanthaceae, Convolvulaceae, Rubiaceae, Byttneriaceae, Myrtaceae, Verbenaceae, Solaneae, Labiatae enzv. De laatstgenoemde familie staat tot de eerste = 1 : 6, maar tot de tweede = 1 : 3. In het geheel heeft de Flora van Timor veel overeenkomst met die der Molukken, van Indië in het algemeen en van Nieuw-Holland, voor zooveel namelijk de kustplanten betreft; en ten opzigte der binnenlandsche vegetatie, zijn het de eilanden en het vasteland van Afrika, met welke het een aantal geslachten en soorten gemeen heeft. — Merkwaardig is het, planten in de omstreken van Koepang te zien groeijen, welke op Java alleen op hooge bergen gevonden worden, zoo als de Epithema Brunonis, de Rhynchoglossum obliquum en eenige anderen.

[25]) In dien tijd bestonden er in dit gedeelte van Timor, in het geheel slechts

3 scholen, te weten: te Koepang, te Oisapa en te Babauw. Sedert dien tijd is het getal, volgens het, in 1841, door het Nederlandsche Zendelinggenootschap uitgegeven verslag, tot 7 aangegroeid, alwaar, in het begin van 1839, omtrent 1000 kinderen, in het lezen, schrijven en de beginselen der Christelijke leer, onderrigt ontvingen.

[26]) Meestentijds van de Caesalpinia ferruginea, in den omtrek van Koepang *Kilaroe* genaamd, vermits de bast van dezen boom hoofdzakelijk gebezigd wordt ter bereiding van den *Laroe*, zijnde een uit het lontar-sap, door langzame, geestige gisting verkregen, bitter en scherp smakende drank, welke zoowel bij vrouwen als mannen zeer geliefd is.

[27]) Deze verklaring uit den mond van den Radja van Amabie, die zich jegens het Nederlandsche Gouvernement steeds onwankelbaar getrouw heeft getoond, deed ons innig genoegen, daar wij haar voor een zuiver uitvloeisel zijner opregte meening mogten houden. Die Europeanen echter, welke aan soortgelijke uitboezemingen, hunne eigene natie betreffende, altoos een onbepaald vertrouwen hechten, toonen met het karakter der Indische eilanders, vooral met dat der Grooten, slecht bekend te zijn. Is het nu aan onkunde in deze, of aan opzettelijke kwade trouw, aan lasterzucht of door jalouzij opgewekte boosaardigheid te wijten, dat onderscheidene Engelsche reizigers, terwijl zij de handelingen hunner eigene regering in den Archipel zoo hoog ophemelen, die van het Nederlandsche gouvernement op alle wijzen in een valsch en hatelijk daglicht trachten te plaatsen? Wij willen in deze geen oordeel vellen, maar hen, die met de dubbelhartigheid der Indische Grooten niet bekend zijn, op dezelve opmerkzaam maken. Zij zijn gewoon, zoo als men zegt: de huik naar alle winden te hangen, waardoor der ligtgeloovigen ijdelheid of het nationaal zelfgevoel ligtelijk gestreeld wordt en, ook ter goeder trouw, tot valsche oordeelvellingen kan aanleiding geven. Hoe dikwerf de Nederlanders, vooral in de latere tijden, daarvan de speelbal zijn geweest, is algemeen bekend; en men mag het er voor houden, dat, wanneer men de Duitschers, in dat opzigt, dezelfde onjuiste en vernederende gedachte omtrent ons ziet koesteren, zulks alleen daaraan is toe te schrijven, dat zij, ten aanzien der Oost-Indische Koloniën, meestal gewoon zijn, hoofdzakelijk Engelsche geschriften te raadplegen.

[28]) Men vindt in deze streken bijna alleen donkerkleurige buffels, terwijl op Java, Sumatra en andere westelijke eilanden, ook het albino-ras zeer algemeen en menigvuldig is. Dit verschijnsel is daardoor te verklaren, dat op Timor, even als in de zuidelijke deelen van Borneo, de buffel genoegzaam alleen ten wille van zijn vleesch en zijner huid wordt aangefokt, terwijl hij in de gemelde, meer beschaafde Sunda-eilanden, tevens als trekdier voor kar en ploeg en anderen zwaren arbeid gebezigd wordt. Het is den inlanderen, voor dit laatste doel tamelijk onverschillig, welke kleur het dier heeft, indien het slechts krachtig en volwassen is. Anders is het gesteld, ten aanzien van de tot de slagt bestemde beesten, vermits onder de inboorlingen vrij algemeen het gevoelen heerscht, dat het gebruik van het vleesch der witte buffels, eene oort van huidziekte te weeg brengt, uit min of meer groote, witte vlekken bestaande. Deze huidziekte wordt ook werkelijk veel zeldzamer op Timor en

Borneo, dan op Java, Sumatra en elders aangetroffen. Het ware niet zonder aanbelang te weten, of zij veel op Siam voorkomt, alwaar, volgens G. Finlayson (*Journ.* p. 262), de witte buffel zeer gemeen is. De meening van dezen reiziger, dat de oorzaak van de leukaethiopische ontaarding des buffels, voornamelijk in het luchtgestel te zoeken zoude zijn, vinden wij door geene bewijsgronden ondersteund. Immers de twee rassen van den buffel, het oorspronkelijke zwartblaauwe en het albino-ras, blijven zich overal gelijk, zonder dat men ergens den geringsten overgang in de kleuren, de minste schakering van tinten bij hen waarneemt. Deze standvastigheid behoort tot de karakteristieke trekken van dit dier, door welke het zich op eene zoozeer in het oog loopende wijze van al de overige rundveesoorten onderscheidt. Door zijne logge ligchaamsgestalte, zijn zonderling heesch geschreeuw, en zijne amphibiënachtige levenswijs, mag het, in zekeren zin, als overgangsvorm tot de zoogenaamde dikhuidige zoogdieren beschouwd worden.

[29]) In de oostelijke gedeelten van Java geven, volgens de waarnemingen van eenen opmerkzamen, oud-Indischen ambtenaar, de vruchtbaarste sawahvelden eenen 27 voudigen, de schraalste eenen 10 voudigen oogst. (Zie H. J. Domis, *de Residentie Pasoeroeang* enz. 1836, p. 50.)

[30]) Onze onderzoekingen wederleggen dus voldoende, de in sommige aardrijksbeschrijvingen geuite meeningen, alsof de bosschen van Timor van wilde katten zouden wemelen. Trouwens, oppervlakkige en in ongerijmde overdrijvingen genoegen scheppende reizigers maken dit eiland ook tot de verblijfplaats van den Babi-roesa, en laten op hetzelve de apen in troepen van 300 stuks bij elkander leven.

[31]) *Tekej*, in het Timoreesch, Rottineesch en Soloreesch; *Takej*, in het Sawoeneesch. De kleinere soorten dezer hagedischachtige dieren (Hemidactylus frenatus en verwante soorten), door de Maleijers *Tjitjakh* genaamd, dragen daarentegen in bijkans iederen tongval van den Archipel eenen anderen naam. De Timorezen noemen haar *Wikaloe*, de Rottinezen *Tekej-labak*, de Solorezen *Kletang*, en de Sawoenezen *Hapa*. Het geschreeuw der Tjitjakh's bestaat alleen in eenige smakkende toonen; dat van den Tokej is een waar geroep: *tokkee — tokkee*, welke klanken, na korte tusschenpoozen, 6—8 of 10 maal achter elkander, door het dier, luid en krachtig, herhaald worden.

[31*]) Een titel tot het krijgswezen behoorende en zamengesteld uit *ota*, snijden, dooden, en *paha*, het land, in staatkundigen zin; dus iemand, die voor het land vecht, hetzelve verdedigt.

[32]) Van dit dorp hoort men te Koepang nooit spreken, maar wel van de plaats Amarassie, waarmede Baoeng bedoeld wordt.

[33]) Tegenwoordig zijn er twee kompagniën Mardahejka's (door verbastering Mardeikers geheeten), *Loebodale* en *Oeïdale* genaamd. De kompagnie Loebodale, in het geheel omtrent 50 man sterk, bestaat uit vrijgeborene heidensche vreemdelingen en derzelver nakomelingen, van welke sommigen Christenen zijn geworden. De kompagnie Oeïdale, ongeveer 160 man tellende, is zamengesteld uit vrijgelatene heidensche slaven en derzelver afstammelingen.

[34]) Voornamelijk van het geslacht Sphaerococcus, door de Maleijers met den algemeenen naam van *âgar-âgar* bestempeld. Sommige dezer mosachtige

Algae behooren, even als het bekende wormmos (Helminthochortos) in Europa, tot de Chinesche geneesmiddelen; het meest echter worden zij gebezigd ter bereiding van geleiachtige confituren, of versch, met limoensap, soja enzv. gegeten.

[35]) De pisangvrucht noemen de Timorezen *Oeki*, de Rottinezen *Hoeni*, de Sawoenezen *Weni*, de Solorezen *Woea*.

[36]) Of alleen van de ware Loranthi, óf ook van Viscum-soorten, ik durf dit niet bepalen.

[37]) *Oepoen* in het Timoreesch, *Paöh* Rottineesch, *Wopa* Sawoneesch, *Pawo* Soloreesch.

[38]) Ook in onderscheidene andere tongvallen, in dit gedeelte van den Archipel, dragen de groote soorten van deze zoogenaamde vliegende honden, met weinig verschil van klank, eenen diergelijken naam. Op Amboina, daarentegen, heeten zij *Marsego*; bij de Bejadjoe-Dajakkers, ter zuidkust van Borneo, *Panjâmat*; bij de Banjerezen aldaar, *Kaloeang*, met welken naam ook de Maleijers aan de westkust van Sumatra die dieren bestempelen, terwijl zij door de Sundanezen op Java, *Kalong* worden genaamd.

[39]) Het oorspronkelijk Hindoesche woord *kota*, wordt op de Oost-Indische eilanden meestal op eene stad of hoofdplaats toegepast, maar het beteekent eigenlijk: eene vesting, versterkte woning enzv. Vermoedelijk bezaten de Amarassiërs aldaar eene schans.

[40]) Ten onregte vereenigen de Heeren Duméril en Bibron (*Erpét. génér.* T. 5. p. 723) deze soort met eene andere, door mij Scincus erythrolaimus genaamd en alleen aan de westkust van Nieuw-Guinea waargenomen. De laatste is, in volwassen staat, niet alleen bijna eens zoo groot, maar onderscheidt zich van de bedoelde Timorsche soort ook eenigzins door de kleuren en de gedaante der schilden van den kop. De beschrijving, door de gemelde Fransche geleerden, onder den naam Lygosoma melanopogon geleverd, is blijkbaar naar voorwerpen van beide die soorten geschied. Mijn Sc. erythrolaimus heeft geen spoor van zwart aan de kin, maar daarentegen eene donkere streep aan iedere zijde van den hals. Onderlip en kin zijn bij hem licht rood. Bij den melanopogon, wiens kin en een gedeelte der keel meestal geheel zwart van kleur zijn, ontwaart men langs de zijden van den hals, in plaats van eene donkere streep, gewoonlijk eene van zeer lichte kleur.

[42]) „De Indische regering," leest men in een geschiedkundig werk, „had nog den 15den October 1760 een berigt aan de Kamer der Zeventienen gezonden, waarin onder anderen gesproken werd van eene goudwassching, die men op het eiland Timor hoopte te openen, alwaar men eene goudrijke rivier meende gevonden te hebben. De uitslag der eerste onderneming was slecht geweest; men hoopte die nogtans te hervatten en eenen stam der inboorlingen, de Amaconners (Amakonoërs), aan het werk te zetten om hoofd voor hoofd eene bepaalde hoeveelheid goud te moeten leveren." (van Kampen, *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, D. 3, bl. 163, haalt als bron aan: *Boeken van Batavia*, 1760, fol. 19 en 20.) Waarschijnlijk staat met het hier aangeduide plan, dat der, eenige jaren later, naar het binnenland afgevaardigde 40 Mardeikers, onder het toezigt van J. Kana, waarvan wij hiervoren

(bl. 138) melding maakten, in onmiddellijk verband. Na den ongelukkigen afloop dier onderneming bleef het ontwerp, ten opzigte der verwijderd wonende Amakonoërs, ten eenemale zonder gevolg.

[43]) Zie de, door wijlen den Heer van Oort, tijdens ons verblijf te Amboina, naar levende voorwerpen dezes Schinks vervaardigde afteekeningen in Schlegel's *Abbildungen neuer oder unvollständig bekannter Amphibien*, Tab. 11. — De opgave van de Heeren Duméril en Bibron (*Erpét. génér.* T. 5, p. 740), volgens welke deze soort door Kuhl en van Hasselt op Java zoude zijn verzameld, is eene dwaling.

[44]) Denzelfden naam draagt deze Varaan op het naburige eiland Rotti; terwijl de Monitor bivittatus bij de Sundanezen op Java, onder dien van *Bajâwak* bekend is, en deze groote hagedissen in het Maleisch *Biejâwakh* heeten. De gemeenschappelijke oorsprong dezer verschillende woorden is duidelijk.

[45]) Te Padang op Sumatra werden wij onder anderen meer dan eens, door aldaar woonachtige Niassers, om het van de huid ontdane vleesch van Monitor bivittatus aangezocht, hetwelk zij steeds met blijkbaar genoegen medenamen. Eenmaal echter waren sommige van dit volk minder beleefd en heusch in hunne begeerte naar dit geregt, alzoo zij een voorwerp van deze hagedissoort, van buitengewone grootte, door ons in den vroegen morgen, bij de rivier Oedjongkarang geschoten en voorloopig aan den boschkant, niet ver van eene Maleische woning, aan een heester opgehangen, zich heimelijk toeeigenden.

[46]) Polypedates rugosus, Dum. en Bibr. *Erpét génér.* T. 8. p. 520. De namen quadrivirgata en quadrilineata, reeds vroeger door H. Boie en Wiegmann aan dezen boomkikvorsch gegeven, zijn minder algemeen toepasselijk, doordien deze soort op Timor en Java, en waarschijnlijk overal, waar zij gevonden wordt, niet altijd met vier overlangsche strepen geteekend, maar dikwerf, in stede daarvan, op den rug gevlekt is.

[47]) Op Timor is ons meermalen verhaald, dat de inboorlingen dezer eilanden-groep, vooral die van Rotti, Dauw, Randjoea en andere nabijliggende kleine eilanden, in zeer drooge en onvruchtbare jaren, weleens weken lang gedwongen zijn, hunnen eetlust zoodanig naar hunnen geringen voorraad mondbehoeften te regelen en te beteugelen, dat een volwassen mensch zich met eene enkele kolf mais des daags moet trachten te generen; en de mais is, gelijk men weet en door ons vergelijkenderwijze met andere gedeelten van den Indischen Archipel reeds is ontvouwd, het hoofdvoedsel dier eilanders: de mais is daar, wat bij ons het brood en de aardappelen tevens zijn. Men zoude, in tusschen de keerkringen gelegene en naar evenredigheid weinig bevolkte landen, eenen genoegzaam aan hongersnood grenzenden toestand naauwelijks denkbaar achten; doch het zijn juist de weinige behoeften dier volken, gepaard met de bijgeloovige vooroordeelen van nooit meer aan te kweeken of te planten, dan tot eigen onderhoud volstrekt noodig is, en welke beide beweeggronden nog door hunne aangeborene luiheid krachtdadig ondersteund worden, die dit vreemde verschijnsel ligt verklaarbaar maken. Bedenkt men verder, dat in geheel Indië niet eene enkele vruchtsoort groeit, welke, gelijk onze appelen en peren, tot bewaring geschikt is, en dat bui-

tendien de bedoelde eilanden ten uiterste arm zijn aan tuinvruchten, dan moet het veeleer verwondering baren, dat het, gelukkiglijk niet dikwerf voorkomende geval van gebrek aan leeftogt, zich niet vaker daar gevoelen doet.

[47]*) Titel, waaronder een bode wordt verstaan, welke, het land rondgaande, in naam van den vorst bevelen uitvaardigt en aankondigingen van algemeen belang enz. aan den volke bekend maakt. Daarvan de eigenaardige oorsprong dezes titels, zijnde hij zamengesteld uit de woorden: *asoe*, hond, en *paha*, land. Somwijlen wordt die titel door Tomokongs en zelfs wel door zonen uit vorstelijken bloede gevoerd; maar het is ook niet vreemd, die ambtsbetrekking aan geringe lieden opgedragen te zien.

[48]) *Molo* geel, *oesi* heer, gebieder. Het laatste woord is echter meer bepaaldelijk de eernaam van het onzigtbare opperste wezen, en wordt, even als soms in Hindostan het woord *Awatâr*, en voorheen op Java het daarvan afgeleide *Bathoro* (Maleisch: *Batâra* of *Bitâra*), eigenlijk alleen uit overdrevene vleijerij eenen mensch toegekend, voor welken, ter betooning van eerbied, de Timorezen anders het woordje *Nei* gebruiken. Geel is, gelijk men weet, in geheel Indië en China, de hofkleur der vorsten en de meest karakteristieke voor de kleeding der Boeddhistische priesters; en zij is in het bijzonder ook op de Oost-Indische eilanden de geliefkoosde en meest gezochte der vrouwen in het algemeen. Geel moet elk gelaat zijn, dat op schoonheid en bewondering aanspraak wil maken; en er is om die reden geen kleurtoon, welke in de zinspelende spreuken en dichterlijke ontboezemingen dier volken, eene grootere rol speelt, dan deze. Die smaak dagteekent reeds uit vroegere tijden en zwiert zijnen schepter in die min beschaafde streken met niet mindere magt, dan zoo menige grillige mode in het meer beschaafde Europa.

„De jonge Koningin Mandoedarie (gemalin van Rawana) beviel van eene dochter, wier gelaat uitnemend schoon was, en eenen glans had gelijk aan dien van het zuiverste goud."

Uit de *Geschiedenis van Srí Ráma*, eene verkorte Maleische vertaling van het beroemde Indische heldendicht *Ramájana*.

[49]) Buiten en behalve de Tomokongs, wier ambtsverrigtingen zich, als zoodanig, tot het bestuur des lands bepalen, vindt men in elk Timoreesch vorstendom ook eenige hoofden, aan welke meer bijzonder de verdediging van den grond is toevertrouwd, en die, al naar hunnen rang, verschillende titels dragen. Wij hebben zoodanigen titel reeds vroeger opgegeven (dien van Otapaha). Hierbij kunnen wij nog voegen dien van Atanpaha, in rang gelijkstaande aan eenen Groot-Tomokong, welke somwijlen Atanpaha tevens is. In deze hoedanigheid volgt hij in het militaire gezag onmiddellijk op den Neidjoefa-paël (vorst van het krijgswezen), terwijl de Otapaha's onder hem staan. — Het woord Atanpaha is zamengesteld van *atau* digtsluiten, namelijk iets tegen vreemde aanranding beveiligen, het bewaken, en *paha* land, en heeft bijgevolg de beteekenis van bewaker of beschermer van het land.

[50]) Onder *nonie*, in verbinding met een substantivum, verstaan de Timorezen steeds goud, ofschoon zij dit metaal op zich-zelf, *nonie menatoe* (oud of echt goud) noemen, in tegenstelling van het bleek en minder geacht

zilver, hetwelk zij onder den naam van *nonie moetie* (wit goud) kennen. *Ou* beteekent ligchaam. Deze naam van goud ligchaam ontleent ongetwijfeld zijnen oorsprong aan hetzelfde denkbeeld, hetwelk door ons in de laatst voorgaande noot over de gele kleur behandeld is.

[51]) De vorst van Amabie was bij de Oost-Indische Compagnie de derde en Fonei de zesde in rang; zoodat Amarassie, hoezeer een der aanzienlijkste en voor de Hollandsche bezitting een der gevaarlijkste van schier alle nabijliggende landschappen, ten gevolge zijner latere onderwerping en sluiten van bondgenootschap, zich met den zevenden rang moest te vreden houden. Ten aanzien van Koepang en Sonabai is reeds bij de optelling der Gouvernements-bondgenooten gewag gemaakt. Ofschoon aan die rang-orde thans weinig waarde meer wordt gehecht, en zij buitendien, zoo door het verloop der tijden, als der veranderde omstandigheden, in geen evenredig verband meer staat tot het aanzien en de magt van elken bevrienden vorst, noch ook tot zijne meerdere of mindere gehechtheid aan het tegenwoordig Nederlandsche bestuur, welk een en ander ons, bij het gegeven algemeen overzigt, tot maatstaf hunner rangschikking verstrekte, was zij niet te min eertijds in de oogen dier vorsten van groot gewigt, en daardoor een even gemakkelijk als krachtig werkend middel ter versterking van het gezag en den invloed der Compagnie. Elk bondgenoot beijverde zich, den eenmaal verkregen rang en het daaraan verbonden eerbetoon, ongeschonden te bewaren, hetgeen alleen door opregtheid en getrouwe vervulling der aangegane verbintenissen mogelijk was. Wanneer het Opperhoofd te Koepang de bevriende vorsten tot zich ontbood, om met hen, in eene algemeene vergadering, dezen of genen maatregel te beramen, hun tot medewerking aan eenig krijgsplan uit te noodigen, of wegens bewezene diensten, namens den Gouverneur-Generaal, plegtig te bedanken, stonden er altijd even zoo vele stoelen in ééne rij naast elkander, als de Compagnie daar bondgenooten bezat. En wist men ook, dat deze of gene niet zoude verschijnen, zijn stoel stond toch gereed en bleef gedurende de vergadering, schoon onvervuld, aldaar staan, ter aanwijzing van de plaats, welke den afwezigen bondgenoot, volgens zijnen rang, toekwam. De vorsten verschenen bij die gelegenheden steeds in feestgewaad en volle staatsie; zij werden met militaire eerbewijzen ontvangen. Elk hunner werd bij zijne aankomst door een getal kanonschoten, overeenkomende met zijnen rang, gesalueerd. Naar ik meen, loste men voor den vorst van Koepang, als zijnde de oudste bondgenoot en die aan de Compagnie de meeste diensten had bewezen, en voor den Sonabaische Lieoraai, als den magtigsten, ieder telkens zeven-, voor de Radja's van Amabie en Amfoang ieder vijf-, en voor de overige bondgenooten ieder drie schoten; doch werd later, zoo ik mij wel herinner, bepaald, dat de Radja-besar van Amarassie, uit aanmerking van zijnen verheven' stand, insgelijks met vijf schoten zoude begroet en vereerd worden, hetgeen hem en zijnen onderdanen in dezelfde mate vreugde, als aan sommige der minder magtige bondgenooten afgunst baarde. Thans hebben soortgelijke bijeenkomsten van den Resident met de inlandsche vorsten niet meer plaats, doch het bewijzen van militaire eer, bij buitengewone, plegtige gelegenheden, is daar nog in zwang; vooral worden de vorst van Koepang en de

Radja-besar van Amarassie, wanneer een dezer, nu of dan, na voorafgaande kennisgeving en ontvangene vergunning, den Resident te Koepang officieel hulde komt bieden, gewoonlijk met het hun toekomende getal eereschoten begroet, op welke hooge onderscheiding zij nog steeds zeer gesteld zijn. Wederkeerig worden ook Europeanen van eenig aanzien, wanneer zij bezoeken bij de bevriende vorsten afleggen, door deze gewoonlijk met het lossen van kleine stukjes geschut en andere hoffelijke pligtplegingen ontvangen.

[52]) Onder *Toet-hai* verstaan de Timorezen een geschenk, hetwelk aan vreemde bezoekers, ten blijke van vriendschap en achting, door hen wordt aangeboden.

[53]) Zekere soort van fluit, ongeveer twee palmen lang en gewoonlijk uit eene harde houtsoort vervaardigd. Schier iedere Timorees bezit zulk eene fluit, die hij meest altijd bij zich draagt, om er zijne nabestaanden en kennissen, des noods, mede te seinen.

[54]) Uit het aanzienlijke getal soortgelijke *Panton's*, door ons te Koepang verzameld, kiezen wij de twee volgende, zeer bekende coupletten, ter mededeeling, om den geest daarvan eenigzins te doen kennen.

Orang ber-djâlan satengah djâlan,
Dengan s'wâra-lah merapâtî.
Ter-kedjut bângon satengah mâlam,
Bânjakh sâkit di dâlam hâti.

Zij loopt den halven weg ten eind'
En doet haar stem als die der duive hooren.
Ze ontwaakt verschrikt te middernacht,
Het hart met droefenis vervuld.

Kieta ber-lâjar menjoesor tânah,
Di poeloe Genteng membli sîrih;
Dâpat ingat-lah goenong tânah,
Akan menjasal râsa sendiri.

Wij zeilen langs de kust steeds voort;
Op 't eiland Genteng koopen wij betelbladen.
De gedachte aan de bergen en den geboortegrond,
Verwekt berouw en doet het afzijn ons gevoelen.

[55]) In een' bundel van een honderd-en-dertigtal, in het Maleisch geschrevene droomuitleggingen, door ons van Timor medegebragt, vindt men, onder anderen, omtrent het vuur het volgende aangeteekend:

Indien iemand droomt: eensklaps een vuurtje te zien, beteekent zulks, dat hij spoedig van een' ander' hulp zal erlangen.

Indien iemand droomt: dat het in zijn huis brandt, beteekent zulks, dat hij weldra werk zal bekomen.

Indien men droomt: van een hoogvlammend vuur, beteekent zulks, langdurigheid des levens.

Indien men droomt: dat een huis afbrandt, beteekent zulks, vermeerdering van kennis.

[56]) Dit gedeelte van het verhaal doet onwillekeurig denken aan sommige oude overleveringen van andere Indische volken. Van eene treffende overeenkomst vooral is die der Makassaarsche koningin *Tomanoeronga*, d. i. die uit den hemel is neêrgedaald, welke, volgens het volksbijgeloof, na het overlijden van den vierden koning van Makasser, *Kraëng Katanka*, op zekeren dag, als eene zeer schoone vrouw, met eene gouden keten omhangen, van den hemel daalde en onmiddelijk door de Makassaren tot hunne Koningin werd aangenomen. Zie *Tijds. voor Neêrl. Indië*, 1842; I, p. 428.

[57]) *Voyage*, Partie hist. T. I, p. 537.

[58]) Omstreeks het einde der vorige eeuw waren de inkomsten op verre na niet toereikende om de uitgaven te dekken, bedragende de eersten niet meer dan *f* 10,000—*f* 11,000 in het jaar. Om in deze financiëele onevenredigheid eenige overeenstemming te brengen en de baten zoo mogelijk te vermeerderen, besloot men, in 1792, het monopolie op Timor in te trekken en het heffen van in- en uitgaande regten, benevens pachten in te voeren. Hierdoor verbeterde de stand der zaken eenigermate, zoodat in het begin der tegenwoordige eeuw de ontvangsten nagenoeg met de uitgaven in evenwigt waren. Toen echter weinige jaren later de oorlog in Europa uitbrak en daardoor de handel belemmerd werd, gingen de pachten en daarmede tevens de inkomsten aanmerkelijk achteruit. Ook gedurende het Britsche tusschenbestuur is er jaarlijks een aanzienlijk te kort geweest. Na den algemeenen vrede en het herleven van den handel, verbeterde deze gesteldheid en wogen in de eerste jaren, nadat (in 1817) het Nederlandsche Gouvernement wederom in het bezit van Timor was gesteld, de inkomsten ten naasten bij tegen de uitgaven op; doch de oorlog tegen Amanoebang verbrak weldra weder dit evenwigt ten nadeele der koloniale middelen. Ten opzigte van het tegenwoordige tijdperk verwijzen wij naar onze hiervoren, noot 14, medegedeelde opgaven, waaromtrent wij echter hier aanmerken, dat in de laatste jaren de inkomsten slechts tusschen de *f* 26,000 en *f* 30,000 bedragen hebben.

[59]) In de *Oosterling*, D. 2, bl. 16, is haar getal op 12,000 gesteld, terwijl Freycinet het op 20,000 schat. Deze echter is klaarblijkelijk niet minder hier zijn willekeurig idée gevolgd, dan in de optelling der van het Nederlandsche Gouvernement afhankelijke Timoresche landschappen, waarbij door hem onder anderen twee namen: Muni en Stolo, worden opgegeven, van welke wij nooit hebben hooren spreken. Hij zegt voorts ook aangaande de statisticke verdeeling van Timor: „On partage ordinairement Timor en deux grands états ou provinces: celle du Nord-Est se nomme *province de Bellos*, et l'autre, *province de Väikénos*." Of dit laatste woord misschien uit den Beloneschen tongval afkomstig is, laat hij ons raden; de Timorezen kennen het evenmin als de naam *Véalé*, onder welken Freycinet een koninklijk stamhuis vermeldt, dat de westelijke streken van het eiland zoude beheerschen. Zie *Voyage*, I, p. 552, 553, 555 en 630. Wij merken alleen nog aan, dat de klank der twee laatste namen

eenigzins doet denken aan het Beloneselie vorstengeslacht van Waiwiekoe-Waihalie. Op het vlugge geschrijf van Freycinet, gedeeltelijk steunende op dat van zijnen dikwerf oppervlakkigen voorganger Péron, is volkomen van toepassing, hetgeen Abel Rémusat in zijne *Recherches sur les langues Tartares* aanmerkt: „Rien n'est plus facile que de jeter au hasard des suppositions sur le papier, et d'annoncer avec mystère qu'on pourra les soutenir un jour. Il faut ensuite de volumes pour réfuter une seule parole de ce genre," enzv.

[60]) Het heeft ons niet weinig bevreemd, uit de pen van den Heer G. W. Earl, die anders evenmin een vriend is van de zendelingen, als van de Hollanders, welke beide hij, vooral in zijn, onder den titel van *The Eastern Seas*, in 1837, in het licht gegeven werk, op meer dan eene plaats, door allerlei lasterlijke aantijgingen bezoedeld heeft, van uit die pen, zeggen wij, in den lateren tijd, eens een gunstig oordeel te zien vloeijen: juist niet omtrent de Hollanders en hun koloniaal bestuur, want in dat geval zouden zij eerst geen gezag meer in den Indischen Archipel moeten uitoefenen; maar aangaande de verrigtingen en grondbeginselen der door den Heer Earl op de Sarawatti-groep ontmoette zendelingen. In zijnen, kort daarna, over dien togt geschreven brief, welke in het *Journal of the Royal geographical Society of London*, 1841, Vol. 2, is afgedrukt, leest men daaromtrent, onder anderen, het volgende: „De gansche bevolking van Kisser zoude gemakkelijk bekeerd kunnen worden, indien de zendelingen zich niet verzetteden tegen het doopen van volwassenen, alvorens die eenen langen proeftijd hebben ondergaan en genoegzaam met de Heilige Schrift bekend zijn. Vele Heidensche inboorlingen, welke tegen deze moeijelijkheden opzien, zenden niet te min hunne kinderen naar de school, opdat deze ten minste Christenen mogen worden. Dit heeft ten gevolge, dat men huisgezinnen aantreft, waar de ouders ongedoopt, in onwetendheid voortleven, terwijl hunne zonen en dochters, onder hetzelfde dak, ledematen der Christelijke kerk zijn."

[61]) Zie *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, 1840, D. 2, bl. 521.

[62]) *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, 1840, D. 2, bl. 526.

[63]) Zie de *Javasche Courant* van dien tijd.

[64]) *Premier Voyage autour du monde*, Paris, l'An IX. p. 213.

[65]) Dit is te Timor en op de nabijliggende kleine eilanden zulk eene algemeen in zwang zijnde uitdrukking, dat schier alle reizigers er gewag van hebben gemaakt; meestal echter op dezelfde onbepaalde wijze, als gewoonlijk van het woord *taboe* der eilanders van den Stillen Oceaan, met hetwelk dit *pomâli*, in beteekenis en toepassing, werkelijk veel overeenkomst heeft. Het is ongetwijfeld van vreemden en wel van Javaanschen oorsprong, aangezien de Timorezen het hoofdzakelijk jegens vreemdelingen gebruiken en, in hunne eigene taal, er dikwerf het woord *lêoe* voor in de plaats stellen. Vermoedelijk is *pomâli* afkomstig van het Javaansche werkwoord *malih*, veranderen, verwisselen beteekenende, en overdragtelijk op eenig stoffelijk voorwerp toegepast, hetwelk door de gelofte van een' vorstelijk' persoon, of door de bezwering van een' zoogenaamd' toovenaar, onzigtbaar en denkbeeldig van innerlijke hoedanigheid veranderd of als gewijd en geheiligd beschouwd en, dien ten gevolge, in zedelijk opzigt, onder zekere

verbodswetten geplaatst werd. Tot staving der juistheid van deze verklaring kunnen wij hierbij aanvoeren, hetgeen Raffles (*Hist. of Java*, II, p. 99 en 100) aanhaalt, namelijk: dat, volgens de overlevering der Sundanezen, de twee vorstelijke broeders Tjiong Wanara en Radhên Tandhoeran, omstreeks het jaar 1247 der Jav. aera of 1325 na Chr., als grensscheiding hunner rijken (Padjadjaran en Madjapahit) zouden aangenomen hebben de rivier van Brebes, „thence called *Chi Pamali*, or the River of Prohibition." Op gelijke wijze gebruiken ook de inboorlingen in sommige streken van zuidelijk Borneo het onderhavige woord. Elk opperhoofd heeft daar het regt, wegens deze of gene gebeurtenis van eenig belang, aan de dorpen, rivieren of wegen van zijn distrikt, voor zekeren tijd het *pomali* of *pamali* op te leggen, d. i. zoodanige plaatsen worden gedurende dien tijd als gesloten of ontoegankelijk voor de vreemdelingen verklaard, wat meestal door het spannen van een rotan, waaraan van hout vervaardigde hakmessen zijn vastgemaakt, aangeduid wordt. Zie Schwaner, *Borneo* II, p. 39, 148 en elders

[66]) *Verhandelingen van het Batav. Genootschap*; derde druk, 1825, D. I, p. 204.

[67]) *Voyage de découv. aux terres Austr.*, T. I, p. 144.

[68]) *Voyage aut. du monde*, T. I, p. 589.

[69]) Wel ontmoet men somwijlen inboorlingen, meer echter op Rotti dan op Timor, wier hair min of meer gekroesd of gekruld is, maar die daarom, evenmin als een kroesharig Europeaan, met een' Afrikaanschen Neger of echten Papoca vergeleken kunnen worden.

[70]) Van drie-en-vijftig, naauwkeurig door ons gemeten mannen, uit verschillende landstreken, en meest van middelbaren leeftijd, bedroeg de gemiddelde hoogte 1^{m},586; de grootste was 1^{m},675, en de kleinste 1^{m}.442 lang.

[71]) *Inoe* of *hinoe* (Rottineesch *henoe*) beteekent: parel (= *moetiâra* Maleisch, en in den Bâzâr-tongval, dikwerf tot *moetie* verkort). Het Timoresche *inoe* schijnt eene klankvervorming te zijn van het Maleische *indah*, kostbaar, uitmuntend, zeldzaam, hoog geschat, op prijs gesteld, enzv.

[72]) Deze fluitjes verschillen zeer in lengte, van anderhalve tot drie decimeters. Alle, welke wij zagen, waren van hout, rond, somwijlen met tinnen of zilveren ringen versierd, aan het dunnere benedengedeelte met eene naauwe opening doorboord, van boven meer of min verwijd en inwendig ruim uitgehoold. Ieder Timorees is met de toonen der Fekoe's zijner nabestaanden wèl bekend, waarom hij haar niet ligt aan een' ander' afstaat of door eene nieuwe vervangen doet.

[73]) Derhalve een eereteeken, bij hen van even veel waarde, als bij ons eene Ridderorde. Ook onder de Alfoeren treft men er aan, die door dapperheid en geluk in het kampvechten het regt erlangen, zich door zeker eereteeken te mogen onderscheiden. Het bestaat veelal in een' bundel menschenhair, waarmede het gevest van den houwer of het schild versierd worden. Aangaande de Niassers, bewesten Sumatra, deelt Dr. Horner mede, dat de voorvechters (daar *Samoeï* geheeten, veelligt afgeleid van het Maleische *mochi* of *boehi*, zieden, schuimen) en de dorpshoofden (*Sioeloe*, van het Mal. *hoeloe*, het bovenste gedeelte van eene zaak of voorwerp), wanneer zij aan drie vijanden het hoofd hebben afgehouwen, tot onderscheidingsteeken een' zeer kunstig,

uit kokosnootdoppen vervaardigden halsring dragen. Die ring is *Kalamboeboe* genaamd en gelijkt eenigzins op de ringkraag (*hausse-col*) der Fransche officieren. Bij feestelijke gelegenheden hebben de dorpshoofden er, die van zilver of goud vervaardigd zijn. Zie *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*.; 1840, I, p. 351.

[74]) Niet *Aikamenil*, gelijk Crawfurd (*Ind. Arch.* I, p. 519) naar Rumphius opgeeft. Het zoude belangrijk zijn te weten, of het woord *meni*, dat in het Timoreesch genrig, welriekend beteekent, afkomstig is van het Arabische en Maleische *meni*, Hoog-Javaansch *mani*, d. i. sperma genitale. De beschaafdere, westelijke bewoners van den Archipel kennen het sandelhout onder een', en wel den gemeensten, van zijne Sanskritnamen, *Tjandana*, in het Maleisch *Tjindâna*, Javaansch *Tjendono*. Twee andere Sanskritsche namen van dien kostbaren en door geheel zuidelijk Azië, of van Arabië tot China en Japan in hoog aanzien staanden boom, komen in beteekenis overeen met zijne Timoresche benaming, te weten *Gandha* d. i. de welriekende, geurige, en *Gandhasâra* d. i. de geestrijke, best reukgevende. Niet minder dichterlijk wordt ook zijne hoedanigheid geroemd met het woord *Bhadras'ri* d. i. de geluk aanbrengende, of, volgens Lassen. *Ind. Alterthumsk.* I, p. 257, die van uitmuntende schoonheid. Zijn Perzische naam, gelijk men weet, is *Sandal*. Grieksch σάνταλον, waarvan ons Sandelen en de in de Kruidkunde gebruikelijke geslachtsnaam Santalum afkomstig zijn.

[75]) Het sandelhout groeit op Timor in het wild; het menigvuldigst in de hoogere bergstreken, waar men, hier en daar, kleine opene bosschen er van aantreft. De boomen worden digt bij den wortel gehakt, hunne stammen en takken aan stukken gekapt ter lengte van 8½—9 of 9½ decimeter, en vervolgens van de schors en de buitenste, witachtige, geurlooze en daarom van geene waarde zijnde houtdeelen ontdaan. De inzameling geschiedt hoofdzakelijk in de drooge moeson en, even als in Malabar, wordt ook op Timor het tijdvak gedurende de afnemende maan daartoe het meest geschikt geacht. De inlandsche Grooten verkoopen het sandelhout kort na de inzameling en zonder het vooraf te sortéren; doch de Chinesche handelaren verdeelen de stukken, gelijk door ons is opgegeven, in onderscheidene soorten. De dikke stukken, uit de stammen, die de eerste of hoofdsoort vormen en ruim eens zoo hoog in prijs staan als die der dunne takken, worden meest alle naar China uitgevoerd.

[76]) Gemunt geld heeft als zoodanig in de binnenlanden geene waarde; gouden of fraaije zilveren kleine muntstukken worden echter door de inboorlingen gaarne tot versierselen ingerijgd. Het meest echter bekooren hun de oude Hollandsche dukaten, die zij tegen eene waarde van 10—12 gulden aannemen.

[77]) Het verdient opmerking, dat bij een, ver van Timor verwijderd, nog geheel onbeschaafd volk, hetwelk weinig verkeer heeft met de Indische zeevarende en handeldrijvende stammen, bij de bewoners der Poggy-eilanden namelijk, bewesten Sumatra, dezelfde bijgeloovige begrippen worden aangetroffen; terwijl integendeel bij vele andere Heidensche volksstammen van den Indischen Archipel (Dajakkers, Alfoeren enz.), even als in de Zuidzee, de voornaamste orakels ontleend worden aan levende dieren, vooral aan de

vlugt en het geschreeuw van vogelen, vliegende insecten enz., waaraan de Timorezen weinig waarde schijnen te hechten. Van de godsdienstige denkbeelden der Poggy-eilanders sprekende, zegt J. Crisp: „Sometimes a fowl and sometimes a hog is sacrificed to avert sickness; to appease the wrath of the offended power, or to render it propitious to some projected enterprize: and Mr. Bets was informed that omens of good or ill fortune were drawn from certain appearance in the entrails of the victim.” Zie *Asiat. Researches*, edit. in octavo. Vol. VI, p. 86.

[78]) Heilig huis, van *oeme* huis, en *lêoe*, bezworen, gewijd, heilig. Somwijlen zeggen zij *Oeme nitoe*, d. i. huis der schimmen (zielen van de afgestorvene edelen); en wanneer zij, in het Maleisch, met een’ vreemdeling er van spreken, noemen zij het gewoonlijk *Roemah pomâli*, het gewijde huis. Wij merken hier aan, dat bij de Alfoeren van Manado, op Celebes, *leos*, goed, edel beteekent, en dat, volgens Mariner, de inboorlingen van Tonga, eenen grooten god bezitten, *Higoelêo* genaamd Omtrent het woord *pomali* verwijzen wij tot onze vroegere aanteekening. Het *Oeme lêoe* verschilt in uiterlijken vorm niet van de gewone huizen; alleen is het soms, naar evenredigheid van zijnen omvang, eenigzins hooger. Eene oude vrouw heeft er gewoonlijk het opzigt over, en zij alleen bewoont het. Hare voornaamste bezigheid bestaat in het aanhouden van het vuurtje, dat ongeveer in het midden van dit godsdienstgebouw, onafgebroken brandt of smeult. Aan de stijlen, die het dak schragen, hangen een of meer kleine zakken, welke verschillende voorwerpen, als raauwe rijst- en maiskorrels, onderscheidene drooge wortelen, bladen enzv. bevatten, en den naam hebben van zeer heilzame genees- of veiligheidsmiddelen te zijn.

[79]) Waarvan de beteekenis is: toonen vermelden het en geel. Het laatste woord is waarschijnlijk eene zinspeling op de kleur van de, tot de betoovering gebruikte boomwortelen, omtrent wier invloed en geheime kracht hoog wordt opgegeven.

[80]) *Moesoe lălă lô, naŭ tamnĕkoe.* Hier en in de volgende aanhalingen, is de vertaling zooveel mogelijk woordelijk getrouw, of wel de zin in zijne eigenaardige beteekenis wedergegeven.

[81]) *Banâni kă mănoe mănoe, foi mail toeloegâm.*

[82]) *Nêl* noemen de Timorezen allerlei zinnedichten, zoowel van boertigen als van ernstigen aard. Het woord *lêoe* is ons, in de beteekenis van gewijd, heilig, reeds door eene vroegere aanmerking bekend.

[83]) *Săkŭnâ aŭ Nei.... — ân’ pâĕl, liti jô, lomi bi passang.*

[84]) *Onăn ôlie.* Het laatste woord is ons, in het Maleisch, door *adê* of *adîkh* vertaald, hetwelk jongere broeder beteekent. Deze eernaam wordt bij die gelegenheid door den vorst, als een bewijs van gunst en onderscheiding, aan den Mêo gegeven.

[85]) *Bone* worden voornamelijk de blijde en vrolijke zangstukken genoemd.

[86]) *Hô Teflobo, lômi balel i-â, hem tôko, hô assal faŭk faŭk, mô essîn hem naumen, nâhă abakŏ lofomês? mocha moek’ moekoe, sissi fafi ñaka âleh.*

[87]) *Naukahi mena’ Bitênoe, missa setăsâhi nôhe sîna.*

[88]) *Sĕfnot soetai oetonaëki, hetmepoe neno noenihês fâni, ôtĕ têni.* Wij heb-

ben de beteekenis dezer woorden niet beter in onze taal weten over te brengen, dan boven is geschied. In een zoogenaamd Bâzâr-Maleisch zijn zij ons door den Fettor van Taibenoe, aldus vertaald: *ôbat pomâli*, *bitjâra sama kita orang. maū kardja hârî di blâkang bâjikh*, *pôtang kombâli*. De woorden: *ôbat pomâli*, doelen op de daarbij gebruikt wordende, gewijde rijstkorrels.

[89]) *Loti* = weggooijen, iets van zich verwijderen; *bebak*, naam van die soort van palmbladen, welke op Timor en de omliggende eilanden, veel tot het dekken der huizen gebruikt wordt.

[90]) *Feto* beteekent zuster; *ana* kind, en in overdragtelijken zin, klein, jeugdig.

[91]) Somtijds hebben de Anafeto's ook een aantal soortgelijke bellen. aan eene snoer of in een' strook buffelvel bevestigd, boven de enkels om de beenen gebonden, en slaan daarmede ingelijks de maat. Dit gebruik doet denken aan de *ghoengroē's* (Bengaalsch: *goengoera*, Sanskrit: *ghargharâ*) der Bajaderen van Hindostan, van welke danseressen Hatsan de volgende bekoorlijke schildering geeft: „De Bajadeer," zegt hij, „ligt haren *do pattah* (soort van sluijer) op, en zwaait die naar de maat; zij doet den aanschouwer hare fijne leest en ligchaamsvormen bewonderen, en laat bevallig de *ghoengroē's* (bellen van metaal) klinken, waarmede haar ontbloot been versierd is," enz. *Sihr oel bajân*, p. 137. — De Anafeto's zijn echter niet, gelijk de Bajaderen van Indië of de Ronggeng's van Java, als openbare danseressen te beschouwen, die haar bestaan in dit bedrijf vinden, maar schijnen slechts in hare eigene dorpen, bij de voormelde onschuldige vermaken, nu en dan zoodanige rol te vervullen. Wij gelooven derhalve ook niet, dat zij hare ligchamelijke bekoorlijkheden veil hebben, als wordende er, voor zooverre ons bekend is, op Timor in het geheel geene publieke vrouwen gevonden.

[92]) *Paha noi wawôki*, *kâna wêla; tĕki tawêla aŭni soeni.*

[93]) *Tie tôko nonie*, *naoen*, *gôhan*, *bito nam'!*

[94]) Op tegenwoordig zijnde vreemdelingen doelende.

[95]) Eeretitel voor den vorst.

[96]) Naam, onder welken zij het Nederlandsche Gouvernement kennen. Wanneer zij van hetzelve spreken, voegen zij er gewoonlijk nog de woorden *mai-bapa* bij (*mai*, eene verbastering van het Maleische *mâ*, moeder, *bapa*, vader); zoodat zij, Maleisch sprekende, *mai-bapa Kompanie* zeggen. Zich zelven noemen zij *Anakh* (kinderen) van die ouderlijke Compagnie.

[97]) Volgens de bekende Maleische manier is dat kussen eigenlijk rieken, vermits de neuzen digt aan elkander gebragt en daarbij besnoven worden.

[98]) Zinspeling op den met zilveren ringen versierden arm eener vrouw; in den Timoreschen tekst staat eigenlijk gonden.

[99]) Vandaar ook de eigenaardige Maleische uitdrukking *mâ' pinang*, hetwelk letterlijk: betel kaauwen, maar overdragtelijk: onderlinge eensgezindheid beteekent.

[100]) De klank van dit woord doet denken aan het Maleische *beli*, koopen, inkoopen; en in der daad is de *belies* eigenlijk de prijs, voor welken de dochter, van hare ouders gekocht wordt. De Redjang's en andere volken

van Sumatra noemen die huwelijksgift *djoedjoer* (koop- of losprijs); de Sundanezen en de eigenlijke Javanen gebruiken, bij eene beschaafde spreekwijze, daarvoor de meer kiesche uitdrukking van *sĕsĕrahhan*, *sĕrahhan* of, bij verkorting, *srahhan*, hetwelk zich door onderpand laat vertalen, en afkomstig is van het Javaansche werkwoord *sĕrah* of *srah* (Maleisch: *sârah* of *serah*), dat overgeven, afstand doen, toebetrouwen, overhandigen beteekent.

[101]) Bij de aanzienlijken is de kist gewoonlijk in hard hout uitgehouwen en zeer dik en zwaar; doch bij den gemeenen man bestaat zij dikwerf alleen uit een ruw uitgehoold stuk stam van eenen gebang-, lontar- of ook kokospalm.

[102]) Dit is echter alleen van toepassing op de vorsten en andere aanzienlijke hoofden en hunne betrekkingen, terwijl de gemeene man gewoonlijk reeds den tweeden of derden dag met weinige plegtigheden begraven wordt.

[103]) *Oesi* beteekent, gelijk reeds vroeger is aangemerkt, opperheer, gebieder, meester; *nêno*, licht, dag, uitspansel, zon. Oesi-nêno is derhalve te vertalen door Heer van het daglicht, en daar dit zijne eigenschap en zijnen oorsprong ontleent aan de zon, ligt in dien naam tevens het denkbeeld opgesloten van Zonneheer.

[104]) „Bereits in den Vedas und den früheren Gesetzen des nördlichen Indiens, — zegt von Bohlen — finden wir den sogenannten Brahmaismus im engern Sinne, oder den Sonnendienst, mit der untergelegten höhern Idee eines ewigen Lichtquells und eines weltschaffenden Geistes, der, unabhängig von der Sonne selbst, diese wie das ganze Universum hervorgebracht, der alles Thun der Götter und Menschen wahrnimmt und unter dem Bilde der Sonne zu verehren ist.” *Das alte Indien*, I, p. 145.

[105]) In dit woord herkent men gemakkelijk het Javaansche en Maleische *panas*, hetwelk heet, hitte beteekent, bepaaldelijk van het vuur en de zon, en vandaar ook zonneschijn. In het Timoreesch heeft het woord *manas*, even als *mahana* in den tongval der bewoners van Tahiti, in de Zuidzee, de beteekenis van warmte der lucht, en is tevens de naam van de zon zelve, als het zigtbare voorwerp, van hetwelk voortdurend zulk eene hoeveelheid natuurlijke warmte uitstraalt. De Timorezen bezitten buitendien nog een ander woord, *mapoesi*, voor warm, maar dat veelligt in zijne toepassing meer identisch is met het Javaansche *ngĕngĕt*, Maleisch *hângat*, hetwelk voornamelijk van spijzen en dranken wordt gezegd, evenwel ook somtijds van den zonnegloed, gelijk bij Iskander: *hângat mâtahârî*.

[106]) Al hetgeen *lêo* of *pomali* is — het zij hier nog eens herhaald — mag op geenerlei wijze geschonden of ontheiligd worden. Aan zoodanige geëannoniseerde rots b. v. mag niet geklopt of geslagen, in zulk een bosch niet gekapt of geveld, in zulk eene rivier niet gevischt of gebaad worden, enz. In het *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, deelt de Heer A. Schmid eene belangrijke bijdrage mede, omtrent de zeden, gewoonten en bijgeloovigheden der bewoners van de Uliassersche eilanden (Saparoea, Haroekoe, Noesalawut, enzv.), in welk stuk van bid- of offerplaatsen wordt gewag gemaakt en deze *Tampat pamalie atau Batoe bâkar dâmar* genoemd worden.

Gelijk men ziet, zijn al deze woorden zuiver Maleisch, uitgezonderd *pamalie*. De drie laatste beteekenen letterlijk: een steen om er hars (benzoë) op te branden; dus een wierook-steen. Het eerste woord, *tampat*, beteekent plaats, en met *pamalie*, eene bid- of heilige plaats. Het is opmerkelijk, dat het woord *pamalih* ook in die verwijderde, oostelijke streken van den Archipel, in dezelfde figuurlijke beteekenis wordt gebruikt, als op Timor; terwijl dit, vermoedelijk door den invloed van het Islamisme, op Java zelf, tegenwoordig niet meer het geval is. „Deze bid- of offerplaatsen," zegt de Heer Schmid, „waren veelal nabij het strand der zee of bij de rivieren, of wel aan den hoek eener rots, of ook op de bergen, waar vroeger dorpen stonden; sommigen bij de graven hunner voorouders. Die plaatsen werden niet alleen zeer geëerbiedigd, maar ook gevreesd: men durfde ze niet altijd naderen, tenzij zulks met een godsdienstig oogmerk geschiedde. Het was dáár, dat men de hulp en bijstand zijner verdwenen voorouders inriep," enzv. — Zie jaarg. 1843, Dl. II. p. 494.

[107]) Ook dit kosmo-theogonische denkbeeld herinnert treffend het Hindoesche godenleerstelsel van *Tjandrî*, de maan, als gade van *Soerya*, de zon, of den goddelijke.

[108]) Bij de meeste volken van den Indischen Archipel vindt men soortgelijke fabels. De Sundanezen kennen zulk een' sater onder den naam *Aoel* of *Aul*; de Maleijers, aan de westkust van Sumatra, onder dien van *Tîrau*. Volgens het volksgeloof is dit, even als de *Ifrît* der Arabieren, een reusachtige Demon, van half menschelijk en half dierlijk maaksel, met een' rugwaarts gekeerden hondenkop; de buitenzijde zijner voorarmen zijn met scherpe doornen of stekels gewapend, waarmede hij zich verdedigt en hetgeen onder zijn bereik komt, ter nederslaat en doodt. Hij houdt zich steeds in de afgelegene, groote bosschen op, en zelden slechts krijgt hem tegenwoordig een sterveling te zien. Tot toelichting diene, dat *tîroe* of *tîrau* in het Maleisch nabootsen, naäpen beteekent, zinspelende op de eigenschap van dien halfgod, wegens het aannemen eener menschelijke gedaante. Het woord *aul* zoude, volgens de Sundanezen, eene klanknabootsing zijn van het geluid, dat hij somtijds hooren doet; het schijnt echter veeleer zijnen oorsprong te ontleenen aan het Arabische *Ghoewal*, Perzisch *Ghoel*, waaronder een boschduivel wordt verstaan, van velerlei kleur en gedaanten, en die menschen en dieren zoude verslinden. Al deze legenden doen onwillekeurig denken aan het sprookje van onzen weerwolf (*loup-garou*).

[109]) Met dien naam is ons een kleine nieuwe uil (Athene guteruhi) door de Timorezen aangeduid, welke door hen, uit bijgeloovige vrees geschuwd wordt, daar men het er voor houdt, dat de ziel van zekere menschen, na hunnen dood, in dezen vogel overgaat en hij verdacht wordt, eene tooverkracht op de levende nakomelingen te kunnen uitoefenen. Dit zijn trouwens denkbeelden, die, onder verschillende vormen, bij zeer vele min beschaafde volken, in schier alle hoeken van den aardbol, worden aangetroffen. In de door De Guignes gegevene vertaling uit de algemeene wereldgeschiedenis van El Masoedi, een' Arabisch' schrijver uit het midden der tiende eeuw onzer tijdrekening, leest men, onder anderen, aangaande de hoedanigheid en de

bestemming der ziel: „Sommige houden haar voor een mengsel van bloed en lucht, dat ons ligchaam doordringt; andere voor eene vlugtige zelfstandigheid die na het overlijden van iemand, in een' vogel verandert en in deze gedaante alsdan, bij de graven der menschen, een schrikbaar gehuil aanheft. Deze vogel is een nachtuil." Daarvandaan ook zijn Perzische bijnaam *Wawâl* (letterlijk: de jammerschreeuwer) en die van *Choefdj*, welk woord tevens eene grafstede beteekent; voorts de algemeene, in het dagelijksche leven gebruikelijke Maleische namen van *Boerong hantoe* d. i. spook-vogel, *Boerong soewânggî*, d. i. toover-vogel, en het Bengaalsche *Kâlapêtjâ*, d. i. dooden-uil (Sanskr. *kâla* = zwarte kleur, en vandaar de dood, alsmede een bijnaam van Yama, den regter der dooden; *pêtjâ*, eene verkorting van het Sanskritsche *pêtjaka*, een uil).

[110]) De bewoners der Tonga-eilanden, in de Zuidzee, zijn in het bezit eener overlevering, met die der Timorezen eenigzins overeenstemmende. Volgens hen, draagt een reusachtig god, Mocoï genaamd, liggende, de aarde; hij verandert nooit van plaats, maar wentelt zich nu en dan eens om. Hieruit ontstaan de aardbevingen, waarbij een iegelijk luid behoort te schreeuwen en met een' stok op den grond te slaan, ten einde Mocoï tot stilliggen worde bewogen (zie Mariner, *Tonga-Inseln*, p. 427 der Hoogduitsche vertaling). De bewoners van het eiland Rotti, nabij Timor, koesteren daarentegen eene geheel andere meening, die meer met sommige Javaansche mythen overeenkomt en het onderwerpelijke natuurverschijnsel op eene treffende wijze kenschetst. Zij schrijven namelijk de aardbevingen toe aan de golvende bewegingen eener verbazend groote slang, die diep in de aarde haar verblijf hebbende, van tijd tot tijd rondkruipt. In een der verhalen van de Javaansche mythen-verzamelingen wordt gezegd, dat toen de aarde zich uit het water begon te ontwikkelen, zij zeven, onder elkander gelegene gewesten bevattede; dat in het zevende en onderste de god Sang Ijang Hôntobôgo heerschte, die de gedaante had eener slang, en de aarde op zijnen rug droeg; weshalve zijne bewegingen als de oorzaak der aardbevingen door de Javanen beschouwd worden (zie *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, vijfde jaarg. D. I). Deze voorstellingen van eenen slangengod der onderwereld, zijn ongetwijfeld van oud-Indischen oorsprong en herinneren zoowel den mythischen slangenkoning Wâsoeki, als vooral den magischen Kowerkapel der Singhalezen, den beheerscher der denkbeeldige Nâga's (slangenachtige halfgoden), met wiens wonderwerken verschillende vulkaansche verschijnselen zijn in een geweven. De aan die mythen ontleende overleveringen hebben zich in velerlei vormen, onder de bewoners der Achter-Indische eilanden voortgeplant. Wij gewagen hier slechts nog van den Naga Padoha der Batta's van Sumatra, onder welk fabelachtig wezen zich deze een dierlijk gedrogt verbeelden, van eene slangenachtige gedaante, doch met ledematen en drie horens, gelijk die eener koe, voorzien, op welke de aarde rust. De zucht en gedurige pogingen van dit ondier, om de aarde van zijne horens af en in zee te werpen, wordt door de waakzaamheid van Batara Goeroe, den god, die de orde handhaaft, bij de Batta's, wel verijdeld, doch het

Maui

veelvuldige kopschudden van Naga Padoha verwekt telkens aardbevingen (vergelijk voornamelijk W. von Humboldt, *Kawi-Sprache*, I, p. 239 en volgende). Reeds ééne en drie vierde eeuw geleden, deelde een beambte der voormalige Oost-Indische Compagnie eene soortgelijke legende van de bewoners der Banda- en andere, meer oostwaarts liggende eilanden van den Indischen Archipel mede; namelijk deze: dat de inboorlingen aldaar de zonderlinge meening koesteren, dat hunne eilanden op de horens van eenen os rusten, en dat, zoo dikwerf deze zijn' kop schudt, zulks aardbevingen veroorzaakt (zie J. S. Wurfbain's *Vierzehn Jährige Ost-Indische Kriegs- und Ober-Kauffmanns-Dienste* enzv., 1686, p. 62). Eene volmaakt gelijksoortige legende werd in lateren tijd uit den noordelijken Stillen Oceaan, van de bewoners der Hawaïgroep (Sandwich-eilanden) bekend. Men zoude daarin eene verwisseling of verwarde toepassing van Indische denkbeelden omtrent de koe, als zinnebeeld der aarde, of wel van een' wereldtorschenden olifant kunnen vermoeden.

[111]) Veelligt eene verbastering van het, uit het Arabisch in het Maleisch overgegane, woord *malik*, een koning, wordende die vorsten, bij het Gouvernement ook algemeen Radja's genoemd. De vrouw van den vorst heet op Rotti *Ienak manek*; het eerste dezer twee woorden beteekent daar vrouw. In het Maleisch en Arabisch beteekent *inakh* aangenaam, bekoorlijk, zinnelijk genot, wellust wekkend; beteekenissen, welke aanleiding geven tot de vooronderstelling, dat het woord *ienakh* overdragtelijk en vleijend — als men wil — collectief op het schoone geslacht van Rotti is toegepast geworden.

[112]) Die inlandsche mannen, welke Christenen zijn, dragen het hair gewoonlijk kort afgesneden; de overigen echter, evenals al de vrouwen, lang. Op geen der Timorsche eilanden heeft het Evangelie gemakkelijker ingang gevonden en, in verhouding der volksmenigte, tot heden eene grootere uitbreiding erlangd, dan op Rotti. Ten bewijze hiervan kunne strekken, dat in 1839, voor de vijf scholen, welke door de Christen-Zendelingen zijn opgerigt, 1420 kinderen ingeschreven waren.

[113]) Aldus worden ook de uitdagende ligchaamsbewegingen (het springen of zoogenaamd dansen) genoemd, bij eenen aanval op den vijand of ook, wel alleen om hem te tergen. De Maleijers gebruiken daarvoor *adjakh* of *adjokh*, tergen, vertoornen, aanhitsen; maar in het dagelijksche leven noemt men het gewoonlijk *tandhak*.

[114]) Dit woord schijnt oorspronkelijk van de Alfoeren in de Molukken afkomstig te zijn, alwaar op sommige eilanden (onder anderen op de Uliassersche: Saparoea, Haroeko, Noesa-lawut enzv.), de zeer bont uitgedoste en met een vervaarlijk groot zwaard in de regter- en een lang, maar smal schild in de linkerhand gewapende voorvechters, *Tjekalelch* worden genoemd.

[115]) Zie het *Tijdschrift voor Neêrlands-Indië*, vijfde jaarg., 1843, D. II, p. 531—549 en p. 623—639, en zesde jaarg., 1844, D. I, p. 81—98 en 353—367. De daar medegedeelde berigten handelen: 1.) over het huwelijk en de daarmede gepaard gaande plegtigheden; 2.) over de zwangerschap en de verlossing eener vrouw, en 3.) over het ziek- en doodbed, en de begrafenis van een' Rottinees.

[116]) Omtrent het eerste en laatste dezer woorden, zie de volgende noot. Aangaande het woordje *toea*, weet ik niet juist of het misschien eene verkorting is van het Maleische *toewan*, heer, meester, gebieder, of wel van *toehan*, de Heer, de almagtige regeerder, die beide, volgens Marsden, oorspronkelijk afgeleid kunnen zijn van *toeah*, oud, bejaard, en derhalve, in Oosterschen geest, ook eerwaardig enzv. — In het Rottineesch beteekent voor het overige *matoea*, groot. Ik zoude derhalve dien naam, om in de volgende noot nader ontwikkelde reden, willen vertalen door: groote of verhevene gebieder van het uitspansel. De Heer Heymering zet daarvoor eenvoudig hemelsche heer.

[117]) De Heer G. Heymering verklaart dezen naam op de volgende wijze: „*man* of eigenlijk *mane* beteekent die, welke, *ado* iets maken, verrigten, voortbrengen, *laï* (verkort van *lalaï*) het luchtruim of uitspansel; dus die in het luchtruim iets verrigt," waar deze god gezegd wordt verblijf te houden. Wij opperen hier, ten opzigte dezer etymologische verklaring, de vraag, of het woord *mane*, in de zamenstelling der namen van goden, niet veelligt oorspronkelijk slechts eene zachtere uitdrukking zoude kunnen zijn van *manek*, een gebieder, heer, meester, vorst; in welk geval de bedoelde naam te vertalen zoude zijn door: magtige gebieder in het luchtruim.

[118]) *Daë* beteekent de aarde; bijgevolg *Man'ado-daë*, die op de aarde iets volbrengt, of, volgens onze meening, magtige aardheer.

[119]) Letterlijk: schrijvende luchtvorst, of wel die uit het luchtruim schrijft of van daar, waar deze geest geacht wordt te zetelen, eenen brief afzendt. De Rottinezen gebruiken namelijk het woord *soelak* voor schrijven, en, gelijk de Heer Heymering aanmerkt, is dit vermoedelijk eene in hunne taal eerst later opgenomene verbastering van de, uit het Arabisch in het Maleisch overgegane uitdrukking *soerat*, een hoofdstuk van den Koran, een geschrift of brief in het algemeen. Dit *soelak* vervangt, bij de Rottinezen, thans in vele omstandigheden hun oud *Paboeke*, waaronder zij een knoopentouwtje verstaan, overeenkomende met de Quippo der Peruanen en het Aziatisch knoopenschrift van de Sifan-volken, hetwelk, volgens Abel Rémusat, bij de Chinezen onder de benaming *Kie sching* (d. i. *cordellettes nouées*) bekend is. Het woord Paboeke komt van *boeke*, dat in de beteekenis overeenstemt met het Maleische *boekoe*, een knokkel, gewricht, eene geleding van het bamboesriet enzv. — Vele inboorlingen der Timorsche eilanden bedienen zich, bij het gemis van letterschrift, ook thans nog van dunne touwtjes, waarin zij, ter aanduiding van belangrijke gebeurtenissen, of ook ter herinnering van een' ontvangen last of een te geven bevel en dergelijken, knoopen leggen.

[120]) Er zijn meer geesten of Nitoe's, wien alleen de roode kleur behaagt; terwijl wederom anderen slechts witte of zwarte dieren ten offer verlangen.

[121]) „Het woord *lonak*," merkt de Heer Heymering aan, „beteekent: iets hangen; en de Rottinezen zeggen, dat *Lonak-laï* hunne huwelijks-vruchten van boven uit den luchthemel hangerderwijze op aarde doet nederdalen. Men

offert hem niet alleen na ontstane zwangerschap, maar ook vooral bij plaats vindende onvruchtbaarheid, waarvan het doel duidelijk is."

[122]) Letterlijk: afsnijdende luchtheer, of die van uit het luchtruim afsnijdt (het leven namelijk), daar *ketoe* afsnijden of afplukken (b. v. eener bloem of vrucht) beteekent.

[123]) Het andere woord, of *polie*, beteekent, volgens den Heer Heymering, zooveel als: „iets door smelting hervormen (b. v. van een stuk lood een' kogel gieten, of van palmwijn siroop en suiker te maken enzv.)."

[124]) *Foeïk*, of weeker *foeï'*, beteekent: bosch, wildernis, en overdragtelijk. wild, omzwervend; *sesongo*, van het Maleische *songgoh*, wezentlijk, zeker; omtrent het woord *nitoe* hebben wij reeds elders aangemerkt, dat daaronder de schimmen of geesten van de overledene voorouders verstaan worden.

[125]) Schimmen van de in lateren (meer historischen) tijd overledene betrekkingen, wier getal gedurig grooter wordt.

[126]) Indien de overledene een man van aanzien of van zekere gegoedheid is, dan worden er meestal vóór en op den dag zijner begrafenis eene aanzienlijke hoeveelheid dieren geslagt: buffels, paarden (en daaronder vooral zijn rijpaard), varkens, schapen, geiten en soms ook honden.

[127]) De Timorezen noemen dezen palm *Toea k'oen*, de Rottinezen *Toea hoe*, dus eenvoudig palmsap-boom en zulks met volkomen regt, aangezien zij buiten hem van geen' anderen boom zulk een hoeveelheid zoet, drinkbaar en suikergevend sap (palmwijn) erlangen, bij hen onder den naam van *Toea* bekend, eene verzachte uitdrukking slechts van het Maleische *toëakh*, waarmede echter het sap van den Kokos-, zoowel als van den Aren- en andere palmsoorten wordt aangeduid. De in het Javaansch en Maleisch gebruikelijke naam *Lontar*, is ontstaan door verplaatsing der eerste en laatste letters van de beide woorden: *rôn* een blad, en *tâl'*, afgekort van het Sanskr. *Tâla*, een' der eigennamen dier palmsoort, en is dus zijnen oorsprong aan haar kostbaar blad verschuldigd, hetwelk eertijds ook door de beschaafdere westelijke volken van den Archipel, in stede van papier, tot het schrijven gebezigd werd. Hoe fraai van aanzien en, wegens het nut, dat men uit hem trekt, tevens geacht deze palm in Indië is, bewijst zijn Sanskritnaam *Trinarâdja*, d. i. koning der grasplanten, voerende in die oude geleerde taal de palmen in het algemeen den zeer toepasselijken naam van *Trinadroema* d. i. grasboomen.

[128]) Dat woord heeft de beteekenis van door elkander schudden. Om *hoppe* te maken, nemen zij eene hoeveelheid siroop en dunnen die, in eene Haik, met water, waarna het mengsel sterk door elkander wordt geschud en weldra in een' staat van gisting overgaat. De *Haik*, waarvan wij reeds hebben gesproken, heeft ten naastebij den vorm van een' paarlemoer-Nautilus, en is van een uitgebreid huishoudelijk gebruik voor allerlei vloeistoffen.

[129]) *Herbarium Amboinense*, I, p. 51, 59.

[130]) Zie Hawkesworth's *Account of the Voyages for making discoveries in the Southern Hemisphere*, etc. 1773, in 4°. Vol. III, p. 277 en volgg.; en *Reizen*

rondom de Waereld, door James Cook, vertaald door Pasteur, 1803, in 8°. D. III, p. 310 en volgg. — Valentyn kende er niet veel meer dan den naam van, dien hij Sauvo spelt, terwijl het door hem, op zijne kaart van de Zuidwester eilanden van Banda, digt onder den zuid-oostelijken wal van Poeloe Tjindana of het Sandelhout-eiland, geplaatst is. *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, D. III. 2de stuk, p. 119.

131) *Voyage de Dentrecasteaux*, 1808, 4°. T. I, p. 172.

132) *Voyage autour du Monde*, par L. J. Duperrey, Atlas hydrographique n°. 18, „Carte des îles Savu, levée par Bérard, Officier de marine."

133) Vooral dragen de vrouwen lange strengen van dikke, gele of zwarte kralen om het lijf, welke gordels, volgens het berigt, door van Hogendorp medegedeeld, soms de lengte van twaalf of veertien vademen hebben. Zie de *Verhandelingen van het Bat. Genootschap*, D. II, p. 427 van den derden druk.

134) In de taal der bewoners van het eiland Tonga, in de Zuidzee, beteekent *tattaoe*, figuren in de huid prikken (waarvan de uitdrukking Tatouëren); op Tahiti: *tataoe*, teekenen, schrijven, schilderen, het ligchaam beprikken; op de Marquesas: *tatoe*, het beprikken en beschilderen van het ligchaam; op Hawaï: *kakaoe*, schrijven, schilderen, het ligchaam beprikken (zie *Aperçu de la langue des îles Marquises* etc. par Buschmann, 1843, p. 159, 160). Al die woorden staan vermoedelijk in verband met het Maleische *tetakh*, houwen, snijden, kloven, alsmede met het Javaansche *tatoe*, gewond, gekwetst, kwetsuur, en *tetah* of *tatah*, snoeijen, snijden, uitsnijden, beitelen.

135) *Teetee*, volgens de Engelsche spelling van Crisp, *Asiatic Rechearches*, edit. in 8°. Vol. VI, p. 88. Dit woord is zeer waarschijnlijk het Maleische *titikh*, dat een spikkel, spat, vlek, droppel beteekent, wordende bij de Maleijers de harde letter *kh*, als sluitletter, in de uitspraak dikwerf naauwelijks gehoord.

136) Volgens Cook hebben zij ook „lange oorlogsbijlen, naar een snoeimes (wood-bill) gelijkende, maar veel zwaarder, en eene regte snede hebbende." Deze zijn door ons niet gezien. De daarvan gegevene beschrijving doet denken aan de langgesteelde Chinesche zwaarden.

137) *Tijdschrift voor Neêrlands-Indië*, 1844, I, p. 365.

138) Raffles voert in het door hem medegedeelde uittreksel uit het geschrift Doso Nomo (d. i Tien namen; zie *Hist. of Java*, II, p. CLXII), als Kawiwoord aan *koetiko*, met de verklaring: season, time; en Marsden schrijft in zijn *Maleisch Woordenboek*: *katîka* of *kotîka*, tijd, tijdstip, stond, oogenblik, regte of bekwame tijd, daarbij aanmerkende, dat dit woord Hindoesch is. Misschien afkomstig van den Sanskritwortel *koett*, vergruizen, verdeelen, vermenigvuldigen. Het denkbeeld van tijdstip of jaargetijde past zeer wel op den naam eener bedevaartplaats, die toch het meest op zekere gezette tijdstippen door de boetelingen bezocht wordt.

139) *Lieroe* noemen de Sawoenezen het uitspansel, den hemel, terwijl in den tongval der bewoners van het distrikt Bima, op Sumbawa, *Liro*, de zon beteekent. Dit hemelligchaam noemen de Bellonezen of oostelijke

bewoners van Timor, *Loro*, de Sawoenezen *Lodo*. de Rottinezen *Ledo*, de zoogenaamde Koepangnezen, of tegenwoordige bewoners van Poeloe Samaauw, *Lelo* en. gelijk wij reeds vroeger hebben opgegeven, de eigenlijk gezegde Timorezen *Neno*. — *Raï* beteekent in het Sawoenesch aarde, wereld. waarvoor de Rottinezen *Daë* gebruiken; woorden, die aan het. uit het Arabisch in het Maleisch overgegane *dâïr* en *dâïrat*, kreits, omtrek, uitgestrektheid, grondgebied, gewest, enzv. doen denken.

[140]) *Premier Voyage autour du monde*, par le Chev. Pigafetta. Paris, l'an IX, p. 209.

[141]) *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, D. III, tweede stuk, p. 117—127.

[142]) *Verhandelingen van het Bat. Genootschap*, derde druk, 1826, D. II, p. 427.

[143]) De gewone Arabische benaming der godheid, en welke woorden: allerhoogste God beteekenen. De Solorezen spreken hen meestal *Latâ la* uit.

[144]) *Waringin*, Ficus benjamina. De van oudsher vermaarde Banjaan of wortelboom wordt schier overal in den Indischen Archipel op openbare pleinen en andere veelbezoehte plaatsen aangetroffen, en strekt niet alleen tot sieraad, maar biedt ook eene aangename lommer en koelte, gedurende de heete uren van den dag.

[145]) Rumphius, die in zijne *Amboinsche Rariteit-Kamer*, Pl. XXXVIII, fig. 5, eene afbeelding van de Ovula oviformis mededeelt, merkt in de haar verzellende beschrijving aan: dat deze horens, bij de Alfoerezen of wilde bergbewoners van Ceram, in hooge achting staan. „want niemand mag deze hoorntjes aan den hals of in de tuit van 't hair dragen, dan hunne Voorvechters, en die eenige hoofden van den vijand gehaald hebben;" en voorts, dat met de rond, langwerpig of in eene andere gedaante geslepene stukjes dezer horens, de lange schilden, *Saloakko* genaamd (klaarblijkelijk dezelfde naam als het Rottinesche woord *Salbalko*, Mal. *Saloêkong* = schild), ingelegd en verfraaid worden.

[146]) Men vergelijke de bijgevoegde geognostische kaart. welke op de volgende wijze is zamengesteld: nadat voor iedere steensoort een zeker talmerk gekozen was, werd dit overal, waar zoodanig gesteente door ons is waargenomen, in het witte veld der kaart geplaatst, en vervolgens al de gelijksoortige cijfers door lijnen met elkander vereenigd en de daar binnen beslotene ruimten met verschillende kleuren afgezet.

[147]) Zie de *Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederl. overz. bezittingen*, afdeeling Zoologie, Mammalia, bl. 220.

[148]) *Verhandelingen van het Batav. Genootschap.* Derde druk. II, bl. 420.

KAART
van het westelijke gedeelte van
TIMOR
bevattende de bezittingen der Nederlanders en van hunne bondgenooten aldaar,

door

SAL. MULLER.

1841.

Lengte beoosten Greenwich.

Zuider Breedte

AANMERKING.

F. beteekent Fatoe (*klip*)
N. - Netem (*berg*)
P. - Poeloe (*eiland*)
T. - Tandjong (*hoek*)

De gestipte lijnen toonen de door ons gevolgde wegen aan.
De Cijfers langs de kusten wijzen de diepte der zee aan in vadsmen.

Schaal van Hollandsche uren gaans; 20 = 1°.

Schaal van geographische mijlen; 15 = 1°.

AMBENOE · OIKOESIE · AMFOANG · TIMOR · LAND DER BELONEZEN · LOEKA · WAIWIEKOE-WAIHALIE · AMARASSIE · STRAAT ROTTI · Parelbanken · POELOE ROTTI

GEOGNOSTISCHE SCHETS
VAN
Timor's westelijk gedeelte,
EN VAN DE EILANDEN
Kambing en Samauw.

1	Graauwwakke-kalksteen.
2	Graauwwakke-Zandsteen.
3	Thoonschiefer
4	Serpentijn.
5	Muschelkalk
6	Jurakalk
7	Krijt
8	Zich nog steeds vormend Conglomeraat.

